

Het civiel sociaal-cultureel werkveld

— Marc Jans

socius.be

**so
cius.**

steunpunt
sociaal-cultureel
werk

Een landschapstekening

Het civiel sociaal-cultureel werkveld, een landschapstekening

is een uitgave van:

Socius, Steunpunt sociaal-cultureel werk vzw
Saintelettesquare 19 – 1000 Brussel

BE 0430 838 564
RPR Brussel

T 02 215 27 08
E welkom@socius.be
W www.socius.be

Auteur: Marc Jans
Vormgeving: www.depoedelfabriek.com
Voorpagina: Highway-byways, Paul Klee (publiek domein)

Brussel, augustus 2024
D/2024/4393/4

Dit onderzoek kwam tot stand in het kader van het Gecoördineerd Afsprakenkader Onderzoek – specifiek gedeelte sociaal-cultureel werk, afgesloten tussen de Vlaamse Gemeenschap, Departement Cultuur, Jeugd en Media en Socius, Steunpunt sociaal-cultureel werk vzw, voor de periode van 1 maart 2021 tot en met 31 maart 2025.

Het civiel sociaal-cultureel werkveld

een landschapstekening

Marc Jans

inhoud

Vooraf

Een landschapstekening 'civiel sociaal-cultureel werk'
Welk landschap?
Bronnen
Leeswijzer landschapstekening

DEEL 1. MAATSCHAPPELIJKE CONTEXT

- 1. Geopolitieke ontwikkelingen**
- 2. Demografische verschuivingen**
- 3. Sociale ongelijkheid en uitsluiting**
- 4. Veranderende verhoudingen tussen middenveld, markt, overheid, burgers**
- 5. Polarisatie**
- 6. Digitalisering, technologie en informatiesamenleving**
- 7. Milieu- en natuurrisico's en duurzame ontwikkeling**
- 8. Ruimte en ruimtegebruik (op het platteland en in de stad)**
- 9. Welbevinden en welzijn**
- 10. Verenigen en vrijwillige inzet**
- 11. Vrije tijd**

DEEL 2. HET CIVIEL SOCIAAL-CULTUREEL LANDSCHAP

1. Actoren

1.1 Organisaties

- 1.1.1. Sociaal-culturele volwassenenorganisaties
- 1.1.2. Burgerinitiatieven
- 1.1.3. Sociaal-culturele spelers op het maatschappelijk middenveld

1.2 Betaalde beroepskrachten

- 1.2.1. Medewerkers in dienst van het sociaal-cultureel volwassenenwerk
- 1.2.2. Betaald werken in dienst van burgerinitiatieven
- 1.2.3. Betaalde beroepskrachten op het middenveld

1.3 Vrijwillige inzet

- 1.3.1. Vrijwilligers in het sociaal-cultureel volwassenenwerk
- 1.3.2. Burgerinitiatieven en vrijwillige inzet
- 1.3.3. Vrijwilligers op het maatschappelijk middenveld

1.4 Deelnemers

- 1.4.1. Deelnemers van het sociaal-cultureel volwassenenwerk
- 1.4.2. Achterban, doelgroep en gebruikersgroep van burgerinitiatieven
- 1.4.3. Middenveldspelers en hun deelnemers

2. Thema's

- 2.1 Tien stromen in het sociaal-cultureel volwassenenwerk
- 2.2 De vijftien stromen waarin burgers initiatief nemen
- 2.3 De goedgevulde agenda van het middenveld

Het civiel
sociaal-cultureel
werkveld

inhoud

3. Praktijken

3.1 Praktijken van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

- 3.1.1. Activiteiten
- 3.1.2. Praktijken
- 3.1.3. Functies

3.2. Burgerinitiatieven

3.3. Middenveldpraktijken

4. Middelen

4.1 Middelen van sociaal-culturele volwassenenorganisaties

- 4.1.1. Inkomsten
- 4.1.2. Bestedingen
- 4.1.3. Financieel beheer

4.2 Burgerinitiatieven en hun middelen

4.3 Middelen van middenveldspelers

5. Spreiding en schaal

5.1 Relevantie en uitstraling van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

5.2 Het actieterrein en de invloedssfeer van burgerinitiatieven

5.3 De actieradius van sociaal-culturele middenveldspelers

6. Internationale (samen)werking en netwerking

6.1 Sociaal-cultureel volwassenenwerk buiten de landsgrenzen

- 6.1.1. Internationaal (samen)werken
- 6.1.2. Deelname aan internationale netwerken

6.2 Burgerinitiatieven vanuit een internationaal perspectief

6.3 Civil Society in Europa en daarbuiten

7. Maatschappelijke rollen

7.1 Drie decretale rollen van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

- 7.1.1. De verbindende rol
- 7.1.2. De kritische rol
- 7.1.3. De laboratoriumrol

7.2 Burgerinitiatieven en hun rol in de samenleving

7.3 Maatschappelijke rollen van het middenveld

- 7.3.1. Politieke rol
- 7.3.2. Gemeenschapsvormende rol
- 7.3.3. Dienstverlenende rol

8. Relaties

8.1 Relaties van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

- 8.1.1. Sociaal-cultureel volwassenenwerk in een sterk vernetwerkt middenveld
- 8.1.2. De overheid als partner, doelwit en broodheer
- 8.1.3. Relaties met marktspelers

8.2 Burgerinitiatieven en hun contacten

- 8.2.1. Contacten met andere civiele sociaal-culturele actoren
- 8.2.2. Contacten met overheden
- 8.2.3. Contacten met marktspelers

8.3 Relaties van middenveldspelers

9. Maatschappelijke positie

9.1 De positie van sociaal-culturele volwassenenorganisaties

- 9.1.1. De eigen positionering van sociaal-culturele volwassenenorganisaties
- 9.1.2. Situering van het sociaal-cultureel volwassenenwerk door het beleid
 - 9.1.2.1. Cultureel domein
 - 9.1.2.2. Vrije tijd

9.2 De maatschappelijke positie van burgerinitiatieven

- 9.2.1. Diffuus initiatief van verschillende spelers in de samenleving
- 9.2.2. Burgerinitiatieven in een participatiesamenleving of een doe-democratie

9.3 Maatschappelijke positie van sociaal-culturele middenveldspelers

10. Evoluerende beleidskaders

10.1 Sociaal-cultureel volwassenenwerk en overheidsbeleid

- 10.1.1. Van volksverheffing tot civiel actorschap
 - 10.1.1.1. Volksoepvoeding en volksverheffing in unitair België
 - 10.1.1.2. Vlaamse culturele autonomie en volksontwikkeling
 - 10.1.1.3. Levenslang en levensbreed leren
 - 10.1.1.4. Civiel perspectief en sociaal-culturele rollen
 - 10.1.1.5. Evoluerende Vlaamse beleidskaders in een notendop
- 10.1.2. Andere relevante beleidskaders voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk
 - 10.1.2.1. Flankerend beleid, het Participatiedecreet
 - 10.1.2.2. Lokaal cultuurbeleid
 - 10.1.2.3. Bovenlokaal cultuurbeleid en referentieregio's
 - 10.1.2.4. Internationaal cultuurbeleid
- 10.1.3. Dynamiek in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk
- 10.1.4. Evaluatie werkingsperiode 2016-2020
- 10.1.5. Beoordeling subsidieaanvragen 2021-2025

10.2 Burgerinitiatieven en overheidsbeleid

10.3 Middenveld en overheidsbeleid

Het civiel
sociaal-cultureel
werkveld

inhoud

11. De waarde van civiel sociaal-cultureel actorschap

11.1 Waarde en betekenis van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

- 11.1.1. Waardenassociaties
- 11.1.2. Dichter bij de burger, vernetwerkt en ruimte voor experiment
- 11.1.3. Discussie over de kritische rol
- 11.1.4. Waarde en betekenis voor de participanten

11.2 De waarde van burgerinitiatieven

11.3 De waarde van sociaal-culturele spelers op het middenveld

DEEL 3. SLOTBESCHOUWINGEN: MAATSCHAPPELIJKE EVOLUTIES DAGEN CIVIELE SOCIAAL-CULTURELE ACTOREN UIT

1. Maatschappelijke evoluties in en rond het civiel sociaal-cultureel werkveld

1.1 Complexere systemen en meer diverse leefwerelden

1.2 Een middenveld onder druk

1.3 Digitale transitie

1.4 Stijgende levensduurte

1.5 Meer discussie over subsidieafhankelijkheid van het middenveld

1.6 Ongelijke vertegenwoordiging in het civiel sociaal-cultureel werkveld

1.7 Anders verenigen en nieuwe vrijwilligers

1.8 Europa, een groeiende scene voor internationale samenwerking

1.9 Praktijken en activiteiten evolueren in een wereld in verandering

1.10 Ontspanning en ontmoeting in een veranderende samenleving

1.11 Opleiding en onderzoek minder op civiel sociaal-cultureel werk betrokken

1.12 Wijzigende beleidskaders

1.13 Sociaal-cultureel volwassenenwerk, transversale actor in het culturele domein

1.14 Sociaal-cultureel volwassenenwerk over de grens van de vrije tijd

1.15 Sociaal-cultureel werk, een term die zichzelf alsmaar moeizamer uitlegt

2. Uitdagingen voor civiele sociaal-culturele actoren

- 2.1 Omgaan met polarisatie
- 2.2 Een divers publiek aanspreken
- 2.3 Sociaal-cultureel werken in een informatiesamenleving
- 2.4 Overheden en een divers civiel-sociaal cultureel werkveld koppelen
- 2.5 De kritische en politieke rol: omgaan met fricties en meningsverschillen
- 2.6 Het potentieel van nieuwe burgerinitiatieven aanboren
- 2.7 Voorbij de landsgrenzen kijken
- 2.8 Vrijwillige inzet op maat organiseren
- 2.9 Efficiënt en effectief organiseren
- 2.10 Strategisch financieren van de werking
- 2.11 Competente beroepskrachten werven en inzetten
- 2.12 Een gedeeld en helder verhaal over het werkveld schrijven

3. Kennisnoden

- 3.1 Administratieve data systematisch registreren en rapporteren
- 3.2 Activiteiten en het bereik ervan in beeld brengen
- 3.3 Internationale werking, netwerking en scene in beeld brengen
- 3.4 Vrijwillige inzet in beeld brengen
- 3.5 Beleidskaders evalueren
- 3.6 Burgerinitiatieven in beeld brengen

Bibliografie
Lijst met figuren
Lijst met tabellen
Bijlagen

Het civiel sociaal-cultureel werkveld

vooraf

Een landschapstekening 'civiel sociaal-cultureel werk'

De landschapstekening civiel sociaal-cultureel werk is een verwerking van beschikbaar empirisch onderzoek en een beschrijvende studie van het civiel sociaal-cultureel werkveld.

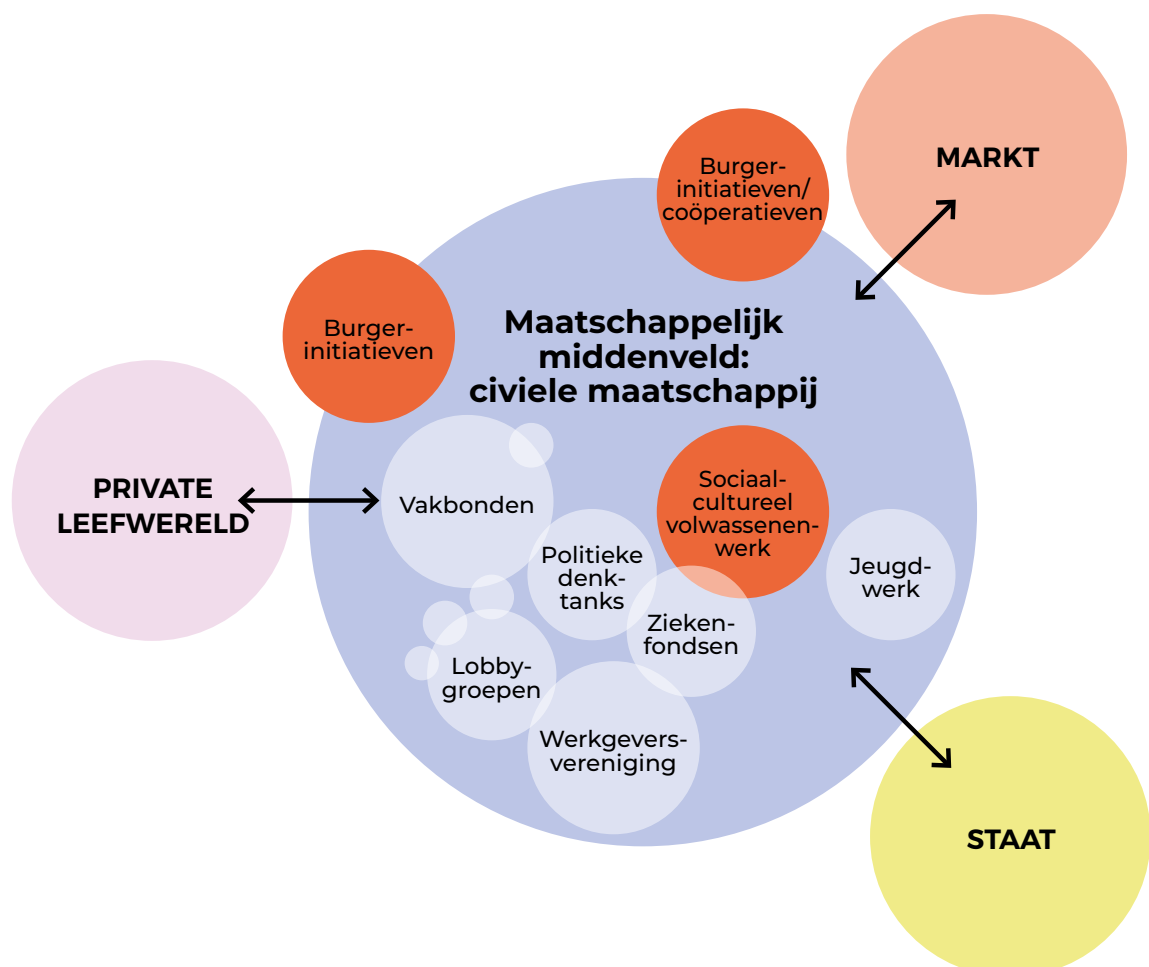
De landschapstekening dient volgende doelen:

- inzicht in het civiel sociaal-cultureel werkveld en de actoren die zich daarin bewegen
- inzicht in de maatschappelijke thema's waar het civiel sociaal-cultureel werkveld rond werkt
- een instrument om na te denken over de toekomst van het sociaal-cultureel werkveld
- een bron voor de ontwikkeling van onderbouwde beleidsvisies ondersteunend voor de uitvoering van het decreet sociaal-cultureel volwassenenwerk
- een bron voor praktijk- en organisatieontwikkeling in het werkveld ondersteunend voor de dienstverlening van Socius
- de identificatie van kennisvragen en kennisnoden met betrekking tot het sociaal-cultureel werk
- een bron voor de identificatie van beleidsrelevante gegevens met betrekking tot de input, activiteiten en output binnen het gesubsidieerd sociaal-cultureel volwassenenwerk

Welk landschap?

Civiel sociaal-cultureel werk situeren we op het maatschappelijk middenveld, ook wel de civiele samenleving, de civiele maatschappij of de civil society genoemd. Dat middenveld bevindt zich tussen de staat, de markt en de private leefwereld.

Figuur 1: het maatschappelijk middenveld

Bron: <https://socius.be/wegwijs-scw/civiel-perspectief-actorschap/>

Op dat middenveld vinden we onafhankelijke associaties, organisaties, groepen of bewegingen (civiele actoren) waarin burgers uitdrukken waar ze met de samenleving naartoe willen. Ze doen dat door zich vrijwillig en op eigen initiatief te verenigen rond waarden die ze belangrijk vinden, rond overtuigingen die ze delen of rond maatschappelijke ambities die ze samen willen realiseren.

Heel wat spelers op dat middenveld ontplooiën sociaal-culturele praktijken. Sociaal-culturele praktijken behelzen een breed gamma aan thema's en inhoud en kunnen zich situeren op verschillende schalen, van kleine en hechte groepen, over lokale en online gemeenschappen en verbanden tot op het niveau van Vlaamse en internationale instituties en debatten. In sociaal-culturele praktijken gaat het altijd om doelgerichte processen waarin belanghebbenden bijdragen aan veranderingen in een concrete sociale en culturele context. Die processen leiden tot betekenisgeving en ontwikkeling van individuen, groepen en gemeenschappen en dragen bij tot een democratische, solidaire, inclusieve en duurzame samenleving.

Organisaties die gesubsidieerd worden op basis van decretale bepalingen over het sociaal-cultureel volwassenenwerk¹ verantwoorden hun 'sociaal-cultureel actorschap' in ruil voor subsidies. Die organisaties vormen samen de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Momenteel telt die sector 129 organisaties². We kunnen ze ondubbelzinnig situeren in het civiel sociaal-cultureel werkveld waarvan we hier het landschap tekenen.

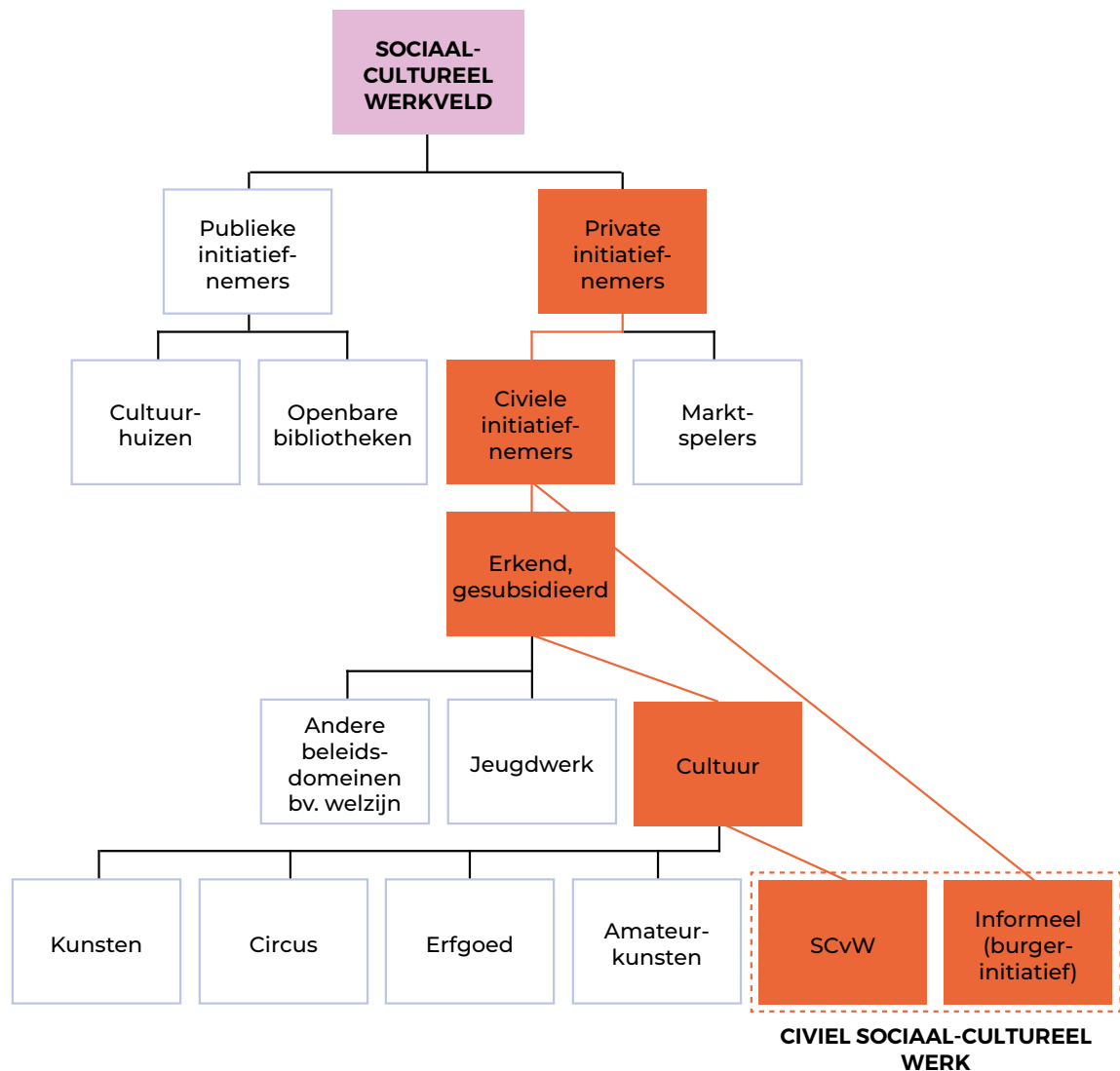
Daarnaast gaan ook tal van burgers op dat middenveld aan de slag met sociaal-culturele praktijken. De verzameling van zo'n burgerinitiatieven is, in tegenstelling tot de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, onmogelijk af te lijnen en in beeld te brengen. Dat komt door een grote dynamiek: burgerinitiatieven komen en gaan. Over heel wat burgerinitiatieven zijn bovendien geen gegevens beschikbaar. Ze onderhouden lang niet altijd een formele relatie met een overheid. Burgerinitiatieven die dat wel doen, richten zich tot diverse beleidsniveaus (van lokaal tot internationaal) en diverse beleidsdomeinen. Ook dat bemoeilijkt een systematische en eenduidige gegevensverzameling. Er zijn evenmin omvattende onderzoeksbevindingen die al die initiatieven volledig in beeld brengen. Wetenschappers die zich over het fenomeen 'burgerinitiatieven' buigen, maken wel steevast gewag van een toename van hun aantal. Sommigen spreken over een exponentiële stijging. Op basis van de onvolledige gegevens waarover we wel beschikken, brengen we burgerinitiatieven zo goed als mogelijk mee in beeld in deze landschapstekening.

Overigens, de term 'sociaal-cultureel' wordt in de praktijk, in opleidingen, in het beleid en in onderzoek gebruikt om uiteenlopende initiatieven en organisaties aan te duiden. Zo ontplooiën ook publieke spelers, waaronder lokale overheden, sociaal-culturele initiatieven. Denk maar aan initiatieven van bibliotheken en cultuurhuizen. Om publieke of door overheden zelf georganiseerde 'sociaal-culturele' initiatieven uit te sluiten en ons tot private initiatiefnemers te beperken, spreken we hier over 'civiel' sociaal-cultureel werk.

¹ Tot 31 maart 2024 is dat het decreet van 7 juli 2017 houdende de subsidiëring en erkenning van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en vanaf 1 april 2024 het decreet van 10 maart 2023 over de subsidiëring van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

² Begin 2021 gingen 131 organisaties van start met een goedgekeurde subsidieaanvraag. In 2022 zijn dat nog 129 organisaties. Twee organisaties (Zorgzaam en Ferm) zijn ondertussen gefusioneerd en één organisatie (Tuihier) maakt niet langer aanspraak op subsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk.

Figuur 2: civiel sociaal-cultureel werk als onderdeel van het sociaal-cultureel werkveld binnen de Vlaamse Gemeenschap

Bron: <https://socius.be/wegwijs-scw/sociaal-cultureel-werkveld>

Op het middenveld vinden we naast sociaal-culturele volwassenenorganisaties en burgerinitiatieven nog tal van andere spelers. Sommigen onder hen zetten hoofdzakelijk in op dienstverlening en belangenbehartiging. Denk bijvoorbeeld aan de mutualiteiten en de vakbonden. Ook die organisaties ontplooiën wel eens sociaal-culturele praktijken. Maar omdat hun focus elders ligt, nemen we ze niet specifiek op in deze landschapstekening.

Andere middenveldspelers gaan dan weer wel hoofdzakelijk aan de slag met sociaal-culturele praktijken en werken binnen andere beleidskaders en beleidsdomeinen dan dat van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Denk aan de vele jeugdwerkinitiatieven die binnen het kader van het Vlaams of het lokaal jeugd(werk)beleid werken. In deze landschapstekening focussen we op sociaal-cultureel werk met volwassenen en laten we het jeugdwerk grotendeels buiten beschouwing, ook al is de grens tussen sociaal-cultureel werk met volwassenen en jeugdwerk niet altijd scherp te trekken.

Naast het jeugd(werk)beleid faciliteren ook nog andere beleidsdomeinen sociaal-culturele initiatieven. Binnen het cultuurbeleid van de Vlaamse overheid, waar het sociaal-cultureel volwassenenwerk onder valt, werken bijvoorbeeld ook nog organisaties uit de amateurkunsten. Zij krijgen daartoe een eigen wettelijk kader. Het maatschappelijk opbouwwerk en het Netwerk tegen Armoede werken dan weer binnen beleidskaders en met middelen uit het Vlaamse gezondheids- en welzijnsbeleid. En zo kunnen we nog veel andere sociaal-culturele initiatieven en beleidsdomeinen opsommen. Veel van die sociaal-culturele initiatieven zijn in eigen sectoren georganiseerd en worden elders met kennis van zaken gedocumenteerd. Daarom nemen we ze, net als het jeugdwerk, niet specifiek op in deze landschapstekening.

Wel presenteren en verwerken we hier algemene gegevens over het middenveld. Dat laat ons toe om civiele sociaal-culturele actoren (hier dus sociaal-cultureel volwassenenwerk en burgerinitiatieven) te situeren op dat middenveld, waar ze samen met veel andere sociaal-culturele initiatieven aan de slag gaan.

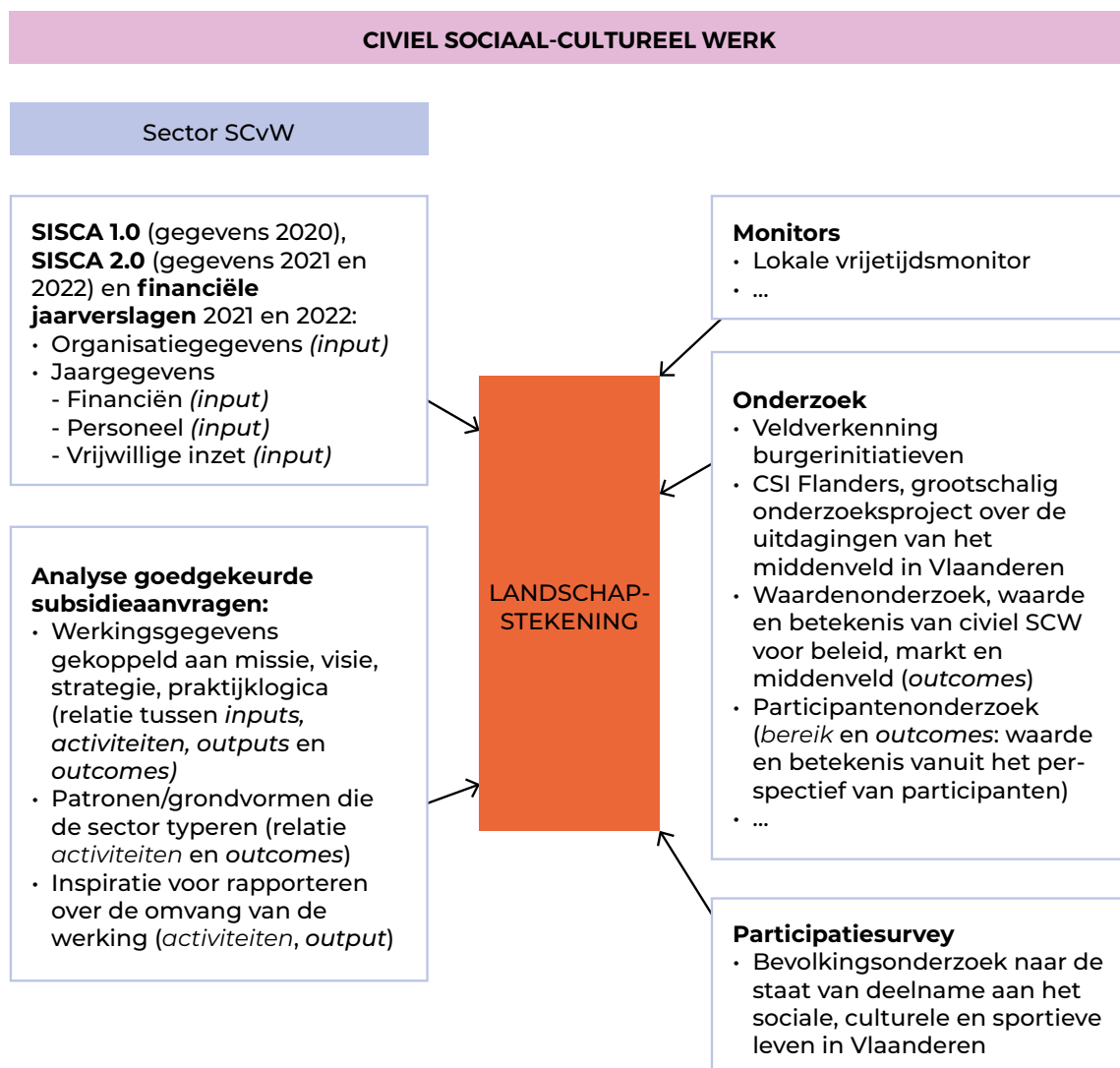
We beseffen dat we hiermee geen scherpe en eenduidige afbakening maken van civiele sociaal-culturele initiatiefnemers op het middenveld. Ook elders in beleid, wetenschap, opleiding en praktijk blijft sociaal-cultureel werk een moeilijk te vatten veld, dat altijd opnieuw verschillende invullingen krijgt en uitleg vereist. Sociaal-cultureel werk is een term die zichzelf niet uitlegt³. Het blijft moeilijk om voor de buitenwereld een helder beeld van sociaal-cultureel werk te vormen. Bovendien herbergt het sociaal-cultureel werk van civiele initiatiefnemers een zeer grote verscheidenheid aan thema's, doelen, doelgroepen, vormen, werkwijzen, schalen en beleidskaders. Daardoor is het veld niet alleen moeilijk af te bakenen, maar ook moeilijk in cijfers en categorieën te vatten. Niettemin brengen we in deze landschapstekening het landschap van het 'civiel sociaal-cultureel werk' als onderdeel van het maatschappelijk middenveld zo goed mogelijk in beeld op basis van beschikbare empirische onderzoeken en data.

³ Vermeersch L., De Malsche A., Otte H., Oosterlynck S. en Gielen P. (2023).

Bronnen

Sommige bronnen en datasets geven een beeld over de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, andere over (onderdelen van) het minder scherp afgeijnde civiel sociaal-cultureel werkveld.

Figuur 3: data-architectuur civiel sociaal-cultureel werk

Voor de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk vallen we terug op gegevens die door de Vlaamse overheid (Departement CJM) worden verzameld: SISCA (1.0 en 2.0)⁴ en de financiële jaarverslagen van de 131 organisaties (129 sinds januari 2024) uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Daarnaast maken we gebruik van een kwantitatieve en kwalitatieve analyse van de 131 goedgekeurde subsidieaanvragen voor de beleidsperiode 2021 tot 2025 uitgevoerd door Socius⁵.

⁴ Sector Informatie Sociaal-Cultureel Volwassenenwerk en Amateurkunsten (Departement CJM).

⁵ Jans, M. en Van Gucht, J. (2022).

Om burgerinitiatieven (een onderdeel van het civiel sociaal-cultureel werk) in beeld te brengen, baseren we ons op een veldverkenning burgerinitiatieven van Socius gebaseerd op literatuuronderzoek en interviews⁶.

Twee specifieke onderzoeken helpen ons om te rapporteren over de waarde en de betekenis van het civiel sociaal-cultureel werk (sociaal-cultureel volwassenenwerk en burgerinitiatieven):

- een participantenonderzoek in opdracht van het Departement CJM⁷;
- een onderzoek naar de waarde en betekenis van het civiel sociaal-cultureel actorschap voor de samenleving in opdracht van Socius⁸.

Om een zicht te krijgen op sociaal-culturele praktijken ontplooid door diverse andere spelers op het middenveld maken we gebruik van:

- diverse rapporten van CSI Flanders⁹, een onderzoeksconsortium van de Universiteit Antwerpen, de Universiteit Gent en HIVA KU Leuven (hoofdpromotor: prof. dr. Stijn Oosterlynck) dat uitdagingen voor en vernieuwingen in het Vlaamse middenveld onderzocht;
- de Participatiesurvey¹⁰, bevolkingsonderzoek naar de staat van deelname aan het sociale, culturele en sportieve leven in Vlaanderen van het Kenniscentrum Cultuur en Mediaparticipatie, het Onderzoeksplatform Sport en het Jeugdonderzoeksplatform (JOP);
- de lokale vrijetijdsmonitor¹¹, monitor van het lokale vrijetijdsgebeuren, een initiatief van het Departement CJM in samenwerking met lokale overheden.

Tijdens de eindredactie van dit rapport liepen nog twee onderzoeken waarvan de bevindingen in een volgende landschapstekening verwerkt kunnen worden:

- een kwantitatieve en kwalitatieve analyse van de voortgangsrapporten 2023 van alle organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk door Socius;
- een arbeidsmarktonderzoek van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk door HIVA KU Leuven in opdracht van Socius.

⁶ Jans, M. en Vanderhulst, N. (2021).

⁷ Vermeersch, L., Siongers, J. en Spruyt, B. (2024).

⁸ Vermeersch L., De Malsche A., Otte H., Oosterlynck S. en Gielen P. (2023).

⁹ <https://www.middenveldinnovatie.be/>

¹⁰ <https://cultuurenmedia.be/>

¹¹ <https://www.vlaanderen.be/vrijetijdsmonitor/nl>

Leeswijzer landschapstekening

We verkennen het civiel sociaal-cultureel landschap in drie delen: een korte globale situering van het landschap in de actuele maatschappelijke context, een uitgebreide bespreking van het landschap zelf op basis van elf onderscheiden thema's en een duiding van evoluties, uitdagingen en kennisnoden.

In een **eerste deel** bespreken we kort elf ontwikkelingen in de maatschappelijke context die van belang zijn voor het civiel sociaal-cultureel werk. We gebruiken daarvoor een meer uitgebreide maatschappelijke contextanalyse die Socius aanbiedt aan organisaties die een werkingssubsidie sociaal-cultureel volwassenenwerk 2026-2030 aanvragen.¹²

Voor een uitgebreide en feitelijk onderbouwde lezing van het civiel sociaal-cultureel landschap zelf kan je terecht in **deel twee**. Daar zoeken we naar feitelijk onderbouwde antwoorden op elf vragen:

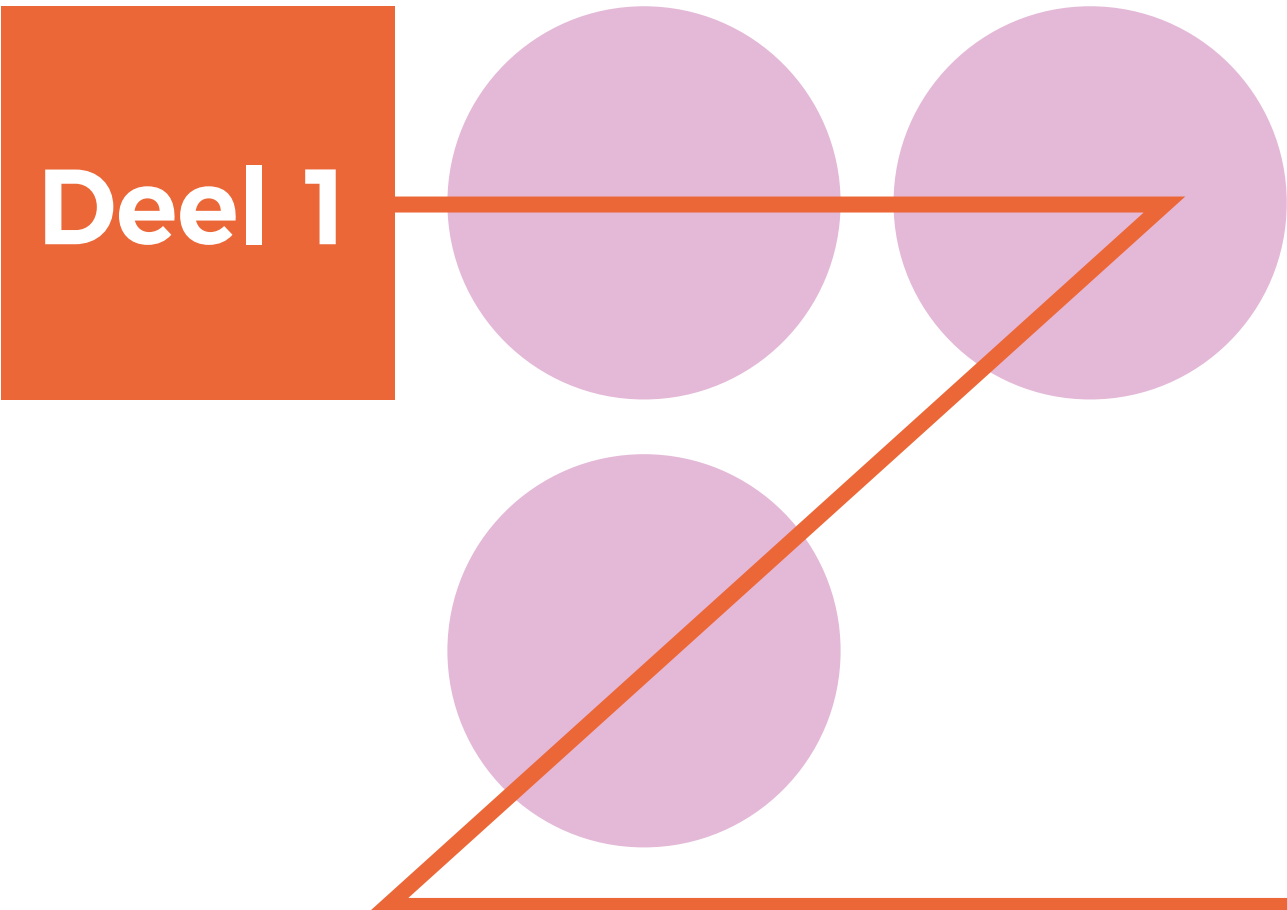
- Wie zijn de actoren in het civiel sociaal-cultureel landschap?
- Welke thema's kaarten die actoren aan?
- Welke activiteiten en praktijken ontplooiën ze?
- Over welke middelen beschikken ze in en hoe beheren ze die middelen?
- Hoe zijn hun initiatieven gespreid over Vlaanderen en Brussel?
- In welke internationale (samen)werkingen en netwerken engageren ze zich?
- Welke rollen nemen ze op in onze samenleving?
- Welke relaties met andere spelers in de samenleving gaan ze aan?
- Welke maatschappelijke positie nemen ze in?
- Tot welke beleidskaders verhouden ze zich en hoe evolueren die kaders?
- Wat is de waarde en betekenis van het civiel sociaal-cultureel werk voor zijn participanten en de samenleving?

Elke vraag beantwoorden we achtereenvolgens – voor zover de beschikbare data het toelaat – voor drie onderscheiden invalshoeken op het werkveld: het sociaal-cultureel volwassenenwerk (een duidelijk afgelijnde verzameling van 129 organisaties), voor burgerinitiatieven (een dynamische, maar tegelijkertijd minder grijpbare verzameling) en voor sociaal-culturele middenveldspelers (waar naast de 129 sociaal-culturele volwassenenorganisaties en de ontelbare burgerinitiatieven ook andere sociaal-culturele middenveldspelers thuishoren).

Telkens na het beantwoorden van één van de elf bovenstaande vragen voor sociaal-culturele volwassenenorganisaties, de burgerinitiatieven en andere sociaal-culturele middenveldspelers vatten we de belangrijkste observaties puntsgewijs samen. Lezers die een of meerdere van de elf thema's liever snel scannen, kunnen direct naar die samenvattingen gaan.

In een **derde deel** gaan we ten slotte in op evoluties binnen en buiten het civiel sociaal-cultureel werkveld en de daaruit volgende uitdagingen voor civiele sociaal-culturele actoren. We eindigen dat derde deel met een overzicht van kennisvragen en -noden die van belang kunnen zijn voor de onderzoeksagenda sociaal-cultureel volwassenenwerk 2026-2030 en voor de onderzoeksagenda en -kalenders beleidsrelevant cultuuronderzoek.

¹² Jans, M. (2023). Civiel actorschap in een wereld in verandering:
<https://socius.be/organisatiebeleid/civiel-actorschap-in-een-wereld-in-verandering/>

An abstract graphic featuring three light purple circles. Two circles are positioned at the top, and one is centered below them. A thick orange line starts from the right side of the orange square containing the text 'Deel 1', extends horizontally to the right, then diagonally down and to the left, passing through the bottom-right corner of the bottom circle, and finally horizontally to the right, ending at the right edge of the page. Another orange line starts from the bottom-left corner of the bottom circle and extends horizontally to the right, ending at the right edge of the page.

Deel 1

Maatschappelijke context

Overal ter wereld brengen maatschappelijke ontwikkelingen en de specifieke context eigen uitdagingen voort en eigen vormen van civiel sociaal-cultureel actorschap met zich mee. Ook in Vlaanderen en Brussel beïnvloeden die ontwikkelingen en de specifieke context de beweegredenen en de aanpak van civiele sociaal-culturele actoren. Daarom verwacht de decreetgever van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, in ruil voor subsidies, dat hun subsidieaanvraag voor een werkingsperiodes van telkens vijf jaar steunt op een eigen omschrijving van de actuele maatschappelijke (en regionale) context.

Vandaag spreken sommigen over een wereld die in een rotvaart verandert. Kijken we naar de voorbije decennia en eeuw, dan kunnen we inderdaad niet naast tal van ingrijpende veranderingen kijken. Zo hebben technologische ontwikkelingen het dagelijkse leven van veel mensen grondig gewijzigd. Tegelijkertijd ontstaan maatschappelijke ontwikkelingen niet plots, ze zetten zich door. Het zijn voortschrijdende processen met veel componenten en een complexe mix van oorzaken, effecten en gevolgen die niet altijd even goed van elkaar te onderscheiden zijn.

Uit de goedgekeurde subsidieaanvragen 2021-2025 van 131 organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk leiden we af dat zij zich vandaag in grote mate verhouden tot maatschappelijke ontwikkelingen op de volgende elf lijnen:

- geopolitieke ontwikkelingen
- demografische verschuivingen
- sociale ongelijkheid en uitsluiting
- veranderende verhoudingen tussen middenveld, markt, overheid, burgers
- polarisatie
- digitalisering, technologie en de informatiesamenleving
- milieu- en natuurrisico's en duurzame ontwikkeling
- ruimte en ruimtegebruik (op het platteland en in de stad)
- welbevinden en welzijn
- verenigen en vrijwillige inzet
- vrije tijd en de beleving ervan

Afhankelijk van hun missie focussen individuele organisaties nog op meer specifieke ontwikkelingen in onze samenleving. Hier bespreken we enkel deze elf ontwikkelingslijnen omwille van hun meer algemene relevantie voor het civiel sociaal-cultureel werkveld.

Heel wat ontwikkelingen op elk van die elf lijnen zijn eerder al ingezet. Met de gevolgen ervan voor het civiel sociaal-cultureel werkveld is dat werkveld al enkele decennia aan de slag. Toch brachten minder voorspelbare gebeurtenissen de afgelopen jaren extra beweging mee. Zo maakten we onlangs met z'n allen – burgers, werkgevers en werknemers, middenveldspelers en spelers bij de overheid – een digitale sprong naar aanleiding van de coronapandemie. Die pandemie deed ook de alarmbellen afgaan over welzijn en welbevinden in onze welvaartstaat. De oorlog in Oekraïne zagen we vooraf evenmin aankomen, maar zette onze energiebevoorrading en bij uitbreiding onze welvaartstaat nog meer onder druk. Ondertussen brak ook oorlog uit tussen Israël en Hamas, een oorlog die ook tot in Westerse landen de spanning in de verhoudingen tussen verschillende gemeenschappen en in publieke debatten opdrijft. En de opwarming van de aarde voelen we ondertussen aan den lijve tijdens de warme en droge zomers of korte periodes van zware regenval, soms met catastrofale gevolgen zoals in 2021 in Wallonië. Die gebeurtenissen stellen bestaande maatschappelijke ontwikkelingen en uitdagingen op scherp, eerder dan dat ze nieuwe ontwikkelingen of uitdagingen met zich meebrengen.

In dit eerste deel van de landschapstekening civiel sociaal-cultureel werkveld bespreken we kort enkele voor het civiel-sociaal cultureel actorschap belangrijke ontwikkelingen op elk van de elf genoemde lijnen. Voor een meer feitelijke en wetenschappelijke onderbouwing van alle hieronder besproken ontwikkelingen verwijzen we naar een uitgebreide versie op socius.be.¹³

¹³ Jans, M. (2023). Civiel actorschap in een wereld in verandering: <https://socius.be/organisatiebeleid/civiel-actorschap-in-een-wereld-in-verandering/> (geraadpleegd 22 december 2024).

1. Geopolitieke ontwikkelingen

In de eerste 25 jaar na het einde van de Koude Oorlog waren de machtsverhoudingen min of meer voorspelbaar en woedde de ‘globalisering’ volop. Vandaag lijken we in een andere fase te zijn aanbeland. Invloedssferen verschuiven. Nieuwe mogelijkheden komen op, de gevestigde machtscentra vechten om hun plaats onder de zon te behouden. Geopolitieke spanningen lopen wereldwijd op. Sommige veranderingen op het wereldtoneel zijn hoopvol, andere wekken eerder onrust.

Zeker negen verschuivingen op het geopolitieke toneel bepalen de wereld van nu en morgen. Voor de meeste civiele sociaal-culturele actoren spelen die verschuivingen op de achtergrond, ook al beïnvloeden ze andere meer nabije ontwikkelingen (die hieronder aan bod komen). Voor andere civiele sociaal-culturele actoren staan die geopolitieke verschuivingen dicht bij de kern van hun missie.

- Wereldwijde inflatie zet markten onder druk, brengt stijgende kosten voor consumenten met zich mee en vormt een bron voor sociale onrust op verschillende plaatsen in de wereld.
- De stijgende vraag naar grondstoffen en de exploitatie ervan gaat gepaard met economische, ecologische en sociale uitdagingen en draagt bij tot machtsverschuivingen in de wereld.
- Terwijl de spanningen tussen China en de VS groter worden, probeert Europa zich onafhankelijker op te stellen. Komt het echt tot een handelsoorlog tussen China en de VS, dan zal dat, volgens waarnemers, wereldwijd een grote invloed hebben.
- Conflicten en spanningen in en tussen landen, verspreid over de wereld en sinds kort ook dichtbij – in Oekraïne en Gaza – leiden tot humanitaire crisissen en dragen niet echt bij tot het beperken van de opwarming van de aarde.
- Het ideaalbeeld van een open, globale en democratische wereld staat onder druk door de opkomst van autocratieën, protectionisme en nationalisme.
- Digitalisering en social media bieden internationaal tal van nieuwe mogelijkheden, maar zetten overheden en internationale samenwerkingsverbanden ook op scherp in de strijd tegen fake news, cybercriminaliteit, informatieoorlog en oneerlijke handelspraktijken.
- De kloof tussen het Globale Noorden en het Globale Zuiden gaat samen met verschillende belangen en prioriteiten tijdens internationale onderhandelingen en plaatst ‘dekolonisatie’ steeds nadrukkelijker op de internationale agenda.
- Internationale onderhandelingen, hoe moeizaam ze soms ook verlopen, dragen bij tot veranderingen in beleid in antwoord op actuele uitdagingen en risico's, zoals de opwarming van onze planeet.

2. Demografische verschuivingen

De bevolking van Vlaanderen en Brussel verandert. De belangrijkste demografische veranderingen zijn de aanhoudende bevolkingsgroei, de vergrijzing, de toenemende culturele diversiteit, de hogere scholingsgraad en het toenemend aantal eenpersoonshuishoudens en eenoudergezinnen.

Die ontwikkelingen hebben gevolgen voor veel maatschappelijke domeinen. Zo gaat bevolkingsgroei samen met een toename van de vraag naar woningen en stijgend energiegebruik. Vergrijzing doet dan weer de zorgvraag toenemen en brengt ook voor de arbeidsmarkt uitdagingen met zich mee. En de toename van het aandeel van de bevolking met een migratieachtergrond zet al enkele decennia de sociale samenhang onder druk.

Ook voor civiele sociaal-culturele actoren blijven die demografische ontwikkelingen niet zonder gevolgen. Soms oefenen ze een belangrijke invloed uit op het maatschappelijke domein waarin actoren zelf actief zijn. Denk bijvoorbeeld aan de gevolgen van de vergrijzing voor organisaties die zich inzetten voor werkbaar werk. Daarnaast plaatsen die veranderingen organisaties ook voor de vraag welke belanghebbenden en doelgroepen ze vandaag best in hun praktijken betrekken.

- Wereldwijd zitten we in een demografische transitie. Nog tot ongeveer 2085 zal het aantal inwoners op aarde toenemen, om daarna geleidelijkaan terug af te nemen.
- In het Vlaamse en Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn we alsmaar met meer (bevolkingsgroei) en dat door migratie (meer immigratie dan emigratie). In 2022 had bijna de helft van de immigranten de Oekraïense nationaliteit.
- De bevolkingsdichtheid is erg hoog in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en varieert in het Vlaamse Gewest op lokale schaal (steden en gemeenten) van erg dicht (bijvoorbeeld in en omheen de 'Vlaamse ruit') tot dunner bevolkt in enkele landelijke gemeenten.
- Het aantal huishoudens stijgt relatief sneller dan het aantal inwoners. Het aandeel eenpersoonshuishoudens is relatief hoog en zal naar alle waarschijnlijkheid nog verder toenemen. Sommigen maken gewag van een singleboom.
- In het Vlaamse Gewest is de bevolking gemiddeld ouder dan voorheen en dan in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest wonen opvallend veel mensen van rond de 30 jaar.
- De evolutie naar een superdiverse samenleving zet zich door. Na Brussel, Vilvoorde, Antwerpen en Genk volgt langzaam de rest van Vlaanderen.
- Onder de wereldbevolking telden we in 2020 0,34% vluchtelingen en 3,25% internationale migranten. Relatief gezien zijn we ook in Vlaanderen en Brussel niet onderhevig aan een tsunami van vluchtelingen. Oekraïense vluchtelingen krijgen recent relatief veel beschermingscertificaten, vergeleken met hervestigingsbesluiten voor andere vluchtelingen.
- Het aantal personen met een erkende handicap blijft stabiel (6-6,5% van de meerderjarige bevolking) in het Vlaamse Gewest.
- De scholingsgraad in Vlaanderen stijgt. Het aantal vroege schoolverlaters en laaggeschoolden daalt. Meer dan mannen vinden vrouwen met succes hun weg naar hogere opleidingen.
- In 2022 noteren we het hoogste aandeel werkenden ooit. De grootste groep inactieven in het Vlaamse Gewest is arbeidsongeschikt door langdurige gezondheidsproblemen.

3. Sociale ongelijkheid en uitsluiting

Inwoners uit het Vlaamse en Brussels Hoofdstedelijk Gewest verschillen van elkaar op een reeks van kenmerken. Denk aan herkomst, beperking(en), gezondheid, gender, seksualiteit, religie, sociaal-economische positie, opleidingsniveau of leeftijd. De manier waarop we in onze samenleving met die verschillen tussen mensen omgaan, kan bijdragen tot inclusie of uitsluiting.

In Vlaanderen en Brussel blijven een aantal ongelijkheden en uitsluitingsmechanismen zich als hardnekkige maatschappelijke fenomenen presenteren. Verschillen in leeftijd, geslacht, herkomst, scholingsgraad en tewerkstelling en het al dan niet hebben van een handicap of gezondheidsproblemen, bepalen er in zeer grote mate de sociaal-economische positie van specifieke bevolkingsgroepen. Vooral in Vlaanderen speelt daarbovenop het al dan niet beheersen van de Nederlandse taal een belangrijke rol.

Heel wat personen combineren meer dan één van die kenmerken die tot sociale ongelijkheid en uitsluiting leiden. Het kruispuntdenken of intersectionaliteit besteedt aandacht aan de koppeling van verschillende maatschappelijke indelingen en biedt een interessant kader om de samenloop van discriminatie- en uitsluitingsgronden en de complexe dynamieken die daaruit voortvloeien, onder ogen te zien.

- Ongeveer 11,2% van de Vlamingen (Vlaams Gewest) leeft in armoede. In Brussel is dat veel hoger (38,8%). Werklozen en personen geboren buiten de EU lopen het hoogste armoederisico.
- Het aantal vroege schoolverlaters daalt en het aantal hoogopgeleiden stijgt, maar de kloof tussen laaggeschoolden en hooggeschoolden blijft in vele maatschappelijke domeinen erg groot en neemt zelfs toe.

- Een gemiddeld lager opleidingsniveau en minder tewerkstellingskansen, maar ook meer ervaringen van discriminatie bepalen de kansen van de groep personen van niet-Europese herkomst.
- Personen met een handicap of langdurige gezondheidsproblemen participeren in mindere mate aan de arbeidsmarkt en aan levenslang leren, en beschikken over een relatief lager inkomen.
- Er zijn ondertussen meer hogeschoolde vrouwen dan mannen, zeker onder de jongste bevolkingsgroepen. Toch konden we de loonkloof tussen mannen en vrouwen nog niet dichten.
- Wereldwijd heerst er een zeer grote inkomenskloof tussen extreem arm en extreem rijk. In België, Vlaanderen en Brussel lijkt dat relatief mee te vallen, hoewel de vermogensongelijkheid (eigendom) bij ons veel groter is dan verwacht.

4. Veranderende verhoudingen tussen middenveld, markt, overheid, burgers

Civiele sociaal-culturele actoren handelen niet in een vacuüm, maar gaan in interactie met andere maatschappelijke actoren: andere middenveldspelers, marktspelers, overheden (staat) en gemeenschappen en burgers. Elk van die actoren kent eigen doelstellingen en werkwijzen.

De scheidslijnen tussen die andere actoren en het middenveld zijn theoretische scheidingen. In de praktijk zijn de grenzen soms moeilijk te trekken en voortdurend in verandering. Sommige organisaties behoren niet strikt tot het middenveld, maar zijn bijvoorbeeld ook (ten dele) een marktspeler en willen voor bepaalde activiteiten doelbewust winst maken. Dergelijke 'hybride' vormen kunnen de verhouding tussen verschillende soorten actoren veranderen en spanningen of compromissen met zich meebrengen. Ook maatschappelijke uitdagingen zoals klimaat, migratie en sociale ongelijkheid zetten bij momenten de verhoudingen tussen overheid, markt, middenveld en burgers onder druk.

- Burgers, middenveld en overheden nemen initiatieven om negatieve effecten van de markt op de samenleving en op de planeet te corrigeren. Marktspelers pikken meer en meer het idee van 'maatschappelijk verantwoord ondernemen' op.
- Overheidsschuld en versnippering van het politieke landschap beperken de handelingsruimte van overheden en dwingen hen om samen te werken met andere beleidsniveaus, markt, middenveld en burger.
- Het middenveld staat onder druk, vernieuwt, zoekt naar aansluiting met de leefwereld van diverse burgers, naar (financiële) autonomie en naar een actuele invulling van haar politieke rol.
- Een overgrote meerderheid van burgers vindt het belangrijk om in een democratie te leven, ook al daalt het vertrouwen van de burger in de overheden (van lokaal tot Europees) en de ontevredenheid over de manier waarop democratie in België werkt.
- Een minderheid van burgers beschikt naar eigen inschatting niet over een voldoende uitgebouwd sociaal netwerk en een minderheid van burgers participeert aan politieke activiteiten.

5. Polariseratie

Polarisatie is een doorgedreven wij-zij-denken, een proces waarbij de tegenstellingen tussen groepen in de samenleving sterker worden, waardoor groepen steeds meer tegenover elkaar komen te staan. Vaak ontstaat dat omdat twee groepen een tegenstrijdig standpunt innemen op maatschappelijke breuklijnen. Polarisatie kan ook ontstaan vanuit groepen burgers die zich afzetten van overheid en instituties. Polarisatie manifesteert zich op verschillende locaties, bijvoorbeeld in een buurt, op een school of op de werkvloer, maar ook op (sociale) media.

Een democratie heeft publiek debat nodig. Publieke discussies en meningsverschillen kunnen productief zijn om een verandering in de samenleving op gang te brengen.

Ze kunnen botsende standpunten, scheidslijnen of conflicterende belangen helder maken. Publieke debatten en discussies hebben vaak maatschappelijke vooruitgang of emancipatie tot gevolg. Vanuit een democratische en sociaal-culturele invalshoek krijgen ze best ruimte. Maar als de tegenstellingen op de spits gedreven worden en polarisatie de kop opsteekt, kan dat ook schade aanrichten. Als een polarisatieproces lang doorgaat, raakt de samenleving verdeeld en wordt het heel moeilijk om tegengestelde meningen te verzoenen. Dat kan schadelijk zijn voor een democratische samenleving en leiden tot segregatie, het verdwijnen van de ruimte voor genuanceerde meningen, radicalisering en geweld.

Hoe intenser die schadelijke polarisatie, hoe moeilijker het wordt om samen te leven, te wonen, te leren en te werken. Er bestaan weinig feitelijke gegevens over de mate waarin polarisatie in Vlaanderen en Brussel voorkomt, wel veel literatuur over de mechanismen van polarisatie en de wijze waarop we daarmee kunnen omgaan. Een aantal indirecte aanwijzingen helpen om de voedingsbodem voor polarisatie in onze samenleving in te schatten: vertrouwen in de medemens en verbondenheid, veiligheidsgevoel, vertrouwen in instellingen.

- Evoluties op vlak van vertrouwen in de medemens, gevoel van veiligheid en vertrouwen in instellingen wijzen, in vergelijking met andere landen, niet direct op een onrustwekkende voedingsbodem voor polarisatie in Vlaanderen en Brussel.
- Crisissen, zoals onlangs nog de COVID-19-pandemie en de energiecrisis, kunnen de polarisatie in de samenleving versterken.
- Polarisation manifesteert zich op verschillende maatschappelijke breuklijnen. Naast spanningen op basis van culturele identiteit, zien we ook spanningen op basis van (extreme) standpunten en van sociaal-economische breuklijnen.
- Hoewel digitale media niet op zich tot polarisatie leiden, maar altijd in relatie tot maatschappelijke ontwikkelingen en uitdagingen, dragen algoritmen, snelheid en bereik van sociale media bij tot polarisatie.
- In België kennen we steeds diffusere, minder eenduidige en welomlijnde uitingen van extremisme. Naast lone actors spelen islamistische bewegingen, nationale fracties van sommige diasporagroepen en rechts-extremistische groepen daarin een zichtbare rol.

6. Digitalisering, technologie en informatiesamenleving

De digitale transitie voltrekt zich in een hoog tempo. De digitalisering zet zich door op verschillende domeinen (markt, publieke dienstverlening, vrije tijd ...) en is niet meer weg te denken uit onze samenleving, ook niet uit het sociaal-cultureel (volwassenen)werk. Tijdens twee jaar pandemie hebben we de nieuwe technologie soms noodgedwongen omarmd. Tegelijkertijd ondervonden we dat de hoge verwachtingen niet altijd werden ingelost. Sindsdien gaat de zoektocht naar een evenwicht tussen de ontegensprekelijke voordelen van technologie en de onlosmakelijk eraan verbonden nadelen, verder. Nieuwe mogelijkheden zoals virtual en augmented reality, artificiële intelligentie en human enhancement zijn nog volop in ontwikkeling. Ook voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk biedt de digitale transformatie nieuwe, aanvullende en verrijkende mogelijkheden op het gebied van participatie, publieksbereik, leeromgevingen, gemeenschapsvorming en maatschappelijke actie.

Toch stemmen die ontwikkelingen beleidsmakers, bedrijven, middenveld en burgers tot nadenken. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat de maatschappelijke digitale transformatie inclusief en met de juiste accenten kan gebeuren? De digitale transitie daagt verschillende spelers in de samenleving uit om zicht te krijgen op mogelijke ontwikkelingen, zich op de toekomst voor te bereiden en, waar nodig en mogelijk, ontwikkelingen ook bij te sturen. Bijsturen lijkt alvast nodig op vlak van privacy, mis- en desinformatie, online veiligheid en de digitale kloof.

- Een grote meerderheid van Vlamingen en Brusselaars kan zich geen leven meer voorstellen zonder smartphone en internet. Ze gebruiken ze voluit om zich met andere mensen te verbinden. Voor andere ICT-toepassingen beschikt niet altijd iedereen over voldoende basisvaardigheden.

- Vooral sommige ouderen, laaggeschoolden en mensen met een laag inkomen missen toegang tot en vaardigheden om digitaal mee te zijn. Dat die vaardigheden voortdurend moeten worden bijgewerkt om mee te blijven, maakt het er ook voor andere groepen niet makkelijker op.
- Big data is big business, maar ook een bedreiging voor de privacy. Ondanks regulering door overheden maken veel burgers zich nog steeds zorgen over hun privacy.
- Technologische innovaties en ontwikkelingen (platformen, digitale valuta, augmented reality, virtuele realiteit, metaverse, internet of things, human enhancement en artificiële intelligentie) zullen ons leven ingrijpend veranderen en brengen maatschappelijke discussies over verantwoordelijkheden mee.
- Internetfraude, computercriminaliteit en des- en misinformatie maken burgers, overheden en markspelers kwetsbaar en dwingen hen om beschermingsmaatregelen te nemen.

7. Milieu- en natuurrisico's en duurzame ontwikkeling

De afgelopen decennia hebben we allemaal veel aandacht besteed aan het milieu en de natuur en inspanningen om daaraan verbonden risico's te beheersen. Het gevoel van urgentie voor veel milieu- en natuurproblemen is sterk toegenomen. In grote lijnen kunnen we in al die aandacht en inspanningen, naast een minderheid van ontkenners, twee paradigma's onderscheiden: de profeet en de tovenaar.

De profeet predikt grenzen aan de groei, terwijl de tovenaar inzet op innovatie en technologische ontwikkeling om het milieu en onze natuur te redden. Profeten en tovenaars zijn het ondertussen min of meer eens over één ding: het is tijd voor actie. Met acties zullen we verstoringen van ons milieu en de natuur (denk aan de opwarming van de aarde en biodiversiteitsverlies) niet meer tegenhouden, laat staan teruggedraaien. We moeten ook acties ondernemen om die verstoringen te verzachten en om met de gevolgen van zo'n verstoringen om te gaan.

Ondertussen evolueert een aantal indicatoren gunstig. Zo is onze afvalberg sterk geslonken, gebruiken we veel meer hernieuwbare energie, daalt de vleesconsumptie en worden we minder blootgesteld aan fijn stof. Maar we blijven worstelen met CO₂-uitstoot. Daar halen we de vooropgestelde doelstellingen niet. De aarde warmt verder op en de maximaal gemeten neerslag in korte periode neemt toe. Het Federaal Planbureau concludeert in haar evaluatie van het 'Plan voor duurzame ontwikkeling' van de federale regering dat het niet voor de trendbreuk zorgt die nodig is om de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) te bereiken. Het plan bevat te weinig bindende maatregelen en de maatregelen hebben vaak geen directe invloed op de realisatie van de doelstellingen.

- Minstens zes processen zetten de stabiliteit en de veerkracht van onze planeet onder druk: klimaatopwarming, biodiversiteitsverlies, zoetwatercyclus, biochemische kringlopen (stikstof en fosfor), landgebruik en chemische verontreiniging (o.a. plastic, radioactieve stoffen en zware metalen).
- Om de opwarming van de aarde leefbaar te houden, zullen we koolstofneutraal (zero-emissie) moeten worden en ons tegelijkertijd moeten aanpassen aan andere klimaatomstandigheden.
- We staan voor een ingrijpende transitie naar groenere, slimmere en zuinigere energieproductie en -gebruik. Zonder onze leefgewoonten aan te passen, lukt dat niet. Bovendien kan dat beter geen bestaande uitsluitingsmechanismen versterken of nieuwe met zich meebrengen.
- Ecologische risico's dwingen ons anders te produceren en te consumeren, bijvoorbeeld door minder vlees te consumeren en meer materialen en producten te hergebruiken. De eiwittransitie (minder vlees) vergt een moeizame wijziging in onze leefgewoonten, terwijl we stilaan evolueren naar een meer circulaire economie.
- Het verlies aan biodiversiteit vormt een bedreiging voor heel wat ecosysteemdiensten waarvan de mensheid profiteert. Maar nog los van die diensten gaat daarmee ook veel intrinsieke natuurwaarde verloren. Ook in Vlaanderen sterven er soorten uit.

8. Ruimte en ruimtegebruik (op het platteland en in de stad)

Europa is een van de meest intensief gebruikte landmassa's ter wereld, met een zeer hoog ruimtebeslag en druk landgebruik voor landbouw, wonen, mobiliteit en ondernemen. Al zeker in Brussel en ook in Vlaanderen leven en ondernemen we met velen op een relatief kleine oppervlakte. We nemen heel veel en steeds meer ruimte in om te wonen, te werken en ons te verplaatsen. Ruimtebeslag door stedelijke gebieden en infrastructuur is over het algemeen onomkeerbaar. De vele (groot)stedelijke concentraties in Vlaanderen zijn verbonden door lintbebouwing. Daardoor ziet Vlaanderen er vanuit de lucht erg versnipperd uit.

Beschikbare ruimte wordt in Vlaanderen en al zeker in Brussel een schaars goed. Schaarste ruimte bepaalt de mogelijkheden van tal van activiteiten (wonen, werken, ondernemen, verplaatsen, ontspannen ...). Dat levert bij het bestemmen en gebruiken van beschikbare ruimte flink wat discussies op tussen verschillende belangen. Ruimtelijke vraagstukken en maatschappelijke veranderingsprocessen hangen bovendien sterk samen. Zo brengt verstedelijking specifieke maatschappelijke uitdagingen met zich mee. De manier waarop we land gebruiken, heeft bovendien grote gevolgen voor het milieu en de natuur. Omgekeerd beïnvloedt klimaatverandering het toekomstige ruimtegebruik. We moeten meer rekening houden met de kwetsbaarheid van natuurlijke habitats, met overstromingsrisico's, met beschikbare ruimte voor het exploiteren van hernieuwbare energiebronnen ...

- Brussel is al langer een metropool met een zeer hoge bevolkingsdichtheid. De toename van de bevolking en tewerkstellingsgroei brengt ook in Vlaanderen toenemende verstedelijking met zich mee.
- De oppervlakte die we voor huizen, bedrijven en transportinfrastructuur innemen, neemt gestaag toe. Daardoor wordt ruimte in Vlaanderen en Brussel meer en meer een schaars goed.
- De meeste Vlamingen wonen geconcentreerd in kernen die via lintbebouwing, met behoorlijk wat bewoners, met elkaar verbonden zijn. Linten zijn nochtans in veel opzichten (o.a. verkeersveiligheid, nutsvoorzieningen, duurzaam wonen ...) niet ideaal.
- Schaarste ruimte dwingt ook civiele actoren om creatief te zoeken naar beschikbare ruimte voor sociaal-culturele praktijken of, afhankelijk van hun missie, te wegen op de inrichting en het gebruik van de ruimte.

9. Welbevinden en welzijn

Op 1 januari wensen we elkaar stevast een goede gezondheid toe. Dat toont het belang dat we allemaal hechten aan welbevinden, mentale en fysieke gezondheid. Om dat maximaal te garanderen, bouwden we in Vlaanderen een groot aanbod aan formele hulp- en dienstverlening uit in diverse ambulante, semi-residentiële en residentiële vormen. Dat formele aanbod wordt zowel vanuit de socialprofitsector (inclusief civiele sociaal-culturele actoren), vanuit de publieke sector (federale, regionale en lokale overheid) als vanuit de commerciële sector georganiseerd. Naast dat formele aanbod wordt een aanzienlijk deel van de zorg en ondersteuning verleend in de informele sfeer, in de onmiddellijke nabijheid van zorgbehoevenden, door familieleden, vrienden, burens en vrijwilligers. Beide vormen van zorgaanbod maken samen de verzorgingsstaat uit.

De staat van onze verzorgingsstaat fluctueert mee met de welvaart. Tijdens crisissen, zoals de financiële crisis van 2008 en de energiecrisis van 2022, komt het welbevinden van Vlamingen en Brusselaars sneller onder druk te staan en groeit de nood om (overheids) uitgaven voor zorg en welzijn te beheersen. Hier en daar hoor je ook stemmen die pleiten voor een meer voorwaardelijke gezondheidszorg. Kunnen en willen we nog onvoorwaardelijk solidair zijn met wie rookt, te weinig beweegt, te zwaar weegt of te veel alcohol drinkt?

Ondertussen steeg de levensverwachting, ook dat brengt nieuwe uitdagingen mee voor zorg en welbevinden. Terwijl 55-plussers het meest lijken te profiteren van de opgebouwde welvaart, gaat ouder worden ook gepaard met fysieke ongemakken en gezondheidsproblemen. Langer leven en een gezondheidszorg die steeds verder ontwikkelt, stellen ons ook voor ethische vragen over het levenseinde en de kwaliteit daarvan.

- Het welzijn van de Belgen en hun levensenergie lijken de afgelopen jaren af te nemen. We maken ons vooral zorgen over onze levensstandaard en ons inkomen. Toch noteren we een relatief hoge levenstevredenheid.
- Ook al noteren we een relatief hoog welbevinden en hoge levenstevredenheid, toch lijdt een aanzienlijk deel onder de Vlamingen en Brusselaars aan psychologische ontredde, depressie en eenzaamheid en slagen we er niet in om daarin een kentering te bewerkstelligen.
- Het overgrote deel van de Belgische bevolking verkeert in een redelijke tot zeer goede gezondheid, al noteren we een stijging van vastgestelde chronische aandoeningen.
- Bijna 4 op de 10 Vlamingen verleent informele zorg aan een ziek, gehandicapt of bejaard familielid, kennis of buur.
- Het aantal plaatsen in de formele kinderopvang, waar kinderen doorgaans langer verblijven dan in de informele opvang, neemt af. Bestaande formele opvangplaatsen worden in grotere getale afgebouwd dan dat er nieuwe worden opgestart.
- Elk jaar opnieuw worden vele honderdduizenden mensen in Vlaanderen en Brussel, een veelvoud van het aantal sterfgevallen, in rouw gedompeld.
- Gezondheidsrisico's verbonden aan overmatig drankgebruik lijken stilaan door te dringen. Het overmatig drankverbruik neemt af. Het aantal rokers fluctueert doorheen de tijd en meer bewegen lijkt voor velen onder ons minder evident te zijn.
- Lang zullen we leven: tot ongeveer 82 jaar. Dat brengt specifieke uitdagingen mee voor de gezondheidszorg en werpt ethische vragen op over een voltooid leven en de kwaliteit van het levenseinde.
- Kanker en ziekten aan hart- en vaatstelsel zijn vandaag de belangrijkste doodsoorzaken. Tegelijkertijd beperken we beetje bij beetje het aantal overlijdens door chronische aandoeningen, zelfdoding en verkeersongevallen.
- Met de toenemende overheidskosten voor gezondheidszorg neemt ook de ongerustheid over die uitgavengroei toe. Dat leidde al sinds 2012 tot besparingsmaatregelen en een toenemende privatisering van de zorgsector.

10. Verenigen en vrijwillige inzet

Het verenigingsleven is nog steeds erg populair in Vlaanderen en Brussel. Vlaanderen telt ongeveer 50.000 geregistreerde verenigingen. Dat is een zeer bonte verzameling met onder meer vakbonden, jeugdbewegingen, theatergroepen, hobbyclubs, sportverenigingen, doelgroepverenigingen, milieubewegingen, natuurverenigingen, erfgoedverenigingen ...

De vaak aangehaalde stelling dat de deelname aan het verenigingsleven achteruit gaat, blijkt voorlopig niet uit participatiegegevens. Wat de globale participatie betreft, kunnen we geen eenduidige op- of neerwaartse beweging vaststellen. Sportverenigingen spannen de kroon rond deelname aan activiteiten en lidmaatschappen. Sociaal-culturele organisaties en het jeugdwerk kunnen dan weer rekenen op relatief veel vrijwilligers.

We horen ook vaak dat de vrijwilliger vandaag niet meer de vrijwilliger van vroeger is. Hoewel we de evoluties in het vrijwilligerswerk niet moeten overschatten, observeren we meer episodisch vrijwilligerswerk. Dat brengt andere vragen en verwachtingen van vrijwilligers naar organisaties met zich mee. Tegelijk zijn ook de organisaties die met vrijwilligers werken niet meer dezelfde als vroeger.

Relatief meer hooggeschoolden komen aan bod in het verenigingsleven. Ze nemen vaker deel aan activiteiten van verenigingen, ze zetten zich vaker in als vrijwilliger en nemen vaker verantwoordelijkheid op als bestuurslid in een vereniging.

- Deelname aan activiteiten van de vele en erg diverse verenigingen blijft stabiel over de tijd. Iets meer dan de helft van de Vlamingen en Brusselaars (hoogopgeleiden relatief meer dan laagopgeleiden) neemt minstens één keer per jaar deel aan activiteiten van een vereniging.

- De helft van de inwoners uit het Vlaamse Gewest is actief lid van minstens één vereniging. Sportverenigingen trekken veruit het meeste leden aan. Relatief meer mannen en hoogopgeleiden hebben een lidkaart van één of meerdere verenigingen.
- Ongeveer 1/5 van de bevolking zet zich in zeer diverse contexten vrijwillig in. 1/10 van de inwoners van het Vlaamse Gewest is bestuurslid bij een of andere vereniging. In het civiel sociaal-cultureel werkveld en het jeugdwerk vinden we verhoudingsgewijs veel actieve vrijwilligers.

11. Vrije tijd

Naast slapen en betaalde arbeid besteden we onze tijd nog aan tal van andere activiteiten. Buiten de uren die we aan zorg besteden, online actief zijn of in de auto of op het openbaar vervoer doorbrengen, kunnen we vandaag kiezen uit tal van vrijetijdsactiviteiten. We kunnen sporten in een sportclub, deelnemen aan activiteiten van diverse verenigingen of ons als vrijwilliger inzetten.

Maar er zijn meer mogelijkheden. We kunnen passief of actief deelnemen aan allerlei culturele activiteiten of op uitstap of op reis gaan in binnen- of buitenland. Er is een groeiend aanbod aan commerciële vrijetijdsactiviteiten, de sector 'horeca en toerisme' groeit. En we besteden met z'n allen, ook in onze vrije tijd, veel tijd op onze smartphone en op andere media. Technologische ontwikkelingen en digitalisering brengen ook in onze vrije tijd nieuwe mogelijkheden met zich mee. Tijdens de coronacrisis werd dat heel duidelijk: we speelden meer games, we streamden volop en keken naar video on demand.

Als je aan vrienden en kennissen vraagt hoe het gaat, krijg je vaak "druk, druk, druk" als antwoord. Je zou voor minder, met zoveel mogelijkheden om je tijd te besteden. Aan veel vormen van (vrije)tijdsbesteding hangen ook diverse verwachtingen vast. Dat geeft soms stress en vrijetijdsdruk. En dat terwijl we in vergelijking met vroeger meer verlof hebben en minder uren moeten werken. Veel mensen zoeken dan ook ontspanning in hun vrije tijd. Of ze zoeken meer doortastend naar manieren om te onthaasten.

- Het onderscheid tussen verschillende vormen van tijdsbesteding (leren, werken, zorgen, ontspannen ...) vervaagt waardoor we steeds meer drukte ervaren, manieren zoeken om daarmee om te gaan en de nood aanvoelen om te ontspannen.
- Coronamaatregelen hadden een grote invloed op uithuizige cultuurparticipatie. Ondertussen participeert opnieuw ongeveer 80% van de bevolking uithuizig aan cultuur. Net zoals voor corona zijn dat relatief meer hooggeschoolden.
- Ondertussen trekken we er terug even vaak op uit als voor de coronacrisis. Maar net zoals voor de coronacrisis is ook nu op vakantie gaan in binnen- of buitenland niet voor iedereen weggelegd.
- Digitalisering en technologische ontwikkelingen beïnvloeden ook de wijze waarop we in onze vrije tijd media gebruiken. Televisie krijgt nog steeds een centrale plaats in de woonkamer, terwijl we de smartphone ook in onze vrije tijd niet meer kunnen wegdenken.

Deel 2

Het civiel sociaal-cultureel landschap

In het civiel sociaal-cultureel landschap vinden we spelers uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, burgerinitiatieven en andere sociaal-culturele middenveldspelers. Voor elk van die drie invalshoeken op het civiel sociaal-cultureel landschap bespreken we elf thema's die elk een specifiek beeld geven van het civiel-sociaal cultureel landschap:

- 1. Actoren:** organisaties en initiatiefnemers, medewerkers, vrijwilligers, participanten, doelgroepen, deelnemers ...
- 2. Thema's:** inhoud, thema's en maatschappelijke kwesties waar civiele sociaal-culturele actoren op inspelen
- 3. Praktijken:** kenmerken van de activiteiten en de sociaal-culturele praktijken die civiele sociaal-culturele actoren ontplooiën
- 4. Middelen:** inkomsten, uitgaven, middelenbeheer
- 5. Spreiding:** plaats van activiteiten en de schaal waarop civiele sociaal-culturele actoren hun rol (willen) spelen
- 6. Internationale (samen)werking en netwerking:** betrokkenheid van civiele sociaal-culturele organisaties in internationale initiatieven en samenwerkingsverbanden
- 7. Maatschappelijke rollen:** de rollen die civiele sociaal-culturele actoren door activiteiten en praktijken in de samenleving opnemen
- 8. Relaties:** interacties en relaties die civiele sociaal-culturele actoren aangaan met andere spelers in de samenleving
- 9. Maatschappelijke positie:** de plaats en positie in de samenleving die civiele sociaal-culturele actoren innemen of toegewezen krijgen
- 10. Evoluerende beleidskaders:** van lokaal tot Europees, beleid en beleidsevoluties die van tel zijn voor het ontplooiën van sociaal-culturele praktijken door civiele sociaal-culturele actoren
- 11. Waarde en betekenis:** de bijdrage die civiele sociaal-culturele actoren zelf willen leveren aan de samenleving, hun bijdrage volgens hun participanten en de bijdrage die ze volgens andere spelers en participanten leveren

Na een korte toelichting over de thema's zelf, vind je, per thema, een bespreking vanuit drie onderscheiden invalshoeken op het civiel sociaal-cultureel werkveld (voor zover er relevante gegevens beschikbaar zijn):

1. De invalshoek van het **sociaal-cultureel volwassenenwerk**, een duidelijk afgelijnde verzameling van momenteel 129 organisaties. Hier besteden we de meeste aandacht aan. Die 129 organisaties maken ondubbelzinnig deel uit van het civiel sociaal-cultureel werkveld. Omdat ze binnen een gedeeld beleidskader werken, beschikken we voor die spelers bovendien over een brede basis van eenduidige en vergelijkbare data.
2. De invalshoek van **burgerinitiatieven**, een heel dynamische verzameling van nieuwe en minder nieuwe, kleine en grotere, heel informele en soms al wat meer geformaliseerde initiatieven. We hebben geen totaalbeeld over alle burgerinitiatieven in Vlaanderen en Brussel en beschikken niet over eenduidige data. Veel kennis over die spelers in het civiel sociaal-cultureel werkveld is gebaseerd op case-onderzoek.
3. De invalshoek van het **maatschappelijk middenveld** waar civiel sociaal-culturele actoren toe behoren. Welke actoren wel en niet tot het middenveld behoren, ligt niet vast en is voor interpretatie vatbaar. Welke actoren op dat middenveld tot het segment van het sociaal-cultureel werk behoren, is evenmin duidelijk vastgelegd. Waar mogelijk situeren we voor elk van de elf thema's specifieke kenmerken van en inzichten over sociaal-culturele spelers op het middenveld. Dat laat ons toe om het sociaal-cultureel volwassenenwerk en burgerinitiatieven te situeren op het maatschappelijk middenveld.

Op het einde van elk van de elf thema's vatten we de belangrijkste observaties samen. Wie een bepaalde thema liever snel scant, kan direct naar die samenvatting gaan.

1. Actoren

Een civiele sociaal-culturele actor is een particuliere organisatie of een persoon die actief betrokken is bij het ontplooiën van sociaal-culturele praktijken. We onderscheiden daarbij organisaties, deelhebbers en deelnemers. Deelhebbers geven actief mee vorm aan de doelen, de inhoud of de vorm van de praktijk of de organisatie. Onder deelhebbers rekenen we bijvoorbeeld trekkers van burgerinitiatieven, actieve burgers, beroepskrachten en (bestuurs)vrijwilligers. Zij gebruiken op hun beurt vaak het begrip ‘doelgroep’ om de beoogde deelnemers aan hun praktijken en activiteiten aan te duiden. Deelnemers maken gebruik van of doen mee aan civiele sociaal-culturele initiatieven.

Zowel in het sociaal-cultureel volwassenenwerk, bij burgerinitiatieven als in het middenveld vinden we organisaties, deelhebbers (betaalde beroepskrachten en burgers die zich vrijwillig inzetten) en deelnemers. In de praktijk en in onderzoek presenteren ze zich voor die drie onderscheiden invalshoeken op uiteenlopende wijze. Afhankelijk van de eigen tradities en van de relaties die ze aangaan met andere actoren, bijvoorbeeld met overheden, merken we verschillen op. Organisatievormen, de begrippen en betekenissen voor en van deelhebbers en deelnemers krijgen specifieke invullingen naargelang we het over het sociaal-cultureel volwassenenwerk, burgerinitiatieven of het middenveld hebben.

1.1 Organisaties

Een organisatie is een doelgerichte samenbundeling van mensen, kennis, vaardigheden, waarden, onderlinge afspraken en kapitaal en wendt middelen en activiteiten aan om gedeelde ambities en doelen te realiseren. De term ‘organisatie’ wordt in de praktijk van het sociaal-cultureel werkveld vaak gebruikt als synoniem voor specifiekere termen zoals vereniging, (vormings)instelling, sociale beweging, koepel, bond, belangengroep, federatie, stichting, fonds, club, doelgroeporganisatie, coöperatie, sociale onderneming, actiegroep, buurtcomité en burgerinitiatief. Meer uitgesproken dan andere soorten organisaties boren sociaal-culturele organisaties sociaal en cultureel potentieel aan. Dat sociaal en cultureel potentieel bestaat uit de bijdrage van belanghebbenden met hun ideeën, enthousiasme, energie, contacten, vrijwillige inzet, betrokkenheid, creativiteit, (ervarings)deskundigheid ...¹⁴

Het is moeilijk om scherpe conclusies te trekken over de vele uiteenlopende organisaties in het volledige civiel sociaal-cultureel landschap, en al zeker om die in cijfers uit te drukken. De totale populatie van civiele sociaal-culturele organisaties is niet bepaald noch gekend. Daar begint het al mee. Beschikbare cijfergegevens slaan altijd op specifieke deelverzamelingen uit het civiel sociaal-cultureel landschap, en bijna altijd verschillende deelverzamelingen. Dat landschap is bovendien voortdurend in beweging. Alleen al de opkomst van vele nieuwe burgerinitiatieven maakt het onmogelijk om een scherpe en tijdsafhankelijke foto te maken van de volledige verzameling sociaal-culturele organisaties. We zoomen eerst in op de 129 sociaal-cultureel volwassenenorganisaties en baseren ons daarvoor op de analyse van de subsidieaanvragen 2021-2025. Daarna overlopen we, minder uitgebreid, wat we over burgerinitiatieven leren uit een veldverkenning burgerinitiatieven. En andere sociaal-culturele middenveldorganisaties brengen we in beeld op basis van het middenveldonderzoek van CSI Flanders.

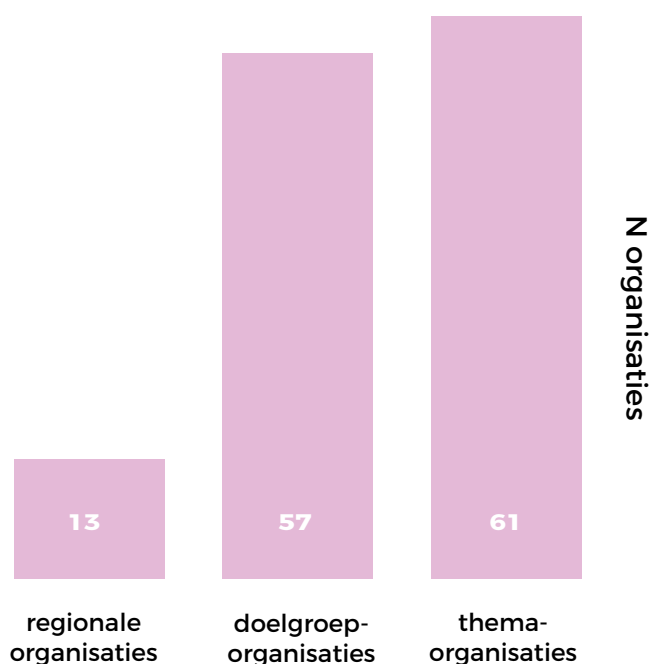
1.1.1. Sociaal-culturele volwassenenorganisaties

Sociaal-culturele volwassenenorganisaties zijn missie- en waardengedreven organisaties die bijdragen aan een democratische, duurzame, inclusieve en solidaire samenleving.¹⁵ Ze ontwikkelen sociaal-culturele praktijken voor en met volwassenen die zich grotendeels afspelen binnen de vrije tijd. In ruil voor hun autonome bijdrage aan de samenleving krijgen ze werkingssubsidies van de Vlaamse overheid voor periodes van vijf jaar.

¹⁴ Jans, M. (2020b).

Sinds het decreet van 7 juli 2017 geldt er niet langer een onderscheid tussen werksoorten, enkel nog tussen landelijke en regionale organisaties. Uit de missieverklaringen en strategische doelen van 118 landelijke organisaties met een goedgekeurde subsidieaanvraag, leren we dat ze hoofdzakelijk gericht zijn op een specifieke doelgroep of op een maatschappelijk thema. De sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk telde in 2021 ongeveer evenveel doelgroep- als themaorganisaties.

Figuur 5: sociaal-culturele volwassenenorganisaties (N=131) volgens hun gerichtheid

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Doelgroeporganisaties zetten zich in voor een specifieke groep in de samenleving en expliciteren dat ook in hun missie. Vandaag kennen volgende doelgroepen hun eigen organisaties in Vlaanderen en Brussel:

- personen met een migratieachtergrond
- ouderen
- vrouwen
- werknemers
- personen met een psychische kwetsbaarheid
- mensen in rouw
- LGBTQIA+
- mensen met een beperking
- gezinnen
- plattelandsbewoners
- mensen met een ziekte, zorgbehoevenden en hun mantelzorgers
- mensen in armoede
- vluchtelingen
- mensen die de Vlaamse identiteit uitdragen

Themaorganisaties focussen op een specifiek maatschappelijk vraagstuk en stellen dat centraal in hun missie. De 61 themaorganisaties zetten zich in voor een divers spectrum van maatschappelijke kwesties:

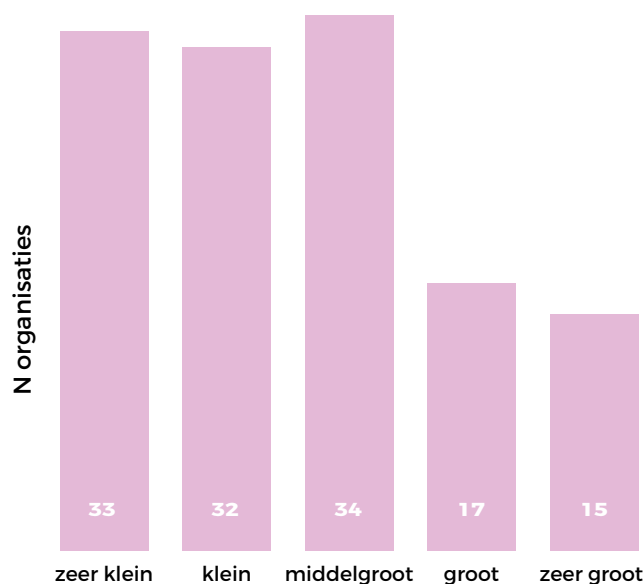
- mobiliteit
- duurzame voeding
- grondstoffen en duurzaamheid
- wonen
- klimaat
- natuur
- landgebruik
- ecologisch tuinieren
- leegstand
- eerlijke handel
- duurzaam consumeren
- stilte
- mensenrechten
- armoede en uitsluiting
- racisme
- etnisch-culturele diversiteit
- geletterdheid
- genderdiversiteit
- werk
- politieke besluitvorming
- (Europees) burgerschap
- crowdfunding
- delen als alternatief voor hebben
- alternatieve munten
- gezondheid
- veerkracht
- relationeel geweld
- medische technologie
- wereldvrede
- religie en levensbeschouwing
- kunst en cultuur
- vrije tijd

Met die thema's richten ze zich tot een breed publiek. Om het draagvlak voor hun thema en hun invloed in het maatschappelijk debat te vergroten, organiseren ze soms ook activiteiten gericht op specifieke doelgroepen.

Van de 131 organisaties die een subsidieaanvraag 2021-2025 indienden, focussen er 13 – in overeenstemming met hun decretale opdracht – op een door de overheid afgebakende regio in het Vlaamse Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Dat zijn de zogenaamde Avansa's. Ze zetten zich in voor de diverse bewoners(groepen) en staan open voor de onderwerpen uit de publieke agenda van hun specifieke regio of zetten nieuwe punten op de agenda. Daartoe werken ze voor een breed publiek en ondernemen ze, waar nodig, doelgroepspecifieke initiatieven.

Die 131 organisaties zijn erg verschillend naar grootte. Op basis van de voorziene inkomsten in hun meerjarenbegroting 2021-2025 kunnen we ze naar relatieve grootte opdelen in vijf groepen.

Figuur 6: verdeling van sociaal-culturele volwassenenorganisaties (N=131) naar relatieve grootte op basis van gemiddelde begrote jaarinkomsten 2021-2025

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

We tellen 65 relatief zeer kleine tot kleine organisaties (gemiddeld begroot jaarinkomen van 398.733,67 euro) en 32 relatief grote organisaties (gemiddeld begroot jaarinkomen van 4.562.169,68 euro). De mediaan van het jaarinkomen voor alle 131 goedgekeurde subsidieaanvragen bedraagt 666.913,8 euro.¹⁷

Groot of klein, vroeger was een vzw-structuur wettelijk verplicht voor sociaal-culturele volwassenenorganisaties. Sinds het decreet van 7 juli 2017 is dat niet langer het geval, ook al moet winst de doelstellingen dienen en mag winst niet uitgekeerd worden. Ondanks die nieuwe mogelijkheid kiezen 129 organisaties voor een vzw-structuur. Zij richten, zoals het Wetboek van Vennootschappen en Verenigingen van 23 maart 2019 het voorschrijft, een algemene vergadering (AV) en een bestuursorgaan (BO) in. Twee organisaties hebben een stichting als structuur, waarvan één organisatie haar stichting combineert met een vzw. En één organisatie kiest voor een CVBA (coöperatieve vennootschap met beperkte aansprakelijkheid).

Kijken we meer in detail naar de organisatiestructuren, dan kunnen we vier soorten structuren onderscheiden:

- organisaties steunend op hun juridische organisatiestructuur
- organisaties met een afdelingsstructuur
- organisaties met een functie- en taakstructuur
- organisaties met een projectstructuur

In een organisatie vinden we meerdere van die structuren terug. Sowieso hebben alle organisaties een juridische structuur. Voor hun werking kunnen organisaties wel meer belang hechten aan een welbepaalde structuur. Vijftien organisaties steunen sterk op hun juridische structuur, rapporteren in hun subsidieaanvraag enkel over de vzw-structuur en bijhorende AV en BO. Dat zijn relatief meer kleine tot zeer kleine organisaties (13/15) en relatief meer themaorganisaties (11/15).

¹⁷ De laagste gemiddelde begrote jaarinkomst 2021-2025 uit de sector bedraagt 174.100 euro, de hoogste 22.368.479,91 euro.

Negen onder hen waren voordien erkend als sociaal-culturele beweging en vier onder hen zijn nieuwkomers in de sector. 62 organisaties rapporteren over (lokale) afdelingen of lidverenigingen. Hen kennen we een afdelingsstructuur toe (type 2). Onder hen werken 44 organisaties (44/62) met lokale afdelingen of groepen en individuele lidmaatschappen. Negen organisaties, allemaal doelgroeporganisaties en overwegend etnisch-culturele federaties (9/62), werken met lidverenigingen. Een meerderheid van die 62 organisaties (57/62) organiseert via haar afdelingen of lidverenigingen een geografische spreiding en onderscheidt geografische niveaus:

- landelijk niveau, bijvoorbeeld een nationaal of landelijk secretariaat (29/57)
- provinciale werkingen (14/57)
- regionale werkingen (22/57)
- lokale groepen, antennes, kernen ... (44/57)

We vinden hier een grote spreiding van organisaties naar gerichtheid (30 doelgroeporganisaties en 23 themaorganisaties) en grootte. Ongeveer de helft (N=32) was eerder erkend als sociaal-culturele vereniging.

73 organisaties rapporteren over hun organisatiestructuur met functies en taken, toegewezen aan individuen en teams. We typeren hen als organisaties met een functie- en taakstructuur (type 3). Ze onderscheiden daarbij voornamelijk coördinerende, inhoudelijke en zakelijke functies en taken en wijzen die soms ook toe aan individuen, teams of aan beiden. Onder de organisaties van type 3 vinden we een grote spreiding naar gerichtheid (32 doelgroeporganisaties, 30 themaorganisatie en 11 regionale organisaties) en naar grootte.

Ten slotte rapporteren nog drie organisaties in hun subsidieaanvraag over een structuur op basis van projecten (type 4). Het zijn nieuwkomers in de sector en zeer kleine themaorganisaties.

1.1.2. Burgerinitiatieven

Al sinds het ontstaan van de burgermaatschappij nemen burgers initiatief. Vandaag observeren heel wat onderzoekers een zeer sterke stijging van het aantal burgerinitiatieven. Daarmee samenhangend neemt ook het aantal begrippen en benaderingen toe om over burgerinitiatieven te spreken en na te denken. In de literatuur en in het ondersteuningslandschap lijkt er wel een Babylonische spraakverwarring te ontstaan. Wat voor de ene burgerinitiatief is, is dat niet per se ook voor de andere. Het palet aan woorden waarmee we over burgerinitiatief spreken, is erg divers: burgerinitiatief, burgerbeweging, commons, actiecomité, bottom-up initiatief, grassrootsinitiatief, commonsachtigen, burgercollectief, maatschappelijk initiatief, maatschappelijk zelfinitiatief, commonsgerichte initiatieven, zelforganisatie, instituties voor collectieve actie, groepen burgers ...

Allemaal bemiddelen ze op een of andere manier tussen individuele burgers enerzijds en de staat en de markt anderzijds. Veel van die initiatieven tonen gemeenschappelijke kenmerken:

- het initiatief komt tot stand binnen de leefwereld van burgers
- burgers starten het initiatief (al dan niet samen met andere actoren)
- het initiatief steunt op de persoonlijke bewogenheid van burgers
- burgers sturen het initiatief
- het initiatief overstijgt het private belang

Niet alleen wetenschappers signaleren een toename van burgerinitiatieven, ook nieuwe en ervaren ondersteuners van burgerinitiatieven doen dat. Denk pakweg aan De Wakkere Burger, Growfunding, Burgers.Aan.Zet en het 4de Pijlersteunpunt of aan communicatie- en participatieambtenaren van lokale overheden zoals die van de Vlaamse Gemeenschapscommissie in Brussel. Allemaal signaleren ze de opkomst van nieuwe initiatieven van burgers in de civiele samenleving. Dat zijn soms initiatieven van tijdelijke aard, dan weer initiatieven die een werking op langere termijn uitbouwen.

Als voedingsbodem verwijzen ze naar verschillende maatschappelijke ontwikkelingen: een dalend vertrouwen in de politiek en in traditionele instellingen, toenemende aandacht voor en belang van het lokale, polarisatie op verschillende maatschappelijke breuklijnen, de internationale beweging naar meer duurzame samenlevingen ...

Een groep mensen met een gemeenschappelijk doel vertoont vrijwel ogenblikkelijk organisatiekenmerken, zo ook burgerinitiatieven. Anders dan meer formele spelers in de civiele samenleving kennen burgerinitiatieven meestal geen robuuste vergadercultuur en zijn formaliteiten lang niet altijd hun eerste zorg. Ze zijn naar vorm informeel van aard, zeker in de aanvangsfase. Anderzijds onderscheiden ze zich van tijdelijke verbanden (bijvoorbeeld demonstraties) en de meeste informele verbanden (bijvoorbeeld bureaus die boodschappen doen voor elkaar). Burgerinitiatieven maken gedurende hun ontwikkeling specifieke keuzes naar structuur en statuut. Diverse juridische organisatievormen komen aan bod: van een informele groep zonder juridische grond tot een vennootschap.

Tabel 2: overzicht van mogelijke organisatievormen van burgerinitiatieven

rechtsvorm	organisatievorm	verplichtingen
geen juridische grond	informeel verband, informele groep	geen collectieve, enkel persoonlijke verplichtingen van de initiatiefnemende burgers
zonder rechts-persoonlijkheid	feitelijke vereniging	initiatiefnemende burgers verbinden zich persoonlijk tot de verplichtingen van de vereniging
met rechts-persoonlijkheid	vereniging zonder winst oogmerk	collectieve verplichtingen specifiek voor een vereniging zonder winst oogmerk
	stichting	collectieve verplichtingen specifiek voor een stichting
	vennootschap	collectieve verplichtingen specifiek voor vennootschappen, in het geval van burgerinitiatieven vaak een coöperatieve vennootschap (CV)

Bron: veldverkenning burgerinitiatieven (Socius)

Sommige burgerinitiatieven blijven al dan niet bewust klein en behouden hun statuut van informeel verband of informele groep. Een feitelijke vereniging ontstaat van zodra twee of meer personen het idee ontwikkelen om gezamenlijk een ideaal te verwezenlijken. Doordat de feitelijke vereniging geen rechtspersoonlijkheid heeft, kan zij geen verbintenissen aangaan, geen eigendommen bezitten, geen schenkingen of legaten aanvaarden en zijn het de individuele leden (initiatiefnemende burgers) die zich persoonlijk verbinden tot de verplichtingen van de vereniging. Het nieuwe ondernemingsrecht regelt sinds 1 november 2018 evenwel een kader om als feitelijke vereniging in rechte te kunnen optreden. Sommige burgerinitiatieven halen volgende argumenten aan om te kiezen voor de vorm van een feitelijke vereniging¹⁸:

- tekort aan voldoende geëngageerde personen om naar een grotere structuur over te stappen
- opzien tegen administratieve rompslomp
- luxe en voorkeur om aan te sluiten bij een koepel- of partnerorganisatie die instaat voor verzekering, administratie ...

Als een burgerinitiatief door de realisatie van haar maatschappelijk doel aanzienlijke risico's neemt, onroerende goederen wil verwerven of schenkingen en legaten wenst te aanvaarden, dan zal zij vaak noodgedwongen haar structuur van informele groep of feitelijke vereniging omvormen naar (of onmiddellijk kiezen voor) een rechtsvorm met rechtspersoonlijkheid. Dat kan omwille van verschillende argumenten een vereniging zonder winst oogmerk zijn:

¹⁸ Fagardo, B., Matthijs, I., Emmery, K., Valgaeren, E. en Luyten, D. (2019).

- mogelijkheid tot het verkrijgen van subsidies en (officiële) erkenning
- initiatiefnemende burgers zijn niet langer hoofdelijk aansprakelijk
- geloofwaardigere uitstraling
- grotere stabiliteit
- overtuiging (winstbejag is geen doel)

Tijdens de veldverkenning burgerinitiatieven van Socius kwamen in Vlaanderen maar weinig initiatieven aan het licht die voor een stichting als juridische organisatievorm kiezen. Coöperatieve vennootschappen komen we opvallend meer tegen bij burgerinitiatieven die zich inzetten voor duurzame transitie. De keuze voor een coöperatieve vennootschap laat toe om betrouwbare zakelijke relaties aan te gaan. Veel van die coöperatieve burgerinitiatieven bieden in ruil voor de actieve bijdrage van hun leden duurzaam ontwikkelde producten of diensten aan.

Naast de rechtsvorm bepalen ook de interne en externe contacten de vorm waarin een burgerinitiatief zich organiseert. Sommige lokale initiatieven maken deel uit van een groter geheel, sluiten zich aan bij een koepel of een federatie. Maar in elk geval loopt het groot belang dat burgers hechten aan zelfbeheer als een rode draad doorheen de grote diversiteit aan burgerinitiatieven en hun bijhorende organisatievormen. De initiatiefnemers en leden bepalen zelf waartoe (doel) en hoe (organisatievorm, processen) ze zich opstellen, liefst op basis van solidariteit, wederkerigheid, democratische besluitvorming en een horizontale structuur. Ook liefst met zo weinig mogelijk richtlijnen en verwachtingen van externe stakeholders, waaronder lokale overheden. Voor sommige burgerinitiatieven, zoals commons en coöperaties, is de keuze voor een horizontale structuur een principiële keuze.

Naast zelfbeheer kennen burgerinitiatieven ook een soepele structuur. Daardoor kunnen ze snel reageren op nieuwe situaties. Particuliere burgers zijn niet gebonden aan instituties. Dat geeft ze meer ruimte om vrij te denken en creatief te zijn. Dat stelt ze in staat om onconventionele oplossingen te bedenken en bij te dragen aan maatschappelijke innovatie, van kleine en direct toepasbare innovaties in de eigen buurt tot eigen bijdragen aan grotere paradigmashifts.

1.1.3. Sociaal-culturele spelers op het maatschappelijk middenveld

Er bestaan veel verschillende benaderingen van middenveldorganisaties. Dat veld is vrij complex en bovendien aan verandering onderhevig. Dat maakt het moeilijk om de verzameling van middenveldorganisaties scherp af te bakenen. Daarom stellen de onderzoekers van CSI Flanders¹⁹ geen sluitende definitie voor, maar een aantal kenmerken waaraan organisaties moeten voldoen om ze tot het middenveld te rekenen:

- middenveldorganisaties zijn missiegedreven en streven naar sociale of maatschappelijke meerwaarde. Eventuele winsten worden geherinvesteerd in de werking of doel van de organisatie
 - middenveldorganisaties streven naar maatschappelijke verandering waardoor ze een 'politieke rol' opnemen
- en/of
- middenveldorganisaties leveren diensten die niet exclusief privaat zijn (publieke diensten, diensten aan leden of gemeenschappen)
 - middenveldorganisaties ontstaan vanuit de samenleving, en worden niet door een overheid opgericht.

¹⁹ Oosterlynck, S., Verschuere, B. en Verhaeghe, B. (2019).

Heel veel uiteenlopende organisaties komen op basis van die kenmerken in aanmerking als middenveldorganisatie. Vandaag vind je op dat middenveld belangengroepen, sociale bewegingen, actiegroepen, non-profitorganisaties in welzijn, gezondheid en onderwijs en verenigingen waaronder sportclubs en amateurkunstengroepen. Belangengroepen focussen op belangenbehartiging. Sociale bewegingen en actiegroepen, van (extreem) progressief tot (extreem) conservatief, wegen op publieke discussies. Non-profitorganisaties in welzijn bieden diensten aan en sommige verenigingen stellen sociaal contact centraal. Om wat overzicht te brengen in de grote diversiteit aan middenveldspelers typeren de onderzoekers van CSI Flanders een aantal sectoren en subsectoren.

Tabel 3: sectoren en subsectoren op het middenveld volgens CSI Flanders

Sector	Subsector	Omschrijving	Voorbeelden
Welzijn	Welzijnsinstellingen	Instellingen (geen verenigingen) die actief zijn in de gehandicaptenzorg, jeugdhulp en bredere welzijnsthema's	Centra voor Algemeen Welzijnswerk, Tele-Onthaal, Samenlevingsopbouw
	Welzijnsverenigingen	Verenigingen (geen instellingen) die werken rond armoede, sociale inclusie en bredere welzijnsthema's	Verenigingen waar armen het woord nemen, sociale kruideniers
Sociale economie			
	Sociale economie	Maatwerkbedrijven	Kringwinkels, sociale werkplaatsen, beschutte werkplaatsen
	Werk, beroep, economie	Vakbonden, beroeps- en werkgeversverenigingen en service-clubs	Confederatie Bouw, Vlaamse Auteursvereniging, ACOD
	Gezondheid, ziekte en handicap	Patiëntenverenigingen, verenigingen actief rond bredere gezondheidsthema's	CM, Sensoa, Holebifoon, Centrum ter preventie van zelfdoding, Similes
	Nieuwe sociale bewegingen	Bewegingen die werken rond actuele maatschappelijke thema's zoals milieu, mobiliteit, vrede, Noord-Zuid, vluchtelingen, ...	Fairtrade Belgium, Oxfam-solidariteit, Bond Beter Leefmilieu, Fietzersbond
	Politieke organisaties	Bewegingen die politieke actie voeren en positie innemen	Liga voor de Mensenrechten, Vlaamse Volksbeweging, Beweging.net
Sociocultureel			
	Volwassenenwerk	Sociaal-culturele organisaties voor volwassenen die zich richten op specifieke groepen of rond specifieke thema's werken	Seniorenorganisaties, vrouwenverenigingen, holebi-verenigingen, culturele fondsen, amateurkunstenfederaties, vormingsinstellingen, Vormingplus-centra
	Jeugdwerk	Sociaal-culturele organisaties die groepsggericht werken voor/door kinderen en jongeren (van 3 tot 30 jaar)	Jeugdbewegingen, koepel van jeugdhuizen, particuliere speelpleinwerkingen
	Etnisch-culturele federaties	Verenigingen met en voor bepaalde groepen van etnisch-culturele minderheden	FMDO, Federatie Wereldvrouwen
	Religieuze organisaties	Organisaties die actief zijn rond religie, zingeving en levensbeschouwing	Kerknet, Boeddhistische Unie van België, Federatie Vrijzinnig Centra

Bron: CSI Flanders, <https://www.middenveldinnovatie.be/sites/default/files/2019-05/Gebundelde%20steekkaarten.pdf>

Binnen die sectoren en subsectoren ontstonden middenveldorganisaties zoals vakbonden, mutualiteiten, sportclubs en volwassenenwerk. Velen daarvan rekenen we ondertussen tot de gevestigde spelers. Maar ook vandaag ontstaan er nog steeds nieuwe burgerinitiatieven die vanaf het begin of na verloop van tijd een rol op dat middenveld opnemen.

Al die initiatieven ontstonden en ontstaan op vrijwillige basis, ontwikkelen zich als private initiatieven en houden geen winst, maar participatie in en aan de samenleving voor ogen. Na verloop van tijd bewegen sommige middenveldorganisaties in de richting van de overheid (verstaatsing, zoals de integratiesector), de markt (vermarkting, zoals sociale ondernemingen) of burgers en gemeenschappen (commoning, zoals sommige stadslandbouwprojecten).²⁰

Al die verschillende organisaties op het Vlaamse middenveld organiseren zich heel vaak als een vereniging zonder winstoogmerk (vzw), soms als feitelijke vereniging en af en toe ook als sociale onderneming, bijvoorbeeld in de vorm van een coöperatie.

De socioculturele sector uit de typologie en de steekproef van CSI Flanders en evenmin de subsector volwassenenwerk vallen een op een samen met de organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, waar we hierboven op inzoomden.

Door de complexiteit en de dynamiek op het Vlaamse middenveld is het onmogelijk om een foto van de totale populatie van middenveldorganisaties te presenteren. Voor een systematische bevraging van het Vlaamse middenveld waren onderzoekers van CSI Flanders aangewezen op voorafgaand mappingonderzoek.²¹ Ze verzamelden een steekproefpopulatie van 2.477 organisaties. Die steekproefpopulatie geeft een goed beeld van de rijkdom van het middenveld in Vlaanderen en Brussel. Zonder de middenveldspelers uit de welzijnssector (N=571) en sociale economie (N=159) houden we 1.747 civiele sociaal-culturele actoren over in steekproefpopulatie van CSI Flanders.

Tabel 4: civiele sociaal-culturele actoren uit de steekproefpopulatie Vlaamse middenveld (CSI Flanders)

maatschappelijke verenigingen en organisaties / sociaal-cultureel werk	aantal
werk, beroep, economie	625
jeugdwerk	181
nieuwe sociale bewegingen (milieu, noord-zuid, vrede)	198
religie en levenbeschouwing	117
gezondheid, ziekte en handicap	374
overige	238
zelforganisaties migranten	14
TOTAAL	1.747

Bron: Székér, L. en Van Gyes, G. (2019). Vlaamse organisatie survey. Methodologische nota. Leuven: CSI Flanders - HIVA KU Leuven.

²⁰ Oosterlynck, S., Verschuere, B. en Verhaeghe B. (2019).

²¹ Székér, L. en Van Gyes, G. (2019).

SAMENVATTING: ORGANISATIES

Wat zijn civiele sociaal-culturele organisaties en waar staan ze voor?

Civiele sociaal-culturele organisaties (belangengroepen, bonden, federaties, koepels, stichtingen, sociale bewegingen, actiegroepen, verenigingen, fondsen, clubs, doelgroeporganisaties, (vormings) instellingen, coöperaties, sociale ondernemingen, buurtcomités, burgerinitiatieven ...):

- ontstaan op initiatief van burgers en worden niet door een overheid opgericht,
- streven naar sociale en maatschappelijke meerwaarde,
- streven naar maatschappelijke verandering en/of leveren diensten aan leden of gemeenschappen

In lijn met de wettelijke bepalingen voor de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk streven organisaties uit die sector naar maatschappelijke verandering. Andere sociaal-culturele middenveldorganisaties en burgerinitiatieven richten zich soms meer specifiek of exclusief op dienstverlening.

Een civiel 'sociaal-cultureel' landschap als verzameling

We gebruiken de term 'sociaal-cultureel' om organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, een minder grijpbare verzameling burgerinitiatieven en een deel van de middenveldspelers in een gedeeld landschap te situeren. De term 'sociaal-cultureel' is evenwel niet eenduidig. Vanuit verschillende benaderingen worden daarmee verschillende verzamelingen van initiatieven en organisaties aangeduid. Veel nieuwe burgerinitiatieven gebruiken het begrip 'sociaal-cultureel' zelf niet om betekenis te geven aan hun initiatief.

Presentie van civiele sociaal-culturele actoren

Het aantal organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk kunnen we exact tellen. In januari 2024 zijn het er 129. Het totaal aantal organisaties in het civiel sociaal-cultureel landschap is niet exact vast te stellen. Toch kunnen we op basis van een mappingonderzoek van CSI Flanders stellen dat het er op Vlaamse en Brusselse schaal minimaal 1.747 zijn. Daar komen nog lokale middenveldinitiatieven en lokale werkingen van civiele sociaal-culturele actoren in Vlaanderen en Brussel bij. Alleen al door de grote dynamiek bij burgerinitiatieven verandert het totaal aantal civiele sociaal-culturele organisaties en initiatieven voortdurend.

Drie gericht heden van sociaal-culturele volwassenenorganisaties

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk verschillen van elkaar wat hun gerichtheid betreft. Momenteel (januari 2024) onderscheiden we in de sector naast 13 regionale organisaties (de Avansa's), 56 doelgroeporganisaties en 59 thema-organisaties met een landelijke werking.

Civiele sociaal-culturele organisaties: divers naar grootte

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk verschillen sterk naar grootte. In de sector tellen we in 2021 65 relatief kleine tot zeer kleine organisaties (met een gemiddeld begroot jaarinkomen van 398.733,67 euro) en 34 relatief grote tot zeer grote organisaties (met een gemiddeld begroot jaarinkomen van 4.562.169,68 euro). De helft van alle 131 organisaties met een goedgekeurde subsidieaanvraag 2021-2025 voorziet een gemiddeld jaarinkomen van 666.913,80 euro of minder. Ook in het volledige civiel sociaal-cultureel landschap vinden we een variatie van zeer kleine, lokale, en informele burgerinitiatieven tot grote en gevestigde sociaal-culturele middenveldorganisaties.

Civiele sociaal-culturele organisaties: divers naar juridische vorm

Al die organisaties nemen diverse vormen aan, van informele groepen tot vennootschappen met daartussen feitelijke verenigingen, vzw's en stichtingen. Informele groepen van particuliere burgers kunnen snel reageren op nieuwe situaties en voelen minder druk om zich te verantwoorden. Dat geeft ze meer ruimte om vrij te denken en creatief te zijn. Naarmate nieuwe initiatieven een duurzame werking nastreven, nemen ze meer formele vormen aan en zoeken ze middelen en ondersteuning, bijvoorbeeld binnen het kader van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. In ruil voor verantwoording kunnen ze zo een duurzame werking uitbouwen. Sommige initiatieven verwerven na verloop van tijd de status van een gevestigde speler op het maatschappelijk middenveld. Zij besteden meer dan informele groepen tijd en aandacht aan de interne organisatie.

1.2 Betaalde beroepskrachten

Heel wat civiele sociaal-culturele organisaties doen een beroep op betaalde beroepskrachten om hun activiteiten te ontplooiën en doelstellingen te realiseren. In grote en formele organisaties tellen we meer medewerkers en profielen. Naast sociaal-cultureel werkers en andere typische middenveldberoepen (sociaal werkers, vormingswerkers, opvoeders ...) komen we leidinggevende en ondersteunende beroepsprofielen tegen in het werkveld. In kleine organisaties is taakdeling minder evident en vinden we vaak allround medewerkers.

Het is niet eenvoudig om een correct en volledig beeld te krijgen over al die beroepskrachten. Gangbare classificaties voor arbeidsmarktonderzoek, zoals paritaire comités en NACE-codes, kunnen we niet zomaar toepassen om de tewerkstelling in het civiel sociaal-cultureel werkveld te documenteren. Civiele sociaal-culturele organisaties zijn verspreid over meerdere categorieën binnen die classificaties en overlappen binnen die categorieën met andere soorten organisaties. Ook voor de overzichtelijke sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk ontbreekt sinds de laatste uitgave van Boekstaven²² (gegevens over het jaar 2015) een systematische rapportering over betaalde medewerkers. Op basis van SISCA 1.0 (Sector Informatie Sociaal-Cultureel volwassenenwerk en Amateurkunsten), een veldverkenning burgerinitiatieven en het grootschalig middenveldonderzoek van CSI Flanders komen we tot volgende bevindingen.

1.2.1. Medewerkers in dienst van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

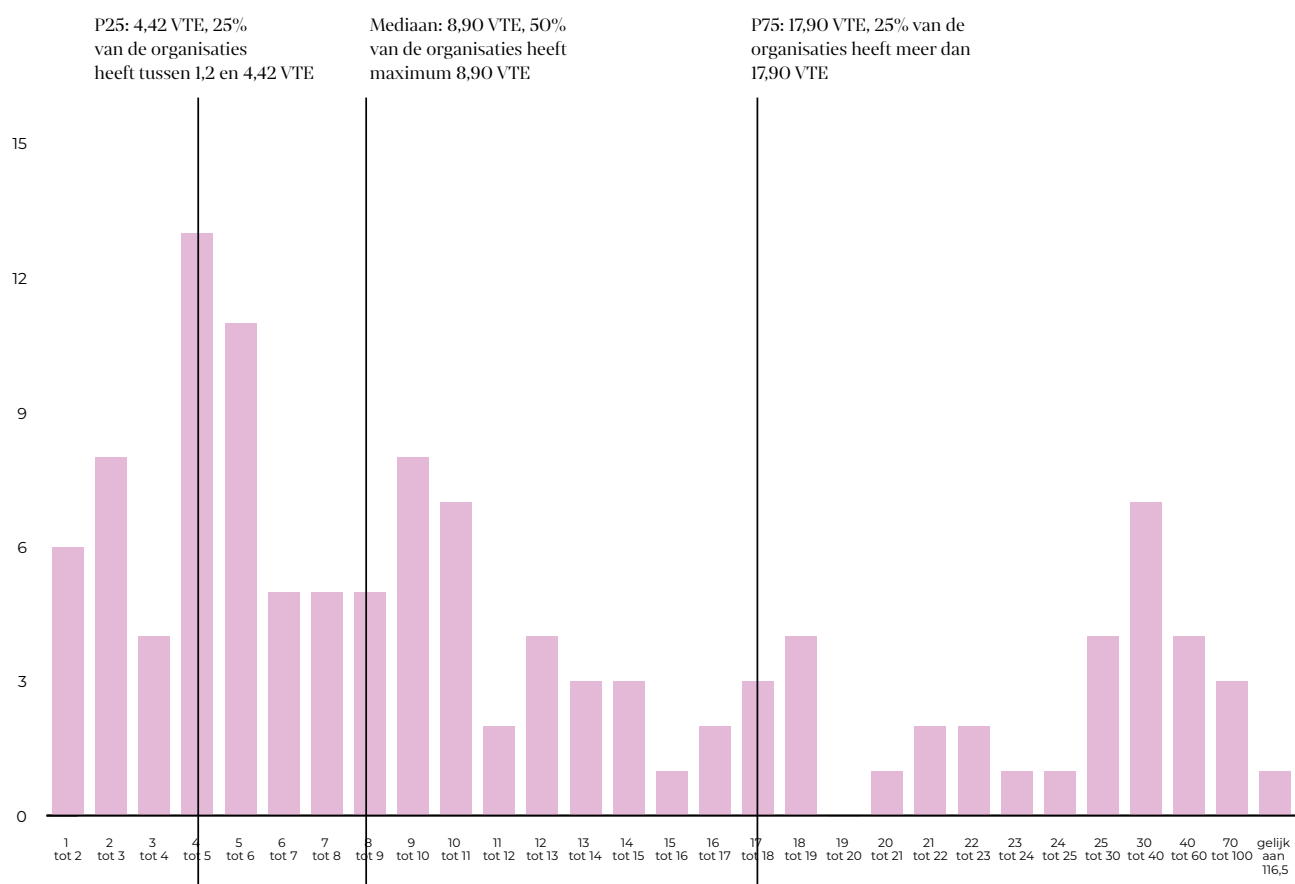
Medewerkers zijn belangrijk voor sociaal-culturele volwassenenorganisaties. Voortgaand op hun meerjarenbegroting 2021-2025 investeren landelijke organisaties gemiddeld 70% van hun financiële middelen in mensen, regionale organisaties zelfs 82%. Naast uitgaven voor de inzet van vrijwilligers zijn dat vooral investeringen in betaalde medewerkers, inclusief freelancers. Uit de investeringsstrategieën van sociaal-culturele volwassenenorganisaties leiden we af dat het lang niet alleen over sociaal-cultureel werkers gaat. Bijkomende investeringen in zakelijke, administratieve, communicatieve en ICT-profielen staan meer dan eens op de agenda.

Op basis van gegevens van SISCA 1.0 waren er tijdens het werkingsjaar 2020 in totaal 2.180 betaalde medewerkers in dienst. Dat ligt in lijn met gegevens uit de Dynam-dataset.²³ Tussen kwartaal 2 van 2019 tot kwartaal 2 van 2020 tellen we 2.086 werknemers in die dataset en tussen kwartaal 2 van 2020 en kwartaal 2 van 2021 gemiddeld 2.353 werknemers. Van de 2.180 werknemers geregistreerd in SISCA 1.0 zijn er 1.516 inhoudelijke medewerkers (69,54%) en 664 ondersteunende medewerkers (30,46%). In 2020 telde een sociaal-culturele volwassenenorganisatie gemiddeld 17 medewerkers, waarvan 5 ondersteunende medewerkers. De 2.180 medewerkers waren samen goed voor 1.770 VTE. Gemiddeld kon een organisatie uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk rekenen op de inzet van 14,94 VTE. De gemiddelde tewerkstellingsgraad per medewerker bedroeg in 2020 ongeveer 80%.

²² Post, M. en Smeets, J. (eds.) (2015).

²³ © Dynam-dataset, Rijksdienst voor Sociale Zekerheid en HIVA-KU Leuven.

Figuur 7: aantal VTE per organisatie in het sociaal-cultureel volwassenenwerk in 2020

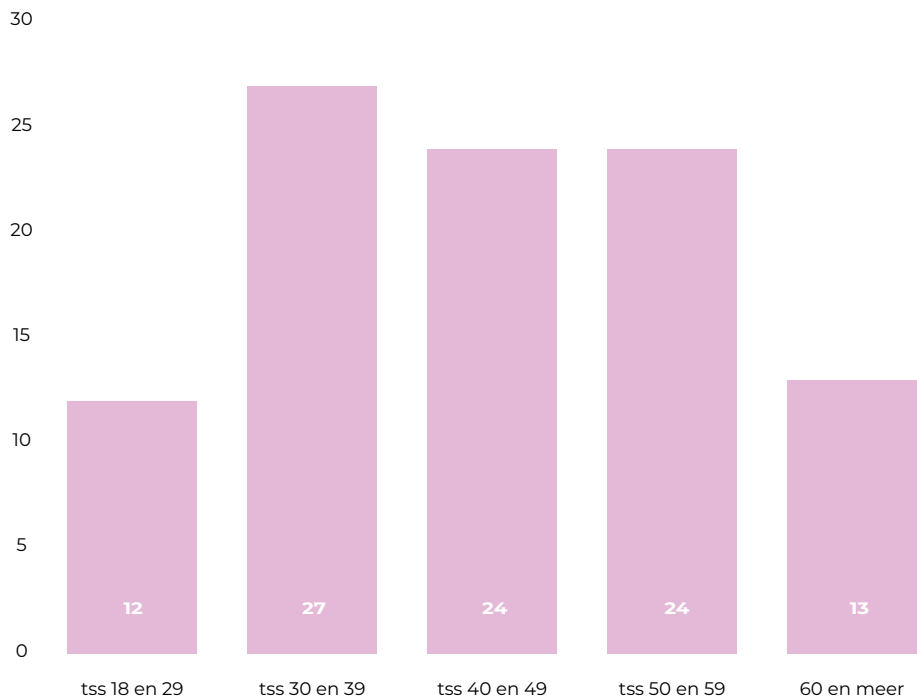

Bron: eigen berekening op basis van SISCA 1.0, data aangeleverd door het Departement CJM

In de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk vinden we een ongelijke verdeling van enkele organisaties met relatief veel tot zeer veel medewerkers (tussen 20 en 116,5 VTE) tot heel veel organisaties met relatief weinig medewerkers (tussen 1,2 en 18,35 VTE).

De inhoudelijke medewerkers (N=1.516) actief in het sociaal-cultureel volwassenenwerk waren in 2020 behoorlijk gespreid naar leeftijd.

Figuur 8: inhoudelijke medewerkers in het sociaal-cultureel volwassenenwerk naar leeftijd in % in 2020

Bron: eigen berekening op basis van SISCA 1.0, data aangeleverd door het Departement CJM

De verdeling naar gender is minder evenwichtig: een ruime meerderheid van al die inhoudelijke medewerkers is vrouw (69,8%), 30% is man en drie medewerkers werden geregistreerd als X.

In 2020 hadden 257 (17%) van de 1.516 betaalde inhoudelijke medewerkers uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk een diploma met specifieke relevantie voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk.²⁴ 1.259 inhoudelijke medewerkers (83%) hadden niet zo'n diploma.

Hoewel iets minder dan de helft van de inhoudelijke medewerkers (48%) een academische opleiding voltooide, waren er in 2020 ook 188 medewerkers (12,2%) actief met ten hoogste een diploma secundair onderwijs.

Figuur 9: hoogst behaalde diploma inhoudelijke medewerkers in het sociaal-cultureel volwassenenwerk (2020)

Bron: eigen berekening op basis van SISCA 1.0, data aangeleverd door het Departement CJM

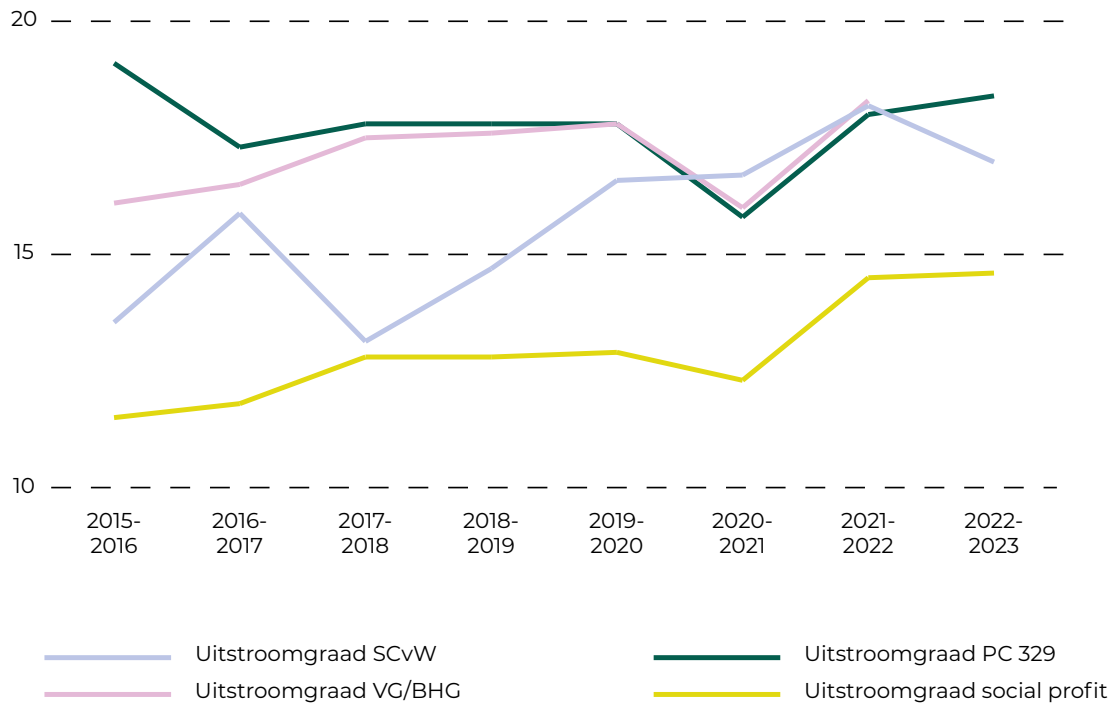
Arbeidsmarktgegevens van Dynam-dataset²⁵ tonen dat tussen 2015 en 2020 jaarlijks gemiddeld 14% tot 15% van de werknemers nieuw in dienst kwam bij een organisatie uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Vanaf halfweg 2020 (sinds de COVID-19-pandemie) is dat jaarlijks gemiddeld 17% tot 19,7%. Tussen 2015 en 2020 hield de jaarlijks gemiddelde instroom min of meer gelijke tred met de jaarlijks gemiddelde uitstroom (13,5% tot 16,5%). Vanaf halfweg 2020 stroomde tussen 16,7% en 18,2% van de werknemers weg uit een organisatie van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Die uitstroomgraad ligt, zeker vanaf 2020 dicht bij de jaarlijks gemiddelde uitstroomgraad voor alle werkgevers in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De uitstroomgraad ligt dan wel weer hoger dan de uitstroomgraad bij socialprofitorganisaties²⁶ uit Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

²⁴ Volgens de handleiding van SISCA 1.0 is dat een diploma dat inhoudelijk te maken heeft met sociaal-cultureel vormingswerk. Dat kunnen verschillende diploma's zijn, waarvan de organisatie vindt dat ze inhoudelijk aansluiten bij het sociaal-cultureel vormingswerk.

²⁵ © Dynam-dataset, Rijksdienst voor Sociale Zekerheid en HIVA-KU Leuven.

²⁶ Non-profit: PC 152, PC 225, PC 304, PC 318, PC 319, PC 327, PC 329, PC 330, PC 331, PC 332, PC 337

Figuur 10: jaarlijks gemiddelde uitstroomgraad (in %) van werknemers uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, de arbeidsmarkt in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de social profit en PC 329

Bron: © Dynam-dataset, Rijksdienst voor Sociale Zekerheid en HIVA-KU Leuven

72 organisaties van de 131 organisaties die in 2021 startten met een nieuwe werkingsperiode van vijf jaar rapporteren in hun subsidieaanvraag over verschillende functieprofielen in hun personeelsbestand. Daarvan melden 42 organisaties (42/72) dat ze educatieve medewerkers inzetten (gemiddeld 6,2 VTE). Nog eens 42 organisaties (42/72) rapporteren over gemiddeld 1,4 VTE administratieve medewerkers. 38 organisaties (38/72) rapporteren over coördinatoren (gemiddeld 1,5 VTE) en 31 organisaties (31/72) over communicatiemedewerkers (gemiddeld 0,8 VTE). Verder verwijst een beperkt aantal organisaties naar specifieke profielen zoals regionaal verantwoordelijken, logistiek personeel en projectcoördinatoren. Aan eenzelfde functieprofiel kunnen, afhankelijk van de soort organisatie (gerichtheid, grootte ...), verschillende taken toegewezen worden. Zo voert een coördinator van een kleine organisatie niet dezelfde taken uit als een coördinator van een grote organisatie.

In de subsidieaanvragen voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk lezen we een tendens naar generalistische competenties. Ook voor het Vlaamse middenveld wordt zo'n tendens gerapporteerd (zie verder). Een aantal organisaties rapporteert over medewerkers die uiteenlopende taken combineren en bijgevolg geen eenduidig functieprofiel hebben. Zo combineren inhoudelijke medewerkers beleids- en bewegingswerk. Administratieve en ondersteunende medewerkers combineren meer dan eens taken rond financiën, administratie, personeel, communicatie of ICT. Sommige subsidieaanvragers rapporteren ook over combinaties van coördinerende, inhoudelijke, administratieve en ondersteunende taken. Zo worden verschillende taken rond beleid, communicatie, financiën, projectmanagement, projectwerk en evenementen gecombineerd. Vooral communicatietaken lijken steeds meer een onderdeel te zijn van verschillende jobs in de sector. Het relatief groot aandeel van kleine organisaties in de sector biedt hiervoor mogelijk een verklaring: arbeidsdeling is minder vanzelfsprekend in kleine organisaties.

Sommige van die kleine organisaties spreken in hun subsidiedossier ook letterlijk over allround of polyvalente medewerkers.

Naast de inzet van competenties van medewerkers in hun eigen rangen, zoeken minstens 85 organisaties (85/131) ook kennis en competenties die ze zelf niet in huis hebben elders. 52 organisaties (52/85) rapporteren over samenwerkingen met freelancers. Ze besteden vooral creatieve (grafische vormgeving, fotografie ...) en educatieve (trainingen, lezingen, vormingen ...) opdrachten uit aan freelancers. 39 organisaties (39/85) willen hun administratieve ondersteuning, personeelsadministratie en boekhouding uitbesteden aan dienstverleners, vooral aan sociale secretariaten en boekhoudkantoren. Achttien organisaties (18/85) rapporteren over de inzet van stagiair(e)s uit hogescholen en universiteiten. Het inroepen van juridische dienstverlening komt terug in dertien subsidieaanvragen (13/85). Elf organisaties (11/85) melden in hun subsidieaanvraag ICT- en communicatietaken uit te besteden aan externe organisaties. En ten slotte melden zes organisaties die structureel met andere organisaties samenwerken, dat ze voor personeelsadministratie afhankelijk zijn van het samenwerkingsverband.

1.2.2. Betaald werken in dienst van burgerinitiatieven

Op zoek naar de mensen achter de burgerinitiatieven wordt het moeilijk om begrippen als medewerkers, vrijwilligers en deelnemers te gebruiken. Het zijn begrippen die meer aansluiten bij gevestigde spelers op het middenveld en organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Heel veel burgerinitiatieven werken bovendien zonder betaalde beroepskrachten en de initiatiefnemers vinden van zichzelf alles behalve dat ze vrijwilligers zijn, ook als ze niet betaald worden voor hun inzet.

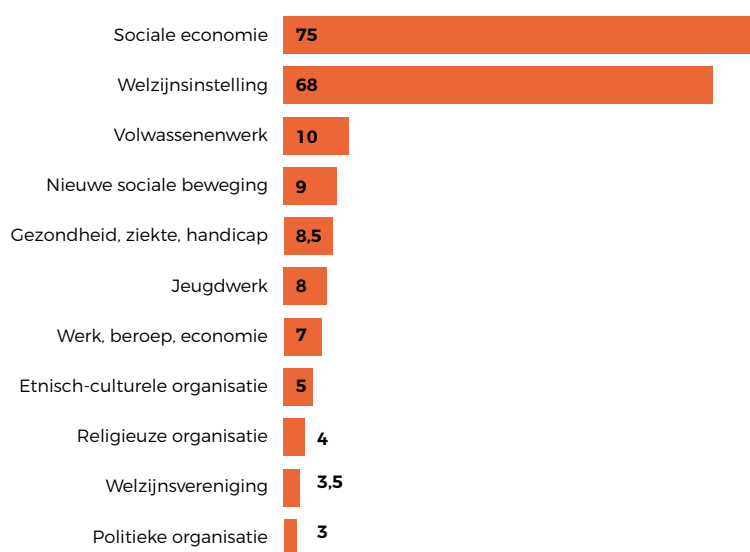
Daarom behandelen we de bespreking van deelhebbers van burgerinitiatieven in het hoofdstuk over vrijwilligers. In lijn met het jargon van de burgerinitiatieven zelf spreken we dan niet over vrijwilligers, maar over trekkers en kernleden. De meeste van die trekkers en kernleden worden niet betaald voor hun inzet. Een relatief klein aantal burgerinitiatieven heeft wel beroepskrachten in dienst. We beschikken niet over voldoende gegevens om dat accuraat in beeld te brengen. Naarmate burgerinitiatieven meer beroepskrachten in dienst nemen, schuiven ze overigens ook op in de richting van een meer gevestigde middenveldspeler.

1.2.3. Betaalde beroepskrachten op het middenveld

CSI Flanders observeert in Vlaanderen en Brussel een groot middenveld gedragen door een kleine groep betaalde medewerkers.²⁷ De helft van de Vlaamse middenveldorganisaties werkt met maximaal 13 betaalde medewerkers. Daarenboven wordt er, zeker in kleinere organisaties, weinig gebruikgemaakt van flexibel inzetbare werknemers, zoals jobstudenten, uitzendkrachten en stagiairs. Vooral politieke organisaties en etnisch-culturele organisaties werken met zeer weinig personeelsleden. In de sociale economie en bij welzijnsinstellingen vinden we wel meer organisaties met veel medewerkers.

²⁷ Szekeér, L., Vermeersch, L. en Lamberts, M. (2019).

Figuur 11: mediaan van het aantal medewerkers per organisatie

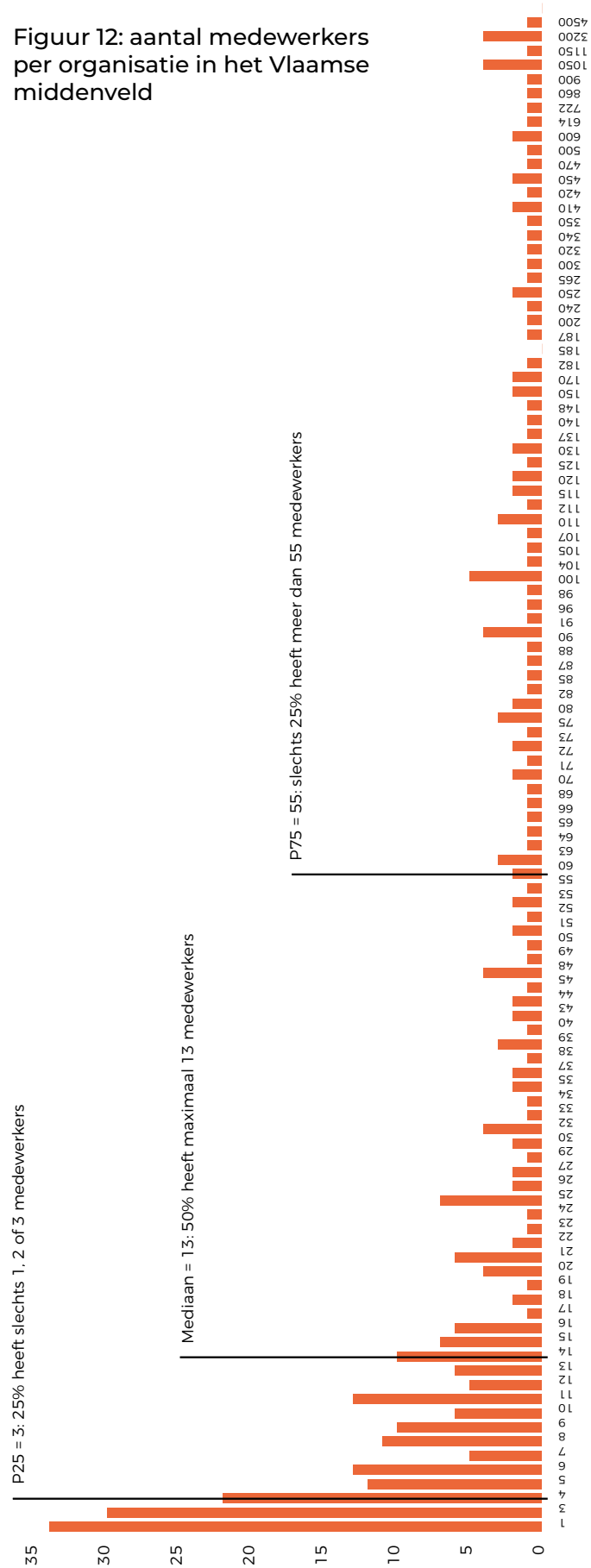

Bron: Vlaams middenveld: steekkaarten (CSI Flanders)
(<https://www.middenveldinnovatie.be/index.php/publicaties/19-vlaams-middenveld-steekkaarten>)

Ongeveer 19% van de organisaties, vooral organisaties uit de socioculturele sector²⁸ (24%), heeft geen personeelsleden. Onder het beperkt aantal organisaties (25%) dat dan weer meer dan 55 medewerkers telt, zijn er enkele met 600 tot zelfs 4.500 medewerkers. Alles samen vinden we op het middenveld een ongelijke verdeling van enkele organisaties met zeer veel medewerkers tot heel veel organisaties met weinig tot geen medewerkers. Dat levert ons eenzelfde beeld als voor de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, maar dan met een nog meer uitgesproken spreiding.

²⁸ De socioculturele sector volgens de typologie van CSI Flanders bestaande uit volgende subsectoren: werk, beroep, economie (1), gezondheid, ziekte en handicap (2), nieuwe sociale bewegingen (3), politieke organisaties (4), volwassenenwerk (5), jeugdwerk (6), etnisch-culturele federaties (7) en religieuze organisaties (8).

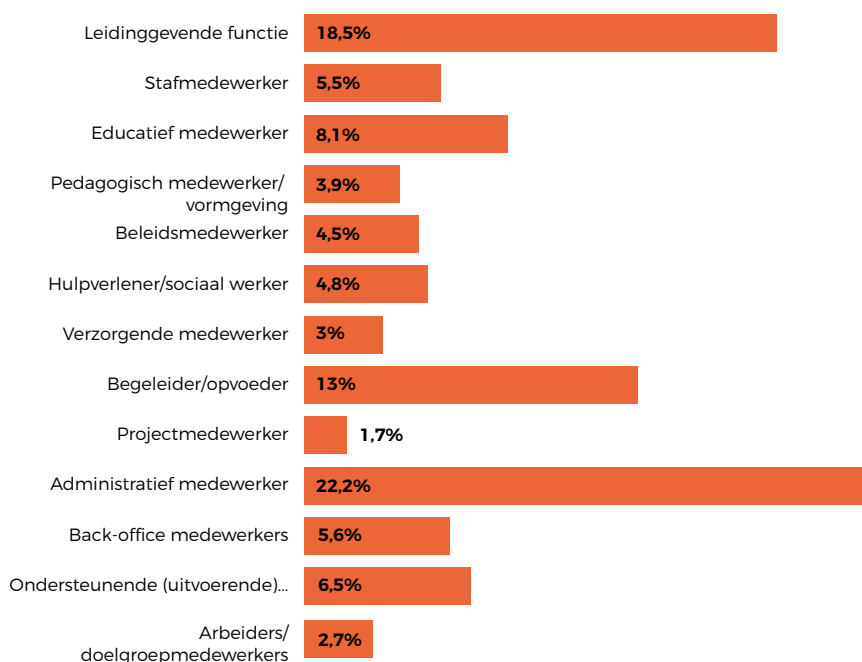
Figuur 12: aantal medewerkers
per organisatie in het Vlaamse
middenveld

Bron: Vlaams middenveld: steekkaarten (CSI Flanders)
(<https://www.middenveldinnovatie.be/index.php/publicaties/19-vlaams-middenveld-steekkaarten>)

Op het Vlaamse middenveld vullen betaalde beroepskrachten diverse functies in. Je vindt er een gevarieerde groep aan middenveldprofessionals waaronder stafmedewerkers, opvoeders, educatieve medewerkers, sociaal werkers, beleidsmedewerkers en pedagogische medewerkers. Daarnaast telt het middenveld aanzienlijk wat administratieve medewerkers en leidinggevendenden of medewerkers in een coördinerende functie.

Figuur 13: mate waarin functies in middenveldorganisaties vermeld worden als belangrijke functies

Bron: Vlaams middenveld: steekkaarten (CSI Flanders)
(<https://www.middenveldinnovatie.be/index.php/publicaties/19-vlaams-middenveld-steekkaarten>)

De drie door CSI Flanders onderscheiden sectoren in het Vlaamse middenveld (socioculturele sector, welzijnssector en de sector van de sociale economie) verschillen aanzienlijk in het type functies dat belangrijk is voor organisaties. In de socioculturele sector werden ondersteunende functies het vaakst vernoemd (38% van de vermelde functies). Daarnaast worden doelgroepmedewerkers²⁹ nauwelijks vermeld in de socioculturele sector. In de sociale economie vormen ze, gezien de aard van de activiteiten, een belangrijke categorie van medewerkers (32% van de vermelde functies).

In de socioculturele sector zijn 23,5% van de functies leidinggevende functies, dat zijn er relatief meer dan in de welzijnssector (12,2%) en de sociale economie (8,6%). De onderzoekers van CSI Flanders vermoeden dat dat hoge percentage leidinggevende functies in de socioculturele sector verbonden is aan de vele coördinerende taken, onder meer in relatie tot vrijwilligers. Organisaties uit de socioculturele sector melden dat 37% van hun medewerkers middenveldprofessional is. Dat zijn er relatief meer dan in de sociale economie, maar minder dan in de welzijnssector, waar onder meer heel wat opvoeders aan de slag zijn.

Ten opzichte van tien jaar geleden zien Vlaamse middenveldorganisaties vooral een toename in backoffice functies (voornamelijk communicatiemedewerkers en IT- medewerkers) en administratieve medewerkers in hun organisatie. Vooral in de socioculturele sector stellen

²⁹ Medewerkers met een grote afstand tot de arbeidsmarkt

de CSI Flanders-onderzoekers een sterke toename van communicatiemedewerkers en IT-medewerkers vast. In andere gespecialiseerde backoffice functies, zoals HRM, juridische medewerkers, commerciële medewerkers zien ze een toename voor het hele Vlaamse middenveld.

Vlaamse middenveldorganisaties hebben nood aan een breed gamma van competenties. Dat zijn enerzijds jobspecifieke competenties gelinkt aan de taken van de middenveldprofessional, waaronder flexibiliteit, communicatieve vaardigheden, job-specifieke expertise en sociale vaardigheden. Anderzijds worden meer generalistische competenties, zoals ICT-vaardigheden, managementexpertise, sociaal ondernemerschap en klantgerichtheid, belangrijker in vergelijking met tien jaar geleden.

SAMENVATTING: BEROEPSKRACHTEN

Wisselend aantal beroepskrachten in dienst van civiele sociaal-culturele actoren

Het aantal beroepskrachten in dienst van organisaties uit het civiel sociaal-cultureel werkveld is zeer variabel. Een groot aantal organisaties met medewerkers uit het civiel sociaal-cultureel werkveld doet een beroep op een relatief kleine groep van betaalde medewerkers. Een beperkt aantal organisaties heeft relatief veel betaalde medewerkers in dienst. Alle organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk werken met minstens één betaalde beroepskracht. Gemiddeld werken ze met 17 betaalde medewerkers, goed voor bijna 15 voltijdse equivalenten. De helft van de organisaties heeft maximaal 8,90 voltijdse equivalenten in dienst. Bijna 70% van de medewerkers uit die sector is vrouw. 52 organisaties (52/131) meldt in hun subsidieaanvraag 2021-2025 dat ze ook nog met freelancers werken. Heel veel nieuwe burgerinitiatieven hebben geen betaalde medewerkers in dienst en ongeveer 81% van de middenveldspelers minstens één. De helft van de Vlaamse middenveldspelers werkt met maximaal 13 betaalde medewerkers.

Funcieprofielen van beroepskrachten in het civiel sociaal-cultureel werkveld

De sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk telde in 2020 1.516 inhoudelijke medewerkers (69,54%) en 664 ondersteunende medewerkers (30,46%). Omwille van de vele kleine organisaties en de specifieke taken (zoals het coördineren van vrijwillige inzet) vinden we in het sociaal-cultureel volwassenenwerk en ook bij andere sociaal-culturele organisaties uit het middenveld, relatief veel coördinerende en leidinggevende functies. Verder vinden we onder de betaalde beroepskrachten in het civiel sociaal-cultureel werkveld een zeer gevarieerde groep van inhoudelijke of agogische medewerkers waaronder stafmedewerkers, opvoeders, educatief medewerkers, sociaal werkers, sociaal-cultureel werkers, vormingswerkers, beleidsmedewerkers, afdelingsondersteuners, vrijwilligerscoaches en pedagogische medewerkers. Ook in socioculturele organisaties op het middenveld is meer dan 30% van de functies ondersteunend. Daaronder bevinden zich aanzienlijk wat administratieve medewerkers. Het aantal medewerkers in backoffice functies (voornamelijk communicatie- en IT-medewerkers, maar ook administratieve medewerkers) neemt de laatste jaren toe.

Scholing van beroepskrachten in het sociaal-cultureel volwassenenwerk

17% van alle inhoudelijke medewerkers uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (gegevens 2020) volgde een opleiding met specifieke relevantie voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Bijna de helft van alle inhoudelijke medewerkers (729 van de 1.516) volgde een academische opleiding en 599 onder hen een opleiding in het professioneel hoger onderwijs.

Generalisten en specialisten in het sociaal-cultureel werkveld

Organisaties uit het civiel sociaal-cultureel werkveld die met betaalde medewerkers werken, zoeken steeds meer generalisten met algemeen inzetbare competenties. Sommige kleine organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk spreken in hun subsidieaanvraag ook letterlijk over allround of polyvalente medewerkers. Het relatief groot aandeel van kleine organisaties biedt hiervoor een verklaring: arbeidsdeling is minder vanzelfsprekend in kleine organisaties.

1.3 Vrijwillige inzet

Vrijwilligers doen onbetaald en zonder verplichting iets voor een ander of voor de samenleving. Daaronder vallen nog heel veel verschillende vormen van inzet. Afhankelijk van het soort inzet dat je in rekening brengt, kom je bij verschillende definities voor ‘vrijwilligers’ en ‘vrijwillige inzet’ uit. Voor de ene mag geen vergoeding uitgekeerd worden aan vrijwilligers, voor anderen kan een kostenvergoeding wel. Voor sommigen ben je vrijwillig(st)er wanneer je heel informeel je buur helpt, voor anderen ben je dat enkel als je je inzet voor een organisatie. Naast zo’n meningsverschillen leiden ook de vele verschillende operationalisering van vrijwillige inzet in onderzoek tot uiteenlopende bevindingen.

Vrijwilligers in het civiel sociaal-cultureel werkveld zetten zich meestal in voor een organisatie. Soms wordt beweerd dat burgers zich vandaag minder vrijwillig inzetten voor organisaties dan vroeger. Toch kunnen we niet naast de vaststelling dat er in Vlaanderen en Brussel nog steeds heel wat vrijwilligers actief zijn. Velen daarvan engageren zich in het civiel sociaal-cultureel werkveld. En nieuwe burgerinitiatieven ontstaan meestal dankzij de vrijwillige inzet van burgers.

De vrijwillige inzet van al die Vlamingen en Brusselaars lijkt wel aan veranderingen onderhevig. Vandaag verbinden vrijwilligers zich niet altijd meer voor een lange periode aan een organisatie en een welbepaalde taak of opdracht. Sommige vrijwilligers, de zogenaamde ‘episodische’ vrijwilligers, kiezen om zich voor korte opdrachten en periodes te engageren.

We weten niet exact hoeveel vrijwilligers er actief zijn in civiele sociaal-culturele organisaties. Wel kunnen we op basis van bevolkingsonderzoek uitspraken doen over het aantal burgers dat zich vrijwillig inzet. Uit de analyse van subsidieaanvragen en het middenveldonderzoek van CSI Flanders leren we wel dat de inzet van vrijwilligers in civiele sociaal-culturele organisaties specifieke kenmerken vertoont: vrijwilligers zijn heel vaak bepalend voor de ambities van die organisatie en beperken zich lang niet allemaal tot het louter uitvoeren van taken.

1.3.1. Vrijwilligers in het sociaal-cultureel volwassenenwerk

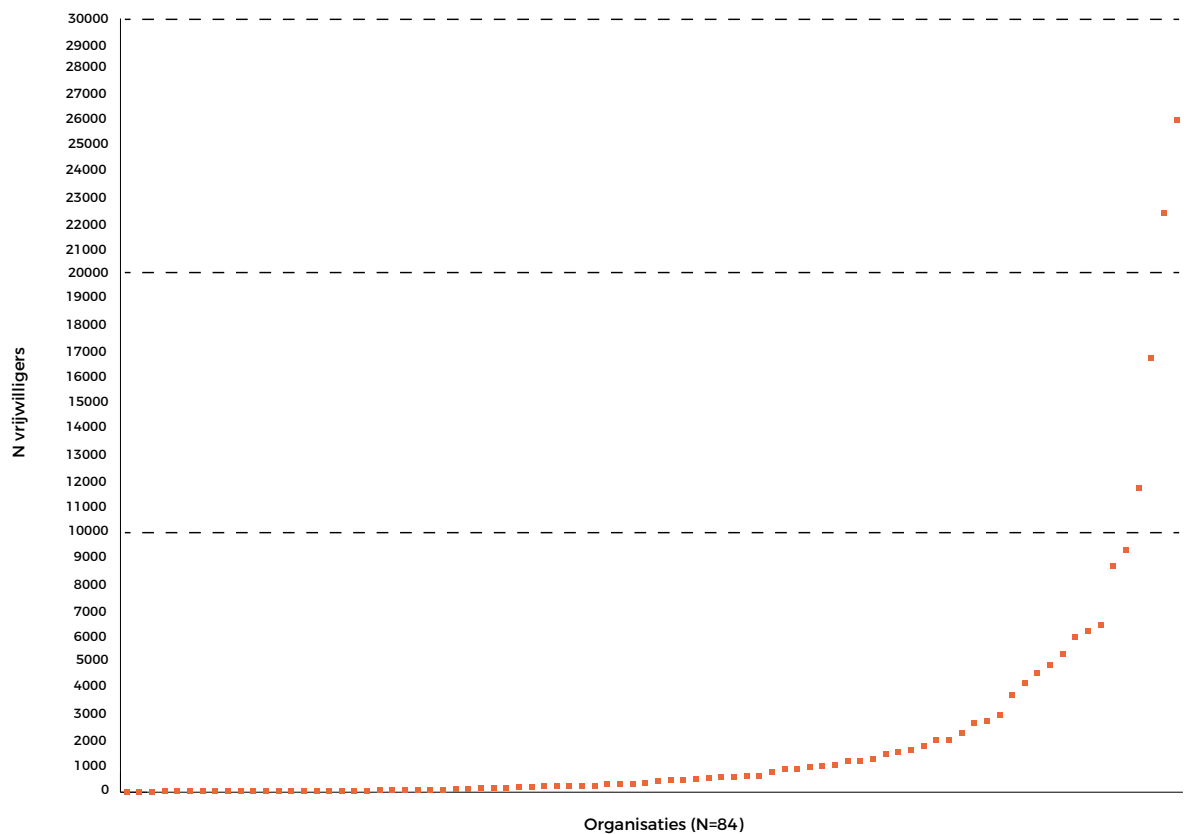
Om de vrijwilligers die actief bijdragen aan het sociaal-cultureel volwassenenwerk in beeld te brengen, gebruiken we drie verschillende bronnen: de goedgekeurde subsidieaanvragen (gegevens voor 2018 en 2019), SISCA 1.0 (gegevens voor 2020) en SISCA 2.0 (gegevens voor 2021). In elk van die bronnen vinden we andere, niet vergelijkbare gegevens terug. Daardoor is het niet mogelijk om tijdsreeksen te maken en evoluties weer te geven. Bovendien hebben we voor geen enkel van de drie bronnen zicht op mogelijke dubbeltellingen. Vrijwilligers kunnen actief zijn in meerdere organisaties uit de sector of verschillende functies opnemen in één organisatie. We kunnen bijvoorbeeld niet uitsluiten dat een vrijwilliger uit een lokale groep ook bestuurslid is in de regionale of landelijke werking van dezelfde of in een andere organisatie en daarom dubbel geteld wordt.

84 organisaties (84/131) rapporteren in hun goedgekeurde subsidieaanvraag over het aantal vrijwilligers waarop ze konden rekenen in 2018 en 2019. In hun tellingen onderscheiden 26 van die 84 organisaties bestuursvrijwilligers van andere soorten vrijwilligers (bijvoorbeeld lokale vrijwilligers, vrijwilligers in groepen of afdelingen, nationale vrijwilligers, projectvrijwilligers, werkgroepvrijwilligers, vormingsvrijwilligers, ondersteuningsvrijwilligers, taakvrijwilligers ...). Door het onvolledig aantal organisaties dat een aantal vrijwilligers opgeeft (84/131) en door mogelijke dubbeltellingen in organisaties én in de sector, wagen we ons niet aan een extrapolatie van de opgegeven cijfers voor heel de sector. We kunnen wel de 84 organisaties die het aantal vrijwilligers rapporteren met elkaar vergelijken.

Zo observeren we een zeer grote variatie op het vlak van het aantal vrijwilligers waarmee organisaties aan de slag gaan: een beperkt aantal organisaties rapporteert heel veel vrijwilligers, terwijl een meerderheid van de organisaties een relatief beperkt aantal vrijwilligers vermeldt. Dat levert volgende berekening op:

- hoogst aantal gerapporteerde vrijwilligers van één organisatie: 26.045
- laagst aantal gerapporteerde vrijwilligers van één organisatie: 24
- gemiddeld aantal vrijwilligers per organisatie: 2.112
- mediaan, het aantal vrijwilligers van de organisatie midden op de ranking naar aantal vrijwilligers: 411

Figuur 14: aantal vrijwilligers per organisatie (84/131)

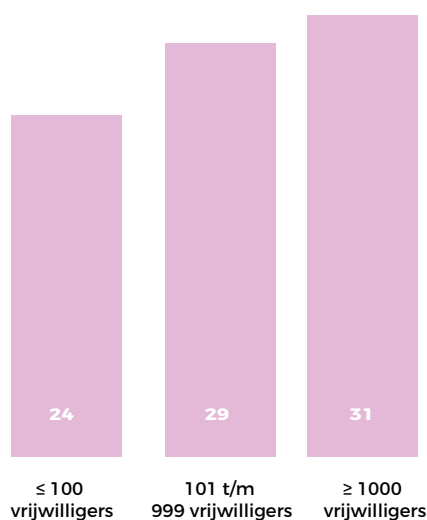

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Op basis van het aantal vrijwilligers kunnen we de 84 organisaties uit bovenstaande figuur opdelen in drie groepen:

- een groep (N=24) die met ‘relatief’ weinig vrijwilligers aan de slag gaat en 100 of minder vrijwilligers telt
- een middengroep (N=29) die tussen de 100 en 1.000 vrijwilligers telt
- een groep (N=31) die met heel veel vrijwilligers werkt en meer dan 1.000 vrijwilligers telt, waaronder vier organisaties die meer dan 10.000 vrijwilligers tellen

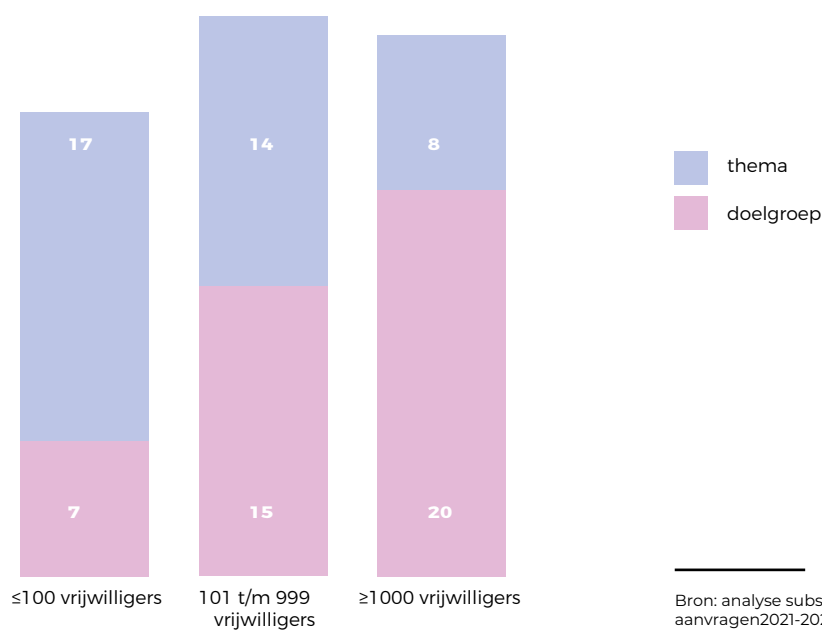
Figuur 15: aantal organisaties (84/131) opgedeeld naar aantal vrijwilligers

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Vrijwilligers zijn voor alle landelijke organisaties met een goedgekeurde subsidieaanvraag erg belangrijk, ook al werken themaorganisaties met relatief minder vrijwilligers dan doelgroeporganisaties.

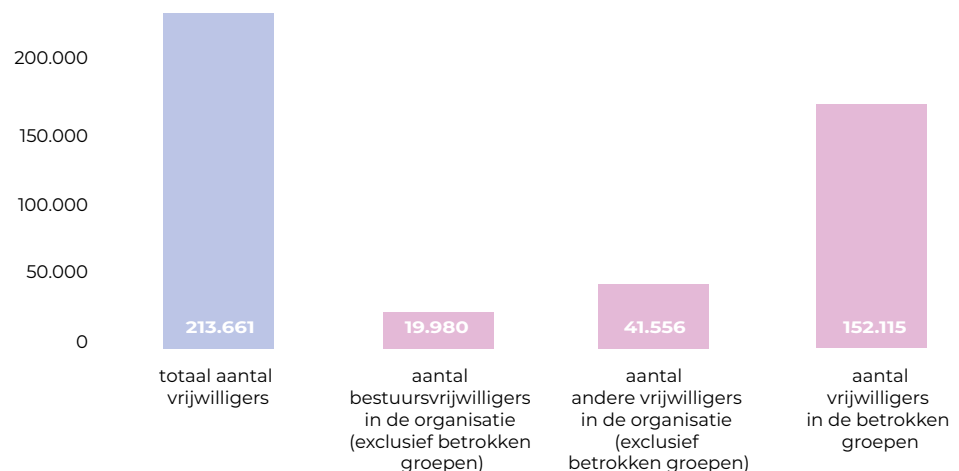
Figuur 16: thema - (39/61) en doelgroeporganisaties (42/57) opgedeeld naar aantal vrijwilligers

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

In SISCA 1.0 registreren de organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk voor 2020 samen 70.327 vrijwilligers. Het gaat om een combinatie van getelde en geschatte gegevens. Het merendeel van die vrijwilligers is vrouw (65,24%). Opvallende verschillen in het aantal vrijwilligers (voor 2018 en 2019) dat enkele organisaties opgeven in hun subsidieaanvraag en het aantal (voor 2020) dat ze registreren in SISCA 1.0, doen vermoeden dat de rapportering in SISCA 1.0 voor het jaar 2020 sterk onderschat is. Bovendien registreren de organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk voor het jaar 2021 samen 213.661 vrijwilligers in SISCA 2.0. Dat is opnieuw een combinatie van tellingen en schattingen en zonder correctie op mogelijke dubbeltellingen.

Figuur 17: aantal vrijwilligers naar soort (bestuursvrijwilligers, organisatievrijwilligers en vrijwilligers in betrokken groepen)

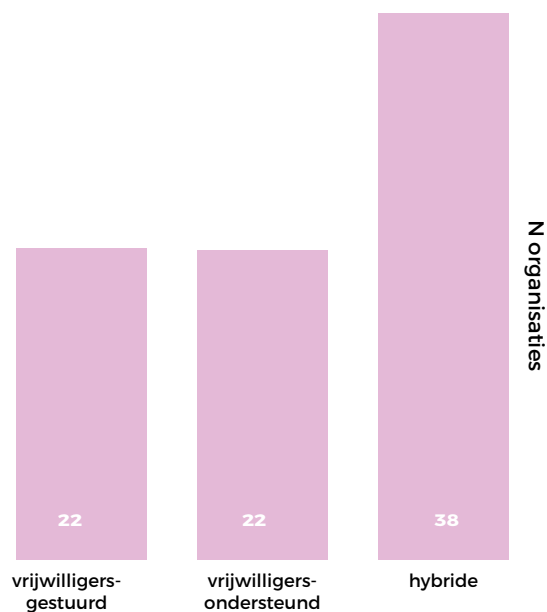
Bron: eigen berekening op basis van SISCA 2.0, data aangeleverd door het Departement CJM

Veruit de meeste van de vrijwilligers die ingevoerd zijn in SISCA 2.0, waren actief in 11.746 geregistreerde betrokken groepen van 63 organisaties uit de sector. Ze waren vooral in lokale groepen actief (139.290 vrijwilligers in 10.587 lokale groepen) en ook in een beperkter aantal bovenlokale groepen (12.407 vrijwilligers in 1.099 bovenlokale groepen) en onlinegroepen (418 vrijwilligers in 60 onlinegroepen).

Om zicht te krijgen op de rol en de inzet van al die vrijwilligers, kunnen we terugvallen op gegevens uit de subsidieaanvragen. Niet alle organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk gaan op dezelfde manier aan de slag met hun vrijwilligers. 82 organisaties kunnen we op basis van hun subsidieaanvraag helder toewijzen aan een van de volgende drie types vrijwilligersorganisaties:

- **vrijwilligersgestuurd** (22 organisaties): organisaties waar vrijwilligers de initiatiefnemers en trekkers zijn en beroepskrachten hen ondersteunen. Vooral bij kleine en recent opgerichte organisaties nemen vrijwilligers het heft in handen. Dat doen ze ook bij een aantal grotere doelgroeporganisaties.
- **vrijwilligersondersteund** (22 organisaties): organisaties waar vrijwilligers een ondersteunende rol opnemen en beroepskrachten ontlasten. In organisaties die een uitgesproken dienstverlening ontplooiën en bij een aantal kleine organisaties nemen vrijwilligers taken over om beroepskrachten te ondersteunen.
- **hybride** (38 organisaties): organisaties met een wisselwerking tussen vrijwilligers en beroepskrachten. Afhankelijk van hun inzet en engagement kunnen vrijwilligers zowel sturen als ondersteunen.

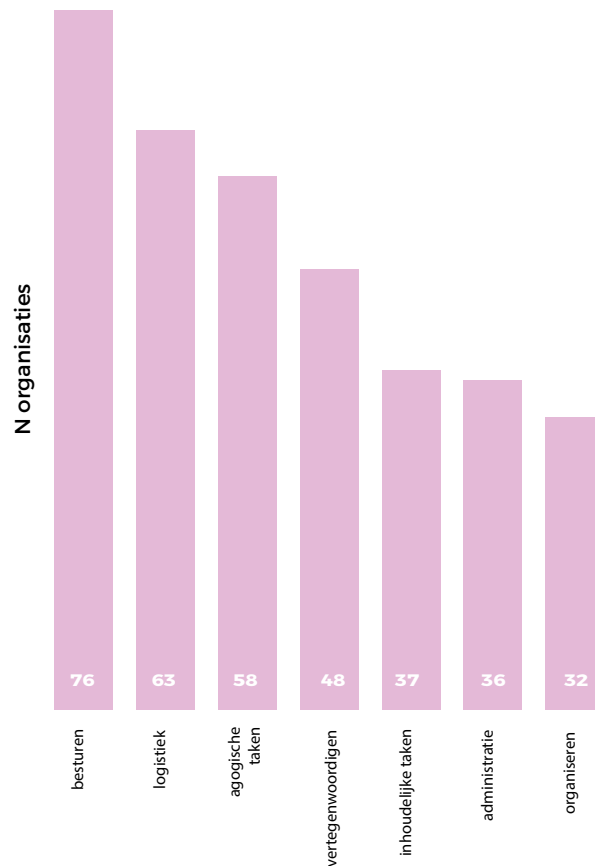
Figuur 18: verdeling van organisaties (N=82) over drie types vrijwilligersorganisaties

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Vrijwilligers nemen zeer uiteenlopende taken op in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Op basis van de subsidieaanvragen kunnen we die taken als volgt opdelen: besturen (in de bestuursorganen van de vzw, N=76), logistiek (diverse praktische taken, N=63), agogische taken (groepen begeleiden, N=58), vertegenwoordigen (in en buiten de organisatie, N=48), inhoudelijke taken (over specifieke inhoud rapporteren en standpunten ontwikkelen, N=37), administratieve taken (ledenadministratie, registratie, boekhouding en andere, N=36) en organiseren van (lokale) activiteiten (N=32).

Figuur 19: taken van vrijwilligers naar het aantal organisaties waar vrijwilligers die taken opnemen

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Heel wat vrijwilligers combineren diverse taken, sommigen beperken zich tot één specifieke taak. Vrijwilligers nemen opvallend veel kerntaken op zich. Kerntaken zijn taken die we in de primaire sociaal-culturele processen van de organisatie situeren. Denk dan aan besturen, agogische taken, vertegenwoordigen, inhoudelijke taken en organiseren. Dat toont hoe de vrijwillige inzet van geëngageerde burgers bepalend is voor en in het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

Al die verschillende specifieke strategieën, omgangsvormen met vrijwilligers, uiteenlopende profielen, taken en rollen leiden onvermijdelijk tot een organisatiespecifiek jargon over vrijwillige inzet. In de 131 beleidsplannen vinden we maar liefst 104 benamingen voor evenveel verschillende soorten vrijwilligers. De meest voorkomende begrippen die we in de plannen terugvonden bij de bespreking van vrijwillige inzet zijn:

- bestuursvrijwilligers/bestuurders/bestuursleden (N=59)
- projectvrijwilligers (N=12)
- lokale vrijwilligers (N=11)

Die begrippen zijn bovendien niet eenduidig. Soms zijn bestuursvrijwilligers leden van een bestuursorgaan van de landelijke of de regionale organisatie, dan zijn het leden van een lokale afdeling, groep of lidvereniging die daar een bestuurstaak opnemen. Andere organisaties noemen die laatste vrijwilligers dan weer lokale vrijwilligers. Globaal worden vrijwilligers in de subsidieaanvragen opgedeeld naar verschillende soorten op basis van drie verschillende logica's: taak, schaal en mate van betrokkenheid bij de organisatie.

- taak: dit soort vrijwilliger wordt vaak aangeduid door in de benaming te verwijzen naar een specifieke taak die wordt opgenomen
- schaal: dit soort vrijwilliger wordt aangeduid door in de benaming te verwijzen naar de schaal (lokaal, bovenlokaal, nationaal of landelijk) waarop de vrijwilliger actief is
- betrokkenheid bij de organisatie: dit soort vrijwilliger wordt aangeduid door in de benaming te verwijzen naar de mate van betrokkenheid bij de organisatie, de plaats die de vrijwilliger inneemt in de organisatie of de binding die de vrijwilliger heeft met de organisatie. Dat kan variëren:
 - in tijd (van korte tot lange termijn)
 - in strategische betrokkenheid bij de organisatie (dichtbij of veraf van de kern (missie, strategie) van de organisatie)

Veel organisaties gebruiken die drie logica's door elkaar om specifieke soorten vrijwilligers aan te duiden.

Organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk hechten veel belang aan de actieve inbreng en betrokkenheid van vrijwilligers. Ze zoeken voortdurend hoe ze medezeggenschap van vrijwilligers mogelijk kunnen maken. Organisaties die met lokale groepen en vrijwilligers werken, ontwikkelen democratische structuren, modellen en processen om hun relatie met vrijwilligers en lokale groepen vorm te geven.³⁰ Daartoe hanteren sommige organisaties getrapte modellen (koepels en federaties) met landelijke, provinciale of regionale en lokale geledingen. Anderen werken op basis van horizontale modellen (zelfsturing en netwerk) waarin vrijwilligers veel ruimte voor zelfsturing krijgen of mee sturen op basis van formele en soms ook informele werkgroepen en samenwerkingsverbanden in de organisatie. Een aantal organisaties combineert verschillende modellen. In de zoektocht naar 'verenigingsdemocratie' tekent er zich in de sector een aantal evoluties af:

- minder gewicht leggen op het provinciale niveau (afschaffing of regio's als nieuwe entiteit)
- zoeken naar lossere verenigingsverbanden en initiatieven
- uitbouwen van (beleidsvoorbereidende) werkgroepen met vrijwilligers
- ontvetten van bestuursorganen
- fusioneren van lokale afdelingen (beperkt)
- directe contacten onderhouden tussen individuele vrijwilligers en het landelijke niveau

1.3.2. Burgerinitiatieven en vrijwillige inzet

De vele diffuse verbanden waaruit initiatief van burgers ontstaat en de diversiteit aan burgerinitiatieven brengen onvermijdelijk een verscheidenheid aan initiatiefnemers met zich mee. Dat belet ons niet om bij de vele burgerinitiatieven zogenaamde 'trekkers' te identificeren. Dat zijn personen die over verschillende burgerinitiatieven heen dezelfde kenmerken delen en zich omringen met enkele kernleden. Zo'n kernteam (trekkers en kernleden) kan relaties uitbouwen met een doelgroep, een achterban, een gebruikersgroep³¹ en met partners die van belang zijn om de ambities te realiseren. Daarnaast nemen ook andere burgers op vrijwillige basis taken en verantwoordelijkheden op. Hoe dichter zij zich verhouden tot het kernteam, hoe moeilijker het wordt om over 'vrijwilligers' te spreken. Zo definiëren burgers die zich in transitiegroepen engageren zichzelf alvast niet als vrijwilligers. Ze zijn initiatiefnemers en niet louter op het uitvoeren van taken ingesteld. Transitie Vlaanderen benadert ze in hun ondersteuning ook niet als (uitvoerende) vrijwilligers, maar als zeer ondernemende mensen. Sommige initiatiefnemers (trekkers, kernteam) weten een bredere groep van mensen aan te trekken die zich mee engageren en dingen uitvoeren. In een aantal gevallen kunnen ze op de achterban een beroep doen voor specifieke en kortdurende taken.

³⁰ Godemont, J. (2023).

³¹ In het geval van burgerinitiatieven die diensten verlenen, zoals bij burgers die voedselbedeling organiseren.

Zo kan Ringland bijvoorbeeld rekenen op een 750-tal mensen die zich al één of meerdere keren vrijwillig hebben ingezet.³² Iedereen helpt mee volgens de eigen kwaliteiten: affiches hangen, folders bussen, pannenkoeken bakken, handtekeningen verzamelen, luchtkwaliteit meten, foto's maken, memoranda schrijven, websites bouwen ... Sommigen oefenen hun professionele activiteit (wetenschappelijk onderzoek, consultancy, eventmanagement, fondsenwerving, inspraakbegeleiding, campagne voeren ...) kosteloos uit bij Ringland. En de 4de Pijlerinitiatieven in Vlaanderen telden in 2020 30.000 tot 60.000 burgers die op een of andere manier betrokken zijn bij een eigen project in het Zuiden.³³ Zij zouden jaarlijks tussen 47 à 68 miljoen euro inzamelen om hun projecten te steunen.

Trekkers blijken telkens weer van groot belang om zaken op te starten en in gang te houden. Ze verzetten vaak het meeste werk in de voorbereiding en organisatie van activiteiten. Dat veel werk op de schouders van slechts enkele trekkers en soms zelfs één trekker rust, vinden ze zelf vervelend maar zelden echt erg. Als zij wegvallen staat er niet altijd (direct) iemand klaar om hun werk over te nemen.³⁴ Wanneer ze andere mensen bij de organisatie betrekken, houden ze de kring van initiatiefnemers – het kernteam – meestal klein. De trekkers benaderen vaak vrienden, familie of burens waarmee ze reeds een hechte band hebben. Dat heeft zo zijn voordelen: ze weten wat ze van elkaar kunnen verwachten, afspraken worden nagekomen, ze vullen elkaar goed aan, ze hoeven elkaar niet veel uit te leggen, ze denken over veel zaken hetzelfde en zitten op eenzelfde golflengte.³⁵ Dat sluit niet uit dat nieuwe gezichten bij het burgerinitiatief kunnen worden betrokken, maar het lijkt in geen geval het dominante patroon. Nieuwe gezichten, vaak uit de doelgroep of achterban van het burgerinitiatief zelf, kunnen hun weg vinden naar het kernteam.

Verskillende auteurs³⁶ schrijven specifieke persoonskenmerken toe aan de trekkers van burgerinitiatieven:

- volhouders, doorzetters, mensen met uithoudingsvermogen
- charismatisch (intern voor binding en motivatie zorgen en extern voor geloofwaardigheid)
- sociaal-cultureel ondernemers
- agogische competenties (uitdrukkingsvaardigheid, effectief in groepsverband werken, organisatorische vaardigheden ...)
- veel expertise over het specifieke thema, domein van het initiatief

Uit onderzoek³⁷ – telkens voor een heel specifieke staal van burgerinitiatieven – naar de demografische kenmerken van trekkers, komen globaal volgende vaststellingen aan het licht:

- gemiddeld tussen de 36 en 46 jaar
- erg hoog gemiddeld opleidingsniveau
- een relatief grote groep initiatiefnemers is beroepsactief in de publieke sector.

³² Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019).

³³ 4depijler.be, geraadpleegd op 21 oktober 2020.

³⁴ Hurenkamp, M., Tonkens, E., Duyvendak, J.W. (2006); van de Wijdeven, T., Hendriks, V. en Vrielink, M. (2010) en Fagardo, B., Matthijs, I., Emmery, K., Valgaeren, E. en Luyten, D. (2019).

³⁵ van de Wijdeven T., Hendriks, V. en Vrielink, M. (2010).

³⁶ Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016); Ham, M. van & Meer, J. van der (2015); Dezeure, K., De Rynck, F., Steyvers, K. & Reynaert, H. (2008); Verhoef, J., Ruitenburg, M., Luttmer, C., Heirweg, D. & Andric, S. (2018); Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014) en van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011).

³⁷ Igalla, M. & van Meerkkerk, I. (2015); Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018); Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a) en (2019b); Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009); Pauly, R., Hitchins, T., Verschuere, B. & De Rynck, F. (2020); Verhoef, J., Ruitenburg, M., Luttmer, C., Heirweg, D. & Andric, S. (2018) en Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014).

Het zijn bovendien meer dan eens dezelfde initiatiefnemers die in en met verschillende burgerinitiatieven aan de slag gaan. Alles samen vertonen trekkers kenmerken van een professional. Velen onder hen zijn ervaren actieve burgers die zich ook engageren binnen de overheid en in middenveldorganisaties.

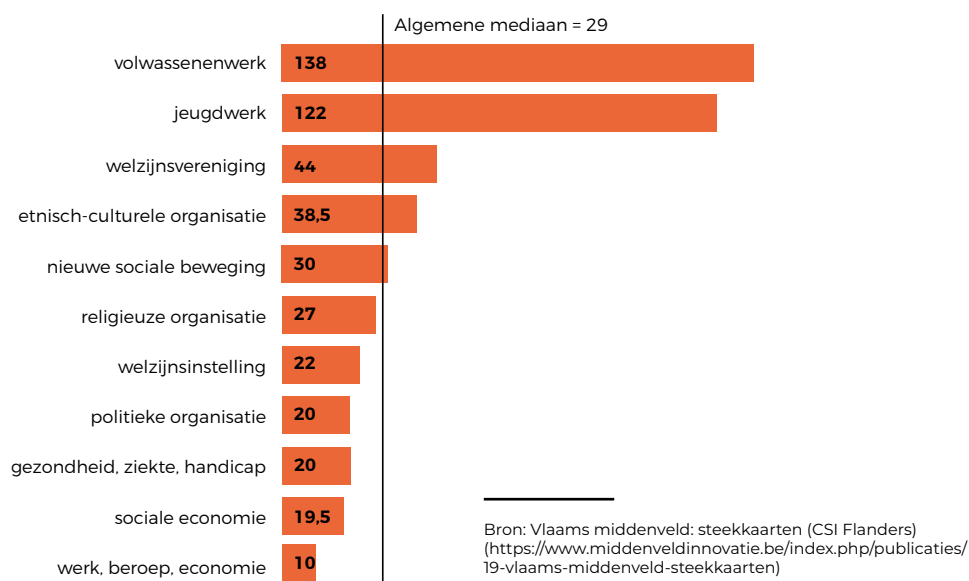
Andere onderzoekers en ondersteuners van burgerinitiatieven wijzen op heel wat initiatieven die uitgaan van minder geprivilegieerde groepen. Hun trekkers worden op basis van demografische kenmerken vaak tot een kansengroep gerekend. Dat zijn evengoed burgers met heel wat affiniteit met sociaal werk, ervaring en deskundigheid, maar soms zonder (erkend) diploma. Hun initiatief krijgt minder publieke en academische aandacht.³⁸

Ook al delen trekkers persoonskenmerken, toch zien sommige auteurs ook verschillen.³⁹ Afhankelijk van het soort burgerinitiatief zien zij andere types op de voorgrond treden. Zo verschillen trekkers van initiatieven die concrete dingen voor elkaar willen krijgen (zelf doen) van trekkers van initiatieven die op basis van overleg vooral willen wegen op besluitvorming (meebeslissen). Ook de duurtijd van burgerinitiatieven is bepalend voor het soort trekkers die er aan de slag gaan. Trekkers van kortstondige ad-hoc-initiatieven onderscheiden zich van trekkers die zich langdurig engageren in duurzame organisatievormen. Zo onderscheiden onderzoekers in grote lijnen vier types van vrijwillige trekkers: alledaagse doeners, inhoudelijke experts, netwerkers en projectontwikkelaars.

1.3.3. Vrijwilligers op het maatschappelijk middenveld

De meeste van de door CSI Flanders bevraagde middenveldorganisaties werken met vijf of meer vrijwilligers.⁴⁰ 4,5% van de bevraagde organisaties werkt met minder dan vijf vrijwilligers en ongeveer 15% doet op geen enkele vrijwilliger een beroep. In de subsectoren volwassenenwerk en jeugdwerk worden de hoogste aantallen vrijwilligers opgetekend. Een vierde van de organisaties uit het sociocultureel volwassenenwerk kan rekenen op de inzet van minstens 457 vrijwilligers. Middenveldorganisaties die actief zijn binnen de sociale economie of een focus hebben op werk, beroep of economie doen het met veel minder vrijwilligers per organisatie.

Figuur 20: mediaan van het aantal vrijwilligers per organisatie

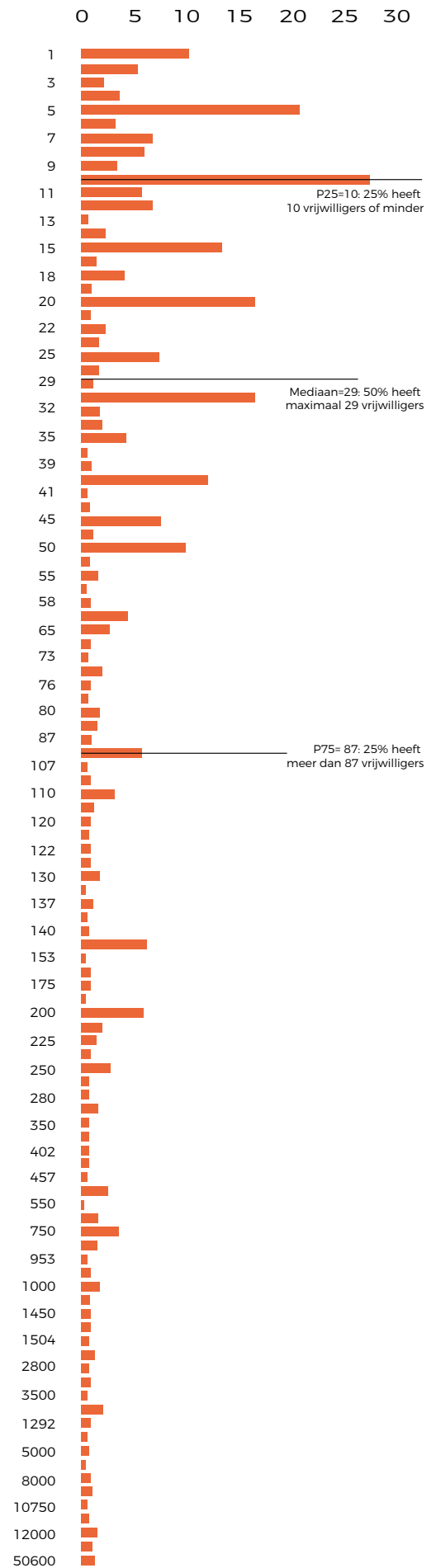
³⁸ Schrooten, M., Thys, R. & Debruyne, P. (2019) en Aznag K., Pinoy B., Laoukili F., Kasmi A., Ouchan A., Bonne G., Lufungula W.M., Channouf J. en Vanderhulst N. (2023).

³⁹ Van Daele, E. (2017) en van de Wijdeven, T. Hendriks, V. & Vrielink, M. (2010).

⁴⁰ Székér, L., Lamberts, M. en Vermeersch, L. (2019).

Middenveldorganisaties tekenen grote verschillen op in het aantal vrijwilligers waarmee ze werken. De organisatie waar CSI Flanders de meeste vrijwilligers optekende, werkt met 50.600 vrijwilligers.

Figuur 21: aantal vrijwilligers per organisatie in het Vlaamse middenveld

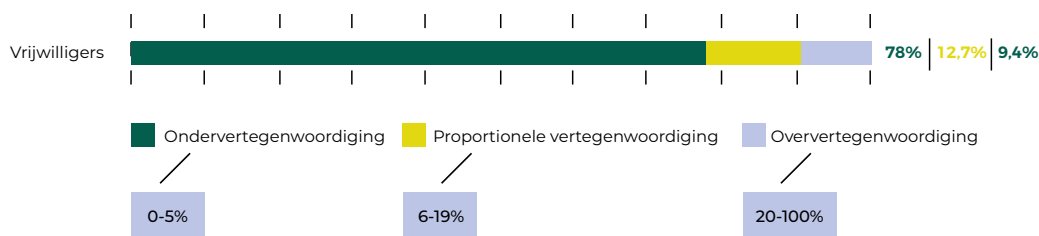

Bron: Vlaams middenveld: steekkaarten (CSI Flanders) (<https://www.middenveldinnovatie.be/index.php/publicaties/19-vlaams-middenveld-steekkaarten>)

Ook op basis van bevolkingsonderzoek kunnen we ons een beeld vormen over vrijwilligers en vrijwillige inzet in Vlaanderen en Brussel, evenwel zonder die vrijwilligers en die vrijwillige inzet exclusief aan civiele sociaal-culturele organisaties te kunnen koppelen. Uit de Participatiesurvey⁴¹ leren we dat in de periode van 2020 tot en met 2022 (met daartussen de coronacrisis) tussen de 21% en 25% van de Vlamingen tussen 15 en 86 jaar als vrijwilliger heeft gewerkt, onder meer in middenveldorganisaties. Relatief meer hoogopgeleiden en relatief meer mensen die makkelijk rondkomen met hun inkomen hebben zich vrijwillig ingezet. Volgens de Belgische enquête naar de arbeidskrachten (EAK, Module Vrijwillige Inzet) waren in 2019 iets meer dan 478.000 Vlamingen vanaf 15 jaar (8,8%) en 61.900 Brusselaars vanaf 15 jaar (6,4%) vrijwillig actief in een organisatie.⁴² Gemiddeld besteedden Vlamingen en Brusselaars daar respectievelijk 16,7 tot 21,9 uren per maand en 199 tot 263 uren per jaar aan. De verschillen tussen de Participatiesurvey en de Belgische enquête arbeidskrachten zijn het gevolg van verschillen in de bevraging en van verschillende invullingen van ‘vrijwilliger’ en ‘vrijwillige inzet’.

Het vrijwilligersbestand van het Vlaamse middenveld is geen perfecte afspiegeling van de Vlaamse bevolking. De vrijwilligers die actief zijn in de bevraagde middenveldorganisaties zijn vaker hoogopgeleid en beschikken soms over relevante gespecialiseerde kennis voor middenveldorganisaties. 63% van de bevraagde middenveldorganisaties vindt een genderbalans in hun vrijwilligersbestand. De overige organisaties tekenen een ondervertegenwoordiging (17%) of een oververtegenwoordiging (20%) van vrouwen op in hun vrijwilligersbestand. Vrijwilligers jonger dan 25 jaar zijn ondervertegenwoordigd in 76% van de middenveldorganisaties. Ook 65-plussers zijn in 47% van de organisaties ondervertegenwoordigd. Maar in 16% van de organisaties zijn ze dan weer oververtegenwoordigd. Vlaamse middenveldorganisaties weerspiegelen de etnisch-culturele diversiteit in de samenleving niet goed. In Vlaanderen heeft ongeveer 11% van de burgers een niet-EU-herkomst. In 78% van de middenveldorganisaties is die groep ondervertegenwoordigd (0 tot 5% van de vrijwilligers met een niet-EU-herkomst).

Figuur 22: aandeel vrijwilligers met migratieachtergrond in middenveldorganisaties

Bron: Laoukili, F., Oosterlynck, S. en Cools, P. (2019). Etnisch-culturele diversiteit in het Vlaamse middenveld. Antwerpen: Universiteit Antwerpen. (CSI Flanders)

Ook mensen in armoede zijn doorgaans ondervertegenwoordigd in het vrijwilligerswerk. De enige middenveldorganisaties die op een aantal persoonskenmerken (gender, leeftijd, armoede-ervaring) een balans in de samenstelling van hun vrijwilligersbestand optekenen zijn de etnisch-culturele organisaties. Zij werken dan weer – gezien de aard van hun organisatie – met heel veel vrijwilligers met een migratieachtergrond.

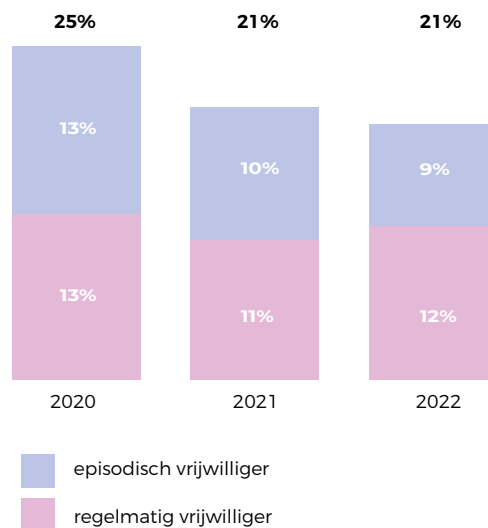
⁴¹ Participatiesurvey 2020-2021-2022: https://cultuurenmedia.be/images/Participatiesurvey2022/Presentaties/PaS_studiedag_vrijwilligerswerk.pdf

⁴² Hustinx, L. en Dudal, P. (2020).

Dat het vrijwilligersbestand van een organisatie uit het Vlaamse middenveld geen perfecte afspiegeling is van de Vlaamse bevolking is niet per se een probleem. Dat kan ook het gevolg zijn van bewuste keuzes. Niettemin zien wij samen met de onderzoekers van CSI Flanders in de cijfers een uitnodiging voor middenveldorganisaties om zich af te vragen waarom ze bepaalde groepen wel of niet bereiken en na te gaan of daarbij impliciete of expliciete drempels in het spel zijn.

Vrijwilligers in het Vlaamse middenveld nemen nog vaak een duidelijk afgebakende taak op zich gedurende een langere tijd. Ook de vele bestuursvrijwilligers engageren zich voor een langere periode. Dat strookt op het eerste zicht niet met de vaak gehoorde stelling dat vrijwilligers zich vandaag enkel (willen) inzetten over een korte periode en voor specifieke projecten. De nieuwe stijl van vrijwilligerswerk (korte, periodische inzet) vinden de CSI-onderzoekers in sterkere mate terug bij politieke organisaties, organisaties die werken rond ontwikkelingssamenwerking en de Noord-Zuidproblematiek en bij ideologisch geïnspireerde organisaties. Langdurige vrijwillige inzet vinden zij vooral terug in de organisaties uit de traditionele zuilen, Vlaams-voelende organisaties en etnisch-culturele organisaties. Ook uit bevolkingsonderzoek⁴³ blijkt dat de ‘vaste’ vrijwilliger die zich op regelmatige basis en op langere termijn inzet nog steeds actief is, iets meer zelfs dan de ‘episodische’ vrijwilliger die eenmalige taken of taken op een korte termijn opneemt.

Figuur 23: aandeel Vlaamse bevolking (18 tot 86-jarigen) dat vrijwilligerswerk verricht

Bron: Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie. Vrijwilligers onder de loep (https://cultuurenmedia.be/images/Participatiesurvey2022/Presentaties/PaS_studiedag_vrijwilligerswerk.pdf)

Veel middenveldorganisaties doen beroep op vrijwilligers voor administratieve, logistieke en praktische taken. Maar vrijwilligers worden ook ingeschakeld voor het bestuur en de werking van de organisatie zelf. De vrijwilligers zijn dus niet zomaar extra uitvoerende krachten. Ze staan duidelijk mee aan het stuur van het Vlaamse middenveld.

⁴³ Participatiesurvey 2020-2021-2022: https://cultuurenmedia.be/images/Participatiesurvey2022/Presentaties/PaS_studiedag_vrijwilligerswerk.pdf

Figuur 24: percentage organisaties dat vrijwilligers inzet voor specifieke taken

Bron: Vlaams middenveld: steekkaarten (CSI Flanders)
<https://www.middenveldinnovatie.be/index.php/publicaties/19-vlaams-middenveld-steekkaarten>

SAMENVATTING: VRIJWILLIGE INZET

Vrijwillige inzet typeert en schraagt het civiel sociaal-cultureel werkveld

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk werken met heel veel vrijwilligers. De sector alleen al telt meer dan 200.000 vrijwilligers. Ze zijn overwegend lokaal actief. Vooral doelgroeporganisaties uit die sector werken met veel vrijwilligers. De helft van de 84 organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk die een aantal vrijwilligers rapporteert in hun subsidieaanvraag 2021-2025, werkt met 411 tot 26.045 vrijwilligers. De organisatie die het minst vrijwilligers rapporteert, werkt met 24 vrijwilligers. Burgerinitiatieven drijven vaak alleen op vrijwillige inzet, ook al spreken ze zelf niet over vrijwilligers. Zij zien zichzelf veel meer als ondernemers, initiatiefnemers; ook al zijn ze actief in hun vrije tijd en worden ze niet betaald voor hun inzet. Ook sociaal-culturele middenveldspelers doen in belangrijke mate een beroep op vrijwillige inzet. 85% van de middenveldorganisaties geeft aan met vrijwilligers te werken. De middenveldorganisatie met de meeste vrijwilligers rapporteert 50.600 vrijwilligers.

Vrijwillige inzet in het civiel sociaal-cultureel werkveld: van sturen tot uitvoeren

In het civiel sociaal-cultureel landschap zijn vrijwilligers vaak niet zomaar extra uitvoerende krachten. Velen van hen staan mee aan het stuur van sociaal-culturele volwassenenorganisaties, van burgerinitiatieven en van middenveldorganisaties. Vrijwilligers nemen opvallend veel kerntaken op zich. Kerntaken zijn taken die we in de primaire sociaal-culturele processen van de organisatie situeren. Denk dan aan besturen, agogische taken, vertegenwoordigen, inhoudelijke taken en organiseren. Dat toont hoe vrijwillige inzet van geëngageerde burgers bepalend is in het civiel sociaal-cultureel werk. Veel burgerinitiatieven drijven volledig op het doorzettingsvermogen en de competenties van vrijwillige trekkers en kernleden.

Diverse vormen van vrijwillige inzet in het civiel sociaal-cultureel werkveld

De aard van vrijwillige inzet gaat mee met de tijd. Meer en meer vinden we ook in het civiel sociaal-cultureel landschap vrijwilligers die zich voor korte periodes inzetten.

Toch zijn in dat landschap nog veel 'vaste' vrijwilligers actief. Zij zetten zich op regelmatige basis en op langere termijn in voor de organisatie. Trekkers van burgerinitiatieven zien zichzelf dan weer niet als vrijwilligers, maar als initiatiefnemers en ondernemers.

Profielen van vrijwilligers in het civiel sociaal-cultureel werkveld

Het profiel van de vrijwilligers varieert sterk naargelang de aard en de keuzes van de civiele sociaal-culturele organisatie. Zo rekenen doelgroeporganisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk op relatief meer vrijwilligers met profielkenmerken van de gekozen doelgroep (ouderen, vrouwen, personen met een migratieachtergrond ...). Globaal, voor alle civiele sociaal-culturele actoren, wijzen onderzoeksbevindingen op een oververtegenwoordiging van hoogopgeleide vrijwilligers die makkelijk rondkomen met hun inkomen en een ondervertegenwoordiging van jongeren. In de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk vinden we overwegend vrouwelijke vrijwilligers (bij benadering 65% van het vrijwilligersbestand van die sector). Relatief veel trekkers en kernleden die zich vrijwillig inzetten voor burgerinitiatieven, werken in de publieke sector. Vlaamse middenveldspelers weerspiegelen de etnisch-culturele diversiteit in de samenleving niet goed, ook al werken etnisch-culturele federaties en de vele (soms minder zichtbare) burgerinitiatieven van mensen met een migratiegeschiedenis met een relatief grote groep van vrijwilligers met een migratieachtergrond.

1.4 Deelnemers

Je kan op veel manieren gebruikmaken van of deelnemen aan initiatieven van het civiel sociaal-cultureel werkveld. Zo kan je lid zijn van een organisatie, geabonneerd zijn op een tijdschrift of e-zine, als cursist deelnemen aan een vormingsactiviteit, aanwezig zijn op een event of een ontmoetingsmoment, een petitie tekenen en zo aansluiten bij het standpunt van een sociaal-culturele organisatie of burgerinitiatief ... Dat zijn maar enkele voorbeelden. Heel wat deelnemers combineren verschillende vormen van deelnemen.

Je kan ook intensief of minder intensief deelnemen aan initiatieven. Zo kunnen we algemeen op vlak van cultuurparticipatie in Vlaanderen en Brussel drie grote groepen onderscheiden: participanten (hebben deel of nemen regelmatig deel), passanten (nemen occasioneel deel) en niet-participanten (nemen nooit deel).

Door al die verschillende vormen en maten van deelname kunnen we beter genuanceerd rapporteren over het aantal deelnemers. Bovendien nemen niet alle bevolkingsgroepen in de samenleving in dezelfde mate deel aan alle civiele sociaal-culturele initiatieven. Afhankelijk van hun persoonskenmerken nemen burgers makkelijker deel aan welbepaalde activiteiten en minder vanzelfsprekend aan andere activiteiten. In het geval van doelgroepspecifieke activiteiten en praktijken is dat ook logisch. In andere gevallen roept dat soms vragen op over evenredige deelname en mogelijke uitsluitingsmechanismen.

We weten niet precies hoeveel Vlamingen en Brusselaars als deelnemer betrokken zijn bij activiteiten van organisaties uit het civiel sociaal-cultureel werkveld. Gegevens over die activiteiten en de deelname eraan worden lang niet altijd systematisch en voor het werkveld al zeker niet eenduidig bijgehouden. Veel activiteiten zijn zo informeel dat het niet makkelijk is om er gegevens over te registreren en te rapporteren. De analyse van de subsidieaanvragen 2021-2025, de Participatiesurvey en specifiek onderzoek naar de participanten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk brengen ons wel bij een aantal vaststellingen.

1.4.1. Deelnemers van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Civiele actoren die bijdragen aan een democratische, duurzame, inclusieve en solidaire samenleving hechten logischerwijze veel belang aan een divers publieksbereik en richten zich idealiter tot alle belanghebbenden. Zo positioneren ze zich als een legitieme actor in een democratische samenleving. Dat neemt niet weg dat ze in lijn met hun missie kunnen kiezen voor specifieke doelgroepen.

Het decreet van 7 juli 2017 vraagt hen om een primaire doelgroep te bepalen. Afhankelijk van hun strategische doelen maken ze specifieke keuzes voor een breed publiek, specifieke doel- of kansengroepen of een combinatie daarvan. Doelgroeporganisaties (39/57) kiezen opvallend meer specifieke doel- of kansengroepen als primaire doelgroep. Alle regionale organisaties en bijna alle themaorganisaties (60/61) zien het brede publiek als hun primaire doelgroep.

In de subsidieaanvragen voor de werkingsperiode 2021-2025 wordt niet volledig en ook niet eenduidig over deelnemers gerapporteerd. Zo'n 97 organisaties (97/131) melden een aantal deelnemers of deelnames. Mogelijke dubbeltellingen, begripsverwarring tussen deelnames en deelnemers en een onvolledige rapportering (niet alle organisaties, niet alle activiteiten) laten ons niet toe om de beschikbare gegevens te extrapoleren voor heel de sector.

Uit bevolkingsonderzoek⁴⁴ leren we wel hoeveel Vlamingen (15 tot 85-jarigen) deelnemen aan activiteiten van het verenigingsleven. Voor alle 25 types van verenigingen (inclusief sport, jeugdwerk, erfgoed, amateurkunsten en andere) bedroeg de participatiegraad 53,9%. We kunnen de participatiegraad van 5 van de 25 types van verenigingen uit de Participatiesurvey berekenen die het meest overlappen met een deel van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (voornamelijk het verenigingswerk van de sector). We hebben het dan over cultuurfondsen, vrouwenverenigingen, verenigingen van ouderen (gepensioneerden, senioren), doelgroepspecifieke verenigingen (voor mensen in armoede, holebi's, zieken en gehandicapten, migranten, weduwen ...) en andere sociaal-culturele verenigingen (bijvoorbeeld verenigingen gericht op gezinnen, op het platteland). 15,1% van de Vlaamse bevolking nam in 2020 deel aan activiteiten van minstens één vereniging uit die vijf types verenigingen. We kunnen ook wat breder kijken dan de vijf types verenigingen en daar zes andere types verenigingen⁴⁵ bijtellen waarvan we weten dat ze overlappen met organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Dan komen we uit op een participatiegraad van 25,5%. Voortgaand op een participatiegraad van 15,1% tot 25,5% aan verenigingen uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk durven we stellen dat minstens 1.250.000 volwassen inwoners uit Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (dat is minstens 20% van de volwassenenpopulatie in 2020) deelnemen aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. De participatiegraad aan de vijf (15,1%) en elf (25,5%) geselecteerde types van verenigingen is hoger voor vrouwen, hoogopgeleiden en 61-plussers. De specifieke verenigingen voor vrouwen en senioren werken dat ongetwijfeld in de hand. De mate waarin men rondkomt met het inkomen zorgt minder voor verschillen in de participatiegraad. Vermoedelijk dragen de specifieke verenigingen voor mensen in armoede hiertoe bij.

Onderzoek naar de waarde en betekenis die participanten aan het sociaal-cultureel volwassenenwerk toeschrijven, geeft ons een meer precies beeld over het profiel van de deelnemers aan activiteiten van sociaal-cultureel volwassenenwerk.⁴⁶ In 2023 bedraagt de gemiddelde leeftijd van deelnemers aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk bijna 64 jaar. In 2010 lag de gemiddelde leeftijd – afhankelijk van het type organisatie – nog tussen 45 en 55 jaar.⁴⁷ Het deelnemersveld lijkt dus, gemiddeld gezien, te vergrijzen. De deelnemers van de regionale organisaties zijn gemiddeld jonger dan de deelnemers van thema- en doelgroepgerichte organisaties. Ook in 2010⁴⁸ hadden de regionale organisaties al jongere deelnemers dan de verenigingen. Doelgroeporganisaties tellen relatief meer 75-plussers onder hun deelnemers. Bij de thema-organisaties is meer dan de helft van de deelnemers tussen de 61 en 75 jaar oud.

⁴⁴ Participatiesurvey 2020-2021-2022: <https://cultuurenmedia.be/onderzoek/participatie>

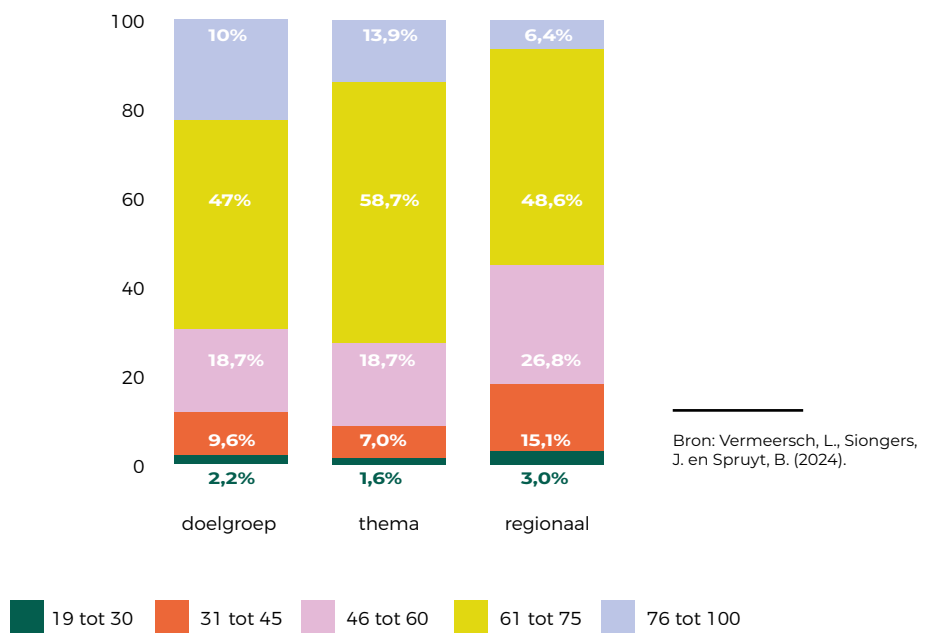
⁴⁵ Milieu- en natuurverenigingen (1), verenigingen die gehandicapten, bejaarden, kansarmen, ... helpen (2), verenigingen of (lokale) actiegroepen rond Derde Wereldproblemen of vrede en verdraagzaamheid (3), mensenrechtenverenigingen (4), religieuze of levensbeschouwelijke verenigingen (5) en verenigingen gericht op werknemers, ondernemers of werkgevers (6).

⁴⁶ Vermeersch, L., Siongers, J. en Spruyt, B. (2024).

⁴⁷ Vermeersch, L. en Vandenbroucke, A. (2010).

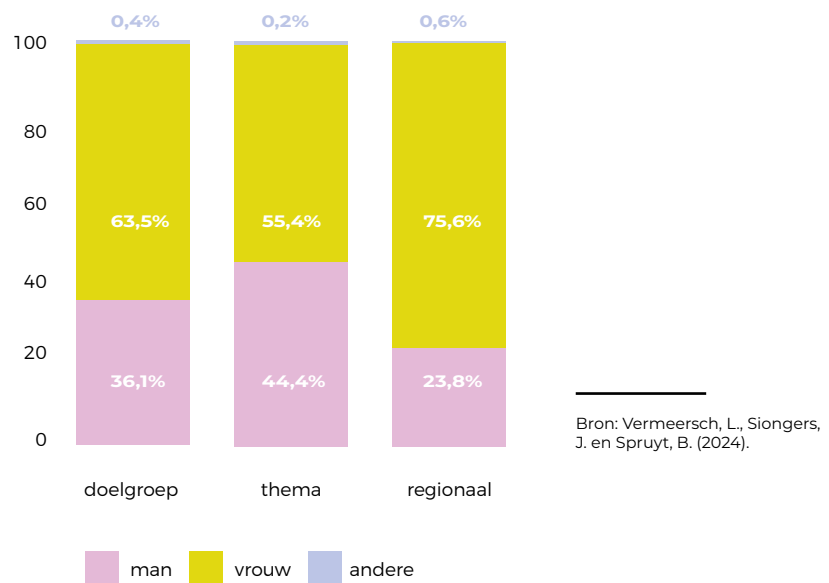
⁴⁸ Vermeersch, L. en Vandenbroucke, A. (2010).

Figuur 25: leeftijd van deelnemers aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in 2023 naar gerichtheid van de organisatie

De genderverdeling in het deelnemersbestand is de voorbije dertien jaar quasi identiek gebleven. Net als in 2010⁴⁹ is bijna twee derde van de deelnemers vrouw. Bij de regionale organisaties loopt het aandeel vrouwen in 2023 zelfs op tot ongeveer driekwart van de deelnemers.

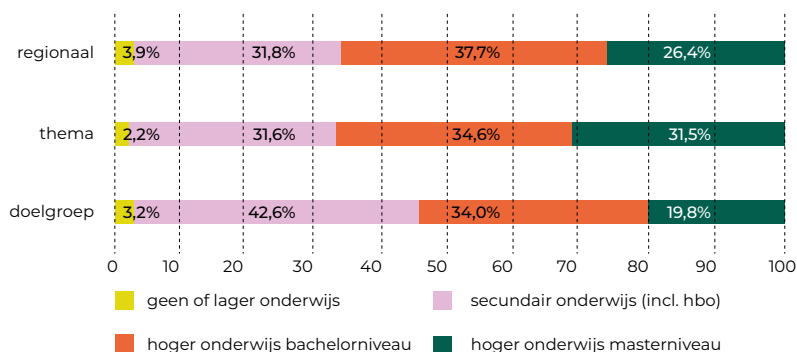
Figuur 26: gender van deelnemers aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in 2023 naar gerichtheid van de organisatie

⁴⁹ Vermeersch, L. en Vandenbroucke, A. (2010).

Het aantal deelnemers met een masterdiploma is in vergelijking met de gegevens voor 2010⁵⁰ toegenomen. Organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk trekken vandaag minder dan vroeger mensen zonder diploma of hoogstens een diploma lager onderwijs aan. Gezien de democratisering van het onderwijs is dat geen verrassende trend.

Figuur 27: opleidingsniveau van deelnemers aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in 2023 naar gerichtheid van de organisatie

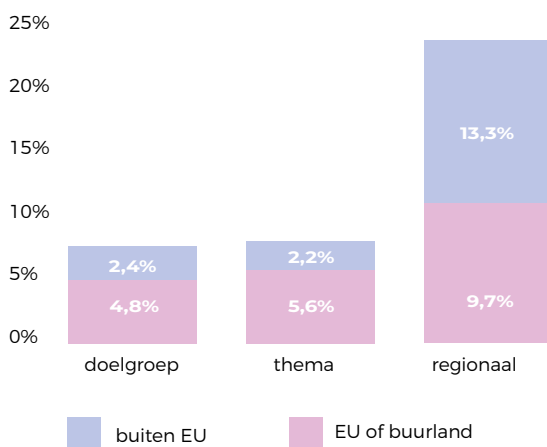

Bron: Vermeersch, L., Siongers, J. en Spruyt, B. (2024).

Doelgroeporganisaties trekken in verhouding tot de andere types van organisaties relatief meer mensen met maximaal een diploma secundair onderwijs (48,6%) aan en relatief minder mensen met een diploma op masterniveau (19,8%).

Deelnemers met een migratieachtergrond vormen in 2023 nog steeds een kleine minderheid in het deelnemersbestand van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Bij de regionale organisaties ligt het aandeel deelnemers met een migratieachtergrond opvallend hoger dan in 2010 en in 2023 ook opvallend hoger dan bij thema- en doelgroeporganisaties. Deelnemers met roots buiten de EU vormen bij de landelijke organisaties een kleine groep.

Figuur 28: migratieachtergrond van deelnemers aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in 2023 naar gerichtheid van de organisatie

Bron: Vermeersch, L., Siongers, J. en Spruyt, B. (2024).

⁵⁰ Vermeersch, L. en Vandenbroucke, A. (2010).

Ruim de helft van de deelnemers aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk geeft in 2023 aan makkelijk rond te komen met haar of zijn inkomen. Tussen de 8,5% (themaorganisaties) en 12,5% (regionale organisaties) van de deelnemers geeft aan moeilijk rond te komen. Twee derde van alle deelnemers geeft aan in heel goede tot goede gezondheid te verkeren.

Bovenstaand overzicht toont dat het sociaal-cultureel volwassenenwerk overwegend een hoogopgeleid, vrouwelijk en ouder publiek met Belgische roots bereikt. In meerdere subsidieaanvragen lezen we over de geplande inspanningen om het publieksbereik te verbreden, verdiepen of vernieuwen. Via publieksverbreding proberen alvast minstens twintig organisaties meer mensen uit het brede publiek, de doelgroep of de kansengroep(en) te bereiken. Sommigen daarvan willen in de werking voor een breed publiek meer specifieke aandacht hebben voor kansengroepen. Anderen maken de omgekeerde beweging. Ze vertrekken vanuit hun werking voor kansengroepen en mikken op meer betrokkenheid van het brede publiek. Zes organisaties zetten in op publieksverdieping. Ze willen de kwaliteit van de participatie van hun doelgroep verbeteren. Vier organisaties geven in hun subsidieaanvraag aan op zoek te gaan naar publieksvernieuwing en een voor hen nieuwe doel- of kansengroep aan te spreken.

Maar los van het verbreden, verdiepen of vernieuwen van het publiek vraagt ook het bereiken van de doelgroep inspanningen. 119 organisaties (119/131) maken melding van strategieën om de gekozen doelgroep(en) ook effectief te bereiken. Samenwerking en netwerking om doelgroepen te bereiken, vinden we in 82 subsidieaanvragen (82/131). Het gaat dan vooral over samenwerking met andere middenveldspelers of overheden. Verenigingen waar mensen in armoede het woord nemen zijn bijvoorbeeld een geprivilegieerde partner om mensen in armoede te bereiken. Etnisch-culturele federaties worden vaak aangesproken om verbinding te maken met personen met een andere afkomst. En personen met een beperking proberen ze te betrekken door samen te werken met sociaal-culturele volwassenenorganisaties die zich inzetten voor die specifieke doelgroep.

Meer doelgroepgericht werken is een andere strategie, bijvoorbeeld door een specifiek aanbod te ontwikkelen op maat van de doelgroep of de communicatie doelgerichter te voeren. Negentig organisaties (90/131) zeggen in hun subsidieaanvraag een meer doelgroepgerichte werking te willen ontwikkelen via projecten. Andere organisaties willen meer differentiëren in hun activiteiten en praktijken en gaan specifieke activiteiten organiseren voor het brede publiek en voor een bepaalde doelgroep. 62 organisaties (62/131) nemen zichzelf voor meer doelgroepgericht te gaan communiceren. Vijf organisaties zullen medewerkers opleiden om sterker te staan in hun relatie met bepaalde doelgroepen. Ten slotte zullen enkele organisaties participatiedrempels wegwerken om een meer effectief doelgroepbereik te realiseren. Dat zijn financiële drempels, taalbarrières of moeilijk toegankelijke locaties waar de activiteiten doorgaan.

1.4.2. Achterban, doelgroep en gebruikersgroep van burgerinitiatieven

Afhankelijk van de aard van het burgerinitiatief kunnen trekkers en het kernteam zich richten tot een doelgroep, een gemeenschap, leden, gebruikers of aandeelhouders. Daarbovenop melden sommige burgerinitiatieven een nog veel bredere, maar minder actieve achterban. De leden van de doelgroep, de gebruikersgroep of de achterban van burgerinitiatieven kunnen we onderverdelen in drie groepen⁵¹:

- mensen die zich herkennen in een kritiek op bestaande voorzieningen of systemen, zich om ideële redenen aansluiten zonder verregaande engagementen op te nemen, bijvoorbeeld een jaarlijkse contributie betalen of eenmalig in de goede zaak investeren

⁵¹ De Moor, T. en Duffhues, T. (2020).

- mensen die als gebruiker aansluiten en zo toegang krijgen tot producten of diensten van het burgerinitiatief, maar verder geen binding met het initiatief willen
- mensen die afwachten en hun relatie met een burgerinitiatief pas bepalen en invullen wanneer het initiatief vaste vorm krijgt en meer formele kenmerken vertoont.

Sommige burgerinitiatieven gaan tactisch en strategisch om met die verschillen en maken bijvoorbeeld een onderscheid tussen actieve en niet-actieve leden in hun achterban.

Sommige collectieven maken op een gelijkaardige wijze een onderscheid tussen actieve en slapende vennoten of tussen verschillende soorten aandeelhouders.

Over het aantal deelnemers aan activiteiten en gebruikers van diensten van burgerinitiatieven en hun kenmerken, kunnen we geen algemeen geldende uitspraken doen. Daarvoor zijn de vele verschillende burgerinitiatieven onvoldoende in kaart gebracht. Over de deelnemers aan activiteiten van burgerinitiatieven die in case-onderzoek wel aan bod komen, wordt maar weinig systematisch en al helemaal niet eenduidig gerapporteerd. Het is ook niet eenvoudig om deelnemers en gebruikers van burgerinitiatieven via survey in beeld te brengen. Een recente poging daartoe leidde niet tot een gewenste responsgraad.⁵²

1.4.3. Middenveldspelers en hun deelnemers

Om de deelnemers aan activiteiten van middenveldorganisaties in beeld te brengen, vallen we terug op gegevens van de Participatiesurvey⁵³ van het Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie. Anders dan CSI Flanders bevraagt de survey geen middenveldorganisaties, maar individuele burgers. De initiatieven waarvan burgers in de survey melden aan deel te nemen, vallen niet een-op-een samen met de initiatieven van de middenveldorganisaties uit het onderzoekswerk van CSI Flanders. Toch denken we dat de bevindingen van de Participatiesurvey over deelname aan het verenigingsleven – een van de vele soorten initiatieven waarvoor de survey peilt naar deelname – ons een goede indicatie geeft over deelname aan middenveldinitiatieven.

In het onderzoek geven respondenten aan of ze al dan niet deelnemen aan activiteiten van 25 onderscheiden soorten verenigingen. Onder die 25 soorten verenigingen (zie bijlage I) vinden we veel verenigingen uit het civiel sociaal-cultureel werk. We vinden er ook verenigingen die we in deze landschapstekening niet meteen in dat werkveld situeren, zoals sport- en erfgoedverenigingen, politieke partijen, gemeentelijke cultuurraden en jeugdbewegingen. Zelf situeert het Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie 14 van de 25 types van verenigingen binnen hun afbakening van het sociaal-cultureel werk⁵⁴.

⁵² Vermeersch, L., Siongers, J. en Spruyt, B. (2024).

⁵³ <https://cultuurenmedia.be/onderzoek/participatie>

⁵⁴ Deze afbakening van het sociaal-cultureel werk verschilt van wat in CSI Flanders de socioculturele sector genoemd wordt en valt evenmin samen met wat we in deze landschapstekening civiel sociaal-cultureel werk noemen (d.i. sociaal-cultureel volwassenenwerk en burgerinitiatieven). Die verschillen illustreren, zoals we reeds thematiseerden, hoe het begrip 'sociaal-cultureel' allesbehalve eenduidig gebruikt wordt.

Tabel 5: types van verenigingen binnen sociaal-cultureel werk volgens het Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie

Maatschappelijke bewegingen	Landelijke gemeenten	Woon-gemeenten
Milieu- en natuurverenigingen	Wijk- en buurtcomités	Amateurkunstverenigingen
Verenigingen die gehandicapten, bejaarden, kansarmen, ... helpen	Religieuze en levensbeschouwelijke organisaties	Cultuurfondsen
Humanitaire verenigingen (bijv. 3de wereldorganisatie, mensenrechtenvereniging)	Vrouwenverenigingen	Verenigingen voor erfgoed
	Seniorenverenigingen	
	Doelgroepverenigingen	
	Oudercomités	
	Jeugdbewegingen en -organisaties	
	Jeugdhuisen	

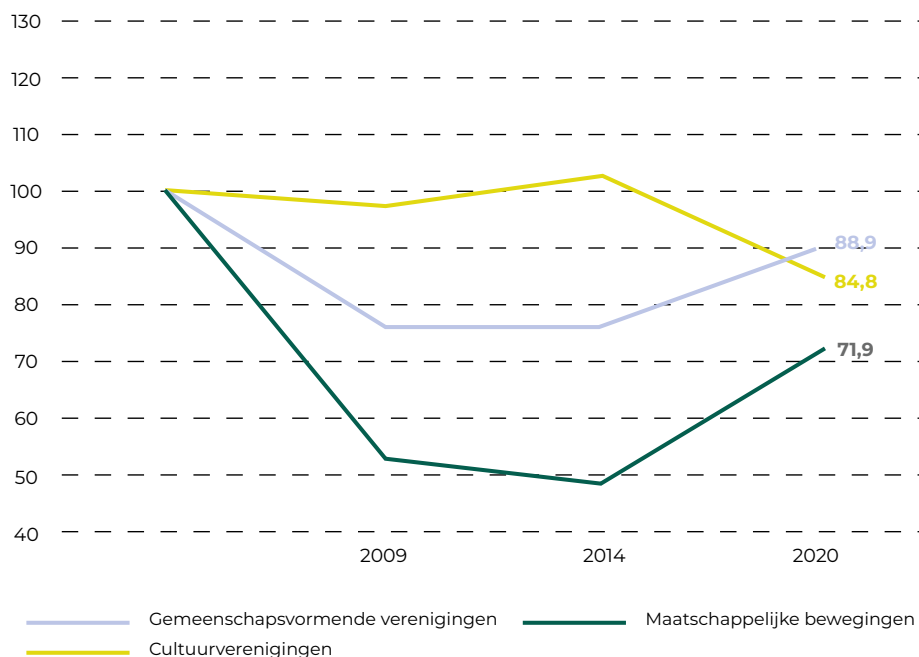
Bron: Siongers, J. (2021).

Globaal kunnen we op basis van een trendanalyse over de periode 2004-2020 stellen dat het verenigingsleven (25 types) in Vlaanderen onverminderd leeft. De algemene participatie van Vlamingen aan het verenigingsleven fluctueert over de jaren heen rond 55%. Wel tekenen zich een aantal verschuivingen af in de participatie aan de onderliggende verenigingssoorten. Als we ons beperken tot een eigen selectie van 14 types verenigingen die volgens ons het meest aansluiten bij onze afbakening van civiel sociaal-cultureel werk, dan noteren we een participatiegraad van 32%.⁵⁵

De deelname aan sportverenigingen, gemeenschapsvormende verenigingen en cultuurverenigingen blijft over het algemeen stabiel over de jaren.

⁵⁵ Op basis van data aangeleverd door het Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie met betrekking tot cultuurfondsen (1), vrouwenverenigingen (2), seniorenverenigingen (3), doelgroepverenigingen (4), andere sociaal-culturele verenigingen (o.a. gericht op gezinnen, platteland ...) (5), milieu- en natuurverenigingen (6), verenigingen die gehandicapten, bejaarden, kansarmen ... helpen (7), verenigingen of (lokale) actiegroepen rond Derde Wereld-problemen of vrede en verdraagzaamheid (8), mensenrechtenverenigingen (9), religieuze of levensbeschouwelijke verenigingen (10), verenigingen gericht op werknemers, ondernemers of werkgevers (11), wijk- en buurtverenigingen (12), ouderverenigingen of oudercomités (13) en hobbyclubs of -verenigingen (14).

Figuur 29: actieve deelname aan verschillende types verenigingen tijdens het voorafgaande jaar

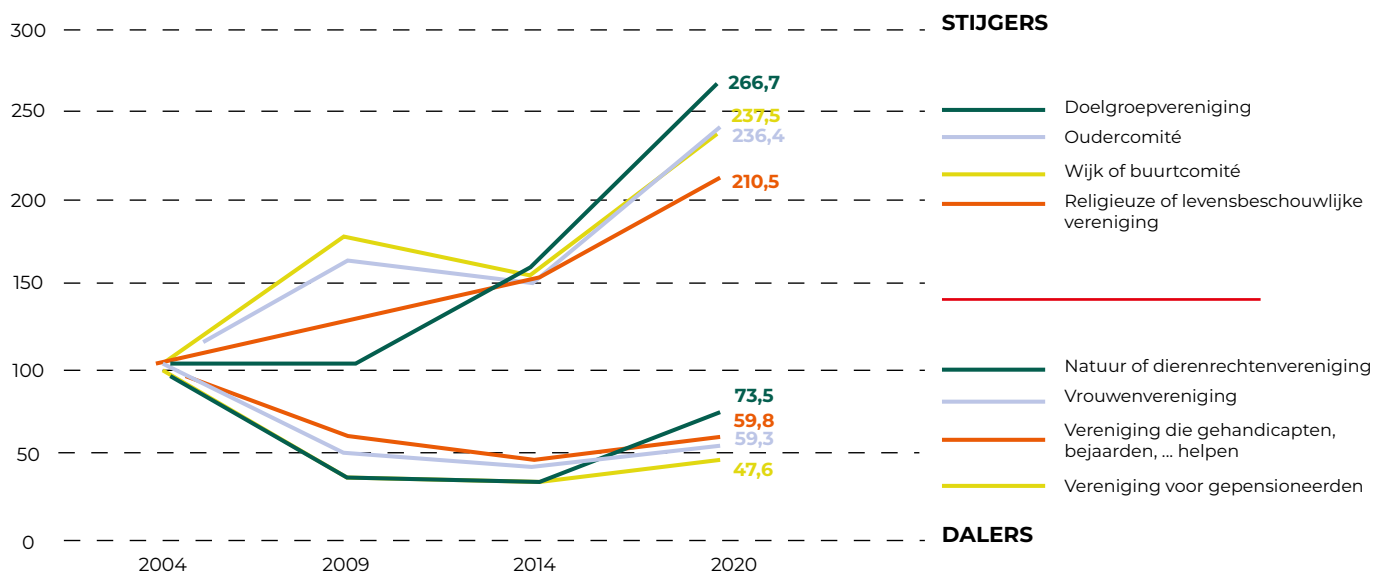

Bron: Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie

Voor deelname aan maatschappelijke bewegingen lijkt de negatieve trend die werd ingezet in 2009, terug om te buigen. De kans op participatie ligt in 2020 lager dan in 2004, maar hoger dan in 2014. Mogelijk gaat het hier dan ook om tijdelijke fluctuaties.

Niettemin daalt de deelname aan twee types van gemeenschapsvormende verenigingen over de periode 2004-2020, namelijk aan vrouwenverenigingen en aan verenigingen voor gepensioneerden. De deelname aan doelgroepverenigingen (ruime verzameling kansengroepen exclusief vrouwen en gepensioneerden) zit in de lift.

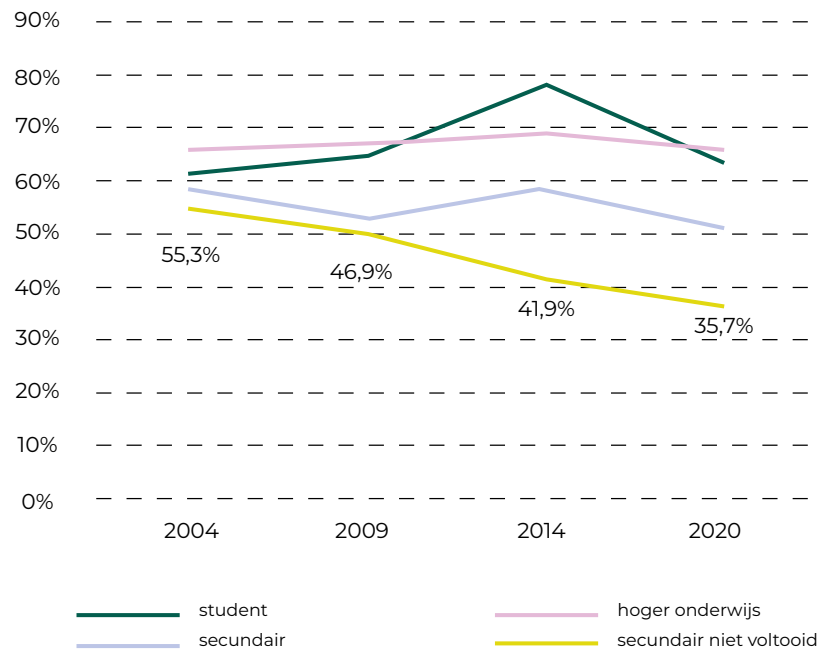
Figuur 30: actieve deelname aan verschillende types verenigingen (sociaal-cultureel werk) tijdens het voorafgaande jaar

Bron: Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie

Het sociaal-culturele verenigingsaanbod⁵⁶ bereikt niet alle lagen van de bevolking op een evenredige wijze. De laagstopgeleiden haken meer en meer af. Gemeenschapsvormende verenigingen vormen daarop een uitzondering. Maar globaal genomen neemt de kloof tussen laag- en middengeschoolden en tussen midden- en hogengeschoolden voor het sociaal-culturele verenigingsleven toe over de tijd. Bij de analyse van die trend hield het Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie rekening met de algemene stijging van de scholingsgraad in onze samenleving.

Figuur 31: actieve deelname aan verschillende types verenigingen binnen het sociaal-cultureel werk tijdens het voorafgaande jaar naar opleidingsniveau

Bron: Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie

Bekijken we terug alle 25 types verenigingssoorten, dan zien we dat de participatiegraad hoger ligt bij oudere leeftijdsgroepen, behalve bij sportverenigingen. Ook bij mannen ligt de algemene participatiegraad hoger dan bij vrouwen. We noteren hier wel veel verschillen naar verenigingssoorten. Zo ligt deelname aan gemeenschapsvormende verenigingen relatief hoger bij vrouwen dan bij mannen. Voor 'maatschappelijke bewegingen' en 'cultuurverenigingen' is dat niet het geval.

⁵⁶ De 14 verenigingstypes die het Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie onderbrengt binnen het sociaal-cultureel werk.

SAMENVATTING: DEELNEMERS

Participatiegraad van Vlamingen in het civiel sociaal-cultureel werkveld

Globaal kunnen we stellen dat het verenigingsleven in Vlaanderen onverminderd leeft. De algemene participatie van Vlamingen aan het verenigingsleven (waaronder ook v ereenigingen buiten het civiel sociaal-cultureel werkveld) fluctueert over de jaren heen rond 55%. 32% van de Vlamingen participeert aan een selectie van verenigingen die volgens het Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie een sociaal-culturele werking ontplooien. De deelname aan vrouwenverenigingen en verenigingen voor gepensioneerden neemt af, terwijl de deelname aan andere soorten verenigingen stabiel blijft of in de lift zit.

Aandeel van de volwassen bevolking dat deelneemt aan het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Voortgaand op een participatiegraad tussen 15,1% en 25,5% aan verenigingen uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk, durven we stellen dat minstens 1.250.000 volwassen inwoners uit Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (dat is minstens 20% van de volwassenenpopulatie) deelnemen aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Op basis van de gegevens die sociaal-culturele volwassenenorganisaties zelf rapporteren, hebben we geen duidelijk beeld over de deelnames en deelnemers aan activiteiten van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Dubbeltellingen van deelnemers zijn onvermijdelijk omdat veel Vlamingen en Brusselaars aan activiteiten van meer dan één organisatie deelnemen.

Profiel van de participant aan het civiel sociaal-cultureel werkveld

Kijken we naar het profiel van de deelnemers van het civiel sociaal-cultureel werkveld, dan is er sprake van een opleidingskloof. Vooral hogeschoolden, meer dan midden- en laaggeschoolden, participeren aan het verenigingsleven in Vlaanderen. Globaal participeren ook meer mannen dan vrouwen. De sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk bereikt ook overwegend een hoogopgeleid publiek. In vergelijking met 2010 bereikt de sector zelfs een iets hoger opgeleid publiek. Dat ligt in lijn met de gestegen scholingsgraad van de Vlaamse en Brusselse bevolking. In tegenstelling tot het globale civiel sociaal-cultureel werkveld participeren vooral vrouwen aan activiteiten van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Verder vergrijsst het sociaal-cultureel volwassenenwerk: in vergelijking met 2010 bereikt de sector een ouder publiek. In 2023 bedroeg de gemiddelde leeftijd van de deelnemers bijna 64 jaar. In 2010 lag de gemiddelde leeftijd – afhankelijk van het type organisatie – nog tussen 45 en 55 jaar.

2. Thema's

Gedeelde interesses, waarden, overtuigingen of toekomstbeelden voor onze samenleving drijven burgers om in het sociaal-cultureel werkveld initiatieven te nemen. Ze laten zich door een hele waaier aan thema's beroeren. Met 'thema' bedoelen we een inhoud, gegeven of onderwerp dat een initiatief of organisatie in haar missie centraal stelt als een grond- en hoofdgedachte om mee aan de slag te gaan in de civiele samenleving. Soms liggen civiele actoren wakker van de beperkte kansen en mogelijkheden voor een specifieke groep of gemeenschap in onze samenleving. Andere keren zijn ze van iets overtuigd of in iets geïnteresseerd en willen ze dat delen met een publiek. Nog andere keren reageren civiele actoren op specifieke maatschappelijke vraagstukken en uitdagingen en zetten ze zich in om daarop werkbare antwoorden te formuleren.

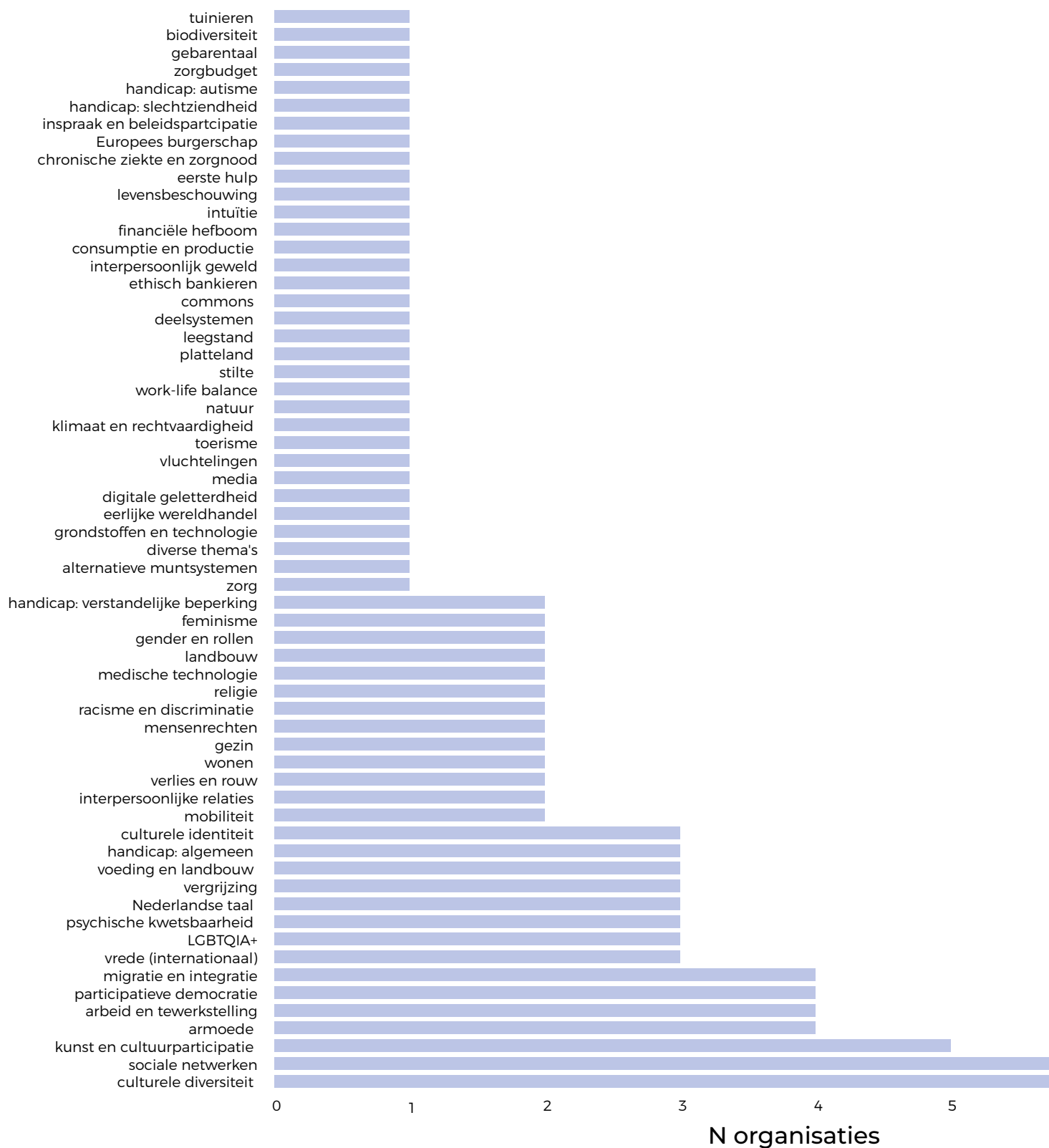
Civiele actoren spelen in op een brede waaier aan thema's en kwesties. Heel wat sociaal-culturele praktijken sluiten aan bij heersende publieke debatten en actuele maatschappelijke uitdagingen. Sommige van die debatten en uitdagingen staan al enkele decennia hoog op de publieke agenda. Denk aan duurzame ontwikkeling, superdiversiteit, sociaal-economische ongelijkheden, welzijn en welbevinden en technologische ontwikkelingen. Maar ook minder belichte thema's en kwesties kunnen de aanleiding vormen voor actieve burgers om sociaal-culturele initiatieven te ondernemen. Sommige burgers plaatsen zo nieuwe publieke kwesties op de agenda.

In principe komt alles wat burgers in hun leefwereld beroert in aanmerking om onderwerp te worden van civiel sociaal-cultureel actorschap. Daarom ontwaren we ook een enorme verscheidenheid aan thema's en doeloriënteringen in het civiel sociaal-cultureel werkveld. Dat zijn er te veel om op elk specifiek thema en elke specifieke doeloriëntering apart in te gaan. Op basis van de analyse van 131 goedgekeurde subsidieaanvragen sociaal-cultureel volwassenenwerk voor de werkingsperiode 2021-2025 en van een veldverkenning burgerinitiatieven, kunnen we al die thema's en doeloriënteringen wel opdelen in onderscheiden stromen in de civiele samenleving.

2.1 Tien stromen in het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Om in aanmerking te komen voor subsidies uit het decreet van 10 maart 2023 omschrijven organisaties de actuele maatschappelijke context waarin ze opereren. Ze duiden hoe ze zich daartoe met hun missie en visie verhouden en geven aan welke maatschappelijke ontwikkelingen ze daadwerkelijk als uitdagingen aangrijpen om hun werking rond te ontplooien. Daarvoor bepalen ze strategische doelen. Ook het decreet van 7 juli 2017 verwacht van sociaal-culturele volwassenenorganisaties dat ze hun missie expliciteren en in strategische doelen vertalen voor werkingsperiodes van vijf jaar. De missies uit de 131 goedgekeurde subsidieaanvragen 2021-2025 variëren sterk in lengte: van één zin tot meerdere paragrafen. In veel gevallen is zo'n missie zeer expliciet en eenduidig over het thema en de doeloriëntering, maar soms ook niet. In combinatie met hun strategische doelstellingen is het wel mogelijk om een meer precieze inschatting te maken van het DNA van de organisatie naar thema en doeloriëntering. Op die manier leiden we uit alle missies, en waar nodig in combinatie met de strategische doelen, 61 verschillende thema's af. Alleen al de spreiding van 131 organisaties over 61 thema's illustreert de grote verscheidenheid in de sector.

Figuur 32: thema's in het sociaal-cultureel volwassenenwerk op basis van de missie van organisaties

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

In hun missie, en voor sommige organisaties al zeker in combinatie met hun strategische doelen, geven organisaties ook in grote lijnen aan welk ultiem doel of welke verandering ze in de samenleving voor ogen houden. Doeloriëntering en thema van een organisatie zijn erg met elkaar verwant, maar vallen niet noodzakelijk samen. Organisaties kunnen binnen hun kernthema veranderingen beogen, bijvoorbeeld 'CO2-uitstoot verminderen' binnen het thema 'klimaat en rechtvaardigheid'. Een andere keer kan een kernthema zoals vergrijzing bepalend zijn om diverse veranderingen in de samenleving te bewerkstelligen. Als we de 131 missies globaal naar thema en doeloriëntering inschatten, dan ontwaren we tien stromen in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk:

- **De regio en haar bewoners bewegen.** In deze stroom situeren we alle 13 regionale organisaties, ondertussen Avansa's genoemd. Zij zetten in op collectieve vormingsprocessen, publieke debatten en sociaal-culturele participatie (sociale, culturele, maatschappelijke en beleids- en politieke participatie) telkens op maat van de eigen regio.

De 118 landelijke organisaties situeren we in negen onderscheiden stromen:

- **Deelnemen en deelhebben.** Organisaties die in hoofdzaak inzetten op het bevorderen van sociaal-culturele participatie zoals gedefinieerd in het decreet van 7 juli 2017.
- **Solidair samenleven.** Organisaties die solidariteit bevorderen en daartoe meerdere doelgroepen of actoren betrekken en aanspreken.
- **Inclusief samenleven.** Organisaties die sterk focussen op een specifieke doel- of kansengroep en de maatschappelijke positie en structurele kansen van en voor die doel- of kansengroep centraal stellen.
- **Duurzaam (samen)leven.** Organisaties die inzetten op een transitie naar een duurzame samenleving.
- **Delen (als alternatief voor hebben).** Organisaties die deelinitiatieven ontwikkelen of bouwen op het gedachtengoed van de commons.
- **Zin geven en identiteit vormen.** Organisaties die aan de slag gaan met religieuze of culturele zin- en betekenisgeving.
- **Veerkrachtig leven.** Organisaties die sterk inzetten op persoonlijke ontwikkeling als hefboom voor diverse vormen van actief burgerschap.
- **Werkbaar werken.** Organisaties die samen met werknemers en werkzoekenden inzetten op werkbaar werk en tewerkstelling.
- **Internationaal vredevol samenleven.** Organisaties die zich verhouden tot conflicten tussen en binnen natiestaten.

Figuur 33 schetst een beeld van die tien stromen die samen bijdragen aan het doel van het decreet van 7 juli 2017: “de versterking van een duurzame, inclusieve, solidaire en democratische samenleving”. De dikte van elke stroom weerspiegelt de mate waarin die stroom voorkomt in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Daarbij wijzen we elke organisatie enkel op basis van hun missie (en waar nodig ook de strategische doelen) aan één stroom toe. Het is zeker mogelijk dat organisaties zichzelf op basis van andere gronden, bijvoorbeeld hun praktijken, in meer dan één stroom inschrijven.

Figuur 33: tien onderscheiden stromen in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

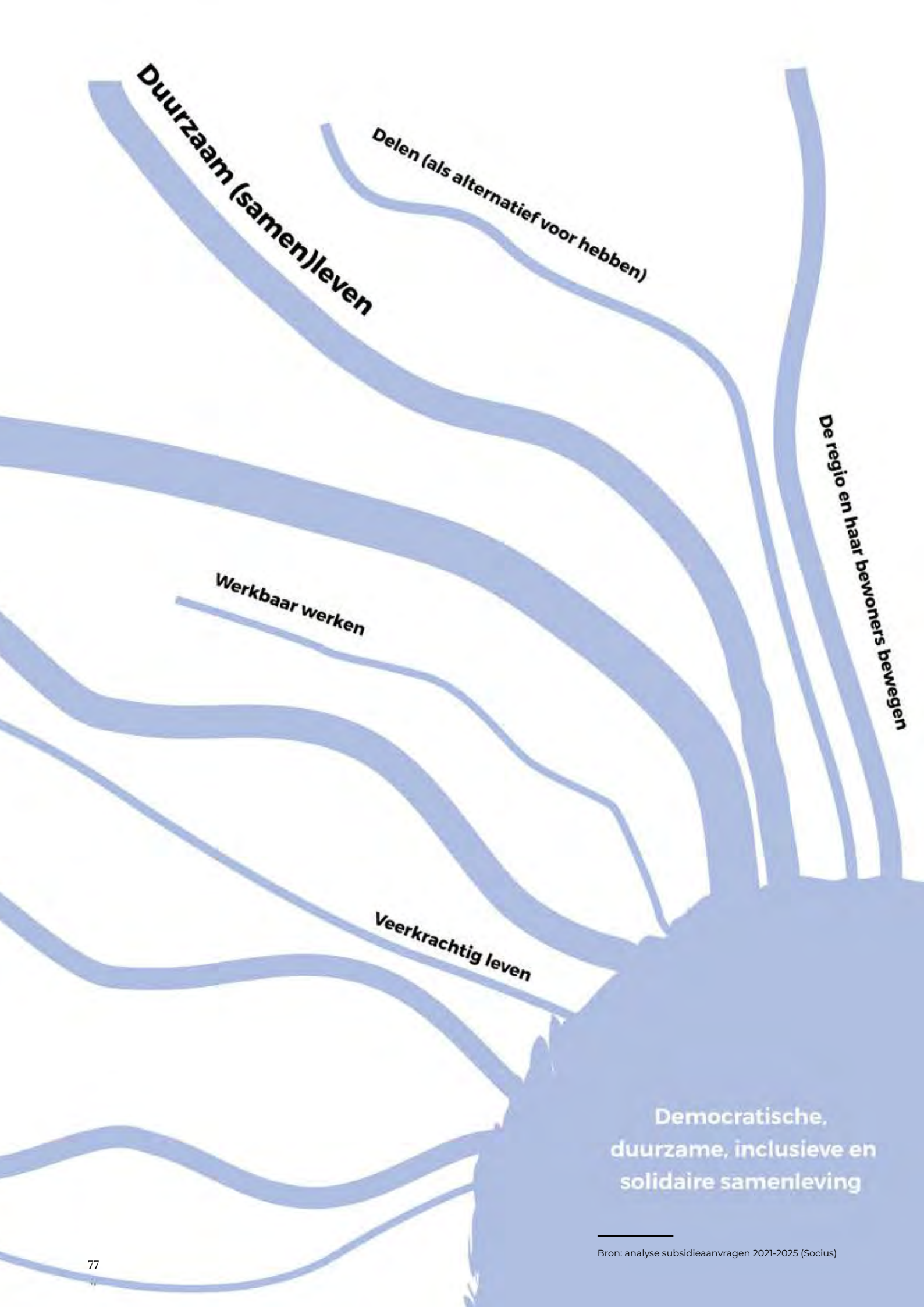
Deelnemen en deelhebben

Solidair samenleven

Zin geven en identiteit vormen

Inclusief samenleven

Internationaal vreedevol samenleven

Figuur 34 drukt de spreiding van de 131 organisaties over de tien stromen in het sociaal-cultureel volwassenenwerk uit in cijfers.

Figuur 34: aantal organisaties (N=131) per stroom in het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Lezers die de tien zogenaamde etnisch-culturele federaties in dit tienstromenlandschap zoeken, moeten diverse stromen raadplegen. Sommige van die federaties zetten sterk in op 'solidair samenleven', anderen positioneren zich binnen de stromen 'inclusief samenleven' en 'zin geven en identiteit vormen'.

Voor acht van de tien stromen konden we – opnieuw op basis van de missie en waar nodig ook de strategische doelen – verdere nuancerings aanbrengen. Met uitzondering van de stromen 'internationaal vredevol samenleven' en 'de regio en haar bewoners bewegen' konden we voor alle andere stromen organisaties onderscheiden die zich op nog meer specifieke thema's en doeloriënteringen richten.

Een overzicht:

- De regio en haar bewoners bewegen (N=13)
- Delen (als alternatief voor hebben) (N=5)
 - wonen (N=2)
 - commons (N=1)
 - goederen en diensten (N=1)
 - ruimte (N=1)
- Duurzaam (samen)leven (N=16)
 - voeding en landbouw (N=5)
 - consumptie en productie (N=3)
 - mobiliteit (N=2)

- financiën en munten (N=2)
- klimaat en rechtvaardigheid (N=1)
- natuur (N=1)
- biodiversiteit (N=1)
- tuinieren (N=1)
- Deelnemen en deelhebben (N=28)
 - sociale participatie (N=13)
 - maatschappelijke participatie (N=9)
 - culturele participatie (N=3)
 - politieke en beleidsparticipatie (N=3)
- Werkbaar werken (N=3)
 - werknemers (N=2)
 - toeleiding (N=1)
- Solidair samenleven (N=22)
 - superdiversiteit (N=6)
 - gender (N=6)
 - armoede (N=2)
 - antiracisme (N=2)
 - mensenrechten (N=2)
 - eerste hulp (N=2)
 - vluchtelingen (N=1)
 - gezinnen (N=1)
- Veerkrachtig leven (N=9)
 - interpersoonlijke relaties (N=3)
 - psychisch welzijn (N=2)
 - rouw (N=2)
 - work-life balance (N=1)
 - zorg (N=1)
- Zin geven en identiteit vormen (N=16)
 - religie en levensbeschouwing (N=4)
 - culturele identiteit (N=4)
 - taal (N=4)
 - reflectie en verdieping (N=2)
 - medische technologie (N=1)
 - kunst (N=1)
- Inclusief samenleven (N=16)
 - handicap (N=8)
 - migratieachtergrond en nieuwkomers (N=3)
 - psychisch kwetsbare mensen (N=2)
 - seksuele identiteit (N=1)
 - gezinnen (N=1)
 - mensen in armoede (N=1)
- Internationaal vredevol samenleven (N=3)

Samengevat levert dat een beeld op van een tienstromenland waarin organisaties met nog meer specifieke inhoud en doeloriëntaties aan de slag gaan. In totaal onderscheiden we 45 types sociaal-culturele volwassenenorganisaties (twee stromen en acht stromen met samen nog eens 43 zijstromen). Ook dat beeld illustreert de grote verscheidenheid in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

Figuur 35: tien stromen en hun zijstromen
in de sector van het sociaal-cultureel
volwassenenwerk

2.2 De 15 stromen waarin burgers initiatief nemen

Ook voor de meer informele verbanden van burgers signaleren verschillende auteurs die we tijdens een veldverkenning burgerinitiatieven raadpleegden, een grote variatie aan thema's en ambities tussen vrijetijdsbesteding en wereldverbetering. Burgerinitiatieven betreden diverse sociale domeinen van zorg tot welzijn, veiligheid, integratie, onderwijs, cultuur en ontwikkelingssamenwerking. Naast die sociale domeinen richt burgerinitiatief zich ook op de meer fysieke maatschappelijke domeinen: van landschap tot natuur, voedsel, milieu, energie en mobiliteit.

In de literatuur over burgerinitiatieven en in interviews met ondersteuners van burgerinitiatieven komen onder meer volgende thema's en domeinen aan bod: democratie, geld, circulaire economie, deel- en ruleconomie, consuminderen, derde wereld, armoede en sociale uitsluiting, gelijke kansen, solidariteit, integratie, inclusie en cohesie, voedsel en landbouw, leefmilieu, duurzaamheid, klimaat, energie, mobiliteit, publieke ruimte, ruimtelijke ordening, platteland, leegstand, leefbaarheid, welzijn en gezondheid, opvang, opvoedingsondersteuning, onderwijs, vrije tijd, buurt- en gemeenschapsleven, erfgoed.

Lang niet alle burgerinitiatieven vertrekken van een single issue, sommigen hanteren expliciet een holistische benadering en pakken meerdere kwesties en uitdagingen tegelijk aan. Bij meerdere burgerinitiatieven observeren we een overlap aan domeinen en thema's. Dat is zeker zo bij initiatieven die zich inzetten voor een duurzame transitie in onze samenleving. Zij vallen regelmatig terug op meer omvattende analyses van de maatschappelijke context. Zo'n initiatieven combineren vaak sociale en ecologische duurzaamheid met ambities voor een alternatieve economie. Andere initiatieven richten zich dan weer op solidariteit en leefbaarheid in de ruimste zin, ook al zette een acuut probleem in de directe leefomgeving burgers oorspronkelijk zonder voorafgaande zwaarwichtige maatschappijkritische reflectie aan tot actie.

Veel burgerinitiatieven begeven zich in één of meerdere van de tien stromen die we ontwaren in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. In tegenstelling tot sociaal-culturele volwassenenorganisaties hoeven ze zich niet te verantwoorden binnen het beleidskader van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Daardoor kunnen ze flexibel verbanden leggen met andere kaders en met partners in andere beleidsdomeinen en op andere schalen. Sommige burgerinitiatieven engageren zich in nog vijf bijkomende stromen die we in de civiele samenleving ontwaren:

• *Internationale solidariteit ontwikkelen*

Heel wat burgers zijn ergens in Vlaanderen en Brussel betrokken bij een project van internationale solidariteit. Daaronder vallen de 994 4de Pijlerorganisaties die ondersteuning vinden bij het 4de Pijlersteunpunt. Burgerinitiatieven die inzetten op internationale solidariteit zoeken, eerder dan binnen het beleidsdomein Cultuur, relaties met spelers die actief zijn in het (beleids)domein Ontwikkelingssamenwerking. Op Vlaamse schaal is dat een bevoegdheid van het Vlaamse Gewest, ondergebracht bij het Departement Kanselarij en Buitenlandse Zaken. De federale bevoegdheden voor ontwikkelingssamenwerking zijn ondergebracht bij de Federale Overheidsdienst Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking. Ook heel wat lokale besturen voeren voor hun internationale samenwerking een eigen beleid.

• *Bouwen aan leefbare buurten*

Heel wat burgers zetten zich in om van hun buurt een leefbare buurt te maken. Ze ondernemen eigen initiatieven: buurtcomités, buurt- en straatorganisaties, buurthuizen, ontmoetingsplekken, burendiensten, speelstraten ... Omwille van de lokale schaal leggen zo'n initiatieven makkelijker contact met het lokaal beleid dan pakweg met het Vlaamse cultuurbeleid. Een aantal van die initiatieven vindt haar oorsprong of sluit aan bij de sector van het maatschappelijk opbouwwerk. Maatschappelijk opbouwwerk is een vorm van sociaal werk die met innovatief projectwerk en geëngageerd buurtwerk mensen samenbrengt om te werken aan concrete en duurzame oplossingen. Het Vlaamse beleidsdomein Welzijn, Volksgezondheid en Zorg voorziet eigen beleidskaders om die sector te ondersteunen.

• ***Erfgoed waarderen en beleven***

Soms hechten burgers zoveel waarde aan publieke goederen (materieel en immaterieel) uit hun leefomgeving dat ze zich engageren om dat als erfgoed te beschermen en te beleven. Op lokaal en regionaal niveau vinden sommige initiatieven ondersteuning bij lokale besturen of bij een van de 27 erfgoedcellen verspreid over Vlaanderen en Brussel. Ook bij de Vlaamse overheid kunnen zo'n burgerinitiatieven stimulansen vinden binnen specifieke beleidskaders: het Cultureelerfgoeddecreet binnen het beleidsdomein Cultuur, Jeugd, Sport en Media en het Onroerenderfgoeddecreet binnen het beleidsdomein Omgeving.

• ***Samen vorm geven aan zorg***

Wanneer specifieke zorgnoden en -behoeften niet of niet naar wens ingevuld zijn, nemen sommige burgers eigen initiatieven. Denk aan een groep ouders die zelf opvang voor hun kinderen organiseren omdat ze geen geschikte opvangplaatsen vinden in het bestaande aanbod. De focus van initiatieven waarmee burgers samen vormgeven aan zorg, ligt bij aanvang vaak op concrete dienstverlening om gedeelde zorgnoden op te vangen. Soms doen ze dat onder protest en laten ze zo heel concreet zien dat publieke diensten tekortschieten. Door hun focus op zorg en dienstverlening verhouden ze zich makkelijker tot het beleidsdomein Welzijn, Volksgezondheid en Zorg dan tot het beleidsdomein Cultuur waaronder het sociaal-cultureel volwassenenwerk onderdak vindt.

• ***Publieke ruimte vormgeven***

Burgers begeven zich in de publieke ruimte en zien soms mogelijkheden of problemen om zich comfortabel in die ruimte te bewegen. Concrete issues over diverse functies van, of knelpunten in, de open ruimte zijn meer dan eens aanleiding voor burgerinitiatief. Denk bijvoorbeeld aan issues over mobiliteit, veiligheid, groen, speelruimte, open ruimte, zwerfvuil en overlast veroorzaakt door bedrijven of publieke infrastructuur. Soms groeit zo'n initiatief uit tot een volwaardige partner voor het beleid, zoals Ringland in Antwerpen. Sommige van die burgerinitiatieven vinden aanknopingspunten bij lokaal of Vlaams natuurbeleid, energiebeleid, milieubeleid, ruimtelijk ordeningsbeleid of huisvestingsbeleid, allemaal thema's die in Vlaanderen onder het beleidsdomein Omgeving vallen.

Figuur 36: vijftien onderscheiden stromen
in het civiel sociaal-cultureel werkveld
(sociaal-cultureel volwassenenwerk
en burgerinitiatieven)

Duurzaam (samen)leven

Delen (als alternatief voor hebben)

De regio en haar bewoners bewegen

Werkbaar werken

Bouwen aan leefbare buurten

Samen vorm geven aan zorg

Veerkrachtig leven

wikkelen

ren en beleven

publieke ruimte vormgeven

Democratische,
duurzame, inclusieve en
solidaire samenleving

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025
en veldverkenning burgerinitiatieven (Socius)

2.3 De goedgevulde agenda van het middenveld

In de opdeling van het Vlaamse middenveld in subsectoren en in de omschrijving ervan kan je met een beetje verbeelding de vijftien stromen waarin civiele sociaal-culturele actoren zich engageren, terugvinden. Dat is uiteraard omdat die civiele sociaal-culturele actoren zich naast andere spelers op het maatschappelijk middenveld positioneren.

Maar ook omdat traditionele organisaties in de civiele samenleving ooit hun oorsprong vonden in de dagelijkse leefomgeving en, net zoals sociaal-culturele volwassenenorganisaties en burgerinitiatieven, ook vandaag nog aanknopen bij meer recente leefwereldervaringen van hun achterban.

Over de thema's op het middenveld in Vlaanderen en Brussel kunnen we maar weinig toevoegen aan het beeld van de vijftien stromen, ook al omdat er naast historisch onderzoek over de scope van en ontwikkelingsfasen op het middenveld, geen recent inventariserend onderzoek voorhanden is naar de actuele thema's op dat middenveld. Voor lokale middenveldorganisaties deed CSI Flanders dat wel. De onderzoekers baseren zich daarvoor op enquêtes met middenveldorganisaties in een gewogen selectie van veertien Vlaamse gemeenten. Ook hier zien we, zoals verwacht, een match met een groot deel van de vijftien stromen.

Tabel 6: % lokale middenveldorganisaties actief in een selectie van 10 thematische groepen naar soort gemeente

Thema	Landelijke gemeenten	Woon-gemeenten	Semi-stedelijke gemeenten	Centrum-steden
Gezondheid, ziekte, handicap	20	14,30	11,40	9,60
Milieu en mobiliteit	10	3,60	6,20	6
Zuiden en ontwikkeling	10	10,70	4,90	8,20
Doelgroepen (senioren, vrouwen, jongeren)	40	35,70	26,20	
Kunst, cultuur en meer	-	3,60	3,70	4
Kerken en geloofs-huizen / Levens-beschouwelijke en religieuze organisaties	-	10,70	10,40	11,30
Armoede	-	-	3,70	9,20
Economie, werk, beroep	-	-	3,70	4
Etnisch-culturele organisaties	-	—	2,50	8
Vrede, conflict, vluchtelingen	-	—	-	0,70

Bron: Van Gyes, G., Székér, L. en Laoukili, F. (2018).

De thema's waarvoor lokale middenveldspelers zich inzetten, hangen samen met de graad van verstedelijking. Naarmate de verstedelijkingsgraad toeneemt, is het lokale middenveld thematisch meer gelaagd en gefragmenteerd.

⁵⁷ Zie tabel 3 in 1.1.3 Sociaal-culturele spelers op het maatschappelijk middenveld.

SAMENVATTING: THEMA'S

Thema's en doeloriënteringen in het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Op basis van 61 thema's en doeloriënteringen van 131 goedgekeurde subsidieaanvragen voor de werkingsperiode 2021-2025 ontwaren we in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk de volgende tien stromen:

- de regio en haar bewoners bewegen
- deelnemen en deelhebben (sociaal, maatschappelijk, cultureel en politiek)
- solidair samenleven
- inclusief samenleven
- duurzaam (samen)leven
- delen (als alternatief voor hebben)
- zin geven en identiteit vormen
- veerkrachtig leven
- werkbaar werken
- internationaal vredevol samenleven

Binnen acht van die stromen kunnen we nog 43 meer specifieke thema's en doeloriënteringen onderscheiden. In totaal onderscheiden we zo 45 types sociaal-culturele volwassenenorganisaties.

Thema's en doeloriënteringen van burgerinitiatieven

Heel wat burgerinitiatieven spelen in op een van de tien stromen uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Omdat ze minder verantwoording moeten afleggen en flexibel verbanden kunnen leggen met andere beleidsniveaus, waaronder het lokaal beleid en andere beleidsdomeinen, zien we ook groepen burgers initiatief nemen op de volgende vijf bijkomende stromen:

- internationale solidariteit ontwikkelen
- bouwen aan leefbare buurten
- erfgoed waarderen en beleven
- samen vorm geven aan zorg
- publieke ruimte vorm geven

Samengevat kunnen we civiele sociaal-culturele actoren in vijftien stromen situeren.

Civiel sociaal-cultureel werk, polsslag van de samenleving

Informele burgerinitiatieven, sociaal-culturele volwassenenorganisaties, socioculturele en andere spelers op het Vlaamse middenveld spelen in op een brede waaier aan thema's en ambities. Alle interesses, kwesties en ambities die opborrelen in de leefwereld van hun deelhebbers en deelnemers kunnen aan bod komen. Veel van die kwesties en ambities corresponderen met heersende maatschappelijke debatten over bijvoorbeeld duurzame ontwikkeling, superdiversiteit, sociaal-economische ongelijkheden, welzijn en welbevinden en technologische ontwikkelingen. Met al die thema's raken ze aan alle bevoegdheidsdomeinen van de Vlaamse overheid. Andere kwesties die civiele sociaal-culturele actoren onder de publieke aandacht brengen, zijn dan weer nieuw.

Verstedelijkingsgraad is bepalend voor thema's en doeloriënteringen

De thema's waarvoor lokale middenveldspelers zich inzetten, hangen samen met de graad van verstedelijking. Naarmate de verstedelijkingsgraad toeneemt, is het lokale middenveld thematisch meer gelaagd en gefragmenteerd en komen kwesties gerelateerd aan bijvoorbeeld armoede, etnisch-culturele diversiteit, vrede en vluchtelingen relatief meer aan bod.

3. Praktijken

Deelhebbers uit het civiel sociaal-cultureel werkveld ondernemen heel verscheiden initiatieven over een breed gamma aan thema's en inhoud. Die initiatieven situeren zich op verschillende schalen, van kleine en hechte groepen, over lokale en online gemeenschappen en verbanden tot op het niveau van Vlaamse en internationale instituties en debatten. Ze maken deel uit van doelgerichte processen die leiden tot betekenisgeving en ontwikkeling van individuen, groepen en gemeenschappen; en ze dragen bij aan de opbouw van een democratische, solidaire, inclusieve en duurzame samenleving. Zo'n processen noemen we sociaal-culturele praktijken.⁵⁸ Die praktijken bewerkstelligen veranderingen in een concrete sociale en culturele context.

Sociaal-culturele praktijken verlopen niet lineair of in een rechte lijn van een uitdaging of probleemstelling tot het gewenste toekomstbeeld. Het verloop van zo'n processen is vooraf niet volledig voorspelbaar. Sociaal-cultureel werkers en vrijwilligers bepalen ook al doende welke stappen ze achtereenvolgens zetten. Sociaal-culturele praktijken zijn iteratieve processen, een aaneenschakeling van acties en activiteiten waarbij op eerdere stappen kan worden teruggekeerd: plannen en herplannen, sturen en bijsturen, vooruitgaan en terugkeren. Sociaal-cultureel werkers en vrijwilligers geven in zo'n iteratieve processen steeds opnieuw vorm aan momenten, ruimtes, settings, afspraken, interacties, netwerken of een kader om bij te dragen aan de gewenste verandering.⁵⁹

Sociaal-culturele praktijken zijn in veel gevallen een aaneenschakeling van activiteiten. Die activiteiten nemen heel verschillende vormen aan. Het is onmogelijk om al die vormen op te lijsten en de mate waarin ze voorkomen in het civiel sociaal-cultureel werkveld te tellen. Daarvoor is de vindrijkheid en creativiteit van civiele sociaal-culturele actoren te groot. Soms maken ze gebruik van geijkte activiteitsvormen en praktijken, andere keren ontwikkelen ze die op maat van de context, de doelgroep en de ambities.

In het civiel sociaal-cultureel werkveld zijn er geen eenduidige kaders en richtlijnen om over activiteiten en praktijken te rapporteren. Veel burgerinitiatieven hoeven daarover ook geen rekenschap af te leggen. Sociaal-culturele volwassenenorganisaties doen dat tot op zekere hoogte wel in ruil voor subsidies. Ze moeten aantonen hoe hun activiteiten en praktijken bijdragen tot het bereiken van hun doelen. Ze beschikken bovendien over een mix van minstens twee van volgende vier functies: leerfunctie, gemeenschapsvormende functie, maatschappelijke bewegingsfunctie en cultuurfunctie.

Die mix van functies is richtinggevend voor de processen die ze beogen en de activiteiten en praktijken die ze daartoe plannen en uitrollen.

Op basis van de analyse van subsidieaanvragen sociaal-cultureel volwassenenwerk 2021-2025 en van een veldverkenning burgerinitiatieven kunnen we ons een beeld vormen over sociaal-culturele praktijken in het civiel sociaal-cultureel werkveld.

3.1 Praktijken van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

3.1.1. Activiteiten

De activiteiten waarover organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk rapporteren in hun subsidieaanvraag 2021-2025 zijn niet alleen divers naar inhoud en doeloriëntering, maar ook naar vorm. We detecteren maar liefst 67 verschillende vormen die minstens in meer dan één subsidieaanvraag expliciet aan bod komen.

⁵⁸ Jans, M. (2020b).

⁵⁹ Moment: een ogenblik, een stuk tijd waarin iets kan gebeuren.
 Ruimte: een fysieke of virtuele plaats, een gelegenheid waar je kan zijn, iets kunt doen.
 Setting: een omgeving, een achtergrond, omstandigheden waarin iets gebeurt.
 Afspraak: iets waarover je met elkaar overeenkomt, akkoord gaat.
 Interactie: een wisselwerking tussen en onderlinge beïnvloeding van personen.
 Netwerk: een verzameling van onderling verbonden personen, groepen, organisaties.
 Kader: een nog verder in te vullen structuur die het geheel en onderlinge verbanden vastlegt.

Tabel 7: meest voorkomende vormen van sociaal-culturele activiteiten

Activiteiten: vormen	N org	Vrijetijdsmonitor en UITdatabank
vormingssessie	65	
lezing	51	x
workshop	50	x
publicatie	48	
studie en onderzoek	47	
uitstap	42	x
advies	41	
coaching	38	
ontmoetingsmoment	36	
debat	35	
netwerkontwikkeling	34	
getuigenis, storytelling	31	
lobbywerk	30	
tools	27	
train the trainer	27	
studiedag	25	x
sensibiliseringsactie	24	
infotheek, infoplaats	23	x
educatief materiaal	21	
kennis- en ervaringsuitwisseling	21	
cursus	20	x
tentoonstelling	19	x
belangenbehartiging	17	
film	16	x
interactieplatform	16	
conferentie, congres, symposium	16	x
straatactie, pop-up actie	15	
awards	15	
interviewgroep	14	
podcast	14	
praatcafé, salongesprek	14	
reis	14	x

Activiteiten: vormen	N org	Vrijetijdsmonitor en UITdatabank
toneelstuk, concert	13	xx
webinar	13	
inleefactiviteit	13	
draaiboek, handboek	12	
festival	12	x
panels, fora	12	
sponsoring, financiering	11	
infolijn, helpdesk	11	
infosessie	11	
beurs	10	x
ateliers	9	
memoranda	9	
petitie en briefschijf	9	
training	9	
feest	8	x
beeldvorming	8	
manifestatie, betoging	7	
labelactie	6	
ambassadeur	6	
dienstverlening	6	
opleiding	6	
quiz	5	x
samenaankoop	5	
juridische actie	4	
buddy	4	
maaltijd	4	x
ronde tafel	4	
bemiddeling	3	
intakegesprek	3	
leesgroep	3	
markt	3	x
parlementaire vraag	3	
lotgenotencontact	3	
lerend netwerk	2	
deel- en uitleen-systeem	2	

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

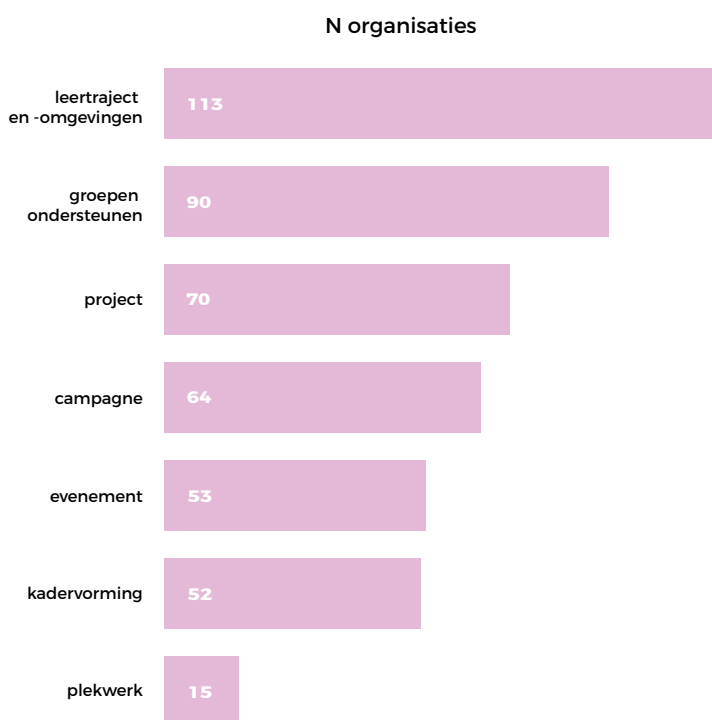
Eenzelfde activiteitsvorm kan bovendien verschillende doelen beogen. Zo kan een toneelstuk worden gebruikt om een breed en groot publiek te bereiken met een boodschap, in een ander geval om de groepsdynamiek in een kleinere groep te bevorderen. Die veelheid en diversiteit aan vormen typeert de creativiteit en vindingrijkheid waarmee sociaal-culturele volwassenenorganisaties activiteiten ontplooiën.

Van bovenstaand overzicht vinden we achttien vormen terug in de 35 types van culturele activiteiten uit de UiT-databank van publiek (database achter UiT in Vlaanderen) en de lokale vrijetijdsmonitor, waarmee de Vlaamse overheid en de lokale overheden het lokale vrijetijdsgebeuren opvolgen.

3.1.2. Praktijken

In de subsidieaanvragen 2021-2025 worden activiteiten heel vaak met elkaar in verband gebracht. Het gaat dan telkens over een aaneenschakeling van activiteiten die samen een bepaald doel moeten bewerkstelligen. We spreken dan over sociaal-culturele praktijken. In de 131 subsidieaanvragen spreken organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk vaak over leertraject en -omgevingen, ondersteunen van groepen, projecten, campagnes, evenementen, kadervorming en plekwerk om een combinatie van activiteiten te duiden.

Figuur 37: sociaal-culturele praktijken en het aantal organisaties dat daarover rapporteert

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

In veel subsidieaanvragen vinden we specifiek jargon om sociaal-culturele praktijken te bespreken. Om zeven sociaal-culturele praktijken helder te kunnen onderscheiden, interpretererden we dat jargon en maakten we vertalingen naar de zeven hierboven onderscheiden sociaal-culturele praktijken.

Leertrajecten en -omgevingen

Vormingswerk is een klassieke praktijk van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en nog steeds zeer actueel. 113 organisaties (113/131) rapporteren in hun subsidieaanvraag over leertrajecten en -omgevingen. Ze koppelen daarbij meer dan eens verschillende vormen aan elkaar en met andere aanverwante activiteiten en bieden die als een reeks aan. Sommige organisaties spreken dan over vormingstrajecten, leertrajecten of leeromgevingen. Zo'n trajecten of omgevingen laten toe om verschillende vormen van leren met elkaar te verbinden: kennis verwerven, vaardigheden opdoen, houding ontwikkelen ... Organisaties koppelen die trajecten en omgevingen aan de kritische rol, de leerfunctie en soms ook aan de cultuurfunctie.

Vaak terugkerende activiteitsvormen in deze sociaal-culturele praktijk zijn: lezing, workshop, vormingssessie, training, publicatie, coaching, tools (ontwikkelen en aanbieden), educatief materiaal (ontwikkelen en aanbieden), webinar, intervisiegroep, kennis- en ervaringsuitwisseling, infosessie, lerend netwerk, studiedag, debat, toneelstuk, tentoonstelling, filmvertoning, inleefactiviteit, panel, intakegesprek, podcast, uitstap, reis, cursus, opleiding, interactieplatform, leesgroepen ...

Groepen ondersteunen

De subsidieaanvragen zijn doordrongen van de noties 'groepen', 'gemeenschappen', 'verenigen' en aanverwante begrippen. In de 131 subsidieaanvragen tellen we maar liefst 7.351 keer het woord 'groepen'. Voorts tellen we 2.672 keer de term 'afdelingen', 4.883 keer 'verenigingen' en 3.731 keer 'gemeenschap' en 'gemeenschappen'. Werken met groepen en groepen ondersteunen is van oudsher een handelsmerk van het sociaal-cultureel werk. Heel wat organisaties (90/131) rapporteren in hun subsidieaanvraag 2021-2025 over het ondersteunen van groepen.

Op die manier dragen ze bij aan:

- het versterken van bestaande en vaak lokale groepen (regelmatig gekoppeld aan de gemeenschapsvormende functie),
- het starten van/experimenteren met nieuwe groepen (regelmatig gekoppeld aan de laboratoriumrol en de zoektocht van veel organisaties naar nieuwe vormen van verenigen),
- het versterken van thema- en projectgroepen (regelmatig gekoppeld aan de leerfunctie en de maatschappelijke bewegingsfunctie).

52 organisaties (52/90) rapporteren in hun subsidieaanvraag over het aantal groepen waarmee ze aan de slag gaan, samen met relevante gegevens over die groepen. Het zijn heel vaak lokale groepen, maar ze kunnen evengoed regionaal, landelijk en zelfs internationaal georganiseerd zijn, in real life of online (bijvoorbeeld Facebookgroepen). Om al die groepen goed te ondersteunen, zetten sociaal-culturele volwassenenorganisaties meerdere initiatieven op touw. Ze gebruiken daarbij diverse ondersteuningsvormen.

Vaak terugkerende activiteitsvormen in deze sociaal-culturele praktijk zijn: coaching, advies, infosessie, draaiboek (ontwikkelen en aanbieden), interactieplatform, workshop, vormingssessie, praatcafé, tools (ontwikkelen en aanbieden), dienstverlening, infolijn, helpdesk, infotheek, intakegesprek, intervisiegroep, kennis- en ervaringsuitwisseling, lezingen, ontmoetingsmoment, platform, training ...

Projecten

70 organisaties (70/131) rapporteren over projecten in hun subsidieaanvraag. Die projecten hebben verschillende doeloriënteringen. Twee oriënteringen komen vaak terug:

- projecten om het eigen publiek te verbreden (vaak met kansengroepen),
- projecten om te experimenteren met nieuwe antwoorden op maatschappelijke vraagstukken.

Publieksverbredende projecten worden vaak gekoppeld aan de verbindende rol. Experimentele projecten worden dan weer gekoppeld aan de laboratoriumrol, de kritische rol, de maatschappelijke bewegingsfunctie en de leerfunctie.

Vaak terugkerende activiteitsvormen in deze sociaal-culturele praktijk zijn: bemiddeling, netwerkontwikkeling, ontmoetingsmomenten, debat, uitstap, studie en onderzoek, lezing, briefschrijfactie, deel- en uitleensysteem, platform, inleefactiviteit, tentoonstelling, film, toneelstuk, atelier, getuigenissen, storytelling, workshop, beurs, award, labelactie, maaltijd, buddy, educatief materiaal (ontwikkelen), kennis- en ervaringsuitwisseling, lotgenotencontact, coaching, advies, lerend netwerk, beeldvorming ...

Campagnes

Met campagnes informeren of beïnvloeden campagnevoerders een breed publiek of een specifieke doelgroep. 64 organisaties (64/131) rapporteren daarover. Informatiecampagnes met een meer open doeloriëntering worden gekoppeld aan de verbindende rol, de gemeenschapsvormende functie en de leerfunctie. Campagnevoerders met meer specifieke veranderingsdoelen, zoals het publiek of doelgroep op andere gedachten brengen of van houding of gedrag doen veranderen, koppelen hun campagnes doorgaans aan de kritische rol, de laboratoriumrol en de maatschappelijke bewegingsfunctie.

Vaak terugkerende activiteitsvormen in deze sociaal-culturele praktijk zijn: petitie en briefschrijfactie, sensibiliseringsactie, film, tentoonstelling, publicatie, debat, lobbyen, straatactie, pop-upactie, labelactie, advies, belangenbehartiging, infosessie, infotheek, infoplateau, tools (aanbieden), studie en onderzoek, podcast, getuigenissen en storytelling, draaiboek, beeldvorming, ambassadeurs, panels ...

Evenementen

In 53 subsidieaanvragen is er sprake van evenementen, netwerkevenementen, events of festivals. Evenementen krijgen vorm via een reeks van voorafgaande en voorbereidende activiteiten en krijgen op een welbepaald moment een orgelpunt op één of op verschillende locaties. Zo'n orgelpunt moet enthousiasme en energie uitstralen. De focus ligt dan op een sprankelende, wervende en aangename beleving voor het brede publiek of de doelgroep. Naast ontmoeting krijgt soms ook ontspanning aandacht. Evenementen krijgen in vergelijking met leertrajecten en -omgevingen, campagnes en projecten eerder relatief recent aandacht in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Dat past in een meer globale maatschappelijke trend naar belevingseconomie, voor het eerst beschreven door Pine en Gilmore.⁶⁰ In de belevingseconomie staat niet het product of een dienst, maar de beleving of ervaring centraal. Annick Schramme beschreef eerder al uitgebreid de invloed van de belevingseconomie op de cultuursector.⁶¹

Via de cultuursector en de toeristische sector komt het belang van beleving ook naar het sociaal-cultureel werk overgewaaid. Activiteiten met een zekere belevingswaarde trekken vandaag sterker de aandacht en bereiken een breder publiek. Sommige sociaal-culturele volwassenenorganisaties waarschuwen zelfs in hun subsidieaanvraag voor een eenzijdige en overtrokken focus op beleving. Toch zien ze mogelijkheden indien beleving voorwaarden schept om andere doelen te bereiken:

- individuen en groepen verbinden, gemeenschap vormen, netwerken (gekoppeld aan de verbindende rol, de gemeenschapsvormende functie en de cultuurfunctie),
- vieren (gekoppeld aan de verbindende rol, gemeenschapsvormende functie en de cultuurfunctie),
- het brede publiek informeren (gekoppeld aan de kritische rol, de leerfunctie),
- het brede of specifieke publiek nieuwe handelingsmogelijkheden aanbieden (gekoppeld aan de kritische rol, de laboratoriumrol, de leerfunctie en de cultuurfunctie).

⁶⁰ Pine II, B.J. and Gilmore, J.H. (1998).

⁶¹ Schramme, A. (2004).

Vaak terugkerende activiteitsvormen in deze sociaal-culturele praktijk zijn: prijsuitreiking, informatiesessie, markt, beurs, lezing, workshop, debat, maaltijd, quiz, toneelvoorstelling, filmvertoning, tentoonstelling, inleefactiviteit, panel, praatcafé, ontmoetingsmoment, publicatie, rondetafel, feest, ontmoetingsmoment, festival, sensibiliseringsactie, kennis- en ervaringsuitwisseling, uitstap, netwerkontwikkeling ...

Kadervorming

Ook al is het woord kadervorming niet meer algemeen in gebruik, toch rapporteren 52 organisaties (52/131) over een aaneenschakeling van activiteiten waarmee ze vrijwilligers ondersteunen en omkaderen in hun vrijwillig engagement voor de organisatie. Steeds vaker gebruiken organisaties het meer trendy begrip 'vrijwilligersacademie'. Soms ligt de focus daarbij op het verbinden van vrijwilligers met de missie, visie en strategie van de organisatie. Ze koppelen kadervorming dan aan de gemeenschapsvormende functie en de leerfunctie. Een andere keer ligt de focus op het ontwikkelen van de missie, visie en strategie samen met vrijwilligers. Dan koppelen ze kadervorming eerder aan de maatschappelijke bewegingsfunctie.

Vaak terugkerende activiteitsvormen in deze sociaal-culturele praktijk zijn: vormingssessie, training, cursus, advies, workshop, tools (ontwikkelen en aanbieden), draaiboek (ontwikkelen en aanbieden), coaching, dienstverlening, kennis- en ervaringsuitwisseling, infolijn en helpdesk, intervisiegroep, train-the-trainer, ontmoetingsmoment, platform, publicatie, studiedag, intakegesprek, uitstap ...

Plekwerk

Een aantal organisaties (15/131) benadrukt in hun handelingslogica het grote belang van plaats en stellen die plaats centraal in hun sociaal-culturele praktijk. Vijftien organisaties (15/131) rapporteren op een of andere manier over het belang van een specifieke plaats. Vier daarvan krijgen in 2021 voor het eerst subsidies via het decreet van 7 juli 2017. Allemaal combineren ze activiteiten waarmee ze een 'ideale plek' inrichten met activiteiten die ze op die plek organiseren. Misschien is het te vroeg om al te spreken over plekwerk als een geëigende sociaal-culturele praktijk.

In de subsidieaanvragen van de vijftien organisaties vinden we al wel een heldere handelingslogica. Organisaties gebruiken daarbij enkele recente concepten uit het sociale domein zoals tijdelijke invulling, safe places en outreachend werken. In hun logica beschrijven ze hoe een rustplek, een uitvalsbasis, een broedplek of een tijdelijke invulling de basis vormt voor heel wat groeps- en gemeenschapsdynamieken. Zo'n specifieke plaats biedt mogelijkheden om 'hier en nu' leefwereldgerichte activiteiten te ontplooiën. Sommige organisaties koppelen hun specifieke aanpak van plekwerk aan de verbindende rol, de laboratoriumrol, de gemeenschapsvormende functie en de maatschappelijke bewegingsfunctie.

Vaak terugkerende activiteitsvormen in deze sociaal-culturele praktijk zijn: coaching, advies, uitstappen, ontmoetingsmomenten, netwerkontwikkeling, kennis- en ervaringsuitwisseling, vormingssessie, workshop, tentoonstelling, film, toneelstuk, concert, inleefactiviteit, sponsoring en financiering, feest, dienstverlening, intakegesprekken ...

De grote verscheidenheid aan activiteitsvormen en verschillende soorten sociaal-culturele praktijken zou wel eens een handelsmerk van het sociaal-cultureel volwassenenwerk kunnen zijn. Tegelijkertijd maakt zo'n verscheidenheid het moeilijk, zo niet onmogelijk, om op een gestandaardiseerde wijze over activiteiten en praktijken te rapporteren. Op basis van de terugblik 2018-2019 in de subsidieaanvragen kunnen we geen accuraat beeld schetsen van het aantal activiteiten, noch van het aantal deelnames, deelnemers, leden, vrijwilligers of groepen betrokken bij die activiteiten. Over die outputgegevens wordt onvolledig en al zeker niet op uniforme wijze gerapporteerd. De wijze van rapporteren is bovendien niet eenduidig. Dat kan allicht ook niet, gezien de verscheidenheid aan activiteitsvormen en praktijken.

3.1.3. Functies

Sociaal-culturele praktijken nemen een veelheid aan vormen aan. Ze zetten doelgericht en weloverwogen in op processen die tot een gewenste verandering leiden. Die praktijken steunen op een mix van grondvormen en processen zoals leren, maatschappelijk bewegen, gemeenschap vormen, cultuur maken en smaken, ontmoeten en ontspannen. Het decreet van 10 maart 2023 spreekt over functies en bevat bepalingen over de leerfunctie (LF), de maatschappelijke bewegingsfunctie (MF), de gemeenschapsvormende functie (GF) en de cultuurfunctie (CF). Sociaal-culturele praktijken combineren meerdere functies om bij te dragen tot de gewenste verandering. Ze zijn multifunctioneel. Een mix van functies typeert het sociaal-cultureel werk en onderscheidt sociaal-culturele praktijken van andere praktijken waar vaak één functie centraal staat, zoals de leerfunctie in het volwassenenonderwijs.

Sinds het decreet van 7 juli 2017 zijn landelijke organisaties vrij om een keuze te maken voor een mix van minstens twee functies. Zij verantwoorden hun keuze in hun subsidieaanvraag. Regionale organisaties duiden in hun subsidieaanvraag hoe ze alle vier de functies opnemen. Die functiemix en de eigen visie op de functies biedt, naast de rollen en de doelen, een kader om de logica waarmee landelijke en regionale organisaties activiteiten aaneenschakelen in praktijken doelgericht te plannen, te organiseren en uit te voeren.

Op basis van de functiekeuze en de functietoewijzing (voor regionale organisaties) kunnen we voor de periode 2021-2025 negen types sociaal-culturele volwassenenorganisaties onderscheiden.

Tabel 8: de negen functiemixen en de verdeling ervan in het sociaal-cultureel volwassenenwerk (2021-2025)

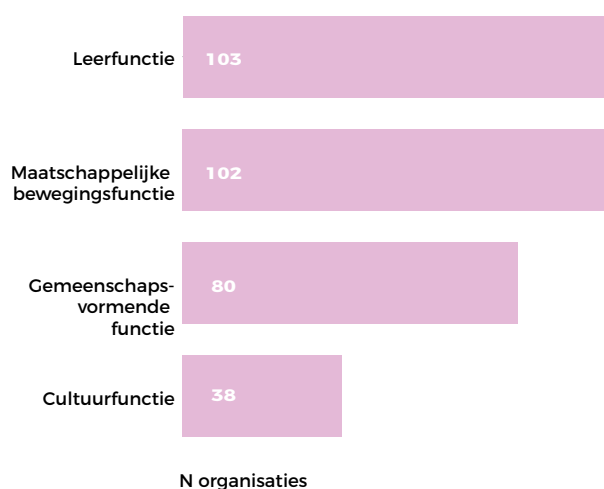
FUNCTIEMIX	Aantal landelijk	Aantal regionaal
LF+GF+MF	33	
LF+MF	30	
CF+LF+GF+MF	25	13
GF+MF	11	
LF+GF	6	
CF+LF	5	
CF+LF+GF	4	
CF+MF	3	
CF+GF	1	
TOTAAL	118	13

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

De combinatie van de vier functies komt het vaakst voor in de sector (N=38). Dat is meebepaald door de toewijzing van de vier functies aan de regionale organisaties (N=13). Daarna volgen de combinatie van de leerfunctie, de gemeenschapsvormende functie en maatschappelijke bewegingsfunctie (N=33) en de combinatie van de leerfunctie en de maatschappelijke bewegingsfunctie (N=30).

De leerfunctie en de maatschappelijke bewegingsfunctie zijn de meest gekozen functies.

Figuur 38: verdeling van de functies over landelijke organisaties (N=118)

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

We vinden de leerfunctie terug in de functiemix van 116 organisaties (116/131), waarvan 103 landelijke organisaties (103/118) en alle dertien regionale organisaties. 104 organisaties geven aan dat ze met de leerfunctie leercontexten creëren gericht op persoonlijke ontwikkeling. Hoewel het leren van individuen voor hen centraal staat, hechten ze veel belang aan het leren in groep. Dat laat de participanten toe om van elkaar te leren. Lerende individuen zijn voor de meeste van die organisaties een voorwaarde voor meer collectieve leerprocessen. Zo kan groeiend bewustzijn bij individuen bijdragen aan een meer verdraagzame samenleving. 47 organisaties geven aan dat ze leren als groep erg belangrijk vinden in hun leerpraktijken. Zij ontwikkelen een educatief aanbod voor betrokken groepen. 43 organisaties benadrukken het belang van maatschappelijke leerprocessen (sociaal leren, maatschappelijk innoveren), waarbij ze antwoorden voor gedeelde samenlevingsvraagstukken zoeken.

Als we vertrekken van de driedeling kwalificatie, socialisatie en subjectificatie volgens Biesta⁶², dan observeren we overwegend kwalificerende en socialiserende leerprocessen in de subsidieaanvragen. Kwalificatie staat voor het verwerven van kennis, vaardigheden, competenties en waarden. Socialisatie verwijst naar de manier waarop we door educatie leren deel uitmaken van een samenleving met bepaalde tradities en gewoontes. Met subjectificatie doelt Biesta op leerprocessen waarbij we vanzelfsprekende handelingspatronen in vraag stellen en naar alternatieven zoeken. De meest besproken leerprocessen uit de subsidieaanvragen zijn gericht op het aanleren van kennis, vaardigheden en competenties (kwalificatie) en op socialisatie. Dat valt des te meer op bij organisaties die ook inzetten op de gemeenschapsvormende functie. Organisaties die ook de maatschappelijke bewegingsfunctie in hun mix opnemen, bespreken dan weer relatief meer subjectificerende leerprocessen.

Ook het onderscheid tussen open, gesloten en semigestructureerde leercontexten helpt ons genuanceerd naar de invulling van de leerfunctie te kijken.⁶³ In een open leercontext ligt wat we leren niet op voorhand vast. De leereffecten kunnen ook per deelnemer grondig verschillen. In zo'n context leren participanten van elkaar op basis van dialoog, uitwisseling en interactie. In 70 subsidieaanvragen (81/116) vinden we beschrijvingen van open leercontexten terug. Daarbij benadrukken ze ervaringsgericht, informeel en sociaal leren eerder dan kennisoverdracht. Gesloten leercontexten vertrekken van een duidelijke blauwdruk.

⁶² Biesta, G. (2010). Good Education in the age of Measurement. Ethics, Politics and Democracy. Boulder: Paradigm.

⁶³ Van den Eeckhaut, G. (2019). Aan de slag met de leerfunctie. Brussel: Socius.

De inhoud is vooraf bepaald en de leerprocessen verlopen volgens een welbepaalde systematiek. Bij 82 organisaties komen gesloten leercontexten in hun beschrijving van de leerfunctie aan bod. Daarnaast bestaat er een tussenvorm: semigestructureerde leercontexten. Hier vinden we elementen van open en gesloten leercontexten. Persoonlijke inbreng van participanten (open component) gaat hand in hand met het aanreiken van vooropgestelde kennis en inzichten (gesloten component). In 21 subsidieaanvragen (21/116) komen zo'n semigestructureerde leercontexten aan bod.

115 organisaties duiden waarom ze voor de maatschappelijke bewegingsfunctie kiezen en hoe ze die invullen. 87 organisaties stellen dat ze hun thema's tot publieke zaak maken of deelnemen en bijdragen aan het publieke debat daarover. Dat zijn relatief meer voormalige bewegingen en regionale organisaties. In hun duiding geven ze verschillende invullingen aan het begrip politisering:

- bewustwording of emancipatie (bewustmaken, stem geven aan)
- belangenstrijd (opkomen voor de belangen van een groep, gemeenschap)
- tegenspraak (een kritische stem zijn of mogelijk maken in het publieke)
- subpolitiek (publiek debat buiten de klassieke en conventionele politieke arena's voeren)
- dialoog (zoeken naar verstandhouding en wederzijds begrip in het publiek debat)

Naast die politiserende insteek beschrijven tachtig organisaties hoe ze met de maatschappelijke bewegingsfunctie het maatschappelijk engagement van burgers willen versterken, zonder zichzelf te positioneren in publieke debatten. Ten slotte wil een beperkt aantal organisaties met de maatschappelijke bewegingsfunctie alternatieven ontwikkelen voor gedeelde samenlevingsvraagstukken. Daarmee nemen ze hun laboratoriumrol op.

Ook al nemen 93 organisaties de gemeenschapsvormende functie op in hun mix, toch rapporteren 101 organisaties erover in hun subsidieaanvraag. Acht organisaties (8/101) nemen de functie niet op in hun mix. Omdat ze een beperkt aantal gemeenschapsvormende initiatieven nemen om zo sterker op andere functies te kunnen inzetten, bespreken ze ook kort de gemeenschapsvormende functie. Meestal gebruiken organisaties (88/93) de begrippen 'bonding' en 'bridging' om de gemeenschapsvormende functie op begrip te brengen. Zo spreken 71 organisaties over bonding: het versterken van de band tussen mensen. Die band bouwt verder op het delen van:

- persoonskenmerken (27/71): vaak gaat het over gemeenschapsvorming van kansengroepen uit het decreet
- ambitie of agenda (16/71): die ambities en agenda's zijn zeer uiteenlopend (antidiscriminatie, gelijke kansen, duurzaamheid, rechtvaardige wereldhandel, recht op vrije tijd, alternatieve voeding ...)
- betekenissen, waarden en normen (15/71): de Vlaamse cultuur, humanisme ...
- plaats (8/71): een gemeenschap of netwerk vormen vanuit een welbepaalde plaats of regio

78 organisaties verwijzen naar het begrip 'bridging' bij hun duiding van de gemeenschapsvormende functie. Veel organisaties zoeken daarvoor samenwerkingsverbanden of bouwen een netwerk uit. Ze doen dat op verschillende schalen: lokaal, regionaal en landelijk. Met de inbreng van partners bouwen ze hun werking verder uit, verbreden, verdiepen of vernieuwen ze hun doelpubliek. Meestal blijven de subsidieaanvragen abstract over wie zich aan de andere kant van de brug bevindt. Ze hebben het over de 'ruimere samenleving', 'andere groepen', 'organisaties' en 'gemeenschappen'. Het gaat telkens om groepen, gemeenschappen waarmee de eigen gemeenschap weinig tot geen contacten heeft: groepen of gemeenschappen met andere ideeën, een andere leefwereld, een specifieke etnisch-culturele achtergrond ... Voor veel organisaties die inzetten op bridging is ontmoeting een belangrijke voorwaarde.

51 organisaties (51/131) nemen de cultuurfunctie op in hun functiemix, daarbij ook de dertien regionale organisaties. Zij kregen de vier functies toegewezen. Een opvallend aantal landelijke

organisaties (23/118) verantwoordt in hun subsidieaanvraag waarom ze de cultuurfunctie niet opnemen. De cultuurfunctie raakt voor hen onvoldoende aan de kern van hun missie, visie en doelstellingen. Sommigen onder hen zetten de cultuurfunctie wel 'flankerend' in. Cultuur is dan een middel om de andere functies te realiseren. De 51 organisaties die wel op de culturele functie inzetten, kiezen daarbij voor volgende invullingen:

- deelnemen aan cultuur (43/51)
- cultuur creëren (33/51)
- delen van cultuur (27/51)
- bewaren van cultuur (27/51)

In veel subsidieaanvragen vinden we ook specifieke verbanden tussen de functies terug. Zo rapporteren 44 organisaties over een verband tussen de gemeenschapsvormende functie en de leerfunctie. Leren staat de ene keer in functie van het vormen van een gemeenschap, de andere keer is het omgekeerd en ondersteunt groeps- of gemeenschapsvorming het leren van elkaar. Sommige organisaties plaatsen beide functies op dezelfde lijn en zien ze als complementair. Ze hebben het dan over een lerend netwerk of, geïnspireerd door Wenger, over een praktijkgemeenschap (community of practice). 25 organisaties duiden een verband tussen de gemeenschapsvormende functie en de cultuurfunctie. Culturele activiteiten kunnen dan gemeenschapsvorming bevorderen (d.i. een instrumentele benadering van cultuur). Gemeenschapsvorming kan ook worden ingezet als voedingsbodem voor het delen, bewaren en creëren van cultuur.

De gemeenschapsvormende functie wordt ook wel eens verbonden met de maatschappelijke bewegingsfunctie (23 organisaties). Gemeenschapsvorming is dan een voedingsbodem voor maatschappelijke beweging. Zo zien ook 38 organisaties een duidelijk verband tussen de leerfunctie en de maatschappelijke bewegingsfunctie. Leren is dan een hefboom om maatschappelijke vraagstukken aan te kaarten en aan te pakken. Enkele organisaties (N=10) die cultuureducatieve initiatieven nemen, leggen een verband tussen de leerfunctie en de cultuurfunctie. Leren (kwalificeren en socialiseren) is dan gericht op het overbrengen van culturele inhoud. En ten slotte ziet een beperkt aantal organisaties mogelijkheden om via culturele activiteiten (cultuurfunctie) mensen te bewegen voor een publieke zaak (maatschappelijke bewegingsfunctie).

Ontmoeting en ontspanning zijn functies die niet gekozen kunnen worden voor de functiemix van sociaal-culturele volwassenenorganisaties. Toch wijzen heel wat organisaties op het belang van ontmoeting en in mindere mate ook van ontspanning. Dat is niet nieuw. Onderzoek wees eerder al uit dat ontmoeting en ontspanning de sociaal-culturele functies schragen.⁶⁵ Die visie zien we bijna letterlijk terugkomen in subsidieaanvragen. 115 organisaties vermelden in hun aanvraag het belang van ontmoeting en ontspanning. Meer dan honderd organisaties hebben het over het belang van ontmoeting, een vijftiental organisaties over het specifieke belang van ontspanning.

Het belang van ontmoeting wordt op verschillende manieren geduid. Zo verschijnt ontmoeting als een doel en een menselijke behoefte. Voor een aantal organisaties is ontmoeting essentieel voor de mens als sociaal wezen. Alleen al daarom vinden ze het waardevol om ontmoeting te stimuleren. Op die manier beogen ze sociale participatie. Soms verschijnt ontmoeting in de subsidieaanvragen als een noodzakelijke conditie om tal van andere ambities te realiseren. Zo zijn uitwisselingen die tijdens ontmoetingen tot stand komen, vaak een bron voor leren en maatschappelijke vernieuwing (maatschappelijke innovatie, sociaal leren). Hoe en onder welke voorwaarden ontmoeting ook daadwerkelijk tot uitwisseling leidt, blijft evenwel onbesproken in de subsidieaanvragen. Wel vinden we expliciete verbanden tussen ontmoeting en de laboratoriumrol, de leerfunctie en de maatschappelijke bewegingsfunctie.

⁶⁴ Wenger, E. (1998).

⁶⁵ Cockx, F. (2010).

Sommige organisaties zien op een gelijkaardige wijze in ontmoeting een bron voor gemeenschapsvorming en sociale cohesie. Via ontmoeting ontstaan verbanden tussen mensen en groepen en dat zowel in de betekenis van bonding (versterken van kansengroepen, emancipatie ...) als van bridging (solidariteit, inclusie ...). Zo wordt ontmoeting in sommige subsidieaanvragen in verband gebracht met de verbindende rol, de gemeenschapsvormende functie en in het geval van interculturele ontmoeting ook met de cultuurfunctie.

Ook voor nieuwe en duurzame engagementen is ontmoeting volgens sommige organisaties een belangrijke bron. Zo kan ontmoeting mensen stimuleren om zich te engageren en om hun engagement vol te houden. Op die manier leggen sommige organisaties een verband tussen ontmoeting en de maatschappelijke bewegingsfunctie. Ook hier blijft onbesproken onder welke voorwaarden ontmoeting beweging tot stand brengt.

Ontmoeting is in sommige subsidieaanvragen ook een bron voor dialoog, constructieve confrontatie en kritische reflectie. Zo wordt ontmoeting ook met de kritische rol en de leerfunctie in verband gebracht.

Volgens sommige organisaties kan ontmoeting best onder welbepaalde voorwaarden tot stand komen om effectief te zijn voor andere ambities. Daarom bespreken ze in hun subsidieaanvraag een aantal interventies die richting moeten geven aan de aard van de ontmoeting:

- Er zijn interventies die leiden tot vooraf geplande en georganiseerde ontmoetingen om niet afhankelijk te zijn van al te informele en toevallige ontmoetingen.
- Het organiseren van ontmoeting tussen mensen en groepen die van elkaar gescheiden door het leven gaan of tegenover elkaar staan (bijvoorbeeld door polarisering) vereist bijzondere aandacht. Dergelijke ontmoetingen komen zelden spontaan tot stand. De wijze van ontmoeten dient bovendien constructieve verhoudingen in de hand te werken om vooroordelen, discriminatie, racisme, uitsluiting of verdere polarisering niet te versterken.
- Individualisering en toenemende eenzaamheid maken dat ook ontmoeting in een bestaande gemeenschap soms extra gestimuleerd moet worden met specifieke interventies.
- Om wederkerige en gelijkwaardige dialoog via ontmoeting te bewerkstelligen, zijn soms interventies nodig die machtsverschillen neutraliseren en voldoende veiligheid bieden voor alle betrokkenen.
- Sommige organisaties faciliteren ontmoeting heel bewust in de vrije tijd omdat dat leidt tot meer ongedwongen vormen van ontmoeting, wat dan weer interessantere en specifieke leerkansen met zich meebrengt.
- Organisaties die zich toeleggen op 'plekwerken', richten plekken en ruimtes zo in dat daar 'interessante', 'ongewone', 'minder vanzelfsprekende' ontmoetingen mogelijk worden.

Naast ontmoeting wijzen sommige organisaties ook op het belang van ontspanning. Ze zien er een uitgelezen middel in om evenementen te doen slagen en het bereik ervan te vergroten. Sommigen zien in ontspanning een trigger, een ideale manier om mensen in hun vrije tijd aan te spreken. En ontspanning aanbieden aan vrijwilligers lijkt wel de ideale manier om ze voor hun engagement te bedanken en te waarderen. Voor 'plekwerkers' biedt ontspanning specifieke mogelijkheden om veilige plekken (safe spaces) tot stand te brengen.

Voor een beperkt aantal organisaties is ontspanning ook een doel. Ontspanning is wenselijk en noodzakelijk om het leven in balans te houden. De mogelijkheden tot ontspanning zijn echter ongelijk verdeeld in onze samenleving. Daarom bieden ze ontspanningsmogelijkheden aan groepen die daar minder toegang toe hebben. Zo situeren ze ontspanning binnen een mensenrechtenbenadering.

3.2 Burgerinitiatieven

Traditionele organisaties in de civiele samenleving vonden hun oorsprong in de dagelijkse leefomgeving en ook vandaag nog knopen ze aan bij meer recente leefwereldervaringen van hun achterban. Nieuwe burgerinitiatieven sluiten aan bij wat burgers nu relevant vinden in de diverse levensdomeinen waarin ze zich bewegen. Net als gevestigde middenveldorganisaties zijn ze missiegedreven. Burgerinitiatieven willen iets realiseren en beïnvloeden hun omgeving om hun plannen, ideeën en wensen werkelijk te maken. Daarvoor gaan ze in interactie met hun omgeving, ondernemen ze acties en stellen ze hun strategieën bij in relatie tot een specifieke sociaal-culturele context die voortdurend beweegt en verandert.

Omdat ze nieuw zijn en vaak nog geen formele relaties met een subsidiërende overheid onderhouden, kunnen burgerinitiatieven zeer autonoom – los van tradities en beleidskaders – activiteiten en praktijken ontwikkelen. Activiteiten van burgerinitiatieven worden bijgevolg nog minder systematisch geregistreerd en gerapporteerd dan activiteiten van sociaal-culturele volwassenenorganisaties. Toch ontwaren we in de onderzoeksliteratuur over burgerinitiatieven volgende soorten activiteiten:

- fysieke activiteiten (aanleg, aanplant en onderhoud van publieke ruimte, gemeenschapstuinen ...)
- politieke activiteiten (protest, onderhandeling, belangenverdediging, overleg en samenwerking ...)
- economische activiteiten (fondsenwerving, samenaankoop, stadslandbouw, lokale munten, deel- en ruilinitiatieven, repair cafés ...)
- onderzoeksactiviteiten (burgerwetenschap ...)
- sociale en dienstverlenende activiteiten (zorg, integratie, opvoedingsondersteuning ...)
- educatieve, culturele, sportieve en recreatieve activiteiten (speelstraten, instrumentheken, wijkfeesten ...)

Dat is minstens een even grote diversiteit en variatie aan activiteiten dan diegene die we ook bij spelers uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk aantreffen. Maar ook de aard van veel activiteiten overlapt met wat er in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk ondernomen wordt. Plovie⁶⁶ komt daarom tot de conclusie dat burgerinitiatieven in grote mate dezelfde functies opnemen als traditionele organisaties in de civiele samenleving. Zij heeft het dan onder meer over gemeenschapsvorming, politiseren, de culturele functie en de leerfunctie. Daarbovenop situeert Plovie ook heel wat activiteiten van burgerinitiatieven binnen een dienstverlenende functie. Over dienstverlening wordt in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk minder gerapporteerd. Het is in elk geval geen functie waarvoor sociaal-culturele volwassenenorganisaties zich moeten verantwoorden in ruil voor hun subsidies.

⁶⁶ Plovie, E. (2019).

Burgerinitiatieven ontstaan in de leefwereld. Dat zie je ook vaak aan de wijze waarop ze communiceren. Ze maken in hun activiteiten gretig en vanzelfsprekend gebruik van informele communicatiekanalen die initiatiefnemende burgers ook in hun dagelijkse leven en hun eigen sociaal netwerk inzetten. Dat konden we zelf constateren in caseonderzoek naar het burgerplatform BXLRefugees.⁶⁷ Voor BXLRefugees is Facebook een magneet om vrijwilligers aan te trekken en groepen te vormen. Terwijl WhatsApp als een krachtig instrument dient om vrijwillige inzet snel en efficiënt in goede banen te leiden. Zo presenteert Ringland zich als een expert in communicatie die professioneel gebruikmaakt van een uitgebreide mediamix: duizenden volgers op sociale media (25.000 volgers op Facebook), Twitter, Mailchimp, Instagram, YouTube en een website met onlineshop. Ringland maakte dankbaar gebruik van sociale media om snel aan bekendheid te winnen. En via crowdfunding werven ze middelen voor het uitbesteden van studie- en onderzoekswerk waarmee ze succesvol uitpakken in hun communicatiestrategie.

Door de spontaniteit waarmee burgerinitiatieven sociale media inzetten, lopen ze daarin vaak voorop in vergelijking met gevestigde spelers in de civiele samenleving. Die gevestigde spelers handelen soms minder spontaan en zijn meer planmatig op zoek naar een geschikte strategie om sociale media in te zetten.

3.3 Middenveldpraktijken

Activiteiten van middenveldspelers worden binnen veel verschillende (beleids)kaders geregistreerd en gerapporteerd. Dat maakt een helder, omvattend en eenduidig overzicht van middenveldactiviteiten niet haalbaar binnen het bestek van deze landschapstekening. Wel kunnen we ons in grote lijnen, op het niveau van functies, een beeld vormen over de activiteiten en praktijken op het Vlaamse en Brusselse middenveld.

Net zoals bij sommige burgerinitiatieven observeert CSI Flanders ook bij middenveldspelers dienstverlenende activiteiten, vooral bij welzijnsinstellingen en -verenigingen en bij organisaties uit de sociale economie. Veel middenveldspelers leveren goederen en diensten en experimenteren met nieuwe benaderingen, processen en programma's in dienstverlening.⁶⁸ Maar ook gemeenschapsvorming en politieke actie bepalen de vorm en de aard van heel wat activiteiten en praktijken op het middenveld.

SAMENVATTING: PRAKTIJKEN

Grote variëteit aan activiteiten en praktijken in het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk gebruiken minstens 67 verschillende activiteitsvormen en combineren verschillende van die vormen in minstens zeven soorten sociaal-culturele praktijken:

- leertraject en -omgevingen
- ondersteunen van groepen
- projecten
- campagnes
- evenementen
- kadervorming
- plekwerk

⁶⁷ Jans, M. (2020a).

⁶⁸ <https://www.middenveldinnovatie.be/index.php/publicaties/19-vlaams-middenveld-steekkaarten>

Die verscheidenheid is een handelsmerk van het civiel sociaal-cultureel werk. Tegelijkertijd maakt zo'n verscheidenheid het moeilijk, zo niet onmogelijk, om op een gestandaardiseerde wijze over activiteiten en praktijken te rapporteren. Veel van die activiteitsvormen en praktijken zijn doorheen de tijd beproefd en maken deel uit van de body of knowledge and skills van sociaal-cultureel werkers. Maatschappelijke ontwikkelingen (bijvoorbeeld digitalisering) en de nood aan maatwerk in specifieke sociale en culturele contexten brengen ook steeds weer nieuwe activiteitsvormen en praktijken met zich mee.

Een multifunctioneel civiel sociaal- cultureel werkveld

Sociaal-culturele praktijken zijn multifunctioneel, ze combineren een mix van grondvormen en processen waaronder leren, maatschappelijk bewegen, gemeenschap vormen, cultuur maken en smaken, ontmoeten en ontspannen. Sociaal-culturele volwassenenorganisaties concentreren zich op een mix van vier functies van het sociaal-cultureel volwassenenwerk: de leerfunctie, de maatschappelijke bewegingsfunctie, de gemeenschapsvormende functie en de cultuurfunctie. Bij sommige burgerinitiatieven en middenveldspelers komen ook andere functies zoals dienstverlening aan bod.

De functiemix in het sociaal-cultureel volwassenenwerk

38 organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk kiezen voor de vier sociaal-culturele functies. Daaronder vinden we de 13 regionale organisaties die de vier functies toegewezen krijgen. De leerfunctie (103/118) en de maatschappelijke bewegingsfunctie (102/118) worden het meest gekozen door de landelijke organisaties. De maatschappelijke bewegingsfunctie vinden we nu in de functiemix van opvallend meer landelijke organisaties terug dan tijdens de vorige beleidsperiode. Toen werden functies nog per werksoort toegewezen aan alle organisaties. 80 landelijke organisaties (80/118) kiezen voor de gemeenschapsvormende functie. 38 landelijke organisaties (38/118) kiezen voor de cultuurfunctie. Sommige landelijke organisaties nemen de cultuurfunctie niet op in hun mix, maar zetten wel in op cultuur als middel om de andere functies te realiseren.

Activiteiten van burgerinitiatieven

In de onderzoeksliteratuur vinden we volgende soorten activiteiten van burgerinitiatieven terug:

- fysieke activiteiten (aanleg, aanplant en onderhoud van publieke ruimte, gemeenschapstuinen ...)
- politieke activiteiten (protest, onderhandeling, belangenverdediging, overleg en samenwerking ...)
- economische activiteiten (fondsenwerving, samenaankoop, stadslandbouw, lokale munten, deel- en ruilinitiatieven, repair cafés ...)
- onderzoeksactiviteiten (burgerwetenschap ...)
- sociale en dienstverlenende activiteiten (zorg, integratie, opvoedingsondersteuning ...)
- educatieve, culturele, sportieve en recreatieve activiteiten (speelstraten, instrumentheken, wijkfeesten ...)

Dat toont een diversiteit en variatie aan activiteiten die we ook bij spelers uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk aantreffen.

4. Middelen

Met activiteiten en praktijken streven civiele sociaal-culturele actoren hun ambities en doelen na. Ze besteden financiële middelen aan capaciteit (bijvoorbeeld in de vorm van betaalde arbeidskrachten) en infrastructuur (materiaal, apparatuur, gebouwen, technologie en informatie) om die activiteiten en praktijken uit te rollen. Veel gevestigde civiele actoren verwerven een belangrijk deel van hun financiële middelen in de vorm van overheidssubsidies. In ruil daarvoor verantwoorden ze de besteding van die middelen aan de subsidiërende overheid. Vlaanderen kent op dat vlak een sterke traditie. Veel middenveldspelers zijn van oudsher voor de overheid een partner in publieke dienstverlening en gemeenschapsvorming, vaak in relatie tot specifieke doelgroepen.

Meer en meer komt de nadruk bij de verantwoording voor publieke middelen op resultaten te liggen in plaats van op inspanningen. En steeds meer, deels onder invloed van overheidsbeleid, zoeken middenveldorganisaties naar andere bronnen om hun inkomsten te diversifiëren. Sommigen zien daarin signalen van vermarkting of hybridisering van middenveldspelers in de richting van de markt en wijzen op mogelijke spanningen in relatie tot de missie van civiele sociaal-culturele actoren. Anderen zien er inspanningen in van die actoren zelf om minder afhankelijk van overheden te kunnen werken.

Een concreet en volledig overzicht van de financiële middelen van civiele sociaal-culturele actoren kunnen we in deze landschapstekening niet geven. Door de zeer diverse inkomstenbronnen en de verschillende organisatievormen rapporteren civiele sociaal-culturele actoren niet eenduidig over hun inkomsten en uitgaven. Voor de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk kunnen we terugvallen op de meerjarenbegrotingen die ze samen met hun subsidieaanvragen 2021-2025 opmaakten.

Over de inkomsten van burgerinitiatieven en andere sociaal-culturele middenveldspelers kunnen we enkele grote lijnen rapporteren op basis van een veldverkenning burgerinitiatieven, de Barometer van de verenigingen⁶⁹ van de Koning Boudewijnstichting en het middenveldonderzoek van CSI Flanders.

4.1 Middelen van sociaal-culturele volwassenenorganisaties

De informatie uit de meerjarenbegrotingen en subsidieaanvragen 2021-2025 stelt ons in staat om na te gaan hoe sociaal-culturele volwassenenorganisaties hun inkomsten werven en waaraan ze hun financiële middelen willen besteden. Een analyse van begrotingen is een analyse van voornemens en inschattingen, en niet van feitelijke inkomsten en uitgaven. Toch helpen de grote lijnen die zo zichtbaar worden ons een beeld te vormen van de begrote inkomsten- en uitgavenstructuur, de voorziene besteding van financiële middelen en de diversifiëring van inkomstenbronnen door organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

⁶⁹ <https://kbs-frb.be/nl/barometer-van-de-verenigingen>

4.1.1. Inkomsten

Het decreet van 10 maart 2023 voorziet voor landelijke organisaties jaarlijks minimaal 150.000 euro werkingssubsidies. Regionale organisaties zullen jaarlijks 1,7 euro per inwoner uit hun regio of het minimum van 600.000 euro ontvangen. Sinds 2012 indexeert de Vlaamse overheid enkel nog het aandeel personeelsmiddelen uit die werkingssubsidies (geschat op 80% van het werkingssubsidiebedrag) en niet langer meer het aandeel werkingsmiddelen (a rato van 20% van de werkingssubsidie). Tussen 2010 en 2019 werden vier keer besparingsmaatregelen genomen:

- 2010: 5% besparing op alle werkingssubsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk
- 2011: 20% besparing op de werkingssubsidies voor de regionale volkshogescholen (Vormingplussen) en het steunpunt (Socius)
- 2014: 5% besparing op de werkingssubsidies voor sociaal-culturele volwassenenorganisaties, 6% voor het steunpunt en 20% voor de belangenbehartiger (FOV)
- 2019: 6% besparing op alle werkingssubsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk

Voor de werkingsperiode 2021-2025 subsidieert de Vlaamse overheid het sociaal-cultureel volwassenenwerk nog op basis van het decreet van 7 juli 2017. Dat is een belangrijke bron van inkomsten voor de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. In totaal keerde de Vlaamse overheid in 2023 79.412.014 euro subsidies uit aan organisaties van de sector (inclusief steunpunt en belangenbehartiger, exclusief projecten).

Naast werkingssubsidies keert de Vlaamse overheid sinds 2019 jaarlijks ook subsidies uit voor sociaal-culturele projecten met een bovenlokale uitstraling. Zo'n projecten moeten de laboratoriumrol opnemen of bijdragen aan een actuele maatschappelijke uitdaging die de Vlaamse Regering formuleert.

Tussen 2019 en 2023 ontvingen 25 organisaties voor 30 projecten een projectsubsidie:

- 3 regionale organisaties
- 5 landelijke organisaties
- 6 organisaties die in 2021 instroomden in de sector als landelijke organisatie
- 11 organisaties van buiten de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, waarvan 1 organisatie tevergeefs kandideerde om als landelijke organisatie in te stromen in 2021

Tabel 9: Vlaamse subsidies van 2009 tem 2023⁷⁰ aan organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

	Landelijk				Regionaal	Steunpunt
	VER	VI	BEW	TOT landelijk		
2009	24.125.123,48	10.242.954,89	3.828.756,93	38.196.835,30	10.692.714,44	1.576.000,00
2010	24.028.497,65	9.851.185,43	3.782.013,93	37.661.697,01	10.639.314,70	1.559.000,00
2011	24.051.151,97	10.128.831,97	3.773.350,81	37.953.334,75	9.254.187,18	1.406.000,00
2012	24.557.000,00	10.349.590,89	3.851.996,15	38.758.587,04	9.135.579,55	1.392.000,00
2013	25.105.000,00	10.495.030,99	3.922.997,12	39.523.028,11	9.263.959,46	1.417.000,00
2014	27.792.999,96	10.803.036,12	3.966.996,84	42.563.032,92	9.383.414,19	1.419.000,00
2015	26.555.000,00	10.138.405,79	3.971.999,73	40.665.405,52	8.961.592,76	1.338.000,00
2016	25.586.121,71	10.322.130,19	4.957.353,24	40.865.605,14	9.022.149,22	1.350.000,00
2017	28.814.138,85	11.499.076,91	5.745.085,47	46.058.301,23	9.651.853,16	1.412.000,00
2018	29.885.389,88	12.161.245,69	5.749.379,14	47.796.014,71	9.860.580,52	1.423.416,00
2019	29.583.931,63	12.387.244,89	5.881.656,18	47.852.832,70	10.045.495,35	1.448.191,00
2020	32.532.679,55	13.169.155,56	6.281.956,27	51.983.791,38	9.916.728,23	1.347.000,00
2021				58.637.046,37	11.952.621,72	1.351.280,00
2022				62.357.784,81	12.700.842,00	1.372.900,00
2023				64.420.988,00	13.120.242,00	1.487.220,00

Bron: gegevens 2009-2015 aangeleverd door het Departement CJM n.a.v. de landschapstekening 2016⁷¹ en gegevens 2016-2023 op <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/sociaal-cultureel-volwassenenwerk/gesubsidieerde-organisaties>

Belangen-beharter	TOTAAL	Projecten
298.000,00	50.763.549,74	
293.000,00	50.153.011,71	
289.000,00	48.902.521,93	
292.000,00	49.578.166,59	
298.000,00	50.501.987,57	
299.000,00	53.664.447,11	
240.000,00	51.204.998,28	
240.000,00	51.477.754,36	
246.000,00	57.368.154,39	
247.904,00	59.327.915,23	
372.420,00	59.718.939,05	821.874,00
347.000,00	63.594.519,61	375.689,00
348.488,00	72.289.436,09	372.720,00
354.064,00	76.785.590,81	396.171,15
383.564,00	79.412.014,00	990.399,06

Tussen 2013 en 2014 stegen de uitgekeerde subsidies met 3.162.495 euro. Die stijging komt er na een interne staatshervorming in Vlaanderen. Cultuur is sinds 2014 niet langer een bevoegdheid van de provincies. De toen nog 3.105.998,80 euro aan provinciale subsidies voor sociaal-culturele volwassenenorganisaties werden vanaf 2014 opgenomen in de Vlaamse subsidies. In 2018 was dat nog een extra budget van 2.848.892,92 euro.

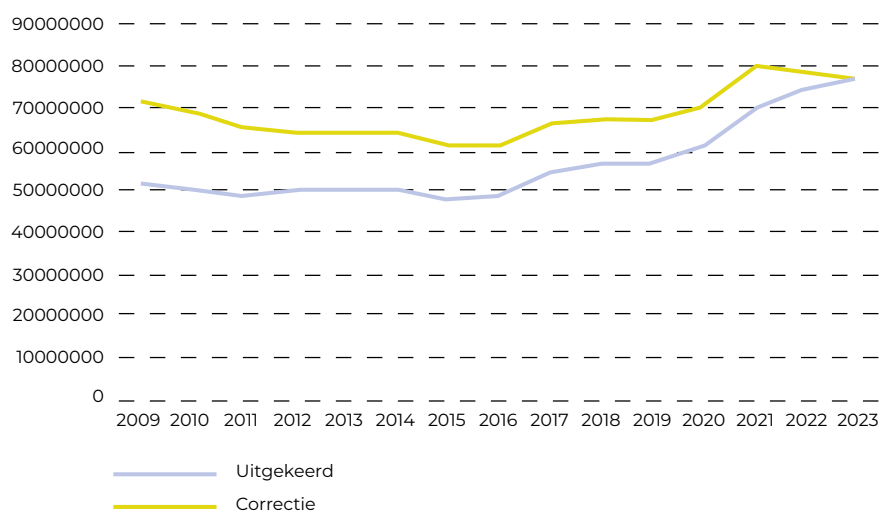
Om de evolutie van de investeringen van de Vlaamse overheid in het sociaal-cultureel volwassenenwerk meer accuraat in beeld te brengen, corrigeren we bovenstaande uitgekeerde bedragen (zonder de projectmiddelen):

- aftrekken van de middelen 'interne staatshervorming',
- omrekenen naar de actuele waarde (op datum van 1 januari 2023) op basis van de consumptieprijsindex (telkens op 1 januari van elk jaar).

⁷⁰ Op basis van het decreet van 4 april van 2003 betreffende het sociaal-cultureel volwassenenwerk en het decreet van 7 juli 2017 houdende de subsidiëring en erkenning van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

⁷¹ Jans, M. en Dhont, F. (2016).

Figuur 39: evolutie Vlaamse werkingssubsidies van 2009-2023 aan organisaties, steunpunt en belangenbehartiger van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Bron: eigen berekening op basis van gegevens tabel 8, correctie voor stijgende levensduurte (consumptieprijsindex) en staatshervorming (middelen provincies)

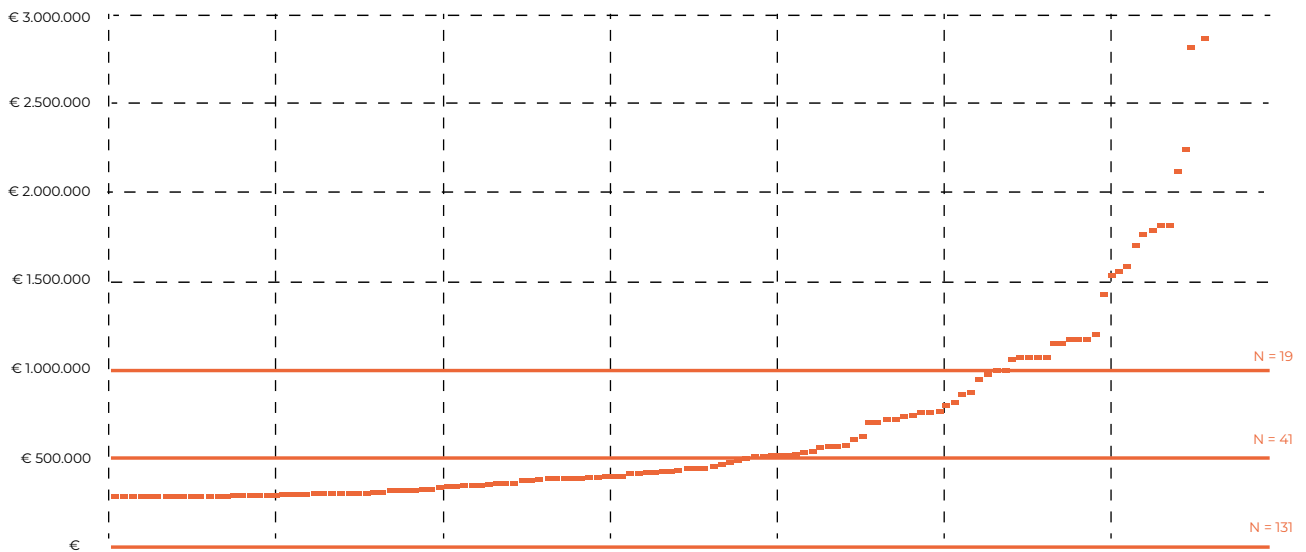
Vanaf 2009 tot en met 2016 investeerde de Vlaamse overheid gestaag minder in het sociaal-cultureel volwassenenwerk omwille van besparingsmaatregelen. Vanaf 2016 stijgt de steun van de Vlaamse overheid voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk opnieuw. In 2020 bereikt die steun terug het niveau van 2009. In 2021 investeert de Vlaamse overheid extra middelen in het sociaal-cultureel volwassenenwerk naar aanleiding van de beslissing van de Vlaamse Regering van 25 september 2020 over de subsidie-enveloppes 2021-2025. Daarbovenop nam de Vlaamse overheid tijdens (van maart 2020 tot maart 2022) en na de coronacrisis ook voor organisaties van het sociaal-cultureel volwassenenwerk steunmaatregelen.⁷² Die specifieke steunmaatregelen zijn niet opgenomen in het bovenstaande overzicht.

Voor de periode 2021 tot en met 2025 vroegen de landelijke organisaties samen jaarlijks 66.649.588,78 euro subsidies via het decreet van 7 juli 2017. Ze konden in 2021 uiteindelijk rekenen op 58.637.046,36 euro, een goede 8.000.000 euro minder. 92 landelijke organisaties (92/118) kregen minder dan gevraagd, ook al ontvingen 35 organisaties (35/92) een positief advies en 43 organisaties (43/92) een positief advies met aandachtspunten. 25 landelijke organisaties (25/118) kregen exact het bedrag dat ze vroegen, waaronder twee organisaties (2/25) met een negatief advies en 23 organisaties (23/25) met een positief advies.

Veruit de meeste organisaties (90/131) krijgen tussen 2021 en 2025 jaarlijks een subsidie onder de 500.000 euro. 22 organisaties (22/131) krijgen een jaarlijkse subsidie tussen 500.000 euro en 1.000.000 euro. En negentien organisaties krijgen jaarlijks meer dan 1.000.000 euro aan subsidies uit het decreet van 7 juli 2017.

⁷² Tijdens corona werden een aantal specifieke steunmaatregelen getroffen om ondernemers actief in de culturele en creatieve sector te helpen om de crisis te overbruggen. Na corona investeert de Vlaamse Regering met het relanceplan Vlaamse Veerkracht in het herstel na de coronapandemie, maar ook in de toekomstige veerkracht bij nieuwe crisissen.

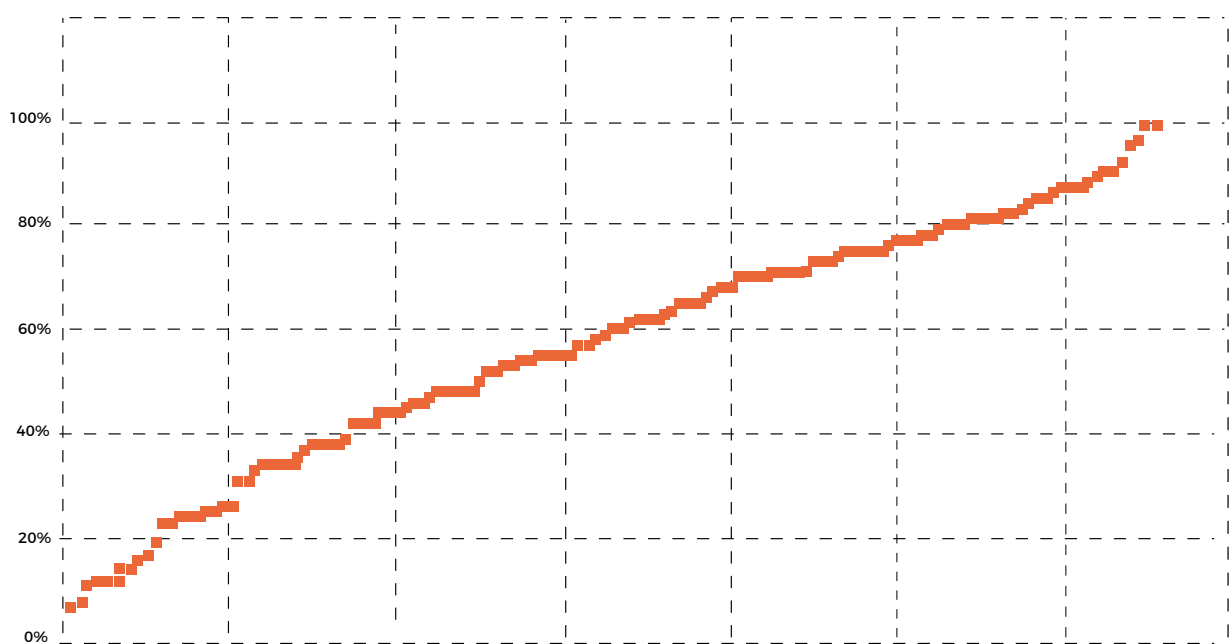
Figuur 40: spreiding toegekende subsidies 2021-2025 via het decreet van 7 juli 2017 over 131 organisaties

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

De Vlaamse subsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk zijn niet de enige bron van inkomsten voor sociaal-culturele volwassenenorganisaties. De afhankelijkheid van subsidies uit het decreet van 7 juli 2017 varieert tussen 7% en 99%. De minst subsidieafhankelijke organisatie werft 93% andere inkomsten dan subsidies uit het decreet van 7 juli 2017, de meest afhankelijke 1%. De helft van de organisaties is voor minstens 60% afhankelijk van die subsidies.

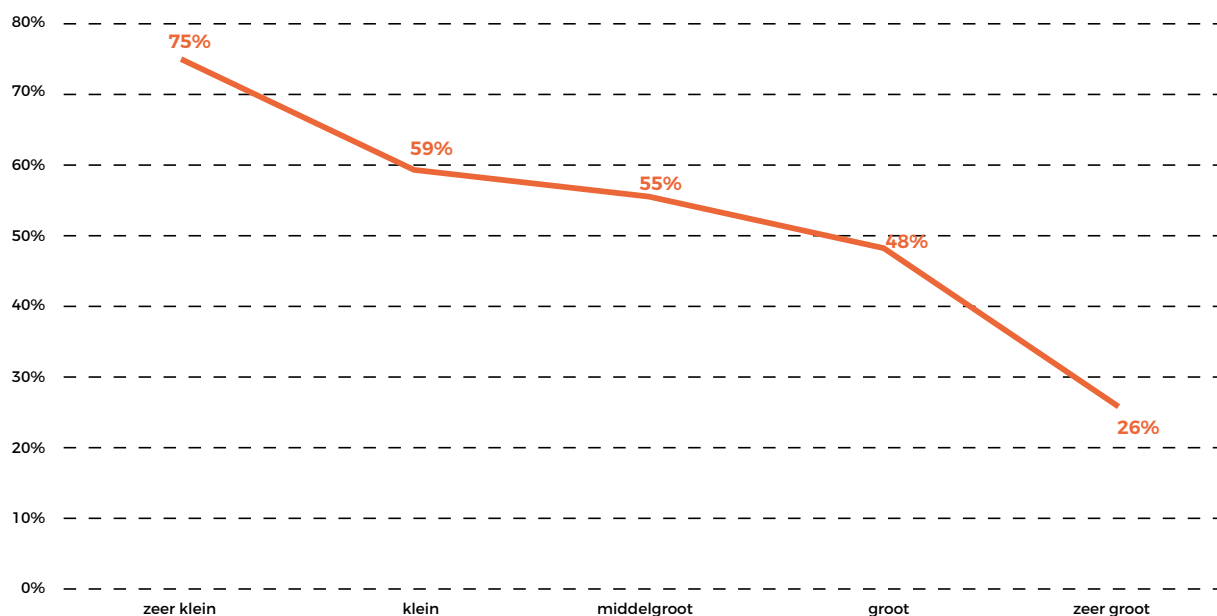
Figuur 41: subsidieafhankelijkheid (van subsidies decreet van 7 juli 2017) van 131 organisaties in %

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Die afhankelijkheid hangt samen met de grootte van de organisatie. Organisaties met meer totale inkomsten (jaargemiddelde meerjarenbegroting 2021-2025) begroten een kleiner aandeel van hun inkomsten uit werkingssubsidies van het decreet van 7 juli 2017.

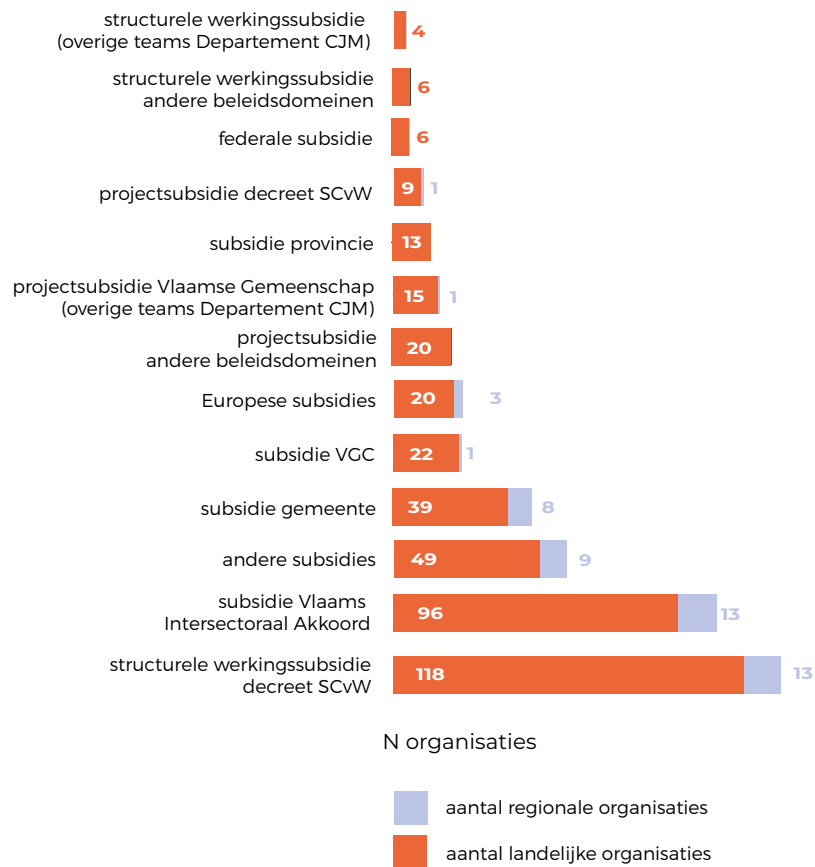
Figuur 42: gemiddeld aandeel subsidies uit het decreet van 7 juli 2017 in de totale inkomsten naar grootte van de organisatie

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk voorzien ook andere subsidies dan de werkingssubsidies uit het decreet van 7 juli 2017 om hun inkomsten aan te vullen. Zo voorzien negen landelijke organisaties (9/118) voor de periode 2021-2025 projectsubsidies uit het decreet van 7 juli 2017, goed voor 12% van hun totale inkomsten. Twintig landelijke organisaties (20/118) voorzien 7% van hun totale inkomsten uit Europese subsidies.

Figuur 43: N organisaties dat inkomsten begroot uit werkingssubsidies in hun meerjarenbegroting 2021-2025 naar onderscheiden subsidiebronnen

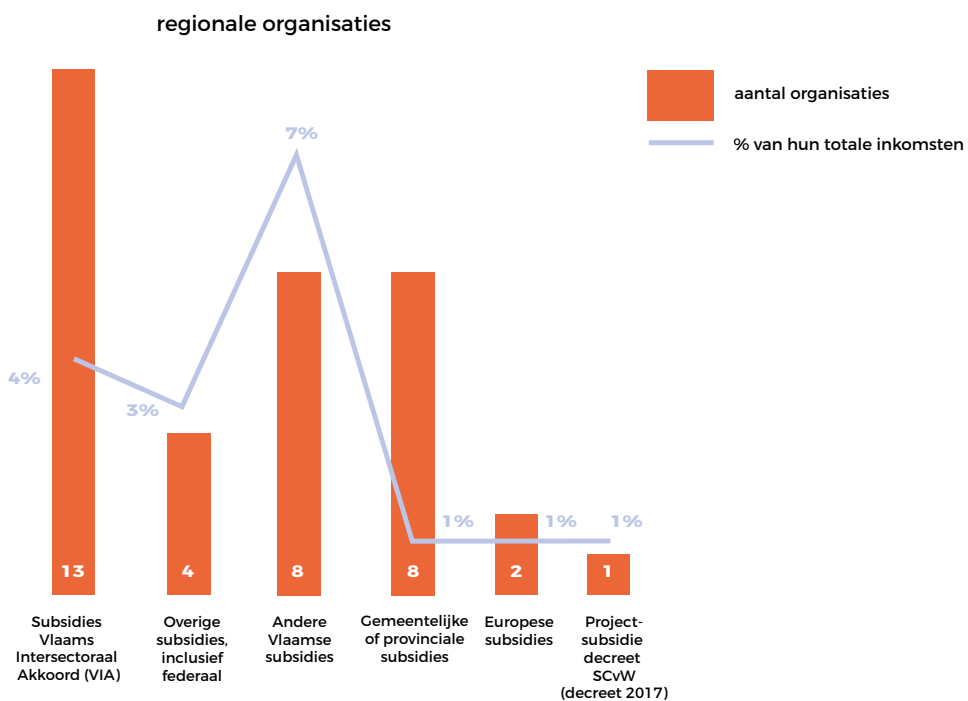
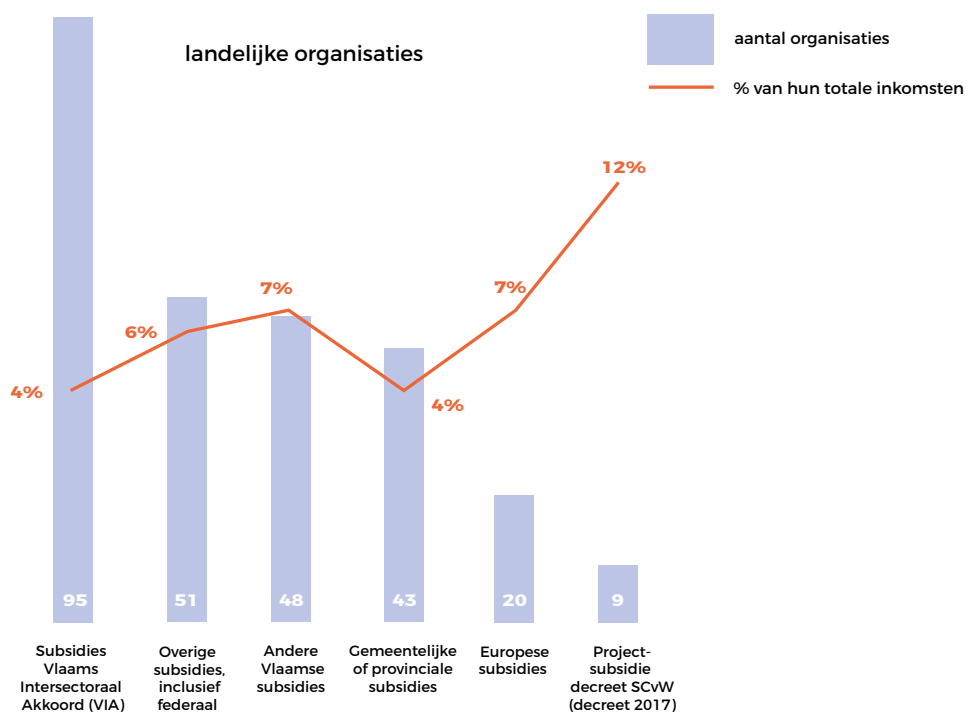

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Het gemiddeld aandeel werkingssubsidies uit het decreet van 7 juli 2017 in het totaal van de begrote subsidies bedraagt 64% voor de landelijke organisaties (118/131) en 89% voor de regionale organisaties (13/131).

Gemiddeld 55% van de totaal beoogde inkomsten van de landelijke organisaties (118/131) komt uit de subsidies van het decreet van 7 juli 2017. Regionale organisaties (13/131) begroten gemiddeld 78% van hun totale inkomsten uit het decreet van 7 juli 2017.

Figuur 44: subsidies buiten het decreet van 7 juli 2017 en hun aandeel in de totale inkomsten van organisaties die die subsidies begroten

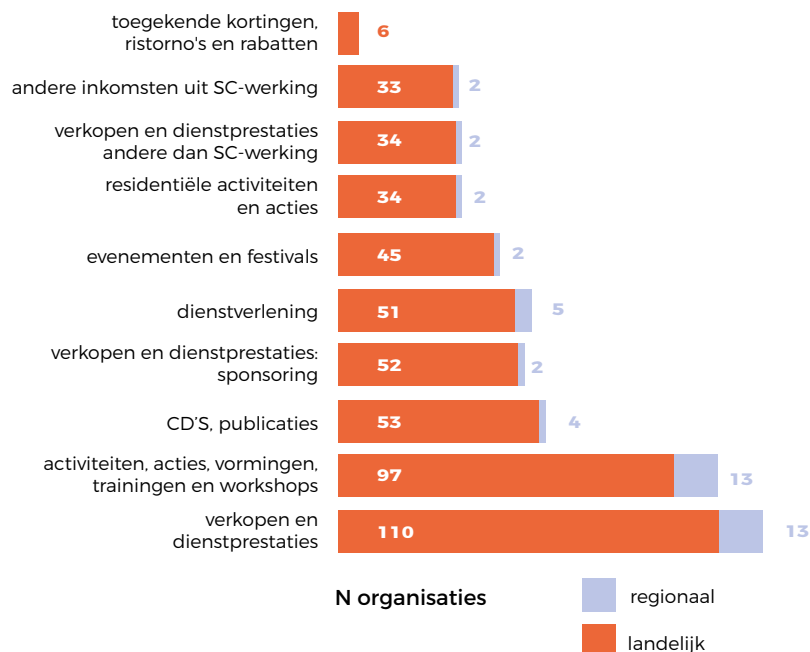

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

95 landelijke organisaties (95/118) en alle 13 regionale organisaties begroten subsidies uit het Vlaams Intersectoraal Akkoord (VIA), goed voor 4% van hun totale inkomsten. 48 landelijke organisaties (48/118) voorzien andere Vlaamse subsidies, goed voor 7% van hun totale inkomsten en ook 8 regionale organisaties (8/13) voorzien andere Vlaamse subsidies, eveneens goed voor 7% van hun totale inkomsten. Zo vormen subsidies uit het Vlaams Intersectoraal Akkoord (VIA) en uit andere Vlaamse subsidiekanalen voor heel de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk belangrijke bronnen voor werkingssubsidies. Twintig landelijke organisaties (20/131) voorzien relatief hoge inkomsten uit Europese subsidies, goed voor 7% van hun totale inkomsten.

125 organisaties (125/131), waaronder alle dertien regionale organisaties, voorzien naast subsidies ook inkomsten uit hun eigen werking. Die inkomsten zijn rechtstreeks gerelateerd aan hun eigen activiteiten, waaronder bijvoorbeeld verkoop, diverse dienstenprestaties en activiteiten.

Figuur 45: N organisaties (125/131) dat in hun meerjarenbegroting 2021-2025 inkomsten voorziet uit de eigen werking (naar de onderscheiden posten uit de meerjarenbegroting)

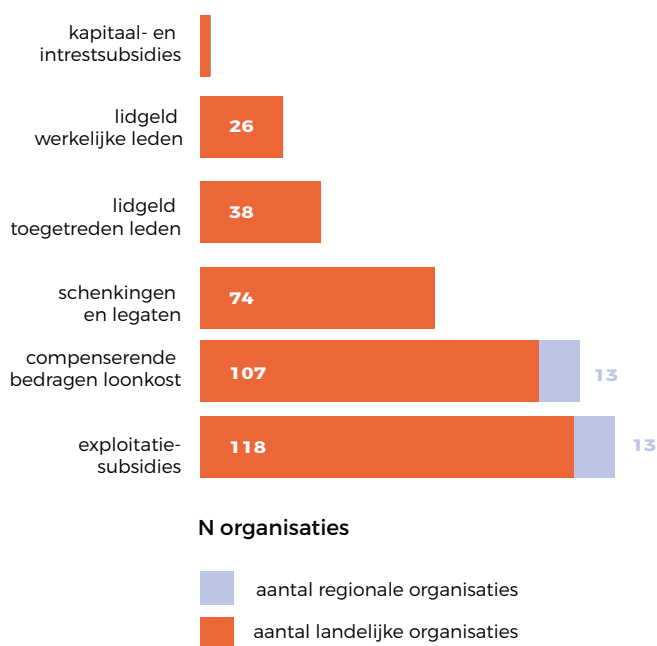

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

De begrote inkomsten uit de eigen werking van de landelijke organisaties (112/118) bedragen gemiddeld 13% van hun totaal begrote inkomsten. Als we naast inkomsten uit de eigen werking ook lidgelden en schenkingen meerekenen, dan voorziet een landelijke organisatie gemiddeld 0,84 euro andere inkomsten voor elke euro werkingssubsidie uit het decreet van 7 juli 2017 en andere subsidies. De begrote inkomsten uit de eigen werking van de regionale organisaties bedragen gemiddeld 8% van hun totaal begrote inkomsten. Voor elke euro werkingssubsidie voorziet een regionale organisatie gemiddeld 0,09 euro andere inkomsten. Regionale organisaties begroten niet alleen relatief minder inkomsten uit de eigen werking, ze voorzien – in tegenstelling tot veel landelijke organisaties – geen inkomsten uit lidgelden of schenkingen.

74 landelijke organisaties (74/118) begroten inkomsten uit schenkingen en legaten, goed voor 15% van hun totale begrote inkomsten. 52 landelijke organisaties (52/118) begroten inkomsten uit lidgelden (werkelijke en/of toetredende leden), goed voor 10% van hun totaal begrote inkomsten.

Figuur 46: N organisaties (131/131) dat inkomsten begroot uit lidgelden, schenkingen, legaten en subsidies in hun meerjarenbegroting 2021-2025 naar onderscheiden posten

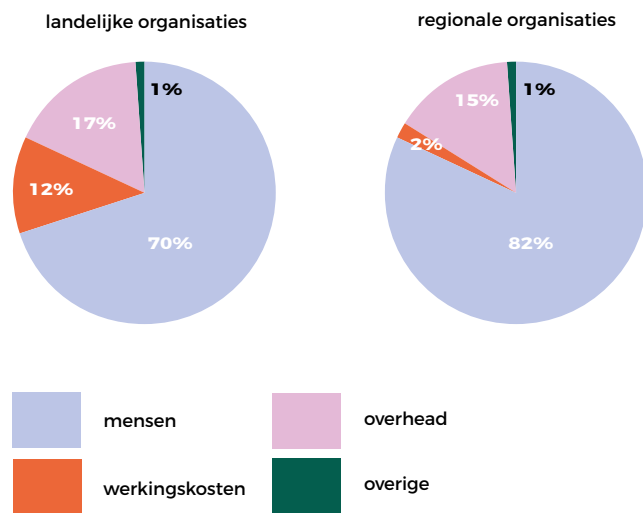
Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Zo goed als alle landelijke organisaties en alle regionale organisaties voorzien inkomsten uit loonkostmatigende maatregelen (post 'compenserende bedragen loonkost'). Die post bevat toelagen uit het Fonds Sociale Maribel (tewerkstellingsbevordering in de non-profitsector), overige compenserende bedragen waaronder GESCO (gesubsidieerde contractuelen) en vergoedingen regularisatie DAC (Derde Arbeidscircuit, jobcreatie voor werklozen). Die laatste middelen maken sinds een regularisatie voortaan structureel deel uit van de subsidies van het decreet van 7 juli 2017. De post 'compenserende bedragen loonkost' is goed voor 6% van de totaal begrote inkomsten van de sector.

4.1.2. Bestedingen

Landelijke organisaties plannen gemiddeld 70% van hun uitgaven te besteden aan mensen (personeel en vrijwilligers), 12% aan werkingskosten en 17% aan overhead (waaronder huisvesting, secretariaat, afschrijvingen, belastingen en andere kosten). De 13 regionale organisaties hebben de intentie om gemiddeld nog meer in mensen te investeren: 82% van hun uitgaven. Verder voorzien ze 2% voor werkingskosten en 15% voor overheadkosten. 2% werkingskosten lijkt weinig. Aangezien de meerjarenbegrotingen onvoldoende detail bieden over de werkingskosten, vermoeden we dat dat een onderschatting is.

Figuur 47: aandeel van de begrote uitgaven bestemd voor mensen, werkingskosten en overhead

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

4.1.3. Financieel beheer

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk verzamelen en interpreteren financiële gegevens, maken keuzes om de organisatie financieel gezond te houden en de toekomst van de organisatie te waarborgen. Ze denken na over hun reserves, inkomsten en uitgaven en het beheer ervan op korte en op lange termijn. Ze voeren een financieel beleid. Alle 131 organisaties (131/131) rapporteren daar ook op een of andere manier in hun subsidieaanvraag over. Niet alleen efficiëntie en effectiviteit zetten hen aan om na te denken over hun financiële mogelijkheden, ook de omstandigheden dwingen hen daar soms toe. Zo kondigde de Vlaamse Regering net voor de indiendatum van de subsidieaanvragen een besparing van 6% aan op de cultuursubsidies. Sommige organisaties rapporteren in hun subsidieaanvraag dat het runnen van een organisatie steeds duurder wordt.

Overheidsbesparingen en stijgende levensduurte zijn voorbeelden van uitdagingen waarop een aantal organisaties gericht inspelen. Dat doen ze op verschillende manieren: sparen, besparen, besteden, diversifiëren van inkomsten en het gevraagde subsidiebedrag verantwoorden. Sommigen rapporteren ook over die financiële strategieën.

Sparen

65 organisaties (65/131) denken er in hun subsidieaanvraag over na om reserves aan te leggen. 26 organisaties (26/131) lichten op hun beurt toe waarom en waarvoor ze hun reserves zullen aanspreken. Ze willen verliezen uit het verleden compenseren of in de toekomst in infrastructuur en personeel investeren. 55 organisaties (55/131) zullen hun sociaal passief aanvullen (een voorziening om als werkgever aan de wettelijke verplichtingen te voldoen bij de beëindiging van arbeidsovereenkomsten). Maar ook andere voorzieningen (bestemde fondsen) zullen worden aangelegd of verhoogd, waaronder fondsen voor onderzoek, infrastructuur en innovatie.

Besparen

Besparen staat op de agenda van 21 organisaties. Ze mikken daarvoor vooral op efficiëntiewinst. Sommige organisaties berekenen dat het aantrekken van specifieke profielen en het investeren in eigen infrastructuur voor digitalisering, ICT en communicatie de uitgaven voor de werking en overhead, en zo ook de totale uitgaven, kunnen drukken. Een beperkt aantal organisaties plant besparingen op personeel. Ze hebben het dan over uitdoofscenario's bij pensioneringen of zullen werknemers deeltijds in plaats van voltijds in dienst houden. Ze hebben het maar zelden over ontslagen.

Besteden

Op basis van de meerjarenbegrotingen kregen we al een algemeen beeld over het bestedingsbeleid van sociaal-culturele volwassenenorganisaties. Ze investeren vooral in mensen (personeel en vrijwilligers). 47 organisaties (47/131) plannen om bijkomende middelen in personeel te investeren. Ze zoeken nieuwe profielen. Dat kunnen projectmedewerkers of educatieve medewerkers zijn met wie ze de inhoudelijke werking willen versterken, ontwikkelen of uitbreiden. Maar vaak zijn dat ook ondersteunende profielen: zakelijke en administratieve medewerkers, communicatiemedewerkers en ICT-medewerkers. Dat kan mogelijk samengaan met een overheid die meer eisen stelt op het vlak van zakelijk beleid en met de opgang van kennis- en informatietechnologieën. In 44 subsidieaanvragen (44/131) vinden we ook investeringsplannen in middelen, meestal in gebouwen, huisvesting en reparaties (23/44) en ICT-infrastructuur (31/44). Sommigen begroten ook personeelstijd om een strategie voor fondsenwerving uit te werken. Maar er worden ook middelen uitgetrokken voor communicatie en promotie (18/44), specifieke sociaal-culturele praktijken (15/44), kennis en opleiding (12/44) en fondsenwerving (10/44).

Diversifiëren van inkomsten

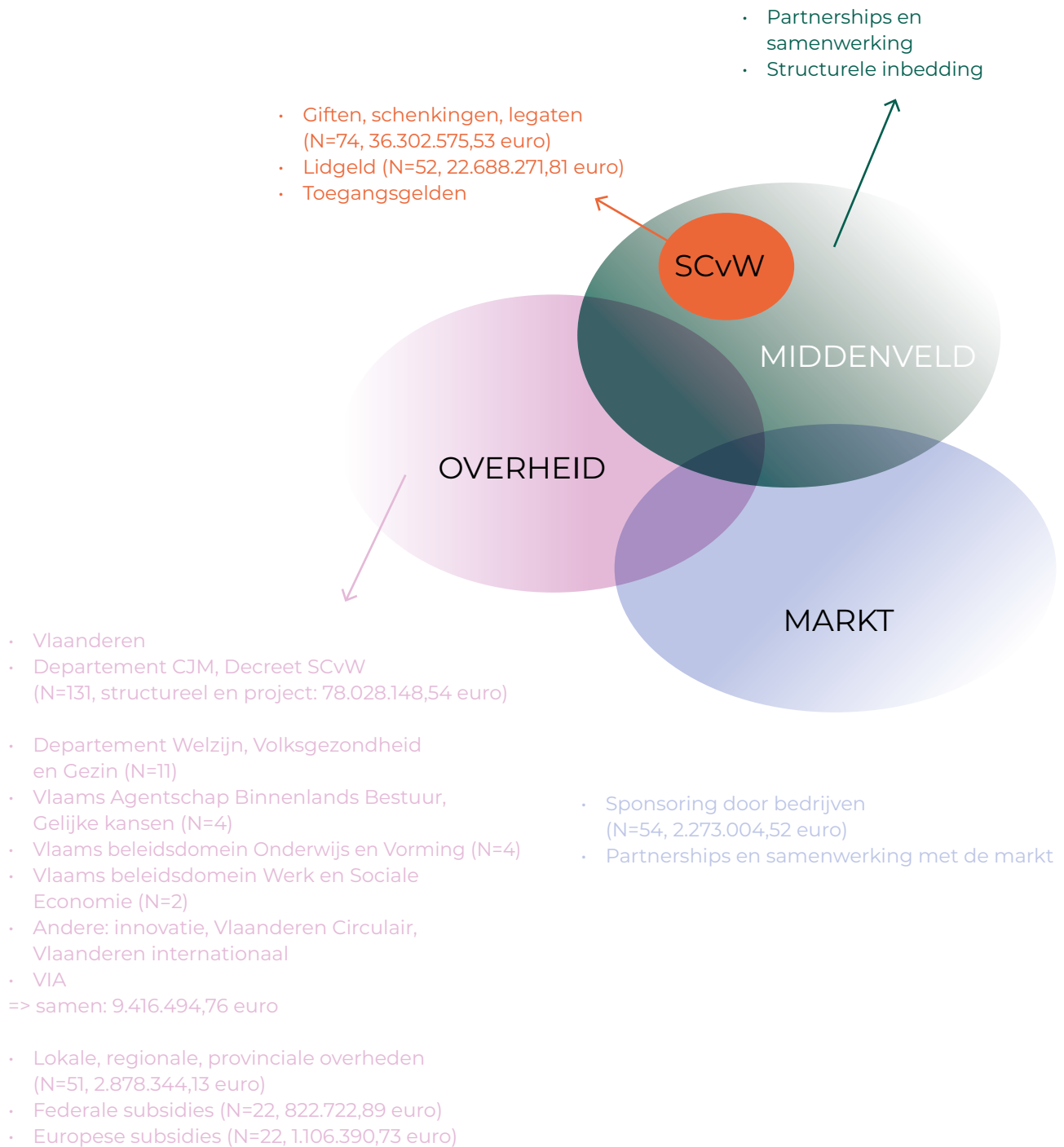
Het diversifiëren van inkomsten staat al langer op de agenda van de overheid. Voormalig minister van Cultuur Sven Gatz publiceerde er eerder een conceptnota over.⁷³ Recent besteedde ook het Departement Cultuur, Jeugd en Media een onderzoekopdracht uit in het kader van de Vlaamse Brede Heroverweging.⁷⁴ Kortom, het diversifiëren van inkomsten wordt verwacht, ook van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. 47 organisaties (47/131) spreken daarover in hun subsidieaanvraag. Daarvoor kijken ze naar andere beleidsdomeinen en overheden, naar diverse projectsubsidies, naar fondsenwerving en ook al eens naar sponsoring door bedrijven. Zo hopen ze personeel in dienst te houden, de werking onverminderd verder te zetten, te anticiperen op mindere tijden of hun afhankelijkheid van de subsidiërende overheid te verminderen. Steeds meer organisaties bekijken ook hoe ze de inkomsten uit hun werking kunnen opdrijven. Sommigen denken na over hun prijzenbeleid. Ze nemen de toegangsgelden voor vormingen, evenementen en activiteiten, de facturen voor dienstverlening en de verkoop van tijdschriften, boeken of publicaties onder de loep. Strategisch prijzenbeleid staat overigens lang niet altijd in dienst van inkomstendiversifiëring. Sommige organisaties streven naar laagdrempelige activiteiten en voeren daarvoor een bewust prijzenbeleid. Lidgelden komen in veel mindere mate in aanmerking als hefboom om inkomsten te verhogen.

⁷³ Gatz, S. (2017).

⁷⁴ Van Looy, B., De Voldere, I., Willems, B. en Janssens, I. (2022).

In onderstaande figuur geven we een overzicht van de verschillende actoren in de samenleving die organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk aanspreken om inkomsten te werven. Waar mogelijk nemen we ook de voorziene bedragen (opgeteld voor heel de sector) op die we in de meerjarenbegrotingen vinden.

Figuur 48: inkomstenbronnen van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (SCvW)

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

In welke mate ontwikkelen sociaal-culturele volwassenenorganisaties – naast sparen, besparen, besteden en diversifiëren van inkomsten – ook bedrijfsmatig gedrag (commerciële activiteiten ontplooiën en managementpraktijken van marktspelers toepassen) als strategie voor hun financieel beleid? Onderzoekers van CSI Flanders observeerden op basis van casussen dat er slechts in beperkte mate sprake is van vermarkting en commercialisering in de sector.⁷⁵ In de subsidiedossiers zien we hoe managementtaal haar intrede doet. Hier en daar lijken activiteiten op commerciële activiteiten. Maar verkopen en dienstenprestaties kunnen ook onderdeel zijn van de sociaal-culturele werking en hebben bijgevolg niet noodzakelijk een louter commercieel oogpunt, ook al brengen ze geld op. In de subsidieaanvragen vinden we onvoldoende informatie om een heldere analyse te kunnen maken over mogelijke commercialisering of vermarkting.

Gevraagde subsidiebedrag verantwoorden

Verantwoording van het gevraagde subsidiebedrag is ook een vorm van financieel beleid. 26 organisaties (26/131) leggen uit waarom ze een hoger subsidiebedrag vragen en waarom de Vlaamse overheid zo'n verhoging moet overwegen. In de meeste gevallen plannen ze een uitbreiding van hun werking, willen ze hun werking vernieuwen of een nieuwe werking ontwikkelen. Drie organisaties argumenteren dat extra middelen nodig zijn om hun werking te continueren of te consolideren. 22 organisaties willen met de extra middelen hun personeel in dienst houden, bijkomende medewerkers aantrekken of investeren in professionalisering. Een beperkt aantal organisaties verwijst naar eerder doorgevoerde besparingen om haar meervraag te verantwoorden.

4.2 Burgerinitiatieven en hun middelen

Burgerinitiatieven starten vaak kosteloos en vrijwillig vanuit het idee van burgers en hun engagement. Toch stoten veel initiatiefnemers vroeg of laat op financiële en materiële noden om hun engagement ten volle te kunnen opnemen.⁷⁶ Op zoek naar middelen zijn ze vaak creatief. Ze maken zelden uitsluitend gebruik van overheidsfinanciering. Evengoed wenden ze zich tot andere financieringsbronnen zoals de markt, het middenveld of het eigen sociaal netwerk. Het is evenwel onmogelijk om een omvattend zicht te geven op de beschikbare middelen van alle burgerinitiatieven.

Onderzoek naar de beschikbare middelen van een specifieke staal van 80 burgerinitiatieven opgericht sinds 2009 toont dat 70% op het moment van de bevraging zichzelf financieel onafhankelijk acht, 36% ontving overheidssubsidies, 10% ontving middelen uit private fondsen en 8% middelen van bedrijven.⁷⁷ Andere onderzoekers met een specifieke interesse in burgerinitiatieven voor gezinnen, observeren heel wat opvoedingsondersteunende initiatieven waarvan de initiatiefnemers zelf de voornaamste sponsors waren.⁷⁸

Vaak probeerden ze hun eigen sociaal netwerk (familie, vrienden, kennissen, (oud)collega's ...) warm te maken om het initiatief te steunen met giften of voor het organiseren van inzamelacties. Een aantal initiatieven ontving middelen (startbudget, financiering, goederen) van serviceclubs, van stichtingen en uit allerlei fondsen. Voor sommige burgerinitiatieven met een vzw-structuur zorgden grootschalige solidariteitscampagnes zoals 'Music for Life' voor een betekenisvolle toename van giften.

⁷⁵ Suykens, B., Verschuere, B. en De Rynck, F. (2018).

⁷⁶ Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K. Valgaeren, E. en Van Meerkerk, I. (2019).

⁷⁷ Noy, F. en Holemans, D. (2016).

⁷⁸ Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K. Valgaeren, E. en Van Meerkerk, I. (2019).

Sommige burgerinitiatieven voltooien hun missie volledig op basis van eigen inspanningen. Fondsenwerving en de opmaak van projectdossiers zijn tijdrovend en gaan soms ten koste van de inzet op de eigenlijke ambities van het initiatief. Andere keren wordt principieel afgezien van subsidies of externe investeringen. Externe financiering staat vaak op gespannen voet met onafhankelijkheid. Mede daardoor zijn burgerinitiatieven nogal eens geneigd om te besparen op kosten. De tijd en vrijwillige inzet die actieve burgers in het initiatief investeren, zijn dan hun belangrijkste middelen. Als dat ontoereikend is, ontwikkelen ze een eigen verdienmodel, organiseren ze crowdfunding, werven ze fondsen, sponsoring of giften (liefst onder minimale voorwaarden), vragen ze een ledenbijdrage of zoeken ze desnoods overheidssteun of subsidies van socialprofitorganisaties.⁷⁹ Als er toch overheidssteun aan te pas komt, is dat lang niet altijd financieel, maar in diverse vormen: startsubsidie, overdracht van een voorziening, steun in natura (infrastructuur), terbeschikkingstelling van een goed (gebruiksrecht, eigendom, pachtovereenkomst, gemeen goed ...) en heel soms een structurele subsidie.

In het kielzog van het discours over de participatiesamenleving experimenteren (lokale) overheden vandaag met verschillende financieringsinstrumenten die het initiatief van burgers kunnen stimuleren en faciliteren. Zo verkent de VVSG in haar Labo lokale burgerparticipatie de mogelijkheden van nieuwe instrumenten zoals het 'Right to Challenge', burgerbegrotingen en wijkbudgetten.⁸⁰

4.3 Middelen van middenveldspelers

We beschikken niet over concrete data om een volledig overzicht te geven van de middelen van middenveldspelers. Wel weten we dat heel wat middenveldinitiatieven in West-Europa al langer publieke diensten leveren. In de naoorlogse periode speelde de Belgische overheid daarop in en bood ze overheidssteun voor dienstverlening op maat van afgebakende doelgroepen zoals jongeren, ouderen en mensen in armoede.⁸¹ Die steun is er nog altijd. Zeker in Vlaanderen is een groot deel van het middenveld sterk vervlochten met de overheid. Uit het Vlaams subsidieregister⁸² leren we dat in het jaar 2022 546.886.420,80 euro subsidies toegekend werden binnen de volgende domeinen met heel veel middenveldinitiatief: de sociale economie, het armoedebeleid, gelijke kansen, jeugdorganisaties en vrijwilligerswerk in de welzijns- en zorgsector.

Overheidssubsidies blijven van kapitaal belang voor de verenigingssector. Volgens de Barometer van de verenigingen⁸³ ontving 74% van de gemonitorde verenigingen in 2022 subsidies van een overheid. Die subsidies waren samen goed voor 58% van hun middelen. Overheidssubsidies komen in België het vaakst van lokale en regionale overheden.

⁷⁹ Van Ham, M. van en van der Meer, J. (2015).

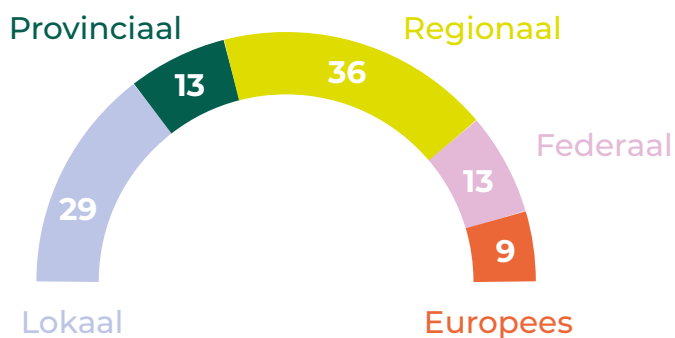
⁸⁰ <https://www.vvsg.be/kennisitem/vvsg/labo-lokale-burgerparticipatie>

⁸¹ Suykens, B., Verschuere, B. en De Rynck, F. (2019).

⁸² <https://subsidieregister.vlaanderen.be>

⁸³ Ipsos (2022). Gebaseerd op een staal van 700 verenigingen uit de 140.188 Belgische verenigingen geregistreerd op www.goededoelen.be.

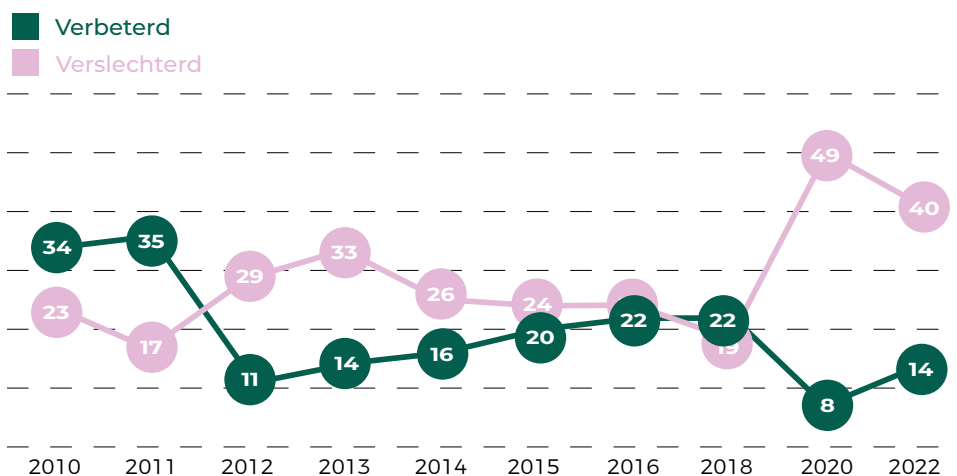
Figuur 49: aandeel oorsprong overheidssubsidies

Bron: KBS, Barometer van de verenigingen - 2022

Toch zag 40% van de verenigingen haar financiële situatie in 2022 verslechteren.

Figuur 50: aantal verenigingen dat de eigen financiële situatie zag verbeteren/verslechteren in de voorbije 12 maanden (in %). Evolutie van 2010 tot 2022.

Bron: KBS, Barometer van de verenigingen - 2022

Prijsstijgingen (al dan niet in combinatie met de coronacrisis) waren daarvoor de belangrijkste redenen. Vooral grote verenigingen zagen hun situatie verslechteren. 6% van de Nederlandstalige verenigingen in België kende in 2022 en in de voorbije maanden zelfs financiële moeilijkheden. Als voornaamste oorzaak wijzen ze op de moeilijkheid om subsidies toegekend te krijgen. Maar ook de coronacrisis manifesteert zich nog steeds, al dan niet in combinatie met de hoge inflatie.

Sinds de opkomst van Nieuw Publiek Management in de jaren tachtig van de vorige eeuw staan gevestigde partnerschappen tussen middenveld en overheid steeds meer onder druk.⁸⁴ Ook in Vlaanderen lijken middenveldorganisaties daar niet aan te ontsnappen. Zowel door onzekerheid over inkomsten als door wijzigende relaties met subsidiërende overheden, voelen middenveldorganisaties in verschillende sectoren in toenemende mate een druk om meer actief inkomsten te gaan zoeken buiten de overheid.⁸⁵ Ze doen dat door:

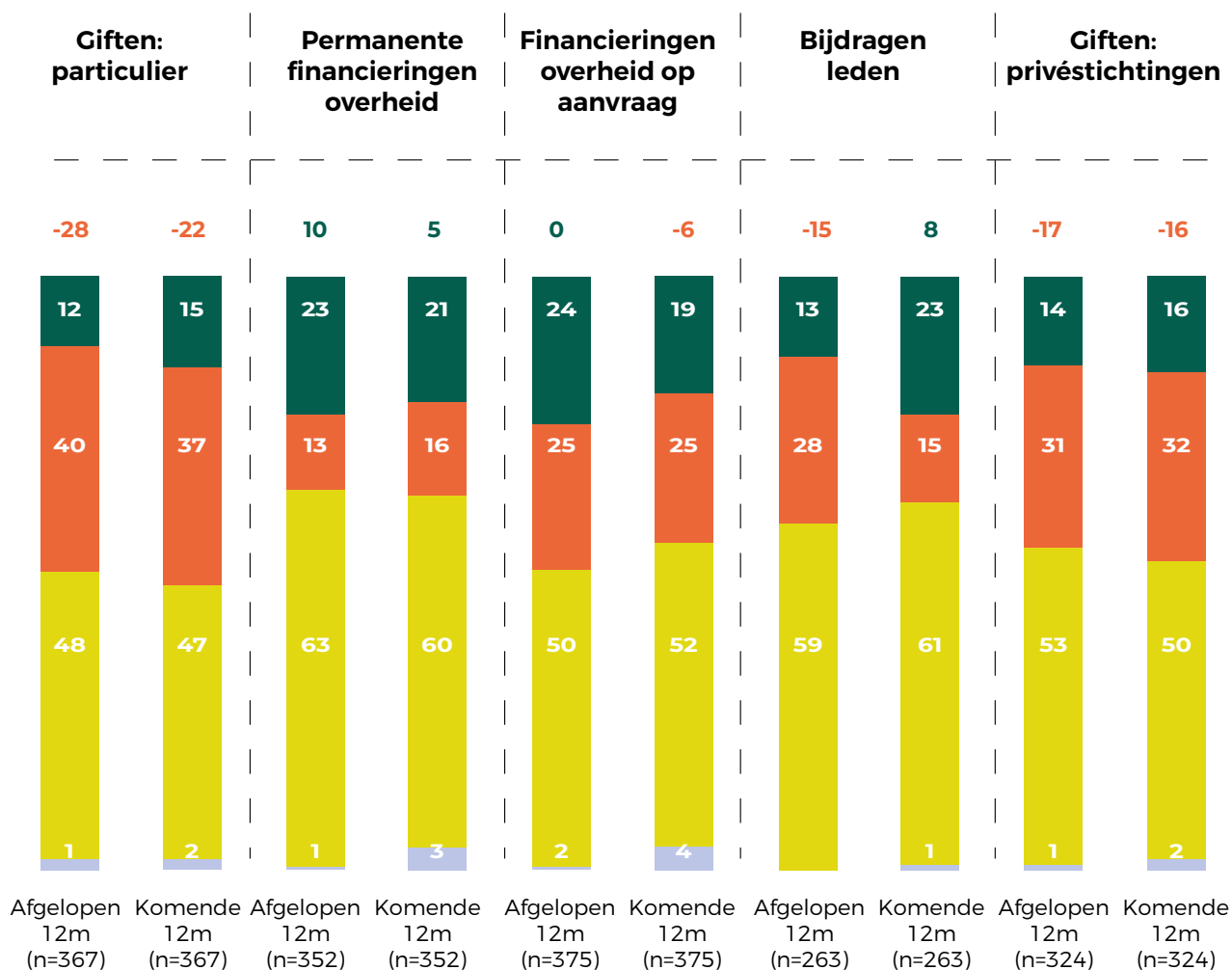
- commerciële activiteiten te ontwikkelen
- financiering aan te vragen bij verschillende overheden (verschillende schalen (van lokaal tot Europees) en verschillende beleidsdomeinen)
- steeds meer projectfinanciering aan te vragen
- activiteiten voor fondsenwerving uit te breiden
- lidgeld of deelnameprijzen te verhogen
- de operationele efficiëntie te verhogen (automatiseren en administratieve processen centraliseren)
- hun bestuursorgaan aan te vullen met leden met specifieke expertise op vlak van marktlogica

De Barometer van de verenigingen geeft aan dat 73% van de verenigingen in 2022 giften ontving. Die giften waren samen goed voor 25% van hun middelen. Over de specifieke bijdrage van de leden waren de verenigingen voor de komende twaalf maanden eerder optimistisch. In 2022 lijken de inkomsten uit bijdragen van leden en ook van commerciële activiteiten zich, na het moeilijke coronajaar 2020, enigszins te herstellen. Dat geldt niet voor giften van particulieren of privé-stichtingen, legaten en nalatenschappen. Daarover maken verenigingen zich relatief veel zorgen.

⁸⁴ Suykens, B., Verschuere, B. en De Rynck, F. (2019).

⁸⁵ Suykens, B., Verschuere, B. en De Rynck, F. (2018).

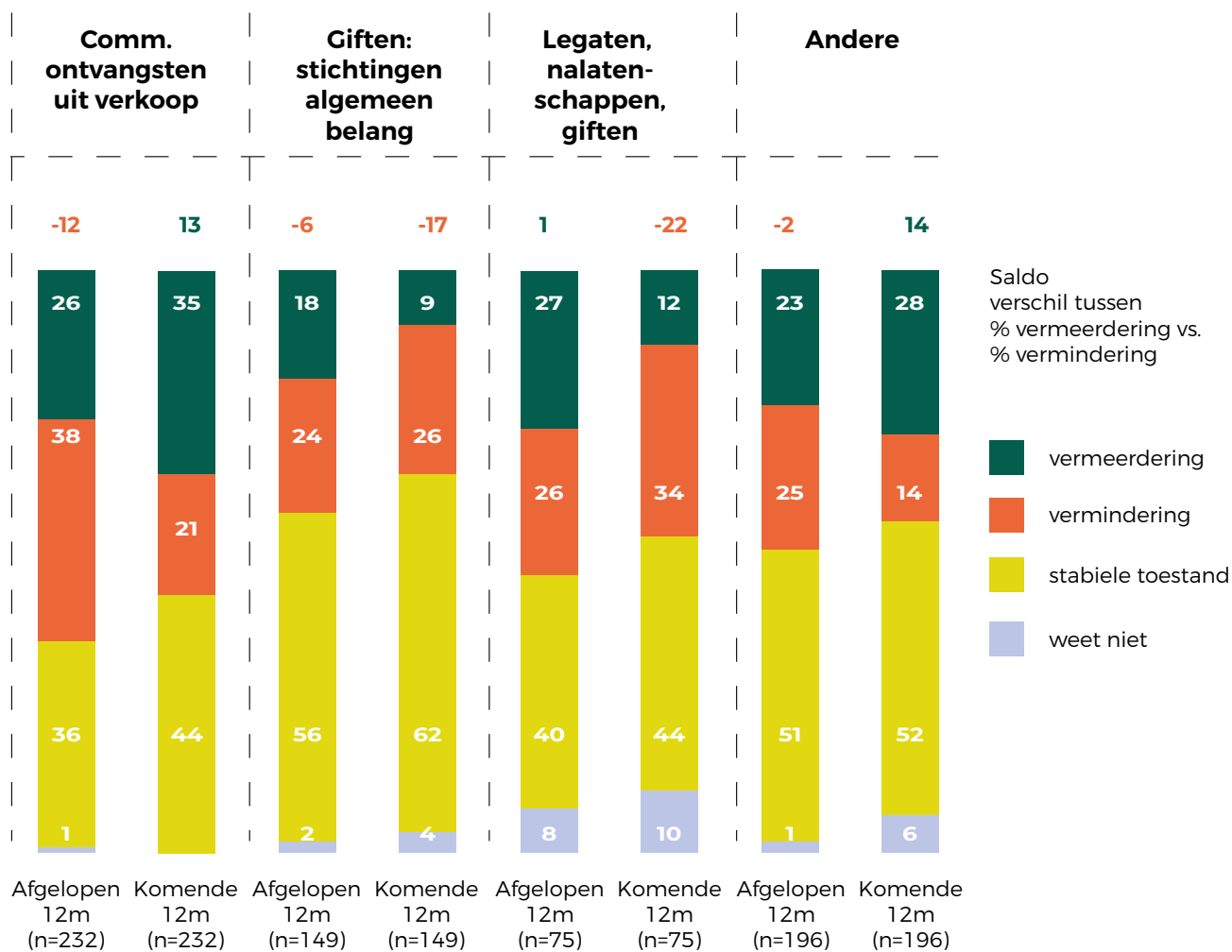
Figuur 51: financieringsbronnen - verleden (afgelopen 12 maanden (2022)/ toekomst (komende 12 maanden))

Bron: KBS, Barometer van de verenigingen - 2022

Commerciële ontvangsten uit verkoop of verdienactiviteiten worden in de eerste plaats opgezet om financiële onzekerheid te counteren. Ook al lijkt sociaal ondernemerschap in toenemende mate een maatschappelijke norm voor middenveldorganisaties te worden, toch vertonen heel wat verdienactiviteiten volgens onderzoekers van CSI Flanders meestal een duidelijk inhoudelijke link met de missie van de organisaties. Middenveldorganisaties die sterk inzetten op beleidsbeïnvloeding zetten meer verdienactiviteiten op die geen inhoudelijke link hebben met de missie (bijvoorbeeld verkoop gadgets). Kleinere organisaties hebben minder mogelijkheden om verdienactiviteiten op te zetten. In financieel moeilijke tijden leggen zij zich hoofdzakelijk toe op beleidsbeïnvloeding.

De tendens naar 'non-profitcommercialisering' kent voor- en tegenstanders. Voorstanders benadrukken de kansen van commercialisering. Commerciële inkomsten dragen volgens hen bij aan de financiële slagkracht van middenveldorganisaties. Het verlaagt ook de afhankelijkheid van overheden. Volgens tegenstanders kunnen commerciële activiteiten uitsluitingsmechanismen in de hand werken. Een commerciële logica doet dienstverleners sneller kiezen voor 'cliënten' die het gemakkelijkst vooruit te helpen zijn, waardoor de signaalfunctie van middenveldorganisaties dreigt af te vlakken.

⁸⁶ Suykens, B., Verschuere, B., George, B. en De Rynck, F. (2019).

⁸⁷ Suykens, B., Verschuere, B., George, B. en De Rynck, F. (2019).

SAMENVATTING: MIDDELEN

Verdeling van werkingssubsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk

Het decreet van 10 maart 2023 voorziet voor landelijke organisaties jaarlijks minimaal 150.000 euro aan werkingssubsidies. Regionale organisaties ontvangen jaarlijks 1,7 euro per inwoner uit hun regio of het minimum van 600.000 euro. Sinds 2012 indexeert de Vlaamse overheid enkel nog het aandeel personeelsmiddelen (geschat op 80% van het werkingssubsidiebedrag) en niet langer de werkingssubsidies (20% van de werkingssubsidie). En in 2010, 2011, 2014 en 2019 bespaarde de Vlaamse Regering op haar uitgaven voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk. In 2023 ontvingen alle landelijke organisaties samen 64.420.988 euro werkingssubsidies (81,12% van de Vlaamse werkingssubsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk). De regionale organisaties ontvingen samen 13.120.242 euro (16,52%). Het steunpunt ontving 1.487.220 euro (1,87%) en de belangenbehartiger 383.564 euro (0,48%).

Subsidiespanning in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

De subsidiespanning in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk is groot. Veel organisaties krijgen relatief weinig subsidies en weinig organisaties krijgen relatief veel subsidies. 90 organisaties (90/131) krijgen tussen 2021 en 2025 jaarlijks een subsidie onder de 500.000 euro, met 150.000 euro als laagste subsidie. 22 organisaties (22/131) krijgen een jaarlijkse subsidie tussen 500.000 euro en 1.000.000 euro. En negentien organisaties krijgen jaarlijks meer dan 1.000.000 euro aan Vlaamse subsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk, met 2.891.575,87 euro als het hoogste toegekende subsidiebedrag.

Subsidieafhankelijkheid van civiele sociaal-culturele actoren

Heel wat civiele sociaal-culturele actoren werven een substantieel deel van hun financiële inkomsten uit overheidssubsidies. Dat maakt hen in wisselende mate financieel afhankelijk van overheden. De afhankelijkheid van Vlaamse subsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk van 131 organisaties (begin 2021) uit die sector varieert tussen 7% (heel weinig afhankelijk) en 99% (zo goed als volledig afhankelijk). De helft van de organisaties is voor minstens 60% financieel afhankelijk van die subsidies. Regionale organisaties rekenen gemiddeld voor 78% van hun inkomsten op die Vlaamse subsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk. Sommige sociaal-culturele volwassenenorganisaties gaan op zoek naar diverse inkomstenbronnen. Veel burgerinitiatieven zijn op hun hoede voor een te grote subsidieafhankelijkheid en zijn creatief in het zoeken naar inkomsten uit de markt en het eigen sociaal netwerk.

Besteding van middelen in het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Sociaal-culturele volwassenenorganisaties besteden veruit het grootste deel van hun financiële middelen aan betaalde beroepskrachten en vrijwilligers. Landelijke organisaties besteden 70% van middelen aan mensen, regionale organisaties 82%. Sociaal-culturele volwassenenorganisaties die hun medewerkersbestand willen uitbreiden in de loop van 2021-2025 plannen vooral investeringen in ondersteunende profielen waaronder zakelijke medewerkers, administratieve medewerkers, communicatiemedewerkers en ICT-medewerkers.

Diversificatie van inkomsten bij civiele sociaal-culturele actoren

Overheidsdruk, overheidsbesparingen, stijgende levensduurte en streven naar financiële zekerheid zetten civiele sociaal-culturele actoren aan tot diversificatie van hun inkomsten. Ze zoeken actief naar (project)subsidies bij meerdere overheden (andere beleidsniveaus en beleidsdomeinen). De 131 organisaties (begin 2021) uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk voorzien jaarlijks 78.028.149 euro Vlaamse subsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk (werkings- en projectsubsidies, 37% van hun voorziene jaarinkomsten), 9.416.994,76 euro andere Vlaamse subsidies, 2.878.344 euro subsidies van lokale overheden, 822.723 euro federale subsidies en 1.106.391 euro Europese subsidies. Dat is in totaal 92.252.101 euro aan overheidssubsidies of zo'n 43,71% van hun voorziene jaarinkomsten. Sommigen vullen hun inkomsten aan met lidgelden en/of vragen een deelnameprijs aan de deelnemers voor (een deel van) hun activiteiten. Daarnaast werven civiele sociaal-culturele actoren middelen uit schenkingen, legaten en sponsoring.

De 131 organisaties (begin 2021) uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk voorzien samen in hun meerjarenbegrotingen 2021-2025 jaarlijks 61.263.852 euro uit lidgelden, giften, schenkingen en legaten (29 % van hun voorziene jaarinkomsten), waarvan 2.273.005 euro sponsoring door marktspelers (1,07% van hun voorziene jaarinkomsten). Sommigen ontwikkelen verdienactiviteiten (verkopen en dienstenprestaties). Tegenstanders van verdienactiviteiten waarschuwen voor een spanning tussen de missies van middenveldorganisaties en marktlogica's.

5. Spreiding en schaal

Civiele sociaal-culturele actoren dragen bij aan maatschappelijke veranderingen in een concrete sociaal-culturele context. Soms is die context de buurt of de gemeente en willen civiele sociaal-culturele actoren vooral op lokale schaal dingen in beweging zetten. Andere keren reikt hun actieradius en invloedssfeer verder en willen ze voor een regio, voor de Vlaamse Gemeenschap of nog ruimer relevant zijn.

Regionale en landelijke organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk moeten hun relevantie voor de toegewezen regio of voor Vlaanderen, al dan niet met inbegrip van Brussel, aantonen. De actieradius en de invloedssfeer van burgerinitiatieven en middenveldspelers zijn minder eenduidig vastgelegd en kunnen van verschillende factoren afhangen: de concrete aanleiding in de sociaal-culturele context voor hun initiatief, de specifieke maatschappelijke uitdaging(en) die ze opnemen, de publieke debatten waarin ze een inbreng (willen) hebben, de relaties die ze aanknopen, de middelen waarover ze beschikken, de achterban waarop ze terugvallen ...

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk formuleren in hun subsidieaanvraag 2021-2025 een aantal indicatoren om later de relevantie en uitstraling van hun werking mee te duiden. Landelijke organisaties moeten dat doen voor het Nederlandse taalgebied en eventueel ook voor het tweetalige gebied Brussel-Hoofdstad, regionale organisaties voor de hen toegewezen regio. In de lokale vrijetijdsmonitor vinden we bovendien gegevens (gebaseerd op SISCA 2.0, werkingsjaar 2021) over landelijke organisaties die met lokale groepen werken. De monitor toont hoe die groepen over het Vlaamse Gewest verspreid zijn.

De actieradius en invloedssfeer van burgerinitiatieven en sociaal-culturele middenveldspelers vallen niet onder zo'n eenduidige richtlijnen en kunnen van verschillende factoren afhangen. Voor die civiele sociaal-culturele spelers beschikken we niet over specifieke data. Op basis van een veldverkenning burgerinitiatieven en van het CSI Flanders-onderzoek kunnen we hun reikwijdte, uitstraling en relevantie enkel in grote lijnen in beeld brengen.

5.1 Relevantie en uitstraling van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Regionale en landelijke organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk moeten de relevantie en uitstraling van hun werking voor de toegewezen regio, het Nederlandse taalgebied of voor het Nederlandse taalgebied en het tweetalige gebied Brussel-Hoofdstad, aantonen. Dat is als beoordelingselement opgenomen in de decreten van 2017 en 2023. De meeste organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk wijzen op de geografische spreiding van hun activiteiten of op de verspreide woonplaatsen van hun deelhebbers en deelnemers om hun relevantie en uitstraling te verantwoorden.

Ook al zegt zo'n spreiding niet direct iets over hun resultaten of relevantie, het helpt indirect om de bijdrage van de organisatie aan maatschappelijke debatten en ontwikkelingen in te schatten. Spreiding wordt in de subsidieaanvragen op twee verschillende manieren geoperationaliseerd:

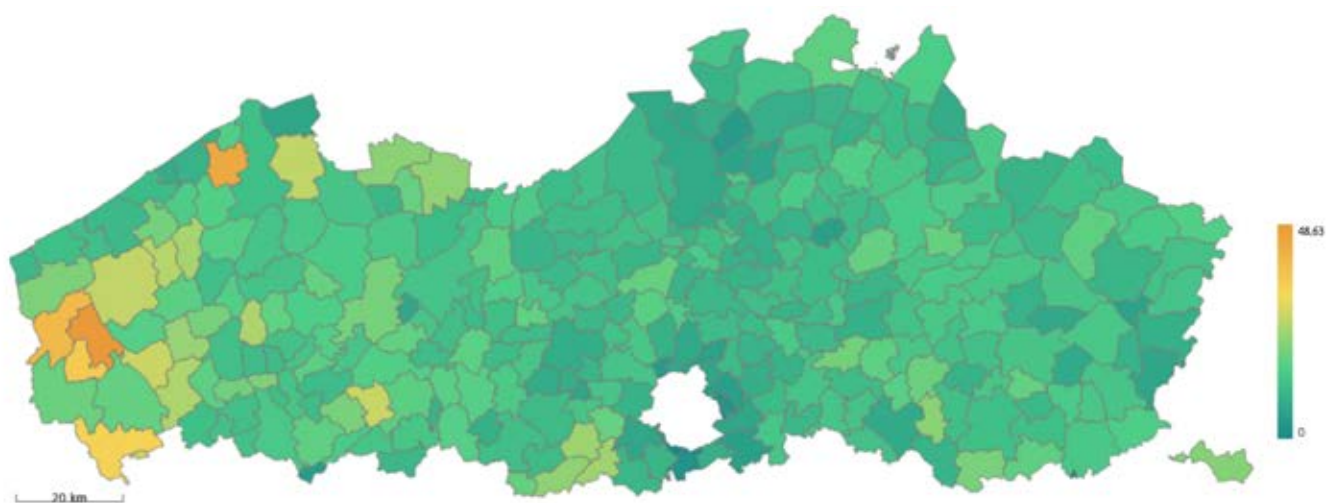
- locatie van activiteiten: 104 organisaties (104/131) zullen in hun voortgangsrapport aangeven waar hun activiteiten plaatsvinden of waar hun betrokken groepen actief zijn,
- bereik: 82 organisaties (82/131) zullen rapporteren over de woonplaats van hun deelnemers, leden en vrijwilligers.

Later (begin 2025), na een analyse van de voortgangsrapporten 2023, zullen we allicht meer concreet kunnen rapporteren over de indicatoren voor spreiding. Ondertussen rapporteren al 62 organisaties over (lokale) afdelingen of lidverenigingen. Een meerderheid van die 62 organisaties (57/62) organiseert via haar afdelingen of lidverenigingen een geografische spreiding en onderscheidt geografische niveaus:

- landelijk niveau, bijvoorbeeld een nationaal of landelijk secretariaat (29/57)
- provinciale werkingen (14/57)
- regionale werkingen (22/57)
- lokale groepen, antennes, kernen ... (44/57)

De lokale groepen van organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk kunnen we in kaart brengen op basis van de lokale vrijetijdsmonitor (gegevens uit SISCA 2.0, werkingsjaar 2021).

Figuur 52: totaal aantal lokale fysieke groepen van sociaal-cultureel volwassenenwerk in het jaar 2021. Een vergelijking per 10.000 inwoners

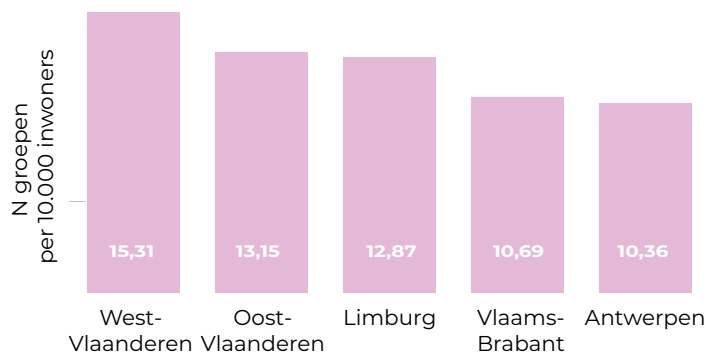

Bron: Departement CJM, lokale vrijetijdsmonitor

In Vlaanderen tellen we gemiddeld 12,29 lokale groepen van sociaal-culturele volwassenenorganisaties per 10.000 inwoners. Die lokale groepen zijn relatief sterker geconcentreerd in West-Vlaanderen. Die concentratie is relatief lager in de provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen.

⁸⁸ <https://www.vlaanderen.be/vrijetijdsmonitor/nl/rapporten/aanbod/culturele-verenigingen/sociaal-cultureel-volwassenenwerk>

Figuur 53: totaal aantal lokale fysieke groepen van sociaal-cultureel volwassenenwerk per provincie in het jaar 2021. Een vergelijking per 10.000 inwoners

Bron: Departement CJM, lokale vrijetijdsmonitor

In de Uitdatabank prijzen 28.000 organisaties 215.000 cultuur- en vrijetijdsactiviteiten per jaar aan en bereiken daarmee meer dan 3.000.000 mensen. Daarvan werden in 2023 25.462 activiteiten als een sociaal-cultureel werk-event gelabeld.

Ook regionale organisaties spreiden hun initiatieven in de hen toegewezen regio. Daarvoor werken ze samen met lokale spelers of ontplooiën ze activiteiten in gemeenschapscentra of culturele centra van de gemeenten uit hun regio. Het Bovenlokale Cultuurdecreet van 15 juni 2018 biedt nieuwe mogelijkheden om hun werking te spreiden in hun regio. Dat decreet voorziet een subsidielijn voor intergemeentelijke samenwerkingen (IGS) rond cultuur. Sinds januari 2020 werken 19 erkende intergemeentelijke samenwerkingsverbanden (IGS'en) over de grenzen van gemeenten, sectoren en disciplines heen aan meer cultuur. Regionale organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk spelen daarop in en verbinden zich in hun eigen regio met één of meerdere IGS'en. Aan 17 van de 19 culturele IGS'en wordt een van de 13 Avansa's gelinkt, meestal als betrokken partner (9/17), één keer als kernpartner, de andere keren als netwerkpartner of voor specifieke projecten van het IGS.⁸⁹

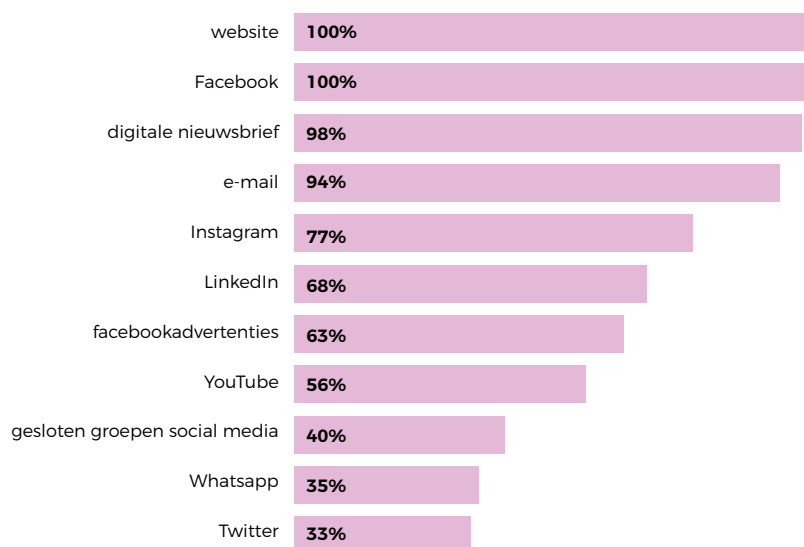
Met de opkomst van sociale media bereiken organisaties steeds meer een onlinepubliek. De geografische spreiding van dat publiek is moeilijker te duiden. Sommige organisaties tellen wel hun digitaal bereik, bijvoorbeeld het aantal volgers, bezoekers, likes of kliks. De grootte van dat bereik kan dan een indicatie zijn voor relevantie en uitstraling.

Digitalisering wordt door 95 organisaties in hun subsidieaanvraag 2021-2025 als een uitdaging gepresenteerd in hun maatschappelijke contextanalyse. Vooral kansen en uitdagingen om de eigen sociaal-culturele praktijken ook digitaal uit te bouwen, komen er aan bod. Twaalf organisaties vermelden in hun subsidieaanvraag ook hoe ze hun primaire processen (sociaal-culturele praktijken) zullen digitaliseren: faciliteren van e-leren en introduceren van blended learning, online campagne voeren, online groepen vormen en ondersteunen en digitale belevingsmomenten aanbieden. In hun duiding bij de leerfunctie zeggen dan weer 38 organisaties op een of andere manier digitale werkvormen en hulpmiddelen te gebruiken.

Alle organisaties zetten alvast meerdere digitale kanalen in voor communicatie over en in hun sociaal-culturele praktijken.

⁸⁹ Doenker (2023).

Figuur 54: aandeel (in %) van 81 organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (81/130 in 2022) dat digitale kanalen inzet voor communicatie over en in praktijken

Bron: Frans, M. (2023).

Website, Facebook, digitale nieuwsbrieven en e-mail spannen daarbij de kroon. Zo goed als alle 81 organisaties gebruiken die media. Verder lijken Instagram (77%), LinkedIn (68%) en betaalde Facebookadvertenties (63%) goed ingeburgerd. Gesloten groepen op sociale media worden vooral ingezet door kleinere organisaties, terwijl grotere organisaties net iets vaker beroep lijken te doen op YouTube. Naast website en e-mail zetten organisaties al snel in op minstens drie sociale media. De grootte van de organisatie heeft weinig tot geen invloed op het aantal ingezette digitale media. 25 organisaties rapporteren in hun subsidieaanvraag 2021-2025 over het analytisch gebruik van sociale media en websites en gebruiken daarvoor de volgende tools:

- Google Analytics (13/25)
- CRM-systeem (7/25)
- Mailchimp (6/25)
- Facebook Insights (4/25)

Relevantie en uitstraling worden ook verantwoord op basis van de inhoud van activiteiten en praktijken. Sommige organisaties spelen in op kwesties die onderwerp zijn van een levendig publiek debat met verschillende actoren. Daarmee geven ze aan in te spelen op relevante maatschappelijke kwesties. Soms reikt die relevantie zelfs ver voorbij onze landsgrenzen, zoals bij publieke debatten over klimaatopwarming of wereldvrede.

Organisaties verantwoorden niet alleen over relevantie en uitstraling vanuit hun eigen controlesfeer (hun praktijken), ze doen dat soms ook voor hun invloedssfeer (de effecten van hun praktijken). Ze duiden dan waar, wanneer en hoe andere actoren in onze samenleving of participanten hun standpunten, werkwijzen of praktijken overnemen of waarderen. Indicatoren die ze daarvoor ontwikkelen zijn:

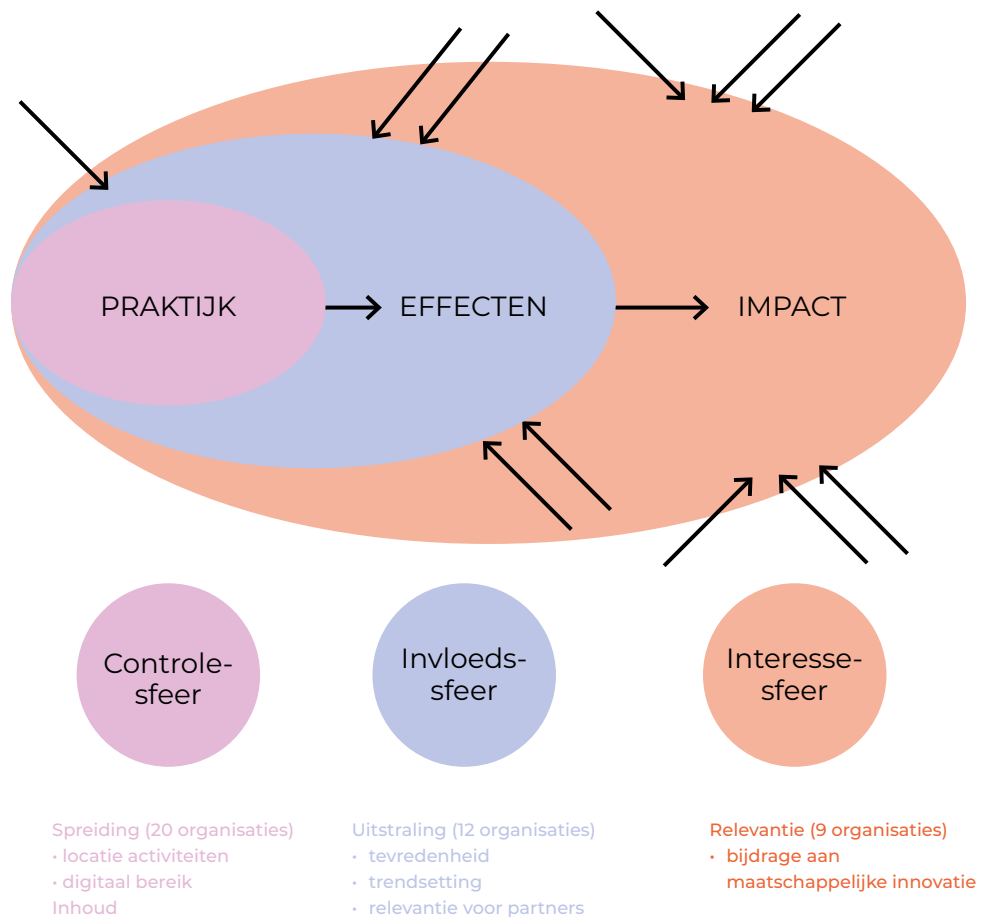
⁹⁰ Het driesferenmodel toegepast op sociaal-cultureel werk (zie o.a. Jans, 2018):
 - controlesfeer: operationele omgeving (inputs, activiteiten en outputs) van een praktijk
 - invloedssfeer: de effecten van praktijken op participanten en hun omgeving of outcomes
 - interessesfeer: beoogde maatschappelijke verandering of impact

- de mate waarin ze trendsetter, voorloper en toonaangever zijn in maatschappelijke debatten,
- de tevredenheid van deelnemers, vrijwilligers of leden,
- het aantal partners dat een beroep doet op hun diensten.

Themaorganisaties worden regelmatig geconsulteerd omwille van hun specifieke expertise. Doelgroeporganisaties zijn vaak een partner voor organisaties die hun doelgroep willen verbreden. Regio-organisaties worden ingeschakeld om dynamieken en activiteiten in de regio te ondersteunen, te coördineren of op elkaar af te stemmen.

Ten slotte wijzen ook enkele organisaties op realisaties en resultaten in hun interessesfeer (maatschappelijke impact) die ze in de regio, Vlaanderen, Brussel of een aantal keer ook buiten de landsgrenzen situeren. Zo vinden we in sommige subsidieaanvragen documentatie over welbepaalde maatschappelijke innovaties en de specifieke bijdrage van de organisatie.

Figuur 55: situering van spreiding, uitstraling en relevantie binnen drie sferen

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Vanuit de interessesfeer is het onmogelijk om relevantie en uitstraling aan te tonen met eenduidige oorzaak- en gevolgrelaties. De maatschappelijke kwesties waar organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk zich voor engageren zijn daarvoor te complex. Binnen die sfeer zijn processen in de samenleving het gevolg van vele dynamieken en invloeden van verschillende actoren in de samenleving.

5.2 Het actieterrein en de invloedssfeer van burgerinitiatieven

Veel nieuwe burgerinitiatieven zijn lokaal verankerd. Dat is niet verwonderlijk gezien de leefwereldgerichtheid ervan. Korte keten, decentralisering, herwaardering van de buurt, van staat tot straat, lokaal is het nieuwe normaal ... het zijn maar enkele slogans die aantonen dat de directe leefomgeving een goede context biedt voor burgerinitiatief. Buurtbindingen lijken in elk geval bij te dragen tot een gezamenlijke aanpak van buurtproblemen.⁹¹ Door de grootte biedt de buurt een gunstig kader voor de ontwikkeling van allerlei soorten initiatieven, interactie, uitwisselingen, onderlinge hulp en kritische reflectie. Juist de nabijheid van en in de buurt biedt veel concrete aanknopingspunten en aanleidingen voor actief burgerschap. Op die manier geven burgers hun onmiddellijke omgeving vorm.⁹² In de buurt zetten mensen zich regelmatig in voor het oplossen (of voorkomen) van maatschappelijke problemen of starten bewoners samen concrete buurtprojecten: opknappen van een pleintje of speeltuin, op poten zetten van een buurtfeest, een oogje in het zeil houden als 'buurtvader' ...⁹³

In de literatuur wordt daarom snel de koppeling gemaakt tussen het buurtniveau en allerlei vormen van buurtbeheer. Daardoor lijkt het soms alsof burgerinitiatief met buurten en wijken samenvalt, maar dat is lang niet altijd het geval. Burgers raken ook vanuit hun leefwereld betrokken bij het wel en wee van instellingen die op een bovenlokale schaal opereren, bijvoorbeeld instellingen uit levensdomeinen zoals onderwijs, werk of (gezondheids)zorg. Soms leidt die betrokkenheid tot eigen initiatief dat verder reikt dan de buurt en waarbij de relatie met de lokale overheid minder prominent is.⁹⁴ Zo kunnen burgers ook initiatief nemen in bovenlokale onderwijsinstellingen, in bovenlokale culturele centra, rond erfgoed met een bovenlokale uitstraling, in en voor gemeentegrensoverschrijdende natuurgebieden, in andere dan buurtgemeenschappen (bijvoorbeeld geloofsgenootschappen of etnische gemeenschappen zoals Untold Asian Stories, Afromedica, Burgerplicht en Hoop Kiel), in bovenlokale actiegroepen of sociale bewegingen (bijvoorbeeld Black Lives Matter, Gele Hesjes) en naar aanleiding van grotere maatschappelijke vraagstukken en debatten zoals over verkeer, milieu, gezondheidszorg, asielzoekers, armoede en vluchtelingen (bijvoorbeeld Grootouders voor het Klimaat, Cinemaximiliaan, Palestina Solidariteit, Pigment en Reveil).

In de literatuur over burgerinitiatieven wordt wel vaak een onderscheid gemaakt tussen 'stadsburgerschap' en 'dorpsburgerschap'. In stedelijke contexten boomen burgerinitiatieven volgens verschillende waarnemers heel snel. Zij zien in de stad vaak dezelfde burgers initiatief nemen. Het zijn burgers die elkaar kennen en betrekken en die het nemen van burgerinitiatief in de vingers hebben ('ons kent ons'). In tweede instantie proberen ze daar ook andere mensen bij te betrekken. Hun doelstellingen zijn vooral gericht op leefbaarheid en solidariteit. Leefbaarheid lijkt in de grote stad een veel vanzelfsprekender thema dan in een dorp. Denk bijvoorbeeld aan criminaliteit, ontgroening en participatie van minderheden. Innovatieve initiatieven rond die lastige problematieken (wicked problems) zijn volgens sommigen vooral op stedelijk niveau merkbaar.⁹⁵

⁹¹ Dezeure, K., De Rynck, F., Steyvers, K. & Reynaert, H. (2008).

⁹² Vanoeteren, C. (2019).

⁹³ van de Wijdeven, T. M. F., Hendriks, F. & Vrielink, M. (2010).

⁹⁴ Wauters, B. De Rynck, F. & Dezeure, K. (2013).

⁹⁵ Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009).

Op dat stedelijke niveau staan – alleen al door de densiteit – overheid, middenveld en bedrijven dicht bij elkaar: “Het is in grootsteden dat de kiemen van een nieuwe, eenentwintigste-eeuwse samenleving te vinden zijn. De maatschappelijke transitie doen zich daar niet alleen het scherpst voor, ook de creativiteit en het engagement om ermee om te gaan, is daar het meest aanwezig. Dichtheid en nabijheid, de essentiële kenmerken van de stad, bieden eens te meer maatschappelijke meerwaarde.”⁹⁶ Zo vinden we in stedelijke contexten ook innovatie binnen het middenveld zelf terug, in de vorm van een toenemend aantal burgerinitiatieven, commons, burgercollectieven ... Vandaag ontstaan die initiatieven daar in een context van maatschappelijke transitie, een samenleving die op veel vlakken sterk en snel verandert. Burgers nemen er het heft in handen en vullen de gaten die overheden en anderen laten vallen.⁹⁷

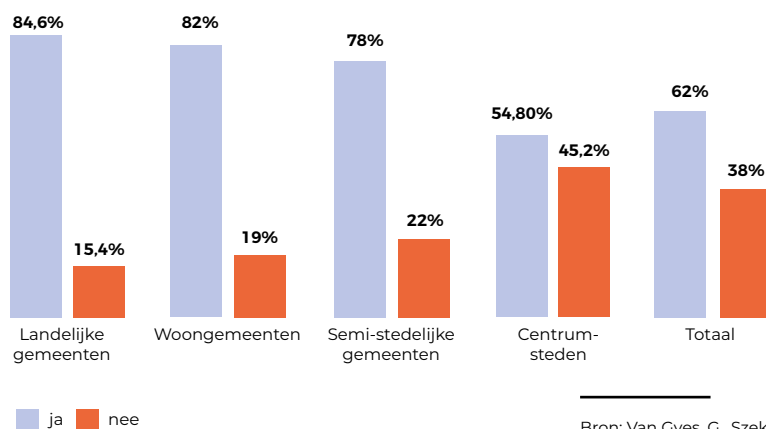
Enkele ondersteuners van burgerinitiatieven die in landelijke gebieden actief zijn en die we interviewden voor een veldverkenning burgerinitiatieven, benadrukten zelf de verschillen tussen stedelijk en landelijk burgerinitiatief. In kleinere gemeenten zien ze alvast minder gemakkelijk burgerinitiatieven ontstaan en zijn die initiatieven vaak ook kleinschaliger. Dat wil niet zeggen dat er geen burgerinitiatieven te bespeuren zijn op het platteland. De algemene vergadering van de Vlaamse Vereniging Dorpsbelangen (VVD) telde in 2020 alvast 58 unieke bewonersgroepen, verspreid over alle provincies in Vlaanderen, die zij als een burgerinitiatief ondersteunen.

5.3 De actieradius van sociaal-culturele middenveldspelers

Vlaanderen kent traditioneel een sterke verenigingscultuur. In 2018 telden de onderzoekers van CSI Flanders bovenop de 2.477 Vlaamse middenveldspelers uit hun mappingonderzoek, nog eens drie à vier lokale middenveldorganisaties per 1.000 inwoners in Vlaanderen.⁹⁸ In landelijke en semistedelijke gemeenten is die verenigingsdichtheid hoger, in de grootste centrumsteden lager. Gevestigde middenveldinitiatieven lijken lokaal, in tegenstelling tot nieuwe burgerinitiatieven, sterker aan bod te komen op het platteland dan in de stad.

62% van de lokale middenveldorganisaties maakt deel uit van een groter geheel. Significant meer lokale middenveldorganisaties uit landelijke gemeenten maken deel uit van een groter geheel, maar ook in de centrumsteden is nog 54,8% van de lokale middenveldorganisaties deel van een groter geheel. Dat wijst op het belang van bovenlokale en Vlaamse middenveldorganisaties voor het lokale middenveld.

Figuur 56: aantal lokale middenveldorganisaties dat deel is van een groter geheel

Bron: Van Gyes, G., Szekér, L. en Laoukili, F. (2018)

⁹⁶ Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009).

⁹⁷ Hitchins, T., Pauly, R., De Rynck, F. & Verschuere, B. (2019) en Pauly, R., Hitchins, T., Verschuere, B. & De Rynck, F. (2020).

⁹⁸ Van Gyes, G., Szekér, L. en Laoukili, F. (2018).

Veel van die lokale middenveldorganisaties werken niet gemeentebreed.⁹⁹ Velen ervan zijn in deelgemeenten actief. Heel wat gemeenten tellen zo meerdere afdelingen van één bovenlokale of Vlaamse middenveldorganisatie. De golf van gemeentefusies in 1976 heeft blijkbaar niet tot een schaalvergroting van het lokale middenveld geleid.

Het model van bovenlokaal civiel initiatief met een sterke verankering op lokaal niveau kende een opgang tijdens de gloriejaren van de verzuiling. Vandaag behoort nog 25% van de lokale middenveldorganisaties historisch tot een zuiltraditie.¹⁰⁰ De ontzuiling van het middenveld is sterker in woongemeenten (68%) dan in landelijke (58,3%) en semistedelijke gemeenten (62,5%). In centrumsteden is de ontzuiling het meest zichtbaar (79,5%).

Vandaag zoeken lang niet alle civiele sociaal-culturele middenveldspelers nog naar lokale verankering. Sommige actoren focussen op bovenlokale en internationale agenda's en vallen niet of minder terug op lokale groepen. Mobiliseren van een achterban verloopt dan op bovenlokaal niveau of online.

SAMENVATTING: SPREIDING EN SCHAAL

Geografische spreiding van lokale groepen van civiel sociaal-cultureel werk

Veel lokale en landelijke civiele sociaal-culturele initiatieven zijn sterk met elkaar verbonden. 44 landelijke organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk rapporteren in hun subsidieaanvraag over een werking met lokale groepen. Per 10.000 inwoners telt Vlaanderen 12 à 13 lokale groepen van organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Heel wat gemeenten in Vlaanderen tellen meer dan één lokale groep van één of meerdere landelijke sociaal-culturele volwassenenorganisaties. Daar komen nog eens 18 à 27 andere lokale middenveldgroepen per 10.000 inwoners bij. Alles samen telt Vlaanderen 30 à 40 lokale sociaal-culturele groepen per 10.000 inwoners. De grote helft daarvan maakt deel uit van een groter geheel en is verbonden met organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk of andere bovenlokale en Vlaamse middenveldorganisaties. Veel van die lokale civiele sociaal-culturele initiatieven vinden we terug op de schaal van deelgemeenten.

Digitale inzet in het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Sociaal-culturele volwassenenorganisaties zoeken naar kansen en mogelijkheden om hun sociaal-culturele praktijken ook digitaal uit te bouwen. 38 organisaties rapporteren, nog voor de digitale versnelling tijdens de coronapandemie, in hun subsidieaanvraag 2021-2025 hoe ze digitale werkvormen en hulpmiddelen inzetten om leerprocessen te faciliteren. Alle organisaties uit de sector zetten meerdere digitale kanalen in voor communicatie over en in hun sociaal-culturele praktijken. Burgerinitiatieven gebruiken vaak heel spontaan digitale communicatie en sociale media en zijn daarin koplopers.

Civiel sociaal-cultureel initiatief in de stad en op het platteland

Veel burgerinitiatieven zijn lokaal verankerd en focussen op de buurt. Ze gedijen makkelijker in een stedelijke context waar meer actoren dicht op elkaar initiatief nemen en maatschappelijke uitdagingen zoals culturele diversiteit en belasting van het milieu, meer zichtbaar zijn. Gevestigde middenveldspelers zijn dan weer sterker lokaal verankerd op het platteland. Veel van hun lokale groepen vonden hun oorsprong in tijden van verzuiling.

⁹⁹ De Rynck, F., Pauly, R. Wouters, R. en Oosterlynck, S. (2019).

¹⁰⁰ Van Gyes, G., Szekér, L. en Laoukili, F. (2018).

6. Internationale (samen)werking en netwerking

Heel wat organisaties uit het civiel sociaal-cultureel werkveld engageren zich voor maatschappelijke kwesties die ver voorbij onze landsgrenzen spelen. Stromen in de civiele samenleving zoals 'duurzaam (samen)leven', 'internationaal vredevol samenleven', 'solidair samenleven' en 'internationale solidariteit ontwikkelen' spelen in op maatschappelijke uitdagingen die verder gaan dan Vlaanderen en Brussel. Sommige civiele spelers uit die stromen breiden hun actieradius en invloedssfeer uit naar het buitenland, soms ook voorbij de Europese grenzen.

Civiele sociaal-culturele actoren, in welke stroom ze ook actief zijn, vinden soms inspiratie buiten de Vlaamse en Brusselse sociaal-culturele context, bijvoorbeeld in internationale netwerken. Europa moedigt dat ook aan en stelt projectsubsidies beschikbaar waarmee ook civiele sociaal-culturele organisaties kunnen bijdragen aan doelstellingen van de Europese Unie, zoals vrede, inclusie, gelijke kansen en duurzame ontwikkeling.

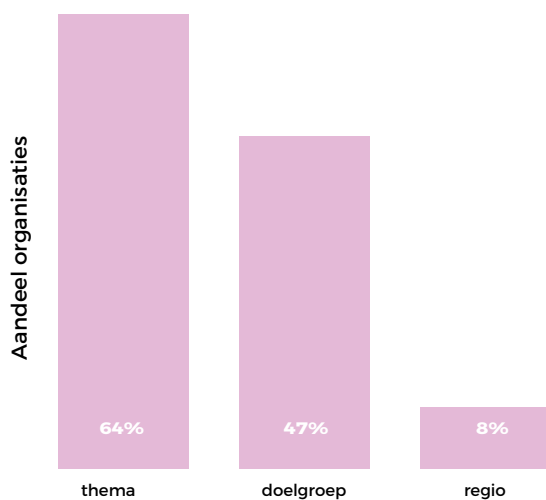
Om een beeld te schetsen van internationale betrokkenheid van civiele sociaal-culturele actoren vallen we terug op diverse bronnen die elk maar een beperkt aspect daarvan belichten: een quickscan van verschillende Europese subsidieprogramma's, een bevraging door De Federatie, een studie in opdracht van het Departement Cultuur, Jeugd en Media uitgevoerd door IDEA Consult, en een verkenning van de internationale literatuur over civil society organisations (CSO's) door CSI Flanders. Tijdens onze veldverkenning burgerinitiatieven kwamen we sporadisch linken tegen naar internationale betrokkenheid van ondernemende burgers uit Vlaanderen en Brussel.¹⁰¹ In de analyse van de subsidieaanvragen 2021-2025 zochten we naar internationale plannen en ambities van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

6.1 Sociaal-cultureel volwassenenwerk buiten de landsgrenzen

Sommige organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk opereren vanuit een internationaal verband (zoals Amnesty International, PRH-Persoonlijkheid en Relaties en Oxfam International). Andere organisaties (zoals Commons Lab, Enchanté en CLT Gent - Community Land Trust) vinden heel wat inhoudelijke inspiratie in internationale trends en bewegingen. Globaal, over heel de sector, rapporteren zo'n 68 organisaties (68/131) in hun subsidieaanvraag voor 2021-2025 over internationale initiatieven, samenwerkingen en partnerschappen. Op één regionale organisatie na zijn dat allemaal landelijke organisaties. Onder die 68 organisaties tellen we relatief veel organisaties die in 2021 voor het eerst werkingssubsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk ontvingen. Verhoudingsgewijs besteden themaorganisaties in hun subsidieaanvraag de meeste aandacht aan internationale samenwerking. De grootte van de organisatie lijkt niet direct de internationale gerichtheid te beïnvloeden. Zowel kleine als grote organisaties berichten over internationale samenwerking.

¹⁰¹ Jans, M. en Vanderhulst, N. (2021).

Figuur 57: gerapporteerde internationale samenwerking naar gerichtheid van de organisatie (thema, doelgroep, regio)

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Als we alle gerapporteerde internationale (samen)werkingen en netwerken in beschouwing nemen, dan lezen we een overwegend Europees verhaal. 49 organisaties vermelden Europa zonder dat verder te specificeren. Vijf organisaties spreken over 'wereldwijd'. Andere organisaties benoemen specifieke Europese landen en soms ook landen buiten Europa.

Tabel 10: overzicht van landen en regio's buiten België genoemd in de subsidieaanvragen

Europa

Land of regio	N organisaties
Europa	49
Nederland	19
Verenigd Koninkrijk	11
Duitsland	9
Spanje	8
Frankrijk	6
Roemenië	4
Italië	3
Noorwegen	2
Bosnië-Herzegovina	2
Kroatië	2
Zweden	2
Polen	2
Portugal	1
Hongarije	1
Cyprus	1
Griekenland	1
Ierland	1
Zwitserland	1
Kosovo	1
Noord-Macedonië	1

Buiten Europa

Land of regio	N organisaties
Wereldwijd	5
VS	6
Indonesië	3
India	2
Azerbeidzjan	1
Peru	1
Bolivia	1
Ecuador	1
Colombia	1
Brazilië	1
Japan	1
Canada	1
Bangladesh	1
Senegal	1
Guatemala	1

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Op de internationale (in grote mate Europese) scene onderscheiden we twee soorten initiatieven: internationaal (samen)werken en internationaal netwerken.

6.1.1. Internationaal (samen)werken

Twintig organisaties bespreken in hun subsidieaanvraag voor 2021-2025 minstens één internationale praktijk zonder daarbij naar partners te verwijzen. Medewerkers, vrijwilligers of vertegenwoordigers van de doelgroep van sommige organisaties nemen dan in het buitenland deel aan een activiteit, congres of evenement of positioneren zich in internationale publieke debatten. Andere keren nodigen organisaties buitenlandse gasten uit voor hun activiteiten in Vlaanderen of Brussel.

48 organisaties benoemen specifieke partners met wie ze voorbij de landsgrenzen initiatieven (vaak projecten en beleidsbeïnvloeding) ondernemen. Samen thema's op de internationale agenda zetten, is een belangrijke drijfveer voor samenwerking.

Internationale samenwerkingsverbanden worden door de Europese overheid gestimuleerd en zijn vaak een voorwaarde om Europese projectsubsidies te werven. Zo'n stimulansen komen van verschillende Europese beleidsdomeinen en programma's en sluiten aan op verschillende agenda's en beleidsdoelen van de Europese Unie: cultuur, gelijke kansen, activering, onderwijs, democratie, streekontwikkeling, duurzame ontwikkeling, inclusie, innovatie ...

Ook al zijn de Europese lidstaten exclusief bevoegd voor het cultuurbeleid, toch moedigt de Europese Unie samenwerking aan en ondersteunt ze de culturele ambities van de lidstaten. Zo (co)financiert Europa direct of indirect acties die geheel (bijvoorbeeld het programma Creative Europe) of gedeeltelijk (bijvoorbeeld Horizon Europe) op cultuur en de cultuursector gericht zijn.¹⁰² En omwille van de potentiële bijdrage van cultuur aan andere Europese beleidsdoelstellingen, biedt de Europese Unie ook stimulansen voor culturele initiatieven binnen andere beleidsdomeinen zoals onderwijs, regionale ontwikkeling en onderzoek en innovatie. Dat leidt tot een diversiteit aan Europese programma's waaraan organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (kunnen) deelnemen. Een greep uit de mogelijkheden:

- Creative Europe (programma van de Europese Commissie ter ondersteuning van de cultuur- en audiovisuele sectoren),
- DEAR (Programma van de Europese Commissie voor duurzame ontwikkelingseducatie en -bewustwording),
- CERV ('Burgers, Gelijkheid, Rechten en Waarden'-programma van de Europese Commissie)
- Erasmus+ (Onderwijsprogramma van de Europese Unie)
- AMIF (Fonds van de Europese Commissie voor asiel, migratie en integratie)
- ESF+ (Europees Sociaal Fonds)
- Horizon Europe (Europees programma voor de financiering van onderzoek en innovatie)
- Leader (subsidieprogramma voor plattelandontwikkeling op initiatief van de Europese Unie)
- Interreg Europe (interregionaal samenwerkingsprogramma gefinancierd door de Europese Unie)
- EFRO (Europees fonds voor regionale ontwikkeling)
- PDPO (Vlaams Programma voor Plattelandontwikkeling met financiële bijdrage uit het Europese Landbouwfonds voor Plattelandontwikkeling (ELFPO))
- DIGITAL (programma Digitaal Europa gericht op het aanbrengen van digitale technologie aan bedrijven, burgers en overheidsdiensten)
- AAL-programme (Aging well in the Digital World – gefinancierd door de Europese Commissie)
- ESC (Europees solidariteitskorps, een initiatief van de Europese Unie voor jongeren)
- ...

Sommige van die programma's en fondsen zijn specifiek bedoeld voor civiele actoren, andere bieden ook voor hen mogelijkheden. De programma's kennen verschillende financiële stimulansen, van cofinanciering tot volledige projectfinanciering.

In een bevraging van mei 2021 door De Federatie melden 34 organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk dat ze Europese middelen ontvingen uit een of meerdere van die programma's of fondsen. Daarvan behoorden acht landelijke organisaties tot de voormalige werksoort bewegingen, zeven tot de werksoort verenigingen en drie tot de werksoort vormingsinstellingen. Nog drie regionale organisaties rapporteerden dat ze Europese middelen ontvingen. Iets minder organisaties, twintig landelijke en drie regionale, voorzien in hun meerjarenbegroting 2021-2025 inkomsten uit Europese subsidies. Vier organisaties uit de bevraging van De Federatie waren trekker in een Europees project, 21 organisaties partner en vier andere organisaties waren zowel trekker als partner in Europese projecten.

¹⁰² De Koninck, C., De Voldere, I., Fraioli, M. en Vuijlsteke, C. (2022).

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk vinden het meest hun weg naar middelen uit Erasmus+, het onderwijsprogramma van de Europese Unie. Twaalf organisaties rapporteerden over Erasmus+ naar aanleiding van de bevraging door De Federatie. Tussen 2014 en 2023 tellen we achttien organisaties uit de sector, waaronder één regionale organisatie, onder de projectcoördinatoren in de projectoverzichten van Erasmus+. ¹⁰³ Verder rapporteerden meerdere organisaties aan De Federatie dat ze middelen ontvingen via ESF+ (6), Horizon Europa (4), Interreg Europa (2) en PDPO (2). Over de volgende programma's of fondsen rapporteerde telkens één organisatie: CERV, DEAR, Leader, AAL-programme, ESC en AMIF.

Een aantal factoren maakt het minder vanzelfsprekend voor sociaal-culturele volwassenenorganisaties om mee te dingen naar Europese middelen. Organisaties die voor de eerste keer en zelfs voor een tweede of derde keer een aanvraag indienen, ervaren een zware last en staan voor een aantal drempels¹⁰⁴:

- de vele verschillende Europese programma's en fondsen en de versnipperde informatie daarover,
- de complexiteit van de Europese programma's en fondsen, vaak geschreven in specifiek jargon waarmee veel civiele sociaal-culturele actoren niet vertrouwd zijn,
- de snelle evoluties in veel van die Europese programma's en fondsen,
- de complexiteit van de aanvraag- en rapporteringsprocedures en de administratie die daarmee gepaard gaat,
- de cofinanciering die door sommige Europese programma's en fondsen gevraagd wordt,
- de zoektocht naar geschikte (internationale) partners,
- de eigen praktijk die niet voor alle organisaties makkelijk te vertalen is naar de Europese context.

Om een aantal van de hierboven opgesomde pijnpunten te overwinnen, kunnen sociaal-culturele volwassenenorganisaties een beroep doen op nationale contactpunten, agentschappen en steunpunten die Europese programma's en fondsen promoten in de lidstaten. In Vlaanderen staat Epos vzw in voor de uitvoering van verschillende programma's en acties, onder meer voor de promotie van Erasmus+, het onderwijsprogramma van de Europese Unie. Het Vlaams-Europees verbindingsagentschap (VLEVA) informeert de Vlaamse overheid, lokale overheden en het middenveld in Vlaanderen over nieuwe ontwikkelingen in het Europees beleid. Ook Socius, steunpunt sociaal-cultureel werk, en Cultuurloket, het transversaal steunpunt dat zakelijke ondersteuning voor de cultuursector in Vlaanderen biedt, informeren over de mogelijkheden van EU-financiering. De ondersteuning voor een toeleiding naar Europese programma's en fondsen zit versnipperd tussen verschillende sleutelactoren, die momenteel (nog) zeer los van elkaar opereren.¹⁰⁵

6.1.2. Deelname aan internationale netwerken

Kennisontwikkeling, vertegenwoordiging en internationale agendasetting zijn belangrijke motieven voor sociaal-culturele volwassenenorganisaties om zich in internationale netwerken te engageren. Dat kunnen thematische netwerken, maar ook netwerken van organisaties zijn die met dezelfde doelgroep werken.

Uit een bevraging van De Federatie (21 mei 2021) blijkt dat ruim 42% van de organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk deel uitmaakt van één of meerdere (formele) netwerken en dat 30% van die organisaties lid is van één of meerdere Europese koepels. Het gaat onder meer over de volgende netwerken en koepels:

¹⁰³ <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/nl/projects/projects-lists>: Çavaria, Ryckvelde, Vrede vzw, GetBasic vzw, Vluchtelingenwerk Vlaanderen, Pax Christi, Avansa Limburg, Femma, KVG-vorming, Vonx, Fairfin, Toestand vzw, Konekt, Voem, Koerdisch instituut, Vredesactie vzw, De Transformisten en Hand in Hand.

¹⁰⁴ Volgens de bevraging door De Federatie en volgens De Koninck, C., De Voldere, I., Fraioli, M. en Vuijlsteke, C. (2022).

¹⁰⁵ De Koninck, C., De Voldere, I., Fraioli, M. en Vuijlsteke, C. (2022).

- EAEA (European Association for the Education of Adults, the voice of non-formal adult education in Europe)
- ETUC (European Trade Union Confederation of ook het Europees Vakverbond, coördineert onder meer de uitwisseling tussen alle vormingsorganisaties die in Europa voor en met de vakbonden werken)
- ENAR (European Network Against Racism)
- ENORB (European Network on Religion and Belief)
- ENPAD (European Network of people of African Descent)
- EVU (European Vegetarian Union)
- International Macrobiotic Assembly
- Friends of the Earth Europe (Grassroots environmental network in Europe)
- EEB (European Environmental Bureau, Europe's largest network of environmental NGO's)
- EDRi (European Digital Rights)
- FIDH (International Federation for Human Rights)
- FRA (European union agency for fundamental rights)
- ILGA-Europe (Independent, international non-governmental umbrella organisation for LGBTI-movements in Europe and Central Asia)
- IGLYO (The International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, Queer and Intersex (LGBTIQI) Youth & Student Organisation)
- TGEU (Transgender Europe)
- OII Europe (Organisation Intersex International Europe)
- EURAF (European Agroforestry Federation)
- Access To Land (European network of grassroots organisations securing land for agroecological farming)
- YLNM (Yes to life, no to mining)
- ISGF (International Scout and Guide Fellowship)
- EUROCROWD (European Crowdfunding Network)
- European Commons Assembly
- ESF (European Shiatsu Federation)
- ICMTA (International conscious movement teachers association)
- AGE Platform Europe (European network of organisations of and for older people)
- ICEC (International Commission of European Citizens)
- COFACE Families Europe
- EUFAMI (European Federation of Associations of Families of People with Mental Illness)
- EUD (European Union of the Deaf)
- European Disability Forum (Umbrella organisation of persons with disabilities)
- FEVR (European Federation of Road Traffic Victims)
- ...

Sommige van die koepels, netwerken of associaties participeren als coördinator in Europese projecten en verlagen zo soms de drempel voor hun lidorganisaties en partners om middelen uit Europese fondsen en programma's te verwerven.

6.2 Burgerinitiatieven vanuit een internationaal perspectief

Ook al is burgerinitiatief van alle tijden en is de buurt daar een ideale voedingsbodem voor, toch lijkt burgerinitiatief vandaag te gedijen binnen een brede internationale trend. Heel wat auteurs observeren in alle uithoeken van de westerse democratie mondige burgers die tegenspel bieden aan keuzes van gezagsdragers en marktspelers. Ze doen dat vaak heel gedreven en bedreven.

Maar de actieradius van sommige initiatiefnemende burgers gaat verder dan lokale noden en uitdagingen. Voor diasporaverenigingen en 4de Pijlerorganisaties bijvoorbeeld ligt die actieradius ver buiten de landsgrenzen. Diasporaverenigingen zijn verenigingen van mensen met een migratieachtergrond die van hieruit (kleinschalige) ontwikkelingsprojecten in hun thuisland ondernemen en ondersteunen. 4de Pijlerorganisaties zijn vanuit Vlaanderen en Brussel betrokken bij een project van internationale solidariteit.

Op de website van het 4de Pijlersteunpunt zijn er 951 organisaties geregistreerd in Vlaanderen en Brussel.¹⁰⁶

Ook burgerinitiatieven die aansluiten bij de duurzame transitiebeweging, zoals organisaties die door REScoop Vlaanderen en Transitie Vlaanderen ondersteund worden, surfen vaak mee op een internationale dynamiek. Overal in Europa slaan gewone burgers de handen in elkaar om samen windturbines en zonnepanelen te plaatsen, het distributienet in beheer te nemen, te zorgen voor groene stroom of warmte tegen een faire prijs. Ook in Vlaanderen verenigen burgers zich in REScoop met burgercoöperaties voor hernieuwbare energie en energie-efficiëntie. Het idee van Transition Towns komt dan weer uit Engeland, waar het aantal initiatieven sinds 2007 een hoge vlucht nam. Maar ook hier zijn er ondertussen tal van steden en dorpen waar burgers het heft in eigen handen nemen om hun gemeenschap weerbaar te maken voor de gevolgen van energieschaarste en klimaatverandering.

6.3 Civil Society in Europa en daarbuiten

Ook civiele sociaal-culturele middenveldspelers vinden hun weg naar Europese fondsen en programma's. Zo zijn er naast de achttien organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk nog veel meer andere (sociaal-culturele) middenveldspelers uit Vlaanderen en Brussel die een project van Erasmus+ coördineren. Daaronder vinden we spelers uit het jeugdwerk, welzijnsverenigingen, vakbonden, organisaties uit de sociale economie en in beperkte mate ook amateurkunstenverenigingen.

'Civil society' heeft ook zijn eigen netwerken, koepels en federaties in Europa en daarbuiten. Zo is SOLIDAR een Europees en wereldwijd netwerk van civil society organisations (CSO's) dat zich inzet voor sociale rechtvaardigheid. Civil Society Europe (CSE) verenigt 22 Europese netwerken van CSO's die zich inzetten om de Europese ambities rond de gedeelde waarden gelijkheid, solidariteit, inclusie en democratie nieuw leven in te blazen. Civil Society Europe faciliteert de dialoog tussen Europese CSO's en beleidsmakers en versterkt die CSO's in hun activiteiten en relaties met de Europese instellingen. En Social Platform vertegenwoordigt naast tal van doelgroeporganisaties ook (Europese) netwerken, dienstverleners en sociale ondernemingen om samen te streven naar een socialer Europa. Veel van die internationale middenveldorganisaties zijn gevestigd in Brussel, de hoofdstad van Europa.

De Europese Commissie werkt regelmatig samen met die en andere Europese netwerken, koepels en federaties van 'civil society organisations' (CSO's). Dat ligt in lijn met enkele bepalingen uit het 'Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie'. Artikel 15 van dat verdrag erkent het belang van de betrokkenheid van het maatschappelijk middenveld bij het goede bestuur van de Europese Unie. Artikel 11 benadrukt dat de EU regelmatig een open en transparante dialoog met de organisaties van het maatschappelijk middenveld tot stand moet brengen, bijvoorbeeld bij het voorbereiden van EU-wetsvoorstellen. De sociale partners (vakbonden en werkgeversorganisaties) spelen alvast een cruciale rol bij het opstellen van wetten in de EU en zijn vertegenwoordigd in het Europees Economisch en Sociaal Comité. Ook niet-gouvernementele organisaties (bijvoorbeeld milieubescherming en consumentenrechten) en basisorganisaties (bijvoorbeeld jeugdbewegingen en gezinsbonden) worden regelmatig betrokken via diverse initiatieven en zogenaamde stakeholdersdialogen. Het maatschappelijk middenveld is ook een essentiële speler voor de uitbreidingsagenda van de Europese Unie. De Europese Unie verwacht van toetredende landen dat er een actief maatschappelijk middenveld aanwezig is en stimuleert dat ook met specifieke programma's.¹⁰⁷

We beschikken niet over systematische gegevens om de participatie van Vlaamse en Brusselse civiele sociaal-culturele actoren in die en andere Europese en wereldwijde netwerken te duiden. Op basis van internationale surveys zoals de European Values Study of de Eurobarometers kunnen we wel een inhoudelijke opdeling presenteren van CSO's in Europa die we in zo'n netwerken kunnen terugvinden.

¹⁰⁶ <https://11.be/4depiljer>, geraadpleegd op 5 december 2023

¹⁰⁷ DG NEAR Guidelines for EU Support to Civil Society in the Enlargement Region 2021-2027: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-11/EU-Guidelines-for-Support-to-Civil-Society-in-the-Enlargement-region-2021-2027.pdf>

Tabel 11: opgesomde categorieën van middenveldorganisaties in Europese surveys

European Values Study	Eurobarometer
A sports club or club for outdoor activities (recreation organization)	Sports or recreation
Education, arts, music or cultural association	Education, arts, music or cultural activities
A trade union	Trade unions
A business or professional organization	Professional associations
A consumer organization	
An international organization such as development aid organization or human rights organization	Third world or human rights
An organization for the environmental protection, animal rights, etc.	Conservation, the environment, ecology, animal rights
A charity organization or social aid organization	Social welfare services for elderly, handicapped or deprived people
	Local community action on issues like poverty, employment, housing, racial equality
A leisure association for the elderly	
An organization for the defense of elderly rights	Youth work (scouts, guides, youth clubs, etc.)
Religious or church organization	Religious or church organizations
Political party or organization	Political parties or groups
Organization defending the interest of patients and/or disabled	Voluntary organizations concerned with health
Other interest groups for specific causes such as women, people with specific sexual orientation or local issues	Women's groups
	Peace movement

Bron: Székér, L. en Van Gyes, G. (2019).

De categorieën met een asterisk (*) maken geen deel uit van de steekproeftrekking van het CSI Flanders-onderzoek. In bovenstaand overzicht vinden we, net zoals bij de landelijke organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, een mix van organisaties die een maatschappelijk thema aankaarten en organisaties die voor specifieke doelgroepen opkomen.

SAMENVATTING: INTERNATIONALE (SAMEN)WERKING EN NETWERKING

Internationale verknoping van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

68 organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk rapporteren in hun subsidieaanvraag voor 2021-2025 over initiatieven en activiteiten buiten de landsgrenzen. Ze maken daarbij een onderscheid tussen twee verschillende vormen van internationalisering:

- internationaal (samen)werken: al dan niet met partners organiseren van of deelnemen aan sociaal-culturele activiteiten en praktijken in het buitenland of met deelnemers en deelhebbers uit het buitenland,
- internationaal netwerken: kennis en ervaring uitwisselen in Vlaanderen, Brussel of daarbuiten om de eigen praktijken of standpunten verder te ontwikkelen en internationaal op de agenda te plaatsen.

Relevante Europese programma's en fondsen voor civiele sociaal-culturele actoren

Diverse Europese programma's en fondsen bieden stimulansen en middelen waarop ook civiele sociaal-culturele actoren uit Vlaanderen en Brussel kunnen inspelen. De mogelijkheden zijn divers, maar ook erg versnipperd en in de praktijk niet altijd even toegankelijk voor civiele sociaal-culturele actoren. Ook de ondersteuning voor toeleiding naar Europese programma's en fondsen zit versnipperd tussen verschillende sleutelactoren, die los van elkaar opereren.

Europa als speelveld voor civiele sociaal-culturele actoren

Europa is een belangrijke scene voor de internationale (samen)werking en netwerking van civiele sociaal-culturele actoren. Zowel voor doelgroepen als voor specifieke thematische maatschappelijke uitdagingen zijn er tal van Europese netwerken en onafhankelijke organisaties waarbij spelers uit Vlaanderen en Brussel (kunnen) aansluiten.

7. Maatschappelijke rollen

Een democratie vaart wel bij intermediaire instituties en organisaties die bemiddelen tussen individuele burgers enerzijds en de staat en de markt anderzijds. Civiele sociaal-culturele actoren nemen zo'n bemiddelende rol op verschillende manieren op. We spreken dan over de maatschappelijke rollen van civiele sociaal-culturele actoren. Die rollen verduidelijken welke specifieke bijdragen ze leveren aan de samenleving.

Sinds het decreet van 7 juli 2017 verwacht de Vlaamse overheid van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk dat ze een combinatie van drie decretale rollen opnemen: de verbindende, de kritische en de laboratoriumrol. De kritische rol houdt in dat ze waarden, normen, opvattingen, instituties en spelregels in vraag stellen en de publieke dialoog daarover voeden en voeren. Met de laboratoriumrol experimenteren ze met nieuwe maatschappelijke spelregels in maatschappelijk innoverende praktijken en zoeken ze antwoorden op complexe samenlevingsvraagstukken. En met de verbindende rol, het woord zegt het zelf, verbinden ze mensen in relatie tot anderen en met groepen, gemeenschappen en de brede samenleving. De combinatie van deze drie rollen typeert de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

Burgerinitiatieven en andere sociaal-culturele middenveldspelers kunnen die of nog andere rollen opnemen in de samenleving. Welke rollen en hoeveel rollen ze opnemen, hangt af van hun eigen missie en visie en eventueel ook van specifieke verwachtingen die samengaan met subsidiebepalingen uit andere beleidskaders.

In de literatuur over het maatschappelijk middenveld komen drie maatschappelijke rollen regelmatig aan bod: de politieke rol, de gemeenschapsvormende rol en de dienstverlenende rol.

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk verduidelijken hun visie op elk van de hen toegewezen rollen. In hun subsidieaanvragen 2021-2025 vinden we heel wat informatie en inzichten over de invulling van de verbindende, de kritische en de laboratoriumrol. Meer algemeen is er vandaag wel wat discussie over de invulling van de politieke, de gemeenschapsvormende en de dienstverlenende rollen van het maatschappelijk middenveld. Enkele actuele maatschappelijke ontwikkelingen geven daar aanleiding toe en dagen middenveldspelers uit om de wijze waarop ze hun rollen invullen, te actualiseren. Die discussies en verschillende invullingen van de maatschappelijke rollen zijn goed gedocumenteerd in het onderzoek naar innovatie op het middenveld in Vlaanderen van CSI Flanders.

7.1 Drie decretale rollen van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Vanuit hun eigen missie duiden organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in hun subsidieaanvraag 2021-2025 hoe ze elk van de drie rollen van het sociaal-cultureel volwassenenwerk volgens het decreet van 7 juli 2017 invullen. Zo verduidelijken ze welke rol ze in maatschappelijke veranderingsprocessen opnemen.

Sociaal-culturele volwassenenorganisaties vervullen altijd drie rollen: de verbindende, de kritische en de laboratoriumrol. Ze kunnen zelf aan elke rol een eigen gewicht toekennen. Bijna een derde van de organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (36/131) hecht in haar subsidieaanvraag 2021-2025 veel belang aan de verbindende rol. Dat is voor hen een essentiële rol van waaruit ze hun missie, visie en strategische doelen nastreven. Die rol “is op hun lijf geschreven”, “behoort tot hun DNA” of “staat centraal”. Veertien organisaties geven nadrukkelijk aan dat ze veel belang hechten aan de kritische rol. Voor drie organisaties is de laboratoriumrol – meer nog dan de andere rollen – doorslaggevend om zich als civiele actor op te stellen. Een aantal andere organisaties dat sinds 2021 voor het eerst over een goedgekeurde subsidieaanvraag sociaal-cultureel volwassenenwerk beschikt, ziet zichzelf als een maatschappelijk experiment. Bijgevolg nemen ze alleen al daarom de laboratoriumrol op.

Voor veel organisaties staan de sociaal-culturele rollen niet los van elkaar. Afhankelijk van de doelen en praktijken zoeken organisaties steeds opnieuw naar een gepast evenwicht tussen de drie sociaal-culturele rollen. De verbindende rol en de laboratoriumrol liggen soms in elkaars verlengde, zeker als nieuwe en soms zelfs experimentele verbindingen tot stand worden gebracht. Ook tussen de kritische en de laboratoriumrol leggen verschillende organisaties een verband. Hier luidt de slogan: “niet zomaar kritiek leveren, ook alternatieven aanbieden”. Voor sommige organisaties zijn de kritische rol en de laboratoriumrol daarom onlosmakelijk met elkaar verbonden. De verbindende rol en de kritische rol worden in een aantal subsidieaanvragen ook wel eens tegenover elkaar geplaatst en komen soms op gespannen voet met elkaar te staan.

In hun duiding van de maatschappelijke rollen volgen de 131 organisaties met een goedgekeurde subsidieaanvraag niet altijd de logica tussen missie (ultiem doel), rollen (bijdrage aan de samenleving) en functies (soort processen en sociaal-culturele praktijken) van de decreten van 7 juli 2017 en 10 maart 2024. Externe deskundigen die betrokken waren bij de beoordeling van de subsidieaanvragen 2021-2025 stelden vast dat verschillende organisaties onvoldoende vat hebben op wat de rollen en de functies inhouden.¹⁰⁸ Naast de vier functies – die al langer als kader functioneren in het sociaal-cultureel volwassenenwerk – moeten organisaties zich sinds 2017 ook verhouden tot de sociaal-culturele rollen. Sindsdien zoeken veel organisaties nog hoe ze hun ambities en plannen voor werkingsperiodes van vijf jaar ook met de drie rollen kunnen duiden. Dat lijkt niet voor alle organisaties en voor alle rollen even vanzelfsprekend.

¹⁰⁸ Adviescommissie sociaal-cultureel volwassenenwerk (2021).

7.1.1. De verbindende rol

Verbinding is voor alle sociaal-culturele volwassenenorganisaties essentieel, maar krijgt veel verschillende betekenissen. Volgende betekenissen en benaderingen lopen doorheen de subsidieaanvragen 2021-2025 voortdurend door elkaar:

- een kenmerk van de samenleving (cohesie) dat momenteel onder druk staat (segregatie, uitsluiting, polarisatie, fragmentering, toenemende diversiteit, vereenzaming ...)
- een cultuur getypeerd door het zich verbinden met en op elkaar (staat tegenover een cultuur van ieder voor zich, de wet van de sterkste ...)
- een strategische voorwaarde om andere doelen te kunnen realiseren (verbinding als noodzakelijke voorwaarde voor (nieuwe vormen van) solidariteit)
- een werking: verenigen en verenigen
- een functie: brugfunctie, een functioneel samenwerkingsverband of partnerschap
- een houding (bijvoorbeeld verbindend communiceren)
- een strategie om als organisatie je publiek te vernieuwen, te verbreden of te verdiepen
- het resultaat van praktijken (op elkaar betrokken geraken, meer, sterkere, diepere verbinding)
- een kenmerk van een activiteit: samen deelnemen en deelhebben, participeren, inclusie ...
- een basisbehoefte van mensen
- een drijfveer voor maatschappelijk engagement, actief burgerschap
- een individuele voorwaarde om te kunnen deelnemen en deelhebben aan een groep, gemeenschap en de samenleving
- ...

Verbindingen spelen daarbij op – en tussen – verschillende schalen: van individuen, groepen, instellingen, gemeenschappen tot de samenleving. Sociaal-culturele volwassenenorganisaties geven zelf aan in hoofdzaak burgers (individuele) te verbinden met groepen, gemeenschappen en de samenleving en sociale cohesie in de samenleving te willen versterken. Zo streven ze naar een “solidaire”, “inclusieve”, “hechte”, “ruimdenkende” of “superdiverse” samenleving.

Onderliggend komt wel steeds opnieuw een bepaalde veranderingstheorie bovendrijven: “geen maatschappelijke verandering zonder verbinding”. De meeste organisaties menen dat verbinding noodzakelijk is om verandering bij individuen, groepen, gemeenschappen en in de samenleving te bewerken.

Een onderbouwing voor zo’n veranderingslogica vonden we niet direct terug in de subsidieaanvragen. Volgens veel subsidieaanvragen is verbinding wel een noodzakelijke voorwaarde om de andere rollen te realiseren en de invulling van de functies en sociaal-culturele praktijken mogelijk te maken. Niettemin benadrukt een beperkt aantal organisaties ook het belang van verschillen in onze samenleving. Zij zien in het omgaan met verschillen een manier om te verbinden. Verbinden is dan constructief leren omgaan met verschillen.

Toch is een minimale vorm van gemeenschappelijkheid (iets delen) voor veel organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk noodzakelijk om een verbindende rol in de samenleving te kunnen opnemen: een gedeeld toekomstbeeld of missie, gedeelde doelstellingen, waarden of normen ... Een aantal organisaties verwijst daarbij als uitgangspunt naar hun missie. Daar waar ze in de samenleving onvoldoende verbinding vinden met hun missie, gebruiken ze soms begrippen als ‘strijd’, ‘verzet’, ‘weerstand’ en ‘confrontatie’. Een gedeelde strijd verbindt gelijkgezinden, maar het is niet zo duidelijk hoe strijd ook verbindend werkt met de andere die de uitgangspunten van de eigen missie niet minimaal deelt.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Schuermans, N., Oosterlynck, S., Swerts, T., Vandenabeele, J., Jans, M. (2017).

Organisaties die (onder meer) de band in specifieke gemeenschappen in onze samenleving versterken, gaan omzichtig te werk bij hun duiding van de verbindende rol. Ze verwijzen daarbij soms onrechtstreeks naar een politiek standpunt over het sociaal-cultureel volwassenenwerk dat niet mag segregeren. Ze benadrukken dat het in sommige gevallen noodzakelijk is om de band in een specifieke gemeenschap te versterken om die gemeenschap met de samenleving te kunnen verbinden.

Bij hun duiding van de verbindende rol verwijst bijna de helft van de organisaties expliciet naar partnerschappen en samenwerking. Ze zien daarin een specifieke manier om de verbindende rol in te vullen. Verbinding met spelers in de samenleving (overwegend met andere middenveldspelers) moet dan de impact vergroten. De hoofdtoon daarbij is overwegend een van ‘alliantie’, ‘coalitie’, en soms ook van ‘front’.

Minstens dertien organisaties duiden hun invulling van de verbindende rol als doelgroepverbreding. Ze geven aan dat ze in de loop van 2021-2025 inspanningen zullen leveren om kansengroepen te betrekken bij hun werking en duiden dat als een vorm van verbinden. In de subsidieaanvragen zien we een aantal concepten regelmatig terugkeren om de verbindende rol te duiden: bonding, bridging en soms ook linking, het kleine ontmoeten, intersectionaliteit of kruispuntdenken en commoning.

7.1.2. De kritische rol

Sociaal-culturele volwassenenorganisaties geven aan dat ze met hun kritische rol bijdragen aan de emancipatie en dialoog van mensen. Ze vormen, stimuleren en ondersteunen kritische burgers en bewuste en reflexieve volwassenen. Maar evengoed versterken ze met die kritische rol een duurzame, inclusieve, solidaire en democratische samenleving.

Ongeveer een zesde van de sociaal-culturele volwassenenorganisaties benadrukt dat ze ook kritisch naar hun eigen organisatie kijken. Zelfkritiek zien ze als een belangrijk element van de kritische rol, ook al ligt dat niet direct in de lijn van wat decretaal bedoeld wordt met die rol. Ze verwijzen daarbij wel eens naar kwaliteitszorg.

Ook bij de duiding van de kritische rol komt er over alle subsidieaanvragen 2021-2025 heen een onderliggende veranderingslogica bovendrijven: “verander mensen (meer kritisch, reflexief, bewust, weerbaar, sensitief, competent, verantwoordelijk ...) en zij zullen de samenleving veranderen”.

In de subsidieaanvragen vonden we geen onderbouwing voor die veranderingslogica. Met die logica positioneren sociaal-culturele volwassenenorganisaties zich wel impliciet op een specifieke wijze als civiele actor, namelijk op de naad van leefwereld en systeem, het actieterrein bij uitstek van sociaal-cultureel werk.

Over alle subsidieaanvragen heen observeren we twee verschillende strategische benaderingen van de kritische rol: de kritische rol als betoog (publieke aandacht trekken voor het eigen kritische standpunt) of als dialoog (kritische uitwisseling mogelijk maken en faciliteren). Tussen die twee benaderingen kan in een organisatie of in de sector een zekere spanning ontstaan. Ook in het bredere domein van het sociaal werk komt een dynamisch spanningsveld tussen consensus en tegenspraak naar boven in verschillende invullingen van politiserend werken. Het is niet in alle omstandigheden even duidelijk welke benadering het beste past. Dat leidt meer dan eens tot moeilijke afwegingen in organisaties en in de sector. Sommige organisaties positioneren zich door hun missie en visie eerder aan de kant van het betoog te situeren, anderen aan de kant van de dialoog. De meesten balanceren voortdurend tussen beide. Een omvattend overzicht van de taal die organisaties geven aan dat spanningsveld vind je in figuur 58.

¹¹⁰ Putnam (2000); Soenen, R. (2005) en Wekker, G. en Mutz, H. (2001).

¹¹¹ Wildemeersch (1993).

¹¹² De Corte, J., Hermans, K., Raeymaeckers, P. en Van Bouchaute, B. (2022).

Figuur 58: de kritische functie tussen betoog en dialoog

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

7.1.3. De laboratoriumrol

De laboratoriumrol wordt in de subsidieaanvragen heel vaak geassocieerd met innoveren en aan uiteenlopende betekenissen van innoveren gekoppeld. Deze drie vormen van innoveren komen regelmatig terug: maatschappelijk innoveren, productinnovatie en sociale innovatie.¹¹³

Een groot deel van de organisaties (93/131) sluit bij haar duiding van de laboratoriumrol in de subsidieaanvraag 2021-2025 aan bij de notie maatschappelijk innoveren. Onder hen wijzen 75 organisaties (75/93) naar nieuwe praktijken, initiatieven en diensten die ze zullen ontwikkelen als antwoord op een specifiek samenlevingsvraagstuk. Dertien organisaties (13/93) willen in de loop van 2021-2025 sleutelen aan geldende spelregels in onze samenleving. Die invulling van de laboratoriumrol – maatschappelijk innoveren – sluit goed aan bij de benadering van de laboratoriumrol in de decreten van 7 juli 2017 en 10 maart 2024.

59 organisaties (59/131) zetten in op productinnovatie. In hun subsidieaanvraag beschrijven ze hoe ze nieuwe activiteiten, werkvormen en methoden zullen ontwikkelen voor de eigen werking en het eigen aanbod. Daarbij valt de ambitie om nieuwe vormen van verenigen en vrijwillige inzet mogelijk te maken, sterk op. Zo zoeken die organisaties een antwoord op actuele veranderingen in de wijze waarop mensen zich vandaag verenigen en vrijwillig inzetten. Twaalf organisaties (12/59) willen hun primaire processen (sociaal-culturele praktijken) digitaliseren.

42 organisaties (42/131) vinden het aangewezen om hun eigen organisatie te vernieuwen en bespreken dat bij de duiding van de laboratoriumrol. Daarmee zetten ze in op sociale innovatie (innoveren van de eigen organisatie, anders en slim werken, anders organiseren). 27 organisaties (27/42) zetten in op nieuwe processen in hun eigen organisatie en werking. Concreet willen ze:

- meer inspraak en medezeggenschap van vrijwilligers,
- een lerende, flexibele, vloeibare organisatie,
- invoeren van kwaliteitszorg,
- meer impactgericht werken,
- een reorganisatie in lijn met een gewijzigde missie of visie,
- alternatieve financieringsbronnen.

Vijftien organisaties (15/42) willen hun interacties met de doelgroep, hun stakeholders en de omgeving anders vormgeven. Ze beogen daarmee doelgroepverbreding (5/15) of willen zo doelgerichte relaties ontwikkelen met burgerinitiatieven, bedrijven of andere actoren (10/15).

Ook al krijgt de laboratoriumrol in de subsidieaanvragen betekenis op basis van drie verschillende benaderingen van innovatie, toch ontwaren we ook hier een gedeelde en onderliggende logica over alle subsidieaanvragen: “kleine experimenten dragen bij tot grotere maatschappelijke veranderingen”. In die logica schuilen twee op elkaar volgende stappen. In een eerste stap – gekenmerkt door trial-and-error, experimenteren, al doende leren, pionierswerk en mogen mislukken – ontwikkelen heel wat organisaties leerrijke praktijken waarmee ze aantonen dat het anders kan en hoe het anders kan. Voor heel wat sociaal-culturele organisaties betekent ‘anders’ ook met meer medezeggenschap van alle betrokkenen of een specifieke groep (doel- of kansengroep). Daarmee sluiten ze nauw aan bij de doeloriëntering uit het beroepskader van sociaal-cultureel werkers.¹¹⁴ In een tweede stap volgend op het experiment zoeken sociaal-culturele volwassenenorganisaties hoe ze de lessons learned maatschappelijk kunnen valoriseren. Ze ontwikkelen daarvoor verschillende strategieën en spreken onder meer over: de sneeuwbalmethode, het inktvlekeffect, opschalen, multipliceren, verbreden, verspreiden, uitrollen, bestendigen, inspireren, trends zetten, borgen, opschalen in of buiten de eigen organisatie en de werking verzelfstandigen.

¹¹³ Van den Eeckhaut, G. (2014).

¹¹⁴ Jans, M. (2020b).

7.2 Burgerinitiatieven en hun rol in de samenleving

Diverse auteurs associëren burgerinitiatieven met experiment, creativiteit en vernieuwing. Volgens hen dragen burgers in kleinschalige burgerinitiatieven uit eigen beweging en zonder hulp van buitenaf, nieuwe oplossingen aan voor maatschappelijke problemen en vraagstukken. Ook voor problemen waar de overheid en gevestigde middenveldspelers niet aan toekomen of burgers ontevreden achter laten. De informele en horizontale organisatievormen van burgerinitiatieven maken nieuwe strategieën, concepten, ideeën en diensten mogelijk. Ze slagen er vaak in om dynamisch in te spelen op relevante issues en kwesties in de samenleving en individuele noden om te buigen tot collectieve doelen. In die zin nemen burgerinitiatieven een eigen experimenterende rol op. Wanneer ze experimenteren met nieuwe vormen van maatschappelijke dienstverlening, nemen ze ook uitdrukkelijk een dienstverlenende rol op zich.

Dat lukt initiatiefnemende burgers omdat ze niet gebonden zijn aan instituties. Ze kunnen creatiever en vrijer denken en handelen en zo alternatieve oplossingen bedenken. De kracht van burgerinitiatieven lijkt vooral in hun leefwereldgerichte benadering te liggen. Op basis van hun onderzoek naar burgerinitiatieven voor en door gezinnen, stellen Fagardo en collega's dat burgerinitiatieven veel meer in de leefwereld van mensen actief zijn en meer risico's kunnen nemen. Heel wat burgerinitiatieven handelen in domeinen en op manieren waarvoor niet altijd juridische kaders beschikbaar zijn. Gielen spreekt in dat verband over 'a-legaliteit'.

Burgerinitiatieven komen niet alleen met nieuwe antwoorden. Volgens sommige onderzoekers beïnvloeden ze de werkwijzen, spelregels en rollen op het maatschappelijk middenveld en innoveren ze zo ook de civiele samenleving. Ze komen met nieuwe benaderingen van doelgroepen en kunnen snel en krachtig vrijwillige inzet mobiliseren. Burgers zetten daarvoor hun eigen persoonlijke netwerk en sociale media in. Zo dragen burgerinitiatieven ook op een heel eigen wijze bij aan de inrichting van de civiele samenleving. Daarbij verstoren ze meer dan eens gevestigde posities en gangbare werkwijzen. Burgerinitiatieven zorgen voor de noodzakelijke dynamiek op het middenveld, ze beïnvloeden de rol- en spelverdeling in de civiele samenleving. Caseonderzoek in Molenbeek toont bijvoorbeeld heel concreet hoe lokale burgers met hun eigen initiatieven het lokale middenveld innoveren.

7.3 Maatschappelijke rollen van het middenveld

In haar werkdefinitie van het middenveld schuiven de onderzoekers van CSI Flanders alvast twee rollen naar voor die het middenveld typeren: de politieke rol en de dienstverlenende rol. Middenveldspelers nemen minstens één van die twee rollen op.¹²² Daar voegen we nog de gemeenschapsvormende rol aan toe. Die rol wordt van oudsher toegeschreven aan het middenveld en kwam de voorbije decennia ruimschoots aan bod in de literatuur en het onderzoek over sociaal kapitaal.¹²³

De verschillende subsectoren van het Vlaamse middenveld hechten zelf in verschillende mate belang aan die drie rollen.

¹¹⁵ Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006) en Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014).

¹¹⁶ Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009) en van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011).

¹¹⁷ Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019).

¹¹⁸ Gielen, P. (2020).

¹¹⁹ Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006); Oosterlynck, S., Vermeersch, L., Verschuere, B., De Rynck, F., Lamberts, M. & Verhaege, B. (2020) en Oosterlynck, S., De Rynck, F., De Waele, E., Lamberts, M., Vermeersch, L. (2021).

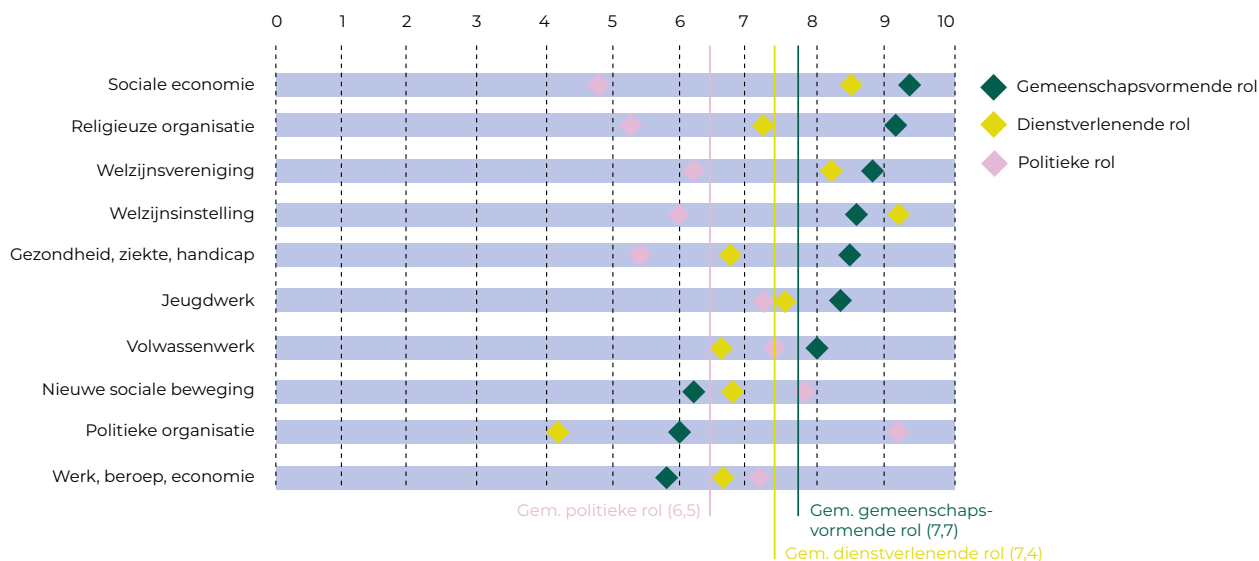
¹²⁰ Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016).

¹²¹ Swerts, T. & Oosterlynck, S. (2019).

¹²² Oosterlynck, S., Verschuere, B. en Verhaeghe B. (2019).

¹²³ Denk maar aan het onderzoek van Putnam: Putnam, R. (2000).

Figuur 59: belang van de verschillende middenveldrollen voor Vlaamse middenveldspelers (per subsector)

Bron: Vlaams middenveld: steekkaarten (<https://www.middenveldinnovatie.be/index.php/publicaties/19-vlaams-middenveld-steekkaarten>, CSI Flanders)

De gemeenschapsvormende rol wordt het sterkst opgenomen en kent het minste verschillen over de subsectoren. Vooral politieke organisaties, organisaties actief rond werk, beroep en economie, organisaties uit het jeugd- en het volwassenenwerk nemen de politieke rol op. De dienstverlenende rol wordt het sterkst opgenomen door welzijnsinstellingen, organisaties uit de sociale economie en welzijnsverenigingen.

Hoewel de politieke en de dienstverlenende rollen historisch gezien de identiteit van het Vlaamse middenveld mee vormgeven, lijken ze minder belangrijk te zijn voor lokale middenveldorganisaties. De gemeenschapsvormende rol wordt door bijna alle lokale middenveldspelers als belangrijk beschouwd.

7.3.1. Politieke rol

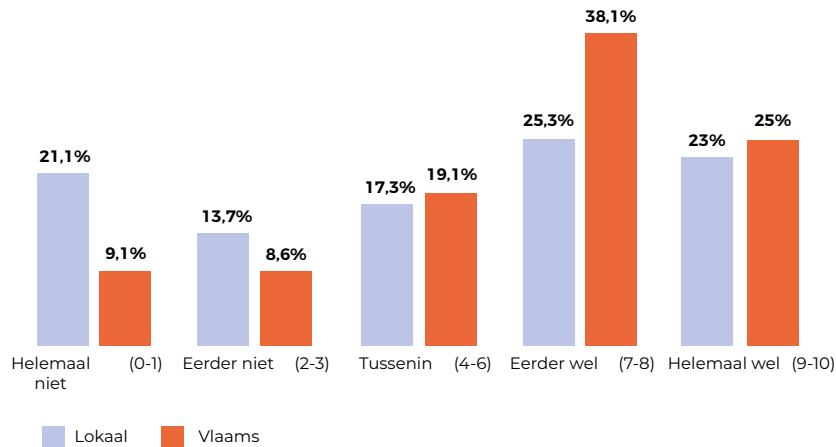
Vlaamse middenveldorganisaties vinden van zichzelf dat ze ‘eerder wel’ een politieke rol opnemen en dus maatschappelijke of politieke verandering nastreven. Ze nemen die rol gemiddeld gesproken minder sterk op dan de gemeenschapsvormende en dienstverlenende rollen. Meer dan de helft van de Vlaamse middenveldorganisaties (53%) geeft zelf aan nu meer dan tien jaar geleden een politieke rol op te nemen. Vlaamse middenveldorganisaties uit de socioculturele sector lijken het sterkst te streven naar maatschappelijke of politieke verandering. Die politieke rol sluit goed aan bij de kritische rol en soms ook bij de laboratoriumrol van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en bij de laboratoriumrol van veel burgerinitiatieven.

Lokale middenveldorganisaties zetten minder sterk in op de politieke rol dan de middenveldspelers die op Vlaamse schaal actief zijn.

¹²⁴ Oosterlynck, S., Hertogen, E., Swerts, T. (2017a).

¹²⁵ Laoukili, F., Oosterlynck, S. en Cools, P. (2019).

Figuur 60: mate van streven naar maatschappelijke of politieke verandering door middenveldorganisaties

Bron: Laoukili, F., Oosterlynck, S. en Cools, P. (2019).

Het verschil in politieke rol opname tussen de lokale en Vlaamse middenveldorganisaties hangt sterk samen met een verschillende opstelling van lokale en Vlaamse socioculturele organisaties. Het lokale middenveld, dat voornamelijk uit lokale socioculturele organisaties bestaat, scoort lager op politieke rol opname. En net socioculturele organisaties op Vlaams niveau scoren het hoogst op politieke rol opname.

In de context van de verzuiling betekent 'een politieke rol spelen' vaak ' bezig zijn met partijpolitiek', maar met de opkomst van de nieuwe sociale bewegingen, individualisering en ontzuiling kwamen nieuwe invullingen van de politieke rol opzetten.¹²⁶ Middenveldorganisaties streven vandaag op uiteenlopende manieren maatschappelijke verandering na: belangenbehartiging, beleidsbeïnvloeding, onderhandelen met overheden of bedrijven, mobiliseren van een achterban, protesteren, actievoeren, staken, meningsverschillen publiek bespreekbaar maken, publieke debatten organiseren en faciliteren, dialoog met burgers voeren ...

Figuur 61: belang van bepaalde taken bij de invulling van de politieke rol volgens middenveldspelers (op een schaal van 1 tot 6)

Bron: Vlaams middenveld: steekkaarten (<https://www.middenveldinnovatie.be/index.php/publicaties/19-vlaams-middenveld-steekkaarten>, CSI Flanders)

¹²⁶ Laoukili, F., Oosterlynck, S. en Cools, P. (2019).

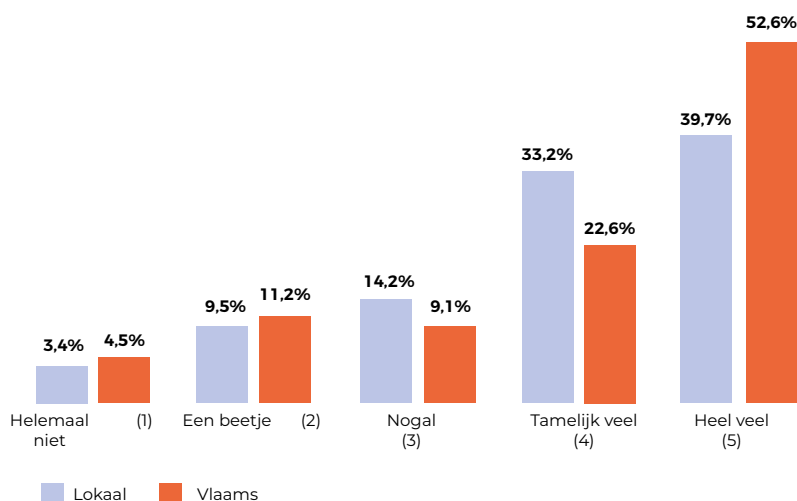
Het verdedigen van de belangen van de achterban staat centraal in de invulling van de politieke rol bij veel Vlaamse middenveldorganisaties. Ook samenwerken met andere middenveldorganisaties, alternatieve praktijken ontwikkelen in de eigen organisatie en invloed uitoefenen op overheden of bedrijven zijn vaste onderdelen van het nastreven van maatschappelijke of politieke verandering. Een dialoog opzetten met burgers en ze sensibiliseren en mobiliseren komt relatief minder algemeen voor.¹²⁷

De politieke rol van het middenveld en de manier waarop die ingevuld wordt, leidt de laatste jaren tot veel discussie, zowel in het middenveld zelf als tussen middenveldorganisaties en beleidsmakers.¹²⁸ In de nasleep van discussies over vermarkting en het primaat van de politiek rijst wel eens de vraag naar de legitimiteit van de politieke rol van het middenveld. Sommigen vragen zich af of het gepast is dat organisaties die overheidsmiddelen krijgen om hun werking te financieren, het beleid van diezelfde overheid bekritisseren of zelfs bekampen. Maar evengoed klinkt er kritiek op het wegdeemsteren van de kritische houding van middenveldorganisaties. Met het begrip ‘depolitisering’ wijzen sommigen op het gebrek aan ruimte bij middenveldspelers om fundamentele meningsverschillen publiek bespreekbaar te maken, ook in de eigen gemeenschap.

7.3.2. Gemeenschapsvormende rol

Heel wat middenveldorganisaties brengen mensen samen en werken aan gemeenschapsvorming. Mensen een plaats bieden waar ze zich thuis voelen, hen het gevoel geven dat ze ergens bij horen, een gemeenschapsgevoel promoten ..., het behoort tot de kern van de missie van veel middenveldorganisaties. Zowel op lokale als op Vlaamse schaal hechten middenveldorganisaties veel belang aan de gemeenschapsvormende rol van het middenveld.

Figuur 62: mate waarin middenveldspelers ernaar streven mensen het gevoel te geven ergens bij te horen

Bron: Laoukili, F., Oosterlynck, S. en Cools, P. (2019).

¹²⁷ Laoukili, F., Oosterlynck, S. en Cools, P. (2019).

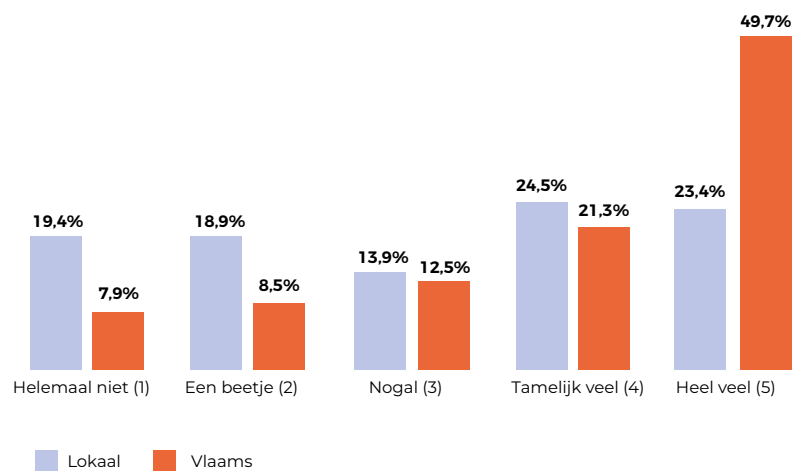
¹²⁸ Oosterlynck, S., Hertogen, E., Swerts, T. (2017a).

Ook over de gemeenschapsvormende rol wordt vandaag gediscussieerd, zeker in relatie tot de toegenomen culturele diversiteit in onze samenleving. Sommigen leggen daarbij de nadruk op bridging. (Culturele) verschillen moeten dan overbrugd worden om de gemeenschap in Vlaanderen vorm te geven. Zo stelt de Vlaamse Regering in haar regeerakkoord een nieuwe aanpak voor waarbij ze oproept om meer ‘met’ en minder ‘naast’ elkaar te leven.¹²⁹ Organisaties die burgers uit minderheidsgroepen aanspreken op hun etnisch-culturele identiteit worden sinds 2023 ook aangespoord om niet te segregeren.¹³⁰ De Vlaamse Regering ziet in gedeelde waarden en normen uit onze Vlaamse traditie een belangrijke basis voor gemeenschapsvorming. Omdat een vijfde van de burgers in Vlaanderen een migratie-achtergrond heeft, wordt die traditie niet vanzelfsprekend met iedereen gedeeld. Anderen zien dan weer in bonding een noodzakelijke voorwaarde voor de emancipatie van (culturele) minderheidsgroepen. Volgens hen kunnen mensen met een gedeelde herkomst (of met andere gedeelde kenmerken), net door zich met elkaar in een gemeenschap of groep te verbinden, emanciperen en volwaardig deel uitmaken van de samenleving.

7.3.3. Dienstverlenende rol

Ook het bieden van diensten wordt vaak gelinkt aan middenveldorganisaties. De helft van de bevraagde Vlaamse middenveldorganisaties geeft aan ‘heel veel’ in te zetten op de dienstverlenende rol. Slechts 8% van de Vlaamse middenveldorganisaties geeft expliciet aan geen diensten of producten te verlenen met het oog op het invullen van maatschappelijke noden of behoeften.

Figuur 63: mate waarin middenveldspelers een dienst verlenen of product aanbieden om een specifieke, maatschappelijke behoefte of nood te lenigen

Bron: Laoukili, F., Oosterlynck, S. en Cools, P. (2019)

Ook hier scoren lokale middenveldorganisaties globaal lager (gemiddelde 3,14 op een schaal van 1 tot 5) in vergelijking met de Vlaamse middenveldorganisaties (gemiddelde 3,96).

¹²⁹ Oosterlynck, S. (2019).

¹³⁰ Het decreet sociaal-cultureel volwassenenwerk van 10 maart 2023 heeft tot doel "bij te dragen aan een duurzame, inclusieve, **niet-gesegregerde**, solidaire en democratische samenleving door de civiele samenleving te versterken".

Sommige middenveldorganisaties verlenen diensten in overleg met, en met financiële middelen van, een overheid. Dat roept soms vragen op. Sommigen vragen zich af of civiele actoren wel zelf moeten instaan voor (publieke) diensten die ze als een primaire taak van de overheid beschouwen. Ze hebben het dan over een terugtrekkende overheid en zien dat als de keerzijde van het geloof in de participatiesamenleving, een samenleving waarin burgers zelf veel verantwoordelijkheden en initiatieven nemen. Anderen besteden zo'n diensten met het oog op efficiëntie en effectiviteit, liever uit volgens de principes van de vrije markt en kijken daarvoor niet alleen naar middenveldspelers, maar ook naar marktspelers. Nog anderen prijzen dan weer middenveldorganisaties die op experimentele wijze diensten ontwikkelen om in te spelen op noden en behoeften waarop onze samenleving nog geen of onvoldoende antwoord biedt.

SAMENVATTING: MAATSCHAPPELIJKE ROLLEN

De rollen van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk tonen, in ruil voor subsidies, hoe ze drie decretaal bepaalde rollen in de samenleving waarmaken: de kritische rol, de verbindende rol en de laboratoriumrol. Veel organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk zoeken nog volop hoe ze hun ambities en plannen voor een werkingsperiode van vijf jaar het best kunnen duiden met een eigen invulling van die drie decretale rollen.

De rollen van burgerinitiatieven en civiele sociaal-culturele middenveldspelers

Burgerinitiatieven worden vaak geassocieerd met experiment. Ze nemen een eigen experimenterende rol op in onze samenleving, ook wanneer ze diensten ontwikkelen voor collectieve noden en behoeften die niet of nog onvoldoende beantwoord worden. Middenveldspelers nemen van oudsher, naast een politieke en dienstverlenende rol, een gemeenschapsvormende rol op. Zowel Vlaamse als lokale middenveldorganisaties en -initiatieven hechten veel belang aan hun gemeenschapsvormende rol. Die rol lijkt hen, onafhankelijk van de schaal waarop ze werken, op het lijf geschreven. Vlaamse middenveldorganisaties met een langere traditie hebben, in vergelijking met hun lokale groepen en met lokale middenveldorganisaties, relatief meer aandacht voor de politieke rol en de dienstverlenende rol.

Invulling van en draagvlak voor maatschappelijke rollen in het sociaal-cultureel landschap

De kritische rol van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en de politieke rol van het middenveld krijgen verschillende invullingen. De ene keer ligt het accent op betoog, belangenbehartiging, lobbywerk en beleidsbeïnvloeding. De andere keer op dialoog en het bespreekbaar maken van meningsverschillen.

Over de verbindende of gemeenschapsvormende rol verschillen de meningen naargelang het accent ligt op bonding (verbinden van mensen met gedeelde kenmerken als basis voor emancipatie) of bridging (het overbruggen van verschillen in onze samenleving).

De dienstverlenende rol komt al snel terecht in een kerntakendebat waarbij diensten soms worden toegewezen aan de overheid en de markt; en andere keren, zoals bij de voorstanders van een participatiesamenleving, aan burgers en civiele actoren.

Daar waar civiele sociaal-culturele actoren experimenteren met nieuwe diensten en zo inspelen op nog onbeantwoorde maatschappelijke noden en behoeften, worden zij doorgaans wel zonder veel discussie erkend in hun experimenterende rol.

8. Relaties

Civiele sociaal-culturele actoren werken in een maatschappelijke context waar ook andere actoren een rol spelen. Ze gaan doelbewust relaties aan met andere spelers in de samenleving. Die maatschappelijke context verandert doorheen de tijd en bijgevolg ook de externe relaties die civiele sociaal-culturele actoren aanknopen. Zo beïnvloeden vandaag individualisering, digitalisering en globalisering de verhoudingen tussen burgers, overheden, marktspelers en gevestigde middenveldorganisaties. Dat leidt tot nieuwe coalities, allianties, partnerschappen en samenwerkingsverbanden in de civiele samenleving, maar brengt evenzeer fricties, wrijvingen en knelpunten mee.

Civiele sociaal-culturele actoren onderhouden onderlinge contacten met andere middenveldspelers. Dat doen ze ook met overheden. Onder overheden vallen alle organisaties die namens de staat werken, zoals lokale of centrale overheidsbesturen, ministeries, overheidsdiensten en -departementen en gemeentelijke diensten. Daarbij horen ook personen met een politieke of beleidstaak (burgemeester, kabinetsmedewerker, politici, ambtenaren ...) en politieke partijen. Ten slotte onderhouden civiele sociaal-culturele actoren ook verschillende soorten contacten met marktspelers uit verscheidene sectoren. Ze nemen als klant niet alleen goederen en diensten af van marktspelers, maar verhouden zich nog op vele andere manieren tot profitorganisaties.

In hun goedgekeurde subsidieaanvragen 2021-2025 rapporteren 131 organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk over hun verschillende relaties met andere middenveldspelers, met vertegenwoordigers van de overheid en met marktspelers. Ook in onderzoek naar de waarde en betekenis van het civiel sociaal-cultureel actorschap¹³¹ werden contacten met andere middenveldspelers, overheden en marktspelers gedocumenteerd op basis van surveyonderzoek en diepte-interviews. Verder bevatten een aantal publicaties van het middenveldonderzoek van CSI Flanders en een veldverkenning van burgerinitiatieven inzichten over de aard van die contacten en relaties.

8.1 Relaties van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

In hun subsidieaanvraag 2021-2025 specificeren 88 organisaties (88/131) hun relaties met andere spelers in de samenleving.

Tabel 12: relaties met andere actoren in de samenleving naar aantal organisaties

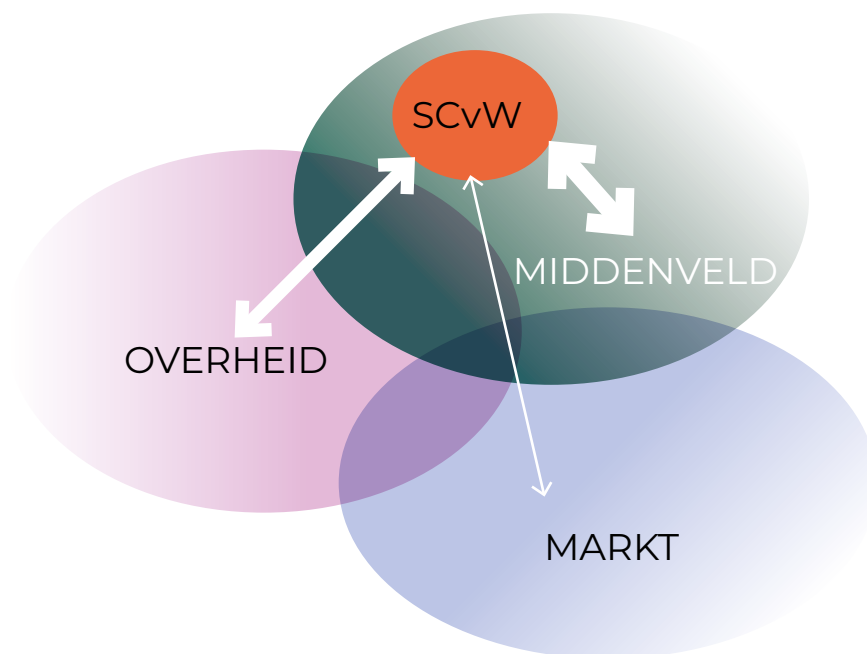
N organisaties (N=88)	Relaties
80	met andere middenveldspelers en initiatiefnemende burgers
65	met vertegenwoordigers van de overheid (politici, ambtenaren ...) · <i>als partner of als criticus</i>
39	met marktspelers · <i>vaak als criticus</i> · <i>vaak met de media</i>

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

¹³¹ In dit onderzoek werd gekeken naar organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en burgerinitiatieven.

In figuur 64 vatten we de relaties tussen organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en andere actoren in de samenleving samen. Hoe dikker de pijl tussen actoren, des te meer erover wordt gerapporteerd in de subsidieaanvragen.

Figuur 64: organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk en hun relaties met andere actoren in de samenleving

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Om volledig te zijn, melden we ook nog een aantal relaties met actoren uit de onderzoeks- en onderwijswereld die in sommige subsidieaanvragen aan bod komen. 66 organisaties (66/131) melden samenwerkingsverbanden met Vlaamse universiteiten en hogescholen en in mindere mate ook met een aantal andere kenniscentra. Onderzoekers zijn veel gevraagde stakeholders in het beleidsplanningsproces. Sommige organisaties voeren samen met een universiteit of hogeschool onderzoek of besteden onderzoeksoopdrachten uit en ontwikkelen op die manier voor hen relevante kennis.

Hieronder bespreken we achtereenvolgens de relaties met andere middenveldspelers, overheden en marktspelers. Door die contacten los van elkaar te bekijken, lijkt het alsof het een-op-een-relaties zijn, bijvoorbeeld één sociaal-culturele speler die samenwerkt met één bedrijf of één burgerinitiatief dat de accommodatie deelt met één andere middenveldorganisatie. Doorgaans is er sprake van vrij grote en soms complexe clusters van contacten.¹³² Contacten vinden vaak plaats in een netwerk met meerdere actoren.

8.1.1. Sociaal-cultureel volwassenenwerk in een sterk vernetwerkt middenveld

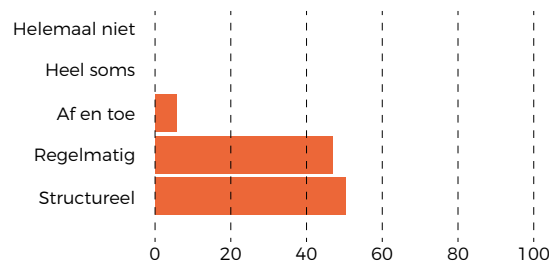
Doorheen de subsidieaanvragen 2021-2025 verschijnt de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk als een partner in een sterk vernetwerkt middenveld. Tachtig organisaties (80/131) melden strategische relaties met andere middenveldspelers en burgerinitiatieven.

¹³² Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

En 21 organisaties (21/131) rapporteren daarbij specifieke inspanningen om (terug) meer aansluiting te zoeken met de leefwereld van hun doelgroep(en) en zich als partner op te stellen voor opkomende burgerinitiatieven.

Dat blijkt ook uit onderzoek naar de waarde en betekenis die middenveldspelers (naast overheden en bedrijven) toeschrijven aan organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

Figuur 65: aandeel organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (in %, N=43) en hun contacten met andere middenveldspelers

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Zo goed als alle bevraagde organisaties uit de sector werken regelmatig of structureel samen met andere spelers op het middenveld. De connecties tussen het sociaal-culturele veld en andere middenveldorganisaties zijn niet alleen veelvuldig, ze zijn ook erg heterogeen van aard.

Tabel 13: soorten contacten met andere middenveldspelers (in %, N=233) van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

		Erkende sociaal-culturele organisaties
1	Intervisie/kennisuitwisseling	16%
2	Advies	10%
3	Praktijkontwikkeling	11%
4	Uitwisseling en personeel	2%
5	Samenwerking rond vrijwilligers	2%
6	Projectmatige samenwerking	16%
7	Zakelijke samenwerking	3%
8	Structurele samenwerking	9%
9	Belangenbehartiging	9%
10	Klankbord	7%
11	Delen van materiaal/accommodatie	9%
12	Fusie	0%
13	Toevallig contact	5%
14	Anders., nl	0%

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Zo'n samenwerkingsverbanden op het middenveld kunnen heel intensief zijn. Veel contacten krijgen vorm in projectmatige samenwerking en kennisuitwisseling. Tijdens de verzuiling leidde dat tot diepgaande samenwerkingsverbanden. Sommige sociaal-culturele volwassenenorganisaties zijn een onderdeel van een grotere organisatie die met andere middelen dan Vlaamse subsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk, ook buiten die sector heel wat initiatieven neemt. Andere organisaties zijn dan weer spin-offs van al bestaande sociaal-culturele volwassenenorganisaties of middenveldspelers.

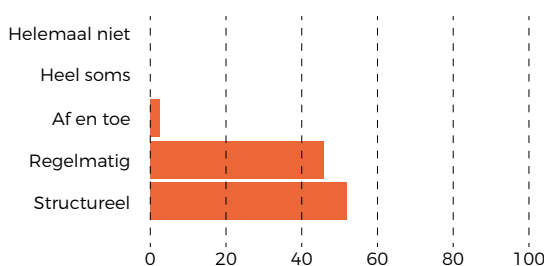
Samenwerken en netwerken biedt een aantal voordelen. In thematische verbanden of verbanden van organisaties die met dezelfde doelgroep aan de slag gaan, zien meerdere organisaties mogelijkheden om hun invloed op de samenleving te vergroten. Voorbeelden zijn de NAPAR Coalitie (coalitie voor een interfederaal actieplan tegen racisme), de Klimaatcoalitie (een nationale vzw die meer dan negentig organisaties verenigt rond het thema van klimaatrechtvaardigheid) en NOOZO (verenigt meer dan twintig handicaporganisaties om de Vlaamse Regering te adviseren). Andere keren biedt samenwerken en netwerken kansen om de eigen aanpak te optimaliseren, bijvoorbeeld om het publiek te verbreden, te verdiepen of te vernieuwen, de werking van de organisatie te professionaliseren en lokale of regionale verankering mogelijk te maken. Daarvoor zijn de dertien regionale organisaties en heel wat doelgroeporganisaties veel gevraagde partners. Veel contacten krijgen vorm in projectmatige samenwerking en kennisuitwisseling.

Ook gezamenlijke praktijkontwikkeling en het delen van materiaal of accommodatie komen regelmatig voor, net als andere aanleidingen zoals advies of gezamenlijke belangenbehartiging. Voor de uitwisseling van personeel of vrijwilligers vinden de organisaties elkaar minder snel.

8.1.2. De overheid als partner, doelwit en broodheer

In hun subsidieaanvraag 2021-2025 benadrukken 65 organisaties (65/88) hun relaties met vertegenwoordigers van de overheid. Uit het onderzoek naar de waarde en betekenis van civiele-sociaal culturele actoren leren we dat alle organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk contacten onderhouden met een overheid.

Figuur 66: aandeel organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (in %, N=46) en hun contacten met overheden

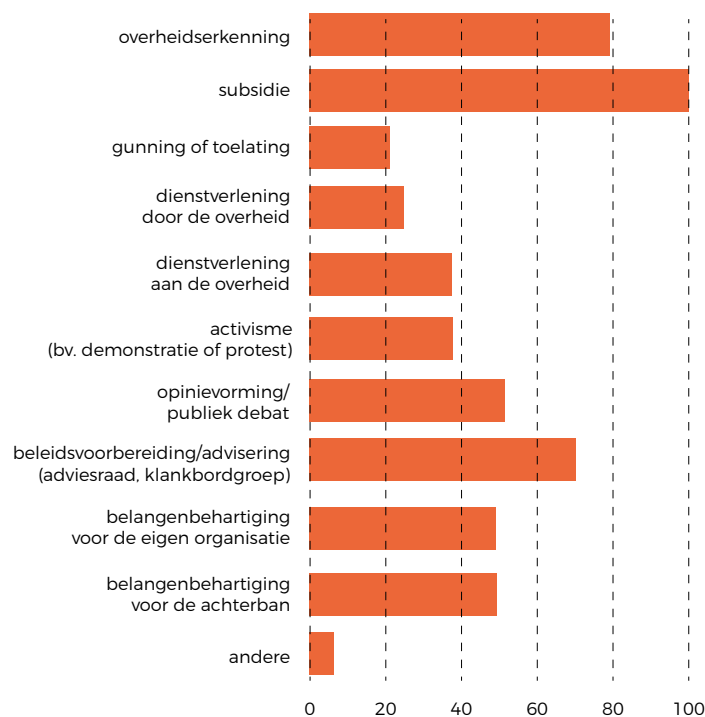
Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Dat verwondert niet, ze ontvangen immers allemaal subsidies van de Vlaamse overheid. Maar het gaat over veel meer soorten contacten met diverse overheden: de Vlaamse en federale overheid(sdiensten), gemeentelijke en provinciale overheden, intergemeentelijke samenwerkingen en (semi)overheidsdiensten of overheidsbedrijven (bijvoorbeeld de Vlaamse Landmaatschappij, VLM) en in beperktere mate ook Europese of internationale overheden. Veelvuldig contact met een of meerdere overheden is inherent aan het civiel sociaal-cultureel actorschap.

De relaties van organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk met overheden geven een gemengd beeld van strijd, afhankelijkheid en partnerschappen:

- sommigen nemen eerder een kritische houding aan en beogen veranderingsprocessen bij de overheid zelf,
- financiële motieven spelen een rol in de relaties van sociaal-culturele volwassenenorganisaties met overheden. Subsidies vormen immers een belangrijke bron van inkomsten,
- sommigen zoeken partners bij de overheid (of andersom) om samen veranderingsprocessen in de samenleving te faciliteren of beleid voor te bereiden en te adviseren,
- een (lokale) overheid kan ook interesse hebben om een sociaal-cultureel initiatief over te nemen en als overheidsinitiatief of -dienst te institutionaliseren.

Figuur 67: soorten contacten met overheden (in %, N=232) van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Er worden opvallend veel samenwerkingen en netwerken met lokale overheden vermeld. Zo'n relaties bevorderen de lokale inbedding van organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk en zijn soms ook functioneel om kwetsbare groepen te bereiken. Zo werken ze bijvoorbeeld samen met inburgeringsdiensten. Het kan ook andersom. Een lokale overheid doet dan beroep op een sociaal-culturele volwassenenorganisatie om zelf een bepaalde doelgroep te bereiken of een bepaalde overheidsdoelstelling meer efficiënt en effectief te kunnen verwezenlijken.

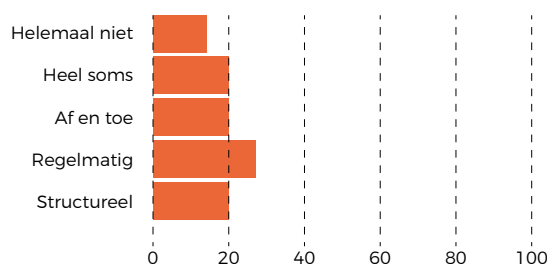
Dienstverlening aan of door een overheid en activisme (bijvoorbeeld een demonstratie of protest) lijken minder sterke aanleidingen voor contacten tussen organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk en overheden. Uit interviews blijkt dat activisme niet altijd aanslaat en dat het soms moeilijk is om burgers op zo'n manier bij overheidsbeleid te betrekken.

¹³³ Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

8.1.3. Relaties met marktspelers

Sociaal-culturele volwassenenorganisaties rapporteren in hun subsidieaanvraag 2021-2025 in mindere mate (39 organisaties) over hun relaties met marktspelers. En in het onderzoek naar de waarde en betekenis van civiele sociaal-culturele actoren gaf net niet de helft van de organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk aan regelmatig of structureel contacten te hebben met een bedrijf.

Figuur 68: aandeel organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (in %, N=51) en hun contacten met profitorganisaties

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Ongeveer 15% van de organisaties geeft aan helemaal geen contacten te hebben met bedrijven. De andere organisaties (40%) onderhouden sporadische contacten met marktspelers.

In de subsidieaanvragen wordt meestal in vrij algemene termen naar marktspelers verwezen. Ze worden zelden concreet genoemd. Een uitzondering daarop vormen de vele verwijzingen naar de mediasector en -bedrijven. Zij spelen een belangrijke rol in de publieke sfeer en in publieke debatten.

In het waardenonderzoek worden bedrijven waarmee contacten onderhouden worden wel specifiek vermeld. Volgende soorten bedrijven komen aan bod:

- communicatie- en reclamebureaus
- drukkerijen
- IT-bedrijven
- consultants, vaak in functie van organisatieontwikkeling en professionalisering
- vertalers
- evenementenbedrijven
- logistieke bedrijven
- nutsbedrijven zoals energie- en telecombedrijven
- banken en verzekeringskantoren
- sociale secretariaten
- boekhoudkantoren
- architecten
- bouwbedrijven en loodgieters
- winkels en warenhuizen
- cateraars en brouwers

Soms zijn contacten van een sociaal-culturele volwassenenorganisatie met bedrijven nodig om de eigen visie en doelstellingen te kunnen verwezenlijken. In de subsidieaanvragen observeren we een beperkt aantal strategische partnerschappen, waarbij meer sprake is van tweerichtingsverkeer. Vooral binnen de stroom 'duurzaam (samen)leven' worden dergelijke, vaak ook kritische, relaties met de landbouwsector en het bankwezen (met oog op ethisch bankieren) besproken.

Sociaal-culturele volwassenenorganisaties kunnen ook een interessante partner, doelgroep of afzetmarkt zijn voor bedrijven. Ook contacten met profitorganisaties met het oog op sponsoring, giften of leningen zijn niet uitzonderlijk.

Figuur 69: soorten contacten met profitbedrijven (in %, N=122)
van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Al bij al kunnen we besluiten dat de samenwerking met marktspelers vooral vorm krijgt als klant en minder als civiele actor. Nochtans lezen we in subsidieaanvragen meer dan eens, bijvoorbeeld bij de maatschappelijke contextanalyse en de strategische doelen, hoe bepalend de rol van marktspelers kan zijn voor de veranderingsprocessen die ze in de samenleving beogen. Is er vanuit strategisch perspectief sprake van een zekere marktverlegenheid bij organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk?

8.2 Burgerinitiatieven en hun contacten

Naarmate burgerinitiatieven subsidies ontvangen, samenwerken met andere organisaties, de leden of actieve burgers participeren bij andere gevestigde organisaties en zij politieke contacten hebben, kunnen we die initiatieven typeren als ‘verweven’ (veel contacten met de omgeving) of ‘zwevend’ (weinig contacten met de omgeving).¹³⁴ In combinatie met twee onderscheiden organisatievormen (veel of weinig onderlinge contacten tussen de actieve burgers) zien Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak vier types burgerinitiatieven. Genestelde initiatieven (hecht) en netwerkende initiatieven (los) houden er allebei veel externe contacten op na. Coöperatieve initiatieven (hecht) en lichte initiatieven (los) hebben weinig contacten met externen.

¹³⁴ Hurenkamp, M., Tonkens, E. en Duyvendak, J.W. (2006) en Morsman, L. (2015).

Tabel 14: vier types van burgerinitiatieven op basis van hun interne en externe contacten

	veel extern contact (verweven)	weinig extern contact (zwevend)
veel intern contact (hecht)	genestelde initiatieven	coöperatieve initiatieven
weinig intern contact (los)	netwerkende initiatieven	lichte initiatieven

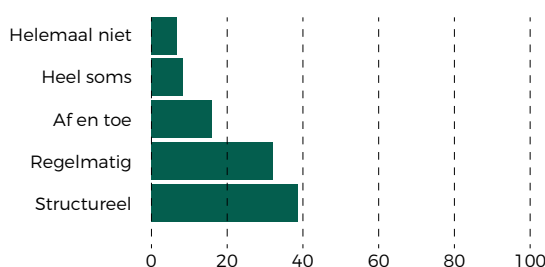
Bron: Hurenkamp, M., Tonkens, E. en Duyvendak, J.W. (2006).

Een meerderheid uit een steekproef van burgerinitiatieven onderzocht door Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak behoort tot het genestelde type met veel externe contacten (53%). 10% van hun steekproef behoort tot het type lichte initiatieven en onderhoudt weinig externe contacten.

8.2.1. Contacten met andere civiele sociaal-culturele actoren

Van de 41 bevraagde burgerinitiatieven uit het waardenonderzoek staat een meerderheid regelmatig tot structureel in contact met andere middenveldspelers. Een beperkt aantal onder hen onderhoudt helemaal geen contacten met andere middenveldspelers.

Figuur 70: aandeel burgerinitiatieven (in %, N=41) en hun contacten met andere middenveldspelers

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

De connecties tussen burgerinitiatieven en andere middenveldorganisaties zijn niet alleen veelvuldig, maar ook erg heterogeen van aard. Veel van die contacten krijgen vorm in projectmatige samenwerking of kennisuitwisseling. Ook het delen van materiaal en accommodatie, gezamenlijke praktijkontwikkeling, advies en gezamenlijke belangenbehartiging komen regelmatig voor. Voor de uitwisseling van personeel of vrijwilligers vinden burgerinitiatieven en andere middenveldspelers elkaar minder snel.

¹³⁵ Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Tabel 15: soorten contacten van burgerinitiatieven met andere middenveldspelers (in %, N=189)

		Burgerinitiatieven
1	Intervisie/kennisuitwisseling	14%
2	Advies	8%
3	Praktijkontwikkeling	9%
4	Uitwisseling en personeel	2%
5	Samenwerking rond vrijwilligers	7%
6	Projectmatige samenwerking	16%
7	Zakelijke samenwerking	3%
8	Structurele samenwerking	8%
9	Belangenbehartiging	7%
10	Klankbord	9%
11	Delen van materiaal/ accommodatie	11%
12	Fusie	0%
13	Toevallig contact	5%
14	Anders., nl	1%

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Heel wat initiatieven van burgers vinden elders op het middenveld inspiratie. Sommige initiatiefnemers situeren zich expliciet in een stroom van gelijkgestemde initiatieven en dragen lokaal hun eigen steentje bij om grotere veranderingen in de samenleving te bewerkstelligen. Soms doen ze dat door zich te verbinden met een federatie of koepel. Denk maar aan de groepen van burgers die aansluiten bij LETS Vlaanderen, aan diverse initiatieven die aansluiting vinden bij een van de etnisch-culturele federaties, aan energiecoöperatieven die aansluiten bij REScoop Vlaanderen, aan transitiegroepen die inspiratie vinden bij Transitie Vlaanderen en aan burgerinitiatieven voor ontwikkelingssamenwerking die zich als 4de Pijler registreren bij het steunpunt 4de Pijler. Vooral burgerinitiatieven die zich inzetten voor een duurzame transitie vinden snel inspiratie in een groter, soms zelfs grensoverschrijdend, netwerk.

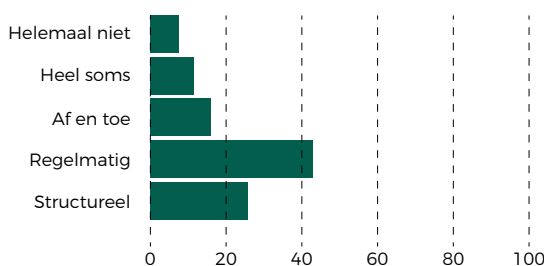
In 2021 ondersteunden FMDO en IC, twee van de vele etnisch-culturele federaties die lid zijn van het Minderhedenforum, alleen al zo'n 550 lidverenigingen of formeel aangesloten organisaties verspreid over Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Daar zitten heel wat feitelijke verenigingen bij, maar ook verenigingen zonder winstoogmerk. De aangesloten verenigingen die solidariteitsinitiatieven ondernemen, zetten zich kosteloos en belangeloos in voor een grotere groep buurtbewoners, mensen van een bepaalde gemeenschap of mensen die naar aanleiding van een gebeurtenis met elkaar verbonden zijn. De initiatiefnemers organiseren voedselbedeling, sociaal werk, financiële acties voor steun in hun land van herkomst, acties om de leefbaarheid in de buurt te verbeteren, huiswerkklasjes ...

8.2.2. Contacten met overheden

Overheden zoeken naar manieren om burgers te betrekken bij beleidsprocessen. En geëmancipeerde burgers ondernemen ook in toenemende mate zelf actie als iets voor hen belangrijk is. Mattijssen en collega's¹³⁶ spreken in dat verband over een shift waarbij traditionele besluitvormingsprocessen met een centrale rol voor overheden vervangen worden door processen met een breder scala aan betrokken actoren en dat op verschillende schalen: lokaal, regionaal, nationaal, internationaal. Andere auteurs¹³⁷ beschrijven veranderingen in de posities van overheid en burgers als een transitie van 'government' naar 'governance'.

Ook al spelen zo'n veranderingsprocessen op de achtergrond, toch observeren de onderzoekers van het waardenonderzoek¹³⁸ onder de 44 onderzochte burgerinitiatieven een beperkt aantal (minder dan één op tien) die geen contacten signaleren met een overheid. In tegenstelling tot organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk, die wel allemaal contacten hebben met een overheid, doen lang niet alle burgerinitiatieven een beroep op overheidssubsidies. Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk hebben bovendien het meest contact met de Vlaamse overheid en pas in tweede instantie met gemeentelijke overheden, terwijl dat bij de burgerinitiatieven net andersom is.

Figuur 71: aandeel burgerinitiatieven (in %, N=44) en hun contacten met overheden

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

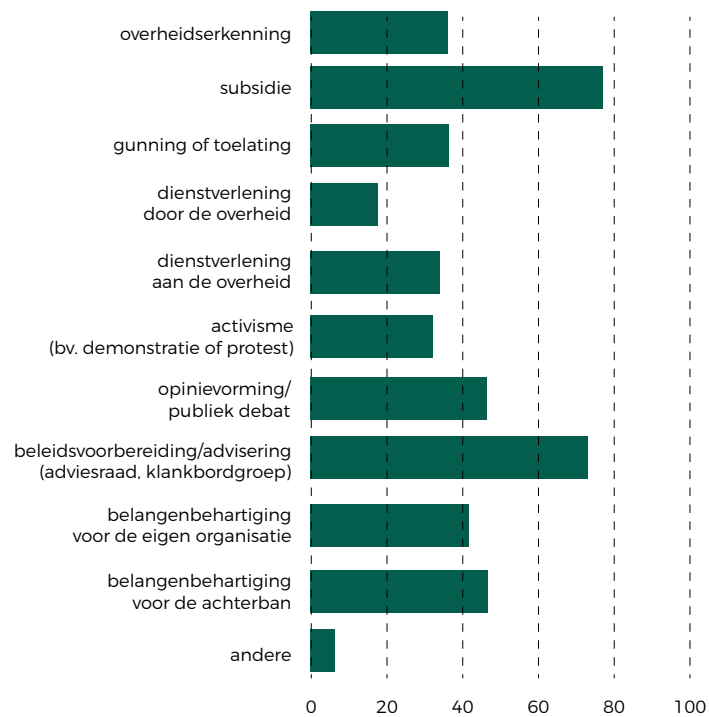
De aanleiding en ambitie van een meerderheid van de burgerinitiatieven die wel contacten onderhoudt met minstens één overheid, loopt in twee richtingen. Een burgerinitiatief kan een beroep doen op een lokale of centrale overheid voor hulp, toestemming, middelen of infrastructuur. Een overheid kan op haar beurt een beroep doen op het initiatief van burgers om bijvoorbeeld bepaalde doelgroepen te bereiken of bepaalde overheidsdoelstellingen meer efficiënt te verwezenlijken. Lokale overheden kunnen ook zo'n belang stellen in sommige burgerinitiatieven en het initiatief overnemen en als overheidsinitiatief of -dienst institutionaliseren.

¹³⁶ Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.F., Elands, B.H.M. en van Dam, R.I. (2015).

¹³⁷ Salverda, I. en van Dam, R. (2008); De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019) en Pauly, R., Suykens, B. en De Rynck F. (2018).

¹³⁸ Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Figuur 72: soorten contacten met overheden (in %, N=172) van burgerinitiatieven

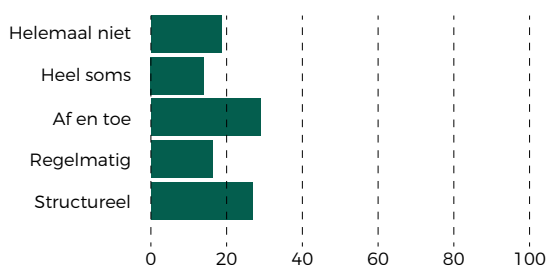

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

8.2.3. Contacten met marktspelers

Net zoals organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk lijken ook burgerinitiatieven globaal iets minder of toch minder intensief contacten te onderhouden met marktspelers.

Figuur 73: aandeel burgerinitiatieven (in %, N=49) en hun contacten met profitorganisaties

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Ook hier zijn burgerinitiatieven, net als organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, in belangrijke mate klant of opdrachtgever van marktspelers. Daarnaast werken burgerinitiatieven relatief veel samen met marktspelers in projecten of ontvangen ze sponsoring of giften van profitorganisaties.

Figuur 74: soorten contacten met profitbedrijven (in %, N=103) van burgerinitiatieven

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Het aandeel burgerinitiatieven dat kritische vragen stelt bij de werkwijze van marktspelers, is iets groter dan bij organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

8.3 Relaties van middenveldspelers

De onderlinge contacten van middenveldspelers en de contacten van die spelers met overheden en profitorganisaties volgen in grote mate de patronen die we hierboven voor organisaties van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en burgerinitiatieven beschreven.

Naast het beeld van een sterk vernetwerkt middenveld zien we ook hier talrijke raakvlakken met de overheid. Veel middenveldspelers ontvangen subsidies van een of andere overheid en stemmen hun werking, minstens deels, af op de regelgevende kaders die daarmee samenhangen. Sommige spelers uit de socioculturele sector op het middenveld hebben sterke banden met overheden omdat ze erkend zijn als officiële gesprekspartner. Denk bijvoorbeeld aan het Netwerk tegen Armoede of aan de vakbonden.

Er zijn ook tal van andere raakvlakken met de markt dan de voor de hand liggende klantrelaties die vele middenveldspelers onderhouden met profitorganisaties. Relaties met marktspelers behoren voor organisaties uit de socioculturele sector die zich toelagen op werk, beroep en economie tot hun kerntaken. Sommige middenveldspelers streven naar een alternatieve economie (bijvoorbeeld een deeleconomie of een coöperatieve economie) en ontwikkelen zelf marktactiviteiten. In dat geval spreken we over een verregaande hybridisering in de richting van de markt.¹³⁹

¹³⁹ Suykens, B., Verschuere B. en De Rynck, F. (2019).

Onderzoekers van CSI Flanders wijzen erop dat ook de kritische rol van middenveldspelers tegenover de overheid en markt verandert. Daar waar middenveldorganisaties meer en meer samenwerken met overheden en marktspelers, wijzigt onvermijdelijk ook hun kritische rol ten aanzien van die andere spelers. Dat zet sommige burgers aan om in de civiele samenleving zelf onafhankelijk initiatief te nemen en meer autonoom de discussie aan te gaan over de toekomst van onze samenleving.

SAMENVATTING: RELATIES

Een sterk vernetwerkt civiel sociaal-cultureel landschap

Vlaanderen en Brussel kennen een sterk vernetwerkt middenveld. Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en andere sociaal-culturele spelers op het middenveld onderhouden talrijke en diverse onderlinge relaties. Ze zoeken ook hoe ze zich zinvol kunnen verbinden met nieuwe burgerinitiatieven. Niet alle burgerinitiatieven zijn er even sterk op uit om deel uit te maken van dat sterk vernetwerkt middenveld. Sommige burgers nemen liever autonoom initiatief in de civiele samenleving en gaan liever eerder onafhankelijk de discussie aan over de toekomst van onze samenleving. Zo kunnen ze minder (traditie)gebonden aan de slag gaan.

Veel en veelvormige contacten met overheden

Veel en verscheiden contacten met overheden zijn inherent aan civiel sociaal-cultureel actorschap. En dat lang niet alleen door de overheidssubsidies die alle organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en veel andere sociaal-culturele spelers op het middenveld ontvangen. Die contacten tonen een gemengd beeld van afhankelijkheid, partnerschap en strijd en kunnen in twee richtingen lopen. Soms doen overheden een beroep op sociaal-cultureel initiatief om overheidsdoelen te realiseren, andere keren benaderen civiele sociaal-culturele spelers overheden om hen te beïnvloeden. Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en veel andere sociaal-culturele spelers op het middenveld zoeken eerder contact met overheden op regionale, gewestelijke, federale en in beperkte mate ook internationale schaal. Als burgerinitiatieven contacten met overheden zoeken, doen ze dat relatief meer op lokale schaal.

Marktrelaties van civiele sociaal-culturele actoren

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, andere sociaal-culturele spelers en burgerinitiatieven onderhouden – vergeleken met hun onderlinge contacten en hun contacten met overheden – in iets mindere mate contacten met marktspelers. Ook hier kan de aanleiding en ambitie van de contacten in beide richtingen lopen: marktspelers spreken civiele sociaal-culturele actoren aan, en omgekeerd. Meestal zijn civiele sociaal-culturele actoren klant en nemen ze producten of diensten af van profitorganisaties. Andere keren gaan ze omwille van kritische bedenkingen in interactie met marktspelers of zoeken ze partners op de markt.

Wijzigende relaties tussen middenveld, overheid en markt

Verskillende auteurs signaleren veranderingen in de posities van civiele sociaal-culturele actoren, middenveldspelers, overheden, marktspelers en burgers. Overheden zoeken naar nieuwe manieren om burgers te betrekken bij beleidsprocessen. En geëmancipeerde burgers ondernemen, wanneer ze ergens van wakker liggen, in toenemende mate ook zelf actie in het publieke domein. Traditionele besluitvormingsprocessen met een centrale rol voor overheden en formele inspraakkanalen voor gevestigde civiele sociaal-culturele actoren ruimen stilaan plaats voor processen waarbij meerdere actoren betrokken zijn. Onderzoekers van CSI Flanders wijzen erop dat de confronterende rol van civiele sociaal-culturele actoren in relatie tot de overheid en de markt verandert. Daar waar middenveldorganisaties meer en meer samenwerken met overheden en marktspelers, wijzigt onvermijdelijk ook hun kritische rol tegenover die andere spelers. Dat zet sommige burgers aan om in de civiele samenleving zelf onafhankelijk initiatief te nemen en meer autonoom de discussie aan te gaan over de toekomst van onze samenleving.

¹⁴⁰ Oosterlynck, S., Hertogen, E. en Swerts, T. (2017b).

9. Maatschappelijke positionering

We situeren civiele sociaal-culturele actoren op het maatschappelijk middenveld, ook wel de civiele samenleving, de civiele maatschappij of civil society genoemd. Dat middenveld bevindt zich tussen de staat, de markt en de private leefwereld. Op dat middenveld vinden we onafhankelijke associaties, organisaties, groepen of bewegingen waarin burgers uitdrukken waar ze met de samenleving naartoe willen. Ze doen dat door zich vrijwillig en op eigen initiatief te verenigen rond waarden die ze belangrijk vinden, rond overtuigingen die ze delen of rond maatschappelijke ambities die ze samen willen realiseren.

Veranderende relaties met overheid, burgers en markt zetten het maatschappelijk middenveld vandaag wel eens onder druk. Dat brengt meer dan eens vragen en discussies met zich mee over de maatschappelijke positie van civiele sociaal-culturele actoren of de plaats die ze in de samenleving innemen dan wel toegewezen krijgen.

Civiele sociaal-culturele actoren positioneren zichzelf in de civiele samenleving en wijzen daartoe op één of meerdere van de volgende argumenten:

- autonomie (organisaties kiezen zelf hun missie, visie en strategie),
- actor in de publieke sfeer, het publieke domein,
- initiatief van en door burgers,
- speler op het maatschappelijk middenveld,
- brug tussen burger (leefwereld) en systeem (overheid, markt ...).

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk worden door de Vlaamse overheid erkend als civiele actoren. Ze krijgen een plaats binnen het beleidsdomein Cultuur samen met onder meer de kunsten, audiovisuele kunsten, letteren, amateurkunsten, cultureel erfgoed en circuskunsten. Ze moeten zich, volgens bepalingen van het decreet, hoofdzakelijk richten op mensen in hun vrije tijd, waar ze als burger in de publieke sfeer en vrijwillig vorm en richting geven aan de samenleving.

In hun subsidieaanvraag 2021-2025 geven organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk te kennen hoe ze zichzelf vandaag positioneren in onze samenleving. In de literatuur over burgerinitiatieven geven verschillende auteurs aan hoe nieuwe burgerinitiatieven vandaag een alternatief zijn voor gevestigde middenveldspelers, zeker nu sommige gevestigde middenveldposities onder druk staan. De discussie over de hedendaagse positie van gevestigde middenveldspelers was een belangrijke aanleiding voor de onderzoekers van CSI Flanders om uitdagingen voor, en innovaties op, dat middenveld te onderzoeken.

9.1 De positie van sociaal-culturele volwassenenorganisaties

9.1.1. De eigen positionering van sociaal-culturele volwassenenorganisaties

Voor de decreetgever zijn organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk autonome maatschappelijke actoren die vanuit hun missie en visie een eigen plaats innemen in het democratische proces. Ze krijgen publieke middelen om een rol als civiele actor te spelen. In ruil voor die middelen duiden ze in hun plannen en voortgangsrapporten welke maatschappelijke ambities ze nastreven, hoe ze dat doen en welke resultaten ze daarmee halen.

Civil actorschap is een eerder abstract begrip, dat in de goedgekeurde subsidieaanvragen voor de werkingsperiode 2021-2025 lang niet altijd concreet wordt benoemd. De invulling ervan blijft bovendien vaak impliciet en waaiert uit in heel veel verschillende verschijningsvormen. Dat maakt het onmogelijk om de kenmerken en verschijningsvormen van civil actorschap simpelweg te tellen. Op basis van een kwalitatieve analyse vinden we er wel antwoorden op de volgende vragen:

- Hoe verhouden sociaal-culturele volwassenenorganisaties zich tot de samenleving?
- Welke maatschappelijke positie nemen ze in?

Alvast 114 sociaal-culturele volwassenenorganisaties (114/131) positioneren zichzelf als civiele actor in de samenleving.

Tabel 16: positionering in de samenleving naar aantal organisaties

N organisaties (N=114)	Positie
95	in de publieke sfeer (een rol opnemen in bestaande publiek debatten of fora en waar nodig zelf een publiek debat starten)
47	ondersteunend in relatie tot initiatiefnemende burgers (het zijn burgers die de keuzes van de organisatie bepalen)
37	op het middenveld (en velen onder hen expliciet ook als speler in het sociaal-cultureel werkveld)
17	autonoom, onafhankelijk en vrijwillig (bv. op basis van eigen keuzes (missie, visie, strategie) en niet louter uitvoeren van opdrachten, verplichtingen of keuzes gemaakt door andere actoren)

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

Een groot aantal organisaties (95/114) dicht zichzelf een rol toe in de publieke sfeer. Daarmee wijzen ze op hun actieve betrokkenheid in publieke debatten of op hun inspanningen om de aandacht te trekken van andere spelers in de samenleving (beleid, markt, burgers, andere middenveldspelers) voor de noden, verwachtingen en wensen van hun achterban, doelgroepen en gemeenschappen. Zo'n positie in de publieke sfeer maken ze niet altijd concreet vanuit hun eigen missie, visie en strategie. Ze schrijven zichzelf in meer algemene termen een rol toe in de publieke sfeer.

47 organisaties benadrukken dat betrokken burgers de marsrichting van de organisatie bepalen. Voor hen zijn burgers aan zet en stelt de organisatie zich ondersteunend op. Onder die 47 organisaties tellen we twaalf nieuwkomers in de sector (12/18 nieuwkomers). Achttien organisaties behoorden in de vorige beleidsperiode tot de werksoort verenigingen (18/44 verenigingen) en vijftien tot de werksoort bewegingen (15/36 bewegingen). Verder melden één regionale organisatie en één voormalig landelijke vormingsinstelling in hun subsidieaanvraag dat betrokken burgers er de strategische lijnen in belangrijke mate mee uitzetten. Ten slotte positioneren 37 organisaties zichzelf expliciet op het maatschappelijk middenveld en zeventien organisaties benadrukken hun autonome positie in de samenleving.

Participatie is van oudsher een handelsmerk van sociaal-cultureel werk. Niet voor niets is sociaal-culturele participatie een van de krachtlijnen van opeenvolgende decreten die de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk regelen. Alle 131 organisaties verduidelijken ergens in hun subsidieaanvraag hun kijk op participatie. Vaak doen ze dat als ze hun missie, visie, rollen, functies, doelen, doelgroepen, organisatiecultuur en -structuur, activiteiten en vrijwillige inzet bespreken. Participatie krijgt daar vele, uiteenlopende betekenissen. De ene keer verschijnt participatie als een middel om andere doelen te bereiken, de andere keer als een doel op zich. De auteurs van de subsidieaanvragen gebruiken bovendien zeer veel en zeer verschillende concepten om hun benadering van participatie toe te lichten. Dat weerspiegelt de wijze waarop participatie ook in het ruimere werkveld, het middenveld, de wetenschap, bij de overheid en in de brede samenleving wordt benaderd. Participatie is een containerbegrip, ook in de 131 subsidieaanvragen.

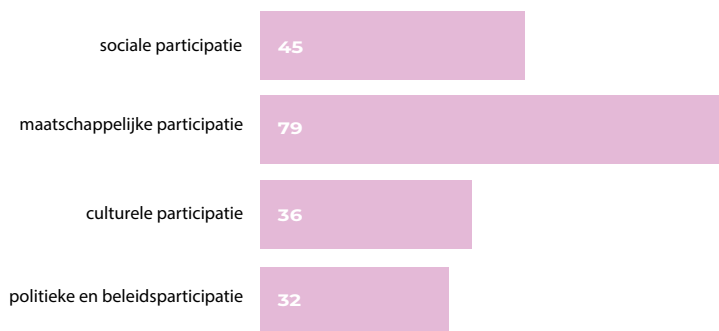
Bovendien evolueert het denken over, en het stimuleren van, participatie in een samenleving die zelf voortdurend verandert. In hun maatschappelijke contextanalyse behandelen organisaties ook die maatschappelijke ontwikkelingen die hen uitdagen om te zoeken

naar een actuele invulling van participatie en naar actuele vormen om participatie te bevorderen. Toenemende diversiteit, digitalisering, polarisering, uitsluiting, veranderende verhouding tussen overheid, markt, burger en middenveld, een democratie onder druk ..., al die ontwikkelingen dwingen sociaal-culturele volwassenenorganisaties om steeds opnieuw op zoek te gaan naar nieuwe invullingen en vormen van participatie. Dat draagt bij tot uiteenlopende begrippen, concepten en benaderingen van het containerbegrip. De vier verschillende vormen van sociaal-culturele participatie uit de decreten van 7 juli 2017 en 10 maart 2023 (sociale, culturele, maatschappelijke en politieke en beleidsparticipatie) bieden ons een wegwijzer. 113 organisaties bespreken minstens één van de vier vormen van sociaal-culturele participatie in hun subsidieaanvraag:

- sociale participatie: deelnemen aan en deelhebben in informele netwerken,
- maatschappelijke participatie: deelnemen aan en deelhebben in maatschappelijke instituties,
- culturele participatie: deelnemen aan en deelhebben in kunst en cultuur,
- politieke en beleidsparticipatie: deelnemen aan en deelhebben in politiek en beleid.

Ook uit de aandacht die organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk besteden aan elk van die vier vormen van participatie, kunnen we afleiden hoe de sector zich positioneert in de samenleving.

Figuur 75: de vormen van sociaal-culturele participatie besproken in de goedgekeurde subsidieaanvragen 2021-2025 naar aantal organisaties (N=113)

Bron: analyse subsidieaanvragen 2021-2025 (Socius)

In hun subsidieaanvraag besteden 79 organisaties (79/113) expliciet aandacht aan maatschappelijke participatie. Heel wat van die organisaties gebruiken de concepten 'emancipatie' en/of 'empowerment' om hun kijk op maatschappelijke participatie toe te lichten. Daaronder vinden we relatief veel voormalige bewegingen (N=20). 72 van die organisaties (72/79) nemen de maatschappelijke bewegingsfunctie in hun functiemix op.

45 organisaties (45/113) hebben het over sociale participatie wanneer ze hun kijk op participatie toelichten. Heel wat van die organisaties gebruiken de concepten 'inclusie' en 'gelijke kansen' om hun visie op sociale participatie te duiden. Daaronder vinden we relatief veel organisaties die tijdens de vorige beleidsperiode tot de werksoort verenigingen behoorden, maar ook opvallend veel nieuwkomers in de sector. 38 organisaties (38/45) kiezen voor de gemeenschapsvormende functie.

Culturele participatie komt in 36 subsidieaanvragen (36/113) aan bod. In hun duiding vullen organisaties cultuur hoofdzakelijk in als de kunsten en in beperktere mate ook als culturele diversiteit en religieuze zingeving. Onder die organisaties vinden we vooral fondsen, vormingsinstellingen gespecialiseerd in de kunsten en in religie en doelgroeporganisaties die zich inzetten voor groepen met een andere culturele herkomst. 28 van die 36 organisaties kiezen voor de cultuurfunctie.

32 organisaties spreken in hun beleidsplan expliciet over politieke en beleidsparticipatie. Drie van hen specialiseren zich erin en duiden die vormen van participatie met behulp van de begrippen ‘deliberatieve democratie’, ‘participatieve democratie’ of ‘democratische participatie’. Daarmee benadrukken ze hun inzet op ‘deelhebben’ aan publieke debatten en politieke besluitvorming veel meer dan aan ‘deelnemen’ aan verkiezingen, kenmerkend voor de representatieve democratie.

9.1.2. Situering van het sociaal-cultureel volwassenenwerk door het beleid

De Vlaamse overheid erkent het civiel actorschap van sociaal-culturele volwassenenorganisaties. Dat is een van de belangrijkste uitgangspunten van de decreten an 2017 en 2023. Verder situeert de Vlaamse overheid het sociaal-cultureel volwassenenwerk in haar beleidsdomein Cultuur en in de vrije tijd van de deelnemers en deelhebbers. Dat is specifiek voor de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. De situering in het beleidsdomein Cultuur en in de vrije tijd van deelnemers en deelhebbers geldt lang niet altijd voor burgerinitiatieven of andere organisaties uit de socioculturele sector van het middenveld in Vlaanderen en Brussel.

9.1.2.1. Cultureel domein

In vergelijking met andere culturele sectoren is het sociaal-cultureel volwassenenwerk een specifieke sector in het beleidsdomein Cultuur. Al was het maar omdat, naast cultuur, ook vele andere beleidsdomeinen en maatschappelijke sectoren vooraan in het aandachtsveld van sociaal-culturele volwassenenorganisaties staan. Denk aan de tien civiele stromen waarin organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk zich bewegen. Die stromen verhouden zich tot veel meer beleidsdomeinen dan enkel het culturele domein.

De wijze waarop sociaal-culturele volwassenenorganisaties zich verhouden tot cultuur is zeer verschillend. Uit de bespreking van de functies onthouden we dat 38 van de 118 landelijke organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk voor de cultuurfunctie kozen. De 13 regionale organisaties krijgen de cultuurfunctie toegewezen door de overheid. 36 van de 131 organisaties bespreken culturele participatie wanneer ze hun visie op participatie toelichten in hun subsidieaanvraag. De organisaties die het over cultuur hebben, benaderen cultuur op verschillende wijze. Kunst, etnisch-culturele diversiteit, culturele identiteit en religieuze zingeving worden het meest met cultuur geassocieerd. Het beperkt aantal organisaties dat de cultuurfunctie kiest of culturele participatie expliciet opneemt in haar subsidieaanvraag, kan vragen oproepen over de positie van de sector in het culturele domein. Een aantal organisaties gaf tijdens een focusgroep met penhouders van de subsidieaanvragen 2021-2025 aan dat ze het moeilijk vond om een keuze voor de cultuurfunctie te duiden en daarom die functie niet in hun functiemix heeft opgenomen.

9.1.2.2. Vrije tijd

Sociaal-culturele volwassenenorganisaties die in aanmerking willen komen voor subsidiëring moeten zich, in lijn met de bepalingen uit de decreten van 7 juli 2017 en 10 maart 2024, richten op mensen in hun vrije tijd. Organisaties moeten aantonen dat ze de subsidies die ze krijgen hoofdzakelijk gebruiken voor hun werking en voor hun activiteiten waaraan mensen deelnemen in hun vrije tijd.

Vrije tijd is de tijd die volwassenen niet hoeven te besteden aan verplichte of noodzakelijke activiteiten zoals betaalde arbeid, school- of beroepsopleiding. Dat positioneert de modus operandi van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk als civiele actor buiten het formeel onderwijs, de (beroeps)opleidingen en de arbeidsmarkt. Dat betekent niet dat organisaties geen relaties kunnen onderhouden met actoren uit die sectoren. Het begrip ‘vrije tijd’ is overigens niet duidelijk af te bakenen en is zelf ook onderwerp van publiek debat.

Het is niet voor iedereen ‘vrij’ en het vrijetijdsaanbod is niet voor iedereen ‘toegankelijk’. Een aantal organisaties uit de sector engageert zich nadrukkelijk in dat debat.

Los van de decretale bepalingen wijst een aantal organisaties in hun subsidieaanvraag op het belang van de vrije tijd voor hun aanpak en soms ook voor hun doelstellingen. De vrije tijd als vrijplaats biedt ze, als civiele actor, specifieke mogelijkheden. Het is een tijd of actieterrein bij uitstek waar mensen informeel in sociale netwerken bewegen. Het is een tijd met specifieke leeransen en mogelijkheden om te verbinden. Mensen kunnen er zich vaak ongedwongen, intrinsiek gemotiveerd en zonder externe druk engageren. Vier organisaties expliciteren dat ook in hun aanvraag. Vijf andere organisaties benaderen vrije tijd in hun subsidieaanvraag als een mensenrecht. Ze zetten zich in om vrije tijd mogelijk te maken voor specifieke groepen die hun recht op vrije tijd niet of moeizaam ingevuld zien.

128 organisaties (128/131) situeren hun werking expliciet in de vrije tijd. Ze onderbouwen dat met uiteenlopende argumenten:

- de werking buiten de werkuren of de schooltijd situeren, dat is meestal ‘s avonds en tijdens het weekend (49/128). Sommigen koppelen daaraan de nood aan flexibele inzet van medewerkers,
- uitsluitend met vrijwilligers en/of burgers werken (44/128),
- de werking expliciet distantiëren van de arbeidsmarkt (deelnemers en deelhebbers verdienen geen geld) of van onderwijs en opleiding (deelnemers en deelhebbers behalen geen diploma of attesten) (19/128),
- deelnemers en deelhebbers in hun privésfeer of over privékwesties aanspreken (bijvoorbeeld relaties, opvoeding in gezinsverband) (8/128),
- de werking in de autonome tijd van deelnemers en deelhebbers situeren (dat kan ook op het werk of in het onderwijs, maar dan zonder verplichting) (5/128),
- voornamelijk vrijetijdsactiviteiten (ontmoeting, ontspanning) aanbieden (3/128).

Niettemin stellen 49 organisaties (49/128) in hun subsidieaanvraag dat initiatieven buiten de vrije tijd soms noodzakelijk zijn:

“Om tot werkbare oplossingen te komen voor samenlevingsvraagstukken en om participatie (bijvoorbeeld maatschappelijk, beleid en politiek) te stimuleren is de bijdrage van sommige actoren buiten hun vrije tijd nodig.”

Daarvoor adviseren, begeleiden, vormen of sensibiliseren ze wel eens beroepskrachten en gemandateerden van andere organisaties uit de markt, het middenveld of het beleid. Ze verantwoorden dat met verschillende argumenten:

- multiplicatoreffect of het vergroten van hun invloedssfeer,
- het is op initiatief van vrijwilligers zelf (bijvoorbeeld (bestuurs)vrijwilligers willen hun belangen behartigen of het draagvlak of de draagkracht van de organisatie vergroten),
- het zijn vrijwilligers van de eigen organisatie die activiteiten voor beroepskrachten van andere organisaties aanbieden,
- het gaat om een beperkt aandeel activiteiten binnen de totale werking,
- het is noodzakelijk in functie van doelgroepverbreding, -verdieping of -vernieuwing om doelgroepen die in de vrije tijd moeilijk bereikbaar zijn toch te betrekken.

Twintig organisaties (20/128) melden activiteiten buiten de vrije tijd zonder dat ze zich daarvoor moeten verantwoorden. Ze ontplooiën die activiteiten immers met andere middelen dan met de subsidies voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Ze benadrukken wel dat die activiteiten direct of indirect bijdragen aan het realiseren van hun doelstellingen. Zo kunnen ze bijvoorbeeld hun eigen inkomsten verhogen en hebben ze meer middelen ter beschikking voor de realisatie van de eigen ambities. Uit onderzoek weten we dat een relatief kleine groep van organisaties marktactiviteiten ontplooit.

¹⁴¹ Suykens, B., Verschuere, B., Carré, B. en De Rynck, F. (2020).

9.2 De maatschappelijke positie van burgerinitiatieven

9.2.1. Diffuus initiatief van verschillende spelers in de samenleving

Het is niet mogelijk en misschien zelfs niet wenselijk om een eenduidige en strakke definitie van burgerinitiatieven te hanteren. Bijgevolg is het ook niet eenvoudig om de maatschappelijke positie van burgerinitiatieven eenduidig te bepalen. Veel hangt af van de invalshoek waarmee je burgerinitiatieven benadert.

Er is een verschil tussen burgers die helemaal op eigen houtje initiatief nemen (burgerinitiatief) en overheden, marktspelers of middenveldspelers die burgers bij hun eigen werking betrekken (burgers betrekken). In beide gevallen spreken we over burgerparticipatie, maar het proces erachter en de intrinsieke motieven verschillen. In werkelijkheid is het onderscheid tussen beide insteken niet altijd even helder. Veel initiatieven komen tot stand in een complex veld waarin overheden, marktspelers, gevestigde middenveldspelers en ook burgers hun inbreng hebben. Vaak vinden ze dus hun oorsprong in een reeks van voorafgaande interacties tussen twee of meerdere van die spelers.

Het theoretische verschil tussen het van overheidswege betrekken van burgers en burgerinitiatief wordt door meerdere auteurs op min of meer gelijkaardige wijze uitgewerkt en helpt ons om genuanceerd naar burgerinitiatief te kijken. Zo maakt De Rynck¹⁴² een onderscheid tussen twee vormen van participatie aan de publieke zaak:

- beleidsmatige participatie: participatie georganiseerd door bestuurders,
- burgerinitiatieven: de burgers bepalen en beïnvloeden de publieke en politieke agenda.

In de context van stedelijke participatie maakt Denters¹⁴³ een gelijkaardig onderscheid. Hij spreekt over politieke en civiele participatie:

- politieke participatie staat voor deelname aan het politiek-bestuurlijke collectieve besluitvormingsproces van de lokale overheid,
- civiele participatie omvat activiteiten die burgers, alleen of samen met anderen, op eigen initiatief ondernemen, zonder beroep te doen op een overheid.

Andere auteurs¹⁴⁴ spreken vanuit een historisch perspectief over drie generaties burgerparticipatie. De eerste generatie situeren ze in het begin van de jaren 70 van de vorige eeuw. Mondige burgers dwongen toen de mogelijkheid tot inspraak af. Vanaf de jaren 90 kregen burgers al in een vroege fase de gelegenheid om mee vorm te geven aan het beleid. Sindsdien is er sprake van interactieve beleidsvorming en coproductie, ofwel de tweede generatie burgerparticipatie. Vanaf het begin van deze eeuw ligt het accent steeds meer op directe democratie, burgerinitiatief en eigen verantwoordelijkheid. Burgers nemen het heft in eigen handen. Ze hebben een idee en voeren het zelf uit. Dat is de derde generatie burgerparticipatie. De eerste twee generaties kennen doorgaans nog een overheidscentrisch uitgangspunt (de overheid initieert of nodigt uit) en dito sturingsfilosofie. Burgerinitiatief volgens De Rynck en civiele participatie volgens Denters, passen beter binnen de geest van de derde generatie burgerparticipatie.

Wat ondernemen burgers echt zelf, op eigen initiatief? Wanneer worden burgers tot initiatief gestimuleerd of misschien zelfs gedwongen bij gebrek aan alternatief of onder dwang van een terugtrekkende overheid? Wanneer worden burgers op sleeptouw genomen door gevestigde middenveldspelers of door maatschappelijk verantwoorde ondernemers? ... We kunnen op die vragen niet altijd een helder antwoord formuleren. Heel wat initiatief komt tot stand in een diffuse wisselwerking tussen burgers enerzijds en overheden, marktspelers of meer gevestigde middenveldspelers anderzijds.

¹⁴² De Rynck, F. (2020).

¹⁴³ Denters, S. (2001).

¹⁴⁴ Lenos, S., Sturm, P. en Vis, R. (2006) en Verhoeven, S. (2008).

Bovendien kunnen ambtenaren, politici, ondernemers en professionals uit het middenveld ook zelf als burger initiatief nemen. Heel wat initiatiefnemende burgers zijn vaak spelers uit gevestigde instellingen die in hun vrije tijd als burger initiatief nemen. Wars van procedures en protocollen zoeken ze daarvoor aansluiting bij het alledaagse.

Ze opereren dan niet in de systeemwereld, maar in hun leefwereld.¹⁴⁵ De grens tussen burgers betrekken en burgerinitiatief is daarom niet altijd even duidelijk. De meeste burgerinitiatieven zijn bij aanvang meer diffuus dan ze soms zelf willen weten.

9.2.2. Burgerinitiatieven in een participatiesamenleving of een doe-democratie

Gezien het vele diffuse initiatief is ook het antwoord op de vraag hoe burgerinitiatieven zich in de samenleving positioneren niet eenduidig. Veel hangt af van de invalshoek waarmee je burgerinitiatieven benadert. Twee actuele en veelbesproken benaderingen positioneren burgerinitiatieven elk op een eigen manier in onze samenleving: het perspectief van de participatiesamenleving en dat van de doe-democratie.

Volgens de pleitbezorgers van de participatiesamenleving schiet de verzorgingsstaat te ver door en is er nood aan een nieuw evenwicht tussen overheden en burgers, een evenwicht waarbij burgers actief participeren aan de samenleving en verantwoordelijkheid opnemen voor de inrichting van die samenleving.¹⁴⁶ Dat gaat gepaard met een terugtrekkende overheid die taken overhevelt naar burgers. Zeker in Nederland, waar koning Willem-Alexander het begrip van de participatiesamenleving introduceerde, lag de focus de afgelopen jaren in veel beleidsdocumenten op decentralisatie en het stimuleren van de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid van burgers. Op zoek naar een nieuwe balans tussen overheid en civil society, schenken aanhangers van een participatiesamenleving veel aandacht aan initiatieven die door de burgers en hun organisaties zelf worden ontplooid. Vooral initiatieven in de directe omgeving van de burgers komen daarbij in de scope. Met name burgerinitiatieven gericht op zorg en ondersteuning sluiten goed aan op de wensen die de overheid heeft voor veranderingen in de zorg. Maar de participatiesamenleving wordt ook steeds meer een vlag voor burgerinitiatieven in andere domeinen dan zorg en welzijn.

Ondertussen blijft het discours van de participatiesamenleving niet zonder kritiek. De Britse en Nederlandse pogingen in die richting, respectievelijk de Big Society en de participatiesamenleving, tonen volgens onderzoekers van CSI Flanders¹⁴⁷ heel duidelijk de grenzen van een dergelijke benadering aan. Onder het mom van de participatiesamenleving kan de centrale overheid doorgedreven decentraliseren, zich rustig terugtrekken en vooral ook besparen. Met alle risico's van dien: onzekerheid over de continuïteit en duurzaamheid van initiatieven, overbevragen van de draagkracht van vrijwilligers en mogelijke mattheuseffecten. Binnen het discours van de participatiesamenleving observeren sommigen¹⁴⁸ een verschuiving van 'burgers betrekken' naar 'burgerinitiatieven aanjagen en ondersteunen'. Het stimuleren en het ondersteunen van burgerinitiatieven wordt dan vooral instrumenteel benaderd: het ondersteunen als instrument om de inzet van burgers voor publieke doelen te mobiliseren. Burgers worden dan, zonder zich kritisch te positioneren, uitvoerders van beleid of springen in waar overheden en middenveld hun verantwoordelijkheid niet opnemen.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Van Ham, M., van der Meer, J. (2015).

¹⁴⁶ Van de Wijdeven, T.M.F., Hendriks, F. en Vrielink, M. (2010).

¹⁴⁷ Oosterlynck, S., Vermeersch, L., Verschuere, B., De Rynck, F., Lamberts, M. en Verhaeghe, B. (2020).

¹⁴⁸ Oude Vrielink, M. en van de Wijdeven, T.M.F. (2011).

¹⁴⁹ Plovie, E. (2023).

Een andere invalshoek is die van de doe-democratie. Op basis van honderden burgerinitiatieven stellen onderzoekers van Wageningen University & Research¹⁵⁰ dat burgers nieuwe oplossingen kunnen vinden voor maatschappelijke problemen. Het vormgeven van de samenleving gebeurt niet alleen door de overheid in de politieke arena, maar ook op andere plaatsen en manieren, aangedreven door andere mensen. In de civiele samenleving als democratische ruimte, nemen verschillende actoren, ook burgers, het heft in eigen handen. Zo starten bewoners in bijvoorbeeld wijken, buurten en straten regelmatig eigen initiatieven om van hun directe leefomgeving een betere of mooiere plek te maken en de leefbaarheid te verhogen: buurtbewoners die samen aan buurtpreventie doen, een speeltuintje opknappen of een straatfeest organiseren. In dergelijke initiatieven wordt het publieke domein niet gevormd door kiezen, stemmen of inspraak – als stappen op weg naar officiële beslissingen – maar door concreet handelen en ‘gewoon doen’. Dat is doe-democratie. Minder sturen, minder regels en meer initiatief laten aan de samenleving, zo luidt het credo.

Die invalshoek richt de aandacht op burgers die wars van beleidsintenties het heft in eigen handen nemen. Burgers wachten niet altijd en overal af tot de overheid hen informeert of betreft bij het maken van plannen. Zij zetten zich uit zichzelf in voor dingen die zij belangrijk vinden. Ze organiseren zich rondom een gedeeld probleem, belang of ideaal en werken samen. Zo vormen ze een steeds belangrijker actor in het maatschappelijk krachtenveld. De burger begint een actie, bijvoorbeeld een project voor de integratie van immigranten of een campagne voor het bestrijden van obesitas bij kinderen, en vraagt als dat nodig is aan de overheid om te participeren. Die omkering luidt volgens het discours van de doe-democratie een ‘doe-het-zelf-maatschappij’ of, beter nog, de ‘doe-het-samen-maatschappij’ in. Civiele actoren en in hun zog ook heel wat onderzoekers, dragen dat discours uit.

9.3 Maatschappelijke positie van sociaal-culturele middenveldspelers

Van oudsher nemen burgerinitiatieven in ons democratische systeem een belangrijke plaats in. Tussen markt en staat bestond altijd al een ruime zone voor gemeenschapsinitiatieven, die later vaak tot middenveldorganisaties uitgroeiden. We kijken ondertussen terug op een rijke traditie van burgerinitiatieven en op een actieve civil society.

Zeker in Vlaanderen gaf de verzuiling lange tijd een stevige stimulans aan het vrijwilligerswerk en het verenigingsleven. Wat we vandaag ‘mutualiteiten’ noemen, is gegroeid vanuit kleinschalige burgerinitiatieven van mensen die zich verenigden om hun onderlinge solidariteit vorm te geven. In de hoogdagen van de verzuiling was het principe dat die gemeenschappen zichzelf konden organiseren, met de overheid – waarmee ze nauw verbonden waren – in een faciliterende rol.

Vandaag zorgt de verzuiling niet langer meer voor eenzelfde dynamiek op het middenveld. Dat is niet het einde van het middenveld, maar wel een overgang naar een nieuw middenveld en een nieuw partnerschap met de overheid. Tijdens deze transitieperiode wordt er wel eens discussie gevoerd over de maatschappelijke positie van het middenveld in onze samenleving. Sommige politici spreken zich duidelijk uit en stellen vragen bij de door de overheid gesubsidieerde middenveldorganisaties die zich politiek uitspreken. Anderen zien in overheidssteun voor middenveldspelers garanties voor een levendige democratie met een veelheid aan ideeën en visies die het publieke debat alleen maar rijker maken.

Sommige auteurs wijzen erop dat ook gevestigde middenveldspelers bij aanvang hun dynamiek in de leefwereld van hun achterban vonden. Vandaag is niet altijd meer duidelijk namens wie zij spreken.¹⁵¹ Veel burgers vinden niet langer vanzelf aansluiting bij die gevestigde middenveldspelers die door de ontzuiling steeds minder de verbinding tussen burgers en overheid vormen.¹⁵²

¹⁵⁰ Van der Heyden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. en van Zanten, I. (2011).

¹⁵¹ Hurenkamp, M., Tonkens, E. en Duyvendak, J.W. (2006) en Wauters, B., De Rynck, F. en Dezeure, K. (2013).

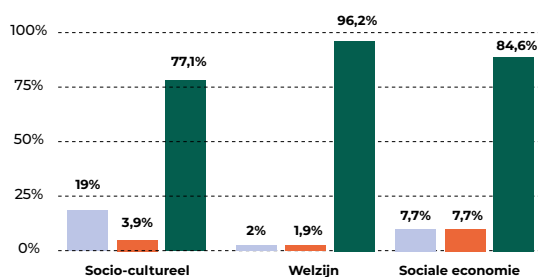
¹⁵² Wauters, B., De Rynck, F. en Dezeure, K. (2013) en De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019).

Dat stelt hen, als bevoorrechte gesprekspartner van overheden, meer dan eens voor legitimeringsvraagstukken. Burgerinitiatieven lijken daaraan te ontsnappen. Directe democratie wordt wel eens als een alternatief voor het gevestigde middenveld gezien.¹⁵³ Heel wat overheden zetten zelf actief in op directe burgerbetrokkenheid en omarmen burgerinitiatieven. Dat daagt gevestigde middenveldspelers uit om te herbronnen en om samenwerking met burgerinitiatieven te zoeken.

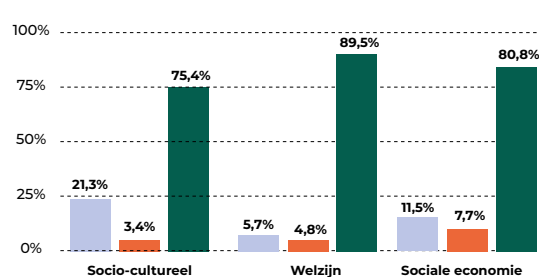
Ondanks de transitieperiode waarin het middenveld verkeert, observeren onderzoekers van CSI Flanders in Vlaanderen nog een erg levendig lokaal middenveld met veel lokale groepen en organisaties. Die groepen en organisaties zijn in verhouding tot de lokale overheid vrij autonoom.¹⁵⁴ Er bestaat weinig financiële afhankelijkheid en de lokale overheid controleert die groepen en organisaties nagenoeg niet. Van die groepen en organisaties stelt 81,7% dat ze de eigen doelstellingen autonoom kunnen nastreven, ook al onderhoudt 68,9% van hen herhaaldelijk contact met lokale bestuurders of ambtenaren en werkt 40,3% van hen inhoudelijk samen als partner van de lokale overheid. Op Vlaamse schaal ziet meer dan de helft van de organisaties (52,3%) de Vlaamse overheid als een partner waarmee ze inhoudelijk samenwerken, terwijl 30,9% de Vlaamse overheid niet als een partner ziet. Spelers op het Vlaamse middenveld zijn in verschillende mate afhankelijk van de overheid. Terwijl organisaties uit de welzijnssector in grote mate afhankelijk zijn van overheidsinkomsten, heeft de socioculturele sector een relatief grote diversiteit aan inkomsten. Kijken we naar de wijze waarop organisaties zich door de overheid gecontroleerd voelen, dan zien Vlaamse middenveldorganisaties zich op vier verschillende gebieden (werking, financiën, prestaties en impact) toch in hoge mate gecontroleerd.

Figuur 76: controle van de Vlaamse overheid op werking, financiën, prestaties en impact

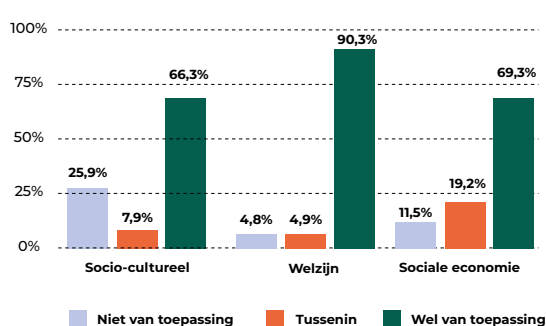
De Vlaamse overheid controleert de werking van uw organisatie

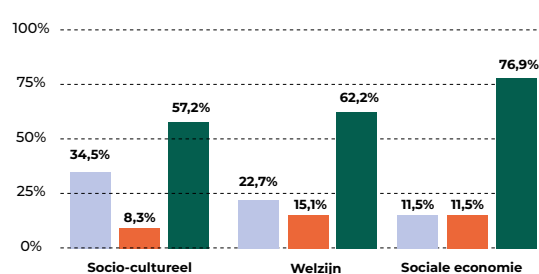
De Vlaamse overheid controleert of uw financiën in orde zijn

De Vlaamse overheid controleert de prestaties van uw organisatie

De Vlaamse overheid vraagt naar uw maatschappelijke impact

Bron: Vlaamse middenveld: steekkaarten (<https://www.middenveldinnovatie.be/sites/default/files/2019-05/Steekkaarten%20Overheid-Middenveld.pdf>, CSI Flanders, geraadpleegd op 27/12/2023).

¹⁵³ De Visscher, S., De Brauwere, G. en Dehaene, J. (2016) en De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019).

¹⁵⁴ Lokaal middenveld: steekkaarten (<https://middenveldinnovatie.be/sites/default/files/2018-08/autonmie.pdf>, CSI Flanders, geraadpleegd op 27/12/2023).

SAMENVATTING: MAATSCHAPPELIJKE POSITIONERING

Civiel actorschap van sociaal-culturele volwassenenorganisaties

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk zijn autonome maatschappelijke actoren die vanuit hun missie en visie een eigen plaats innemen in het democratische proces. Ze krijgen publieke middelen om een rol als civiele actor te spelen. 95 sociaal-culturele volwassenenorganisaties positioneren zichzelf in hun subsidieaanvraag 2021-2025 als actor in de publieke sfeer waar ze mee publieke debatten voeren. 47 organisaties benadrukken dat hun initiatief het initiatief van burgers is of door burgers wordt ingezet. 37 organisaties uit de sector noemen zich expliciet een speler op het maatschappelijk middenveld en 17 organisaties zien zichzelf heel expliciet als een autonome, onafhankelijke actor die eigen keuzes maakt.

Sociaal-cultureel volwassenenwerk vanuit het culturele domein en in de vrije tijd

De Vlaamse overheid situeert organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in het beleidsdomein Cultuur. Toch spelen veel missies en strategische doelen van sociaal-cultureel volwassenenorganisaties in op vele andere beleidsdomeinen. Vanuit de tien stromen van het sociaal-cultureel volwassenenwerk zijn verbanden te leggen met minstens evenveel beleidsdomeinen.

De decreetgever subsidieert sociaal-culturele volwassenenorganisaties die mensen hoofdzakelijk in hun vrije tijd, vrijwillig, los van enig schoolverband of van enige beroepsopleiding bereiken en betrekken. Vrije tijd is de tijd die volwassenen niet hoeven te besteden aan verplichte of noodzakelijke activiteiten zoals betaalde arbeid, school- of beroepsopleiding.

Participatie als handelsmerk

Participatie is van oudsher een handelsmerk van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Het denken over en het stimuleren van participatie evolueert in een samenleving die zelf voortdurend verandert. Toenemende diversiteit, digitalisering, polarisering, nieuwe vormen van uitsluiting, veranderende verhouding tussen overheid, markt, burger en middenveld, een democratie onder druk ..., al die ontwikkelingen dwingen sociaal-culturele volwassenenorganisaties om steeds opnieuw te zoeken naar nieuwe invullingen en vormen van participatie. Participatie krijgt zo vele, uiteenlopende betekenissen. In hun subsidieaanvraag 2021-2025 besteden 79 organisaties expliciet aandacht aan maatschappelijke participatie, 45 aan sociale participatie, 36 aan culturele participatie en 32 aan politieke en beleidsparticipatie.

Diffuus initiatief van burgers samen met andere spelers in de samenleving

Heel wat initiatief van burgers komt tot stand in een diffuse wisselwerking tussen burgers enerzijds en overheden, marktspelers of meer gevestigde middenveldspelers anderzijds. Twee actuele en veelbesproken benaderingen positioneren burgerinitiatieven elk op een eigen manier in onze samenleving: het perspectief van de participatiesamenleving en van de doe-democratie. Aanhangers van de participatiesamenleving stimuleren burgers om eigen initiatief te nemen en zoeken zo naar een nieuw evenwicht tussen overheid en de civiele samenleving. Aanhangers van de doe-democratie geloven dat burgers op eigen houtje, los van de overheid, nieuwe oplossingen voor maatschappelijke problemen kunnen vinden.

Een maatschappelijk middenveld in transitie

Van oudsher nemen burgerinitiatieven in ons democratische systeem een belangrijke plaats in. Tussen markt en staat bestond altijd al een ruime zone voor gemeenschapsinitiatieven, die later vaak tot middenveldorganisaties uitgroeiden. We kijken ondertussen terug op een rijke traditie van burgerinitiatieven en op een actieve civil society. Zeker in Vlaanderen gaf de verzuiling lange tijd een stevige stimulans aan het middenveld. Vandaag zorgt de verzuiling niet langer voor dezelfde dynamiek op dat middenveld. Door de ontzuiling vormen gevestigde middenveldspelers niet meer vanzelfsprekend de verbinding tussen burgers en overheid. Dat is niet het einde van het middenveld, maar wel een overgang naar een nieuw middenveld en een nieuw partnerschap met de overheid. Tijdens deze transitieperiode laait de discussie over de maatschappelijke positie van het middenveld in onze samenleving wel eens op.

10. Evoluerende beleidskaders

Waar het maatschappelijk middenveld bloeit, tref je initiatiefnemende burgers, politieke betrokkenheid, sociale cohesie en diverse vormen van solidariteit aan. Dat maakt het maatschappelijk middenveld ook voor overheden interessant en relevant. In een goed functionerende democratie erkent de overheid de onafhankelijkheid van civiele actoren, ook als hun inzet oppositie tegen het overheidsbeleid inhoudt. Een overheid kan zelfs investeren in het maatschappelijk middenveld.

Sinds cultuur in 1970 een autonome bevoegdheid van Vlaanderen werd, zoekt de Vlaamse overheid voortdurend hoe ze sociaal-cultureel volwassenenwerk in de Vlaamse gemeenschap mee mogelijk kan maken. Ook lokale besturen zoeken hoe ze civiel sociaal-cultureel actorschap het best kunnen omkaderen en stimuleren. Tijdens die zoektocht proberen overheden de verdere ontwikkeling van civiel sociaal-cultureel actorschap te stimuleren en richting te geven. Andere keren volgt de overheid met regelgeving ontwikkelingen in het civiel sociaal-cultureel werkveld zelf of past ze haar regelgeving aan nieuwe ontwikkelingen in de samenleving aan.

We bespreken eerst uitgebreid de evoluties in het specifieke beleid voor de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en gaan daarvoor terug tot de 19de eeuw, toen er nog sprake was van volksverheffing. De Canon Sociaal-cultureel werk in Vlaanderen¹⁵⁵ beschrijft hoe het beleid al vanaf de vorige eeuw sociaal-cultureel (volwassenen)werk mee mogelijk maakt en richting geeft.

Daarnaast kunnen ook overheidsbeslissingen die niet specifiek (alleen) betrekking hebben op het sociaal-cultureel volwassenenwerk mogelijkheden of voorwaarden voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk bevatten. We bespreken het Participatiedecreet, het Bovenlokale Cultuurdecreet, de 15 referentieregio's en de grote verscheidenheid aan lokale reglementen.

Vervolgens bespreken we hoe evoluerende beleidskaders dynamiek meebrengen in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

Ten slotte bekijken we de recente adviezen van de evaluatie- en beoordelingscommissies aan de Vlaamse Regering en overlopen we hoe die commissies zelf terugblikken op de voortgang tijdens de werkingsperiode 2016-2020 en op de subsidieaanvragen voor de werkingsperiode 2021-2025. Daaruit leren we hoe externe deskundigen de toepassing van de Vlaamse beleidsambities door organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, inschatten.

Beleidskaders die van belang zijn voor burgerinitiatieven en andere civiele sociaal-culturele actoren op het middenveld zijn te talrijk en te verschillend om hier in detail te bespreken.

¹⁵⁵ https://www.canonsociaalwerk.eu/be_scw/ (geraadpleegd op 1/3/2024)

10.1 Sociaal-cultureel volwassenenwerk en overheidsbeleid

10.1.1. Van volksverheffing tot civiel actorschap

10.1.1.1. Volksopvoeding en volksverheffing in unitair België¹⁵⁶

In de 19de eeuw was sociaal-cultureel werk, toen nog volksopvoeding en volksverheffing genoemd, vooral een zaak van particulier initiatief. De overheid (toen liberalen en katholieken) reserveerde wel een deel van de onderwijsmiddelen voor avond- en zondagonderwijs voor volwassenen. Die 'adultenscholen' waren bedoeld voor arbeiders die geen onderwijs hadden genoten.

Voor en na de Eerste Wereldoorlog vonden drastische veranderingen plaats. Door de invoering van de leerplicht in 1914 verminderde het analfabetisme bij de volksklasse stelselmatig. En met het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen in 1919 kwamen socialisten voor het eerst aan de macht. De arbeidsduur werd verminderd en de overheid ging zich meer bekommeren om de vrije tijd van de arbeiders.

De wet van 17 oktober 1921 over de openbare bibliotheken voorziet in een financiële tegemoetkoming aan 'openbare gemeentelijke', 'aangenomen' en 'vrije' bibliotheken. Op 5 september 1921 volgde een koninklijk besluit voor het verlenen van toelagen aan naschoolse werken. Daarmee konden volksuniversiteiten, hogeschooluitbreidingen, studiekringen, lezingen en gelijksoortige initiatieven gesubsidieerd worden. Die toelagen voor 'volksopvoedingswerk' bleven van toepassing zolang het unitaire België bevoegd was voor cultuur.

Parallel aan de wetgeving voor bibliotheken en naschoolse werken, vond een aantal politici een centraal orgaan voor het volksopvoedingswerk noodzakelijk. In 1929 werd de Hoge Raad voor de Volksopleiding opgericht. Die Raad coördineerde en stimuleerde het privé-initiatief in de sector van de volksopvoeding. Het duurt uiteindelijk nog tot 24 maart 1967 vooraleer een koninklijk besluit over de subsidiëring van de activiteiten van nationale en regionale organisaties ten bate van de Nederlandstalige volksontwikkeling werd afgekondigd. Het besluit kwam, in de aanloop naar de culturele autonomie, tot stand onder de politieke verantwoordelijkheid van de eerste beleidsman voor Nederlandse Cultuur, de christendemocraat Renaat Van Elslande.

10.1.1.2. Vlaamse culturele autonomie en volksontwikkeling¹⁵⁷

Sommige politici vreesden dat het ideologisch en filosofisch evenwicht van het unitaire België met de staatshervorming van 1970 zou verdwijnen. Voor de overheveling van de culturele bevoegdheden naar de drie gemeenschappen waren garanties nodig. Daarom ondertekenden op 24 februari 1972 alle Belgische partijen, behalve de Volksunie, het Cultuurpact. De cultuurpactwetgeving beschermt de ideologische en filosofische minderheden in het kader van het cultuurbeleid en waarborgt hun inspraak.

Sindsdien is het Cultuurpact voorwerp van debat zowel in de politieke wereld als in het sociaal-cultureel werkveld zelf. De wijze waarop het Cultuurpact in praktijk werd gebracht, lag regelmatig onder vuur: de uitvoering van het pact continueerde de verzuiling op een ogenblik dat de zuilen over hun hoogtepunt heen waren.

¹⁵⁶ Gebaseerd op bijdragen van Wim Verzelen, Hugo De Vos aan de 'canon sociaal-cultureel werk' (Vlaanderen) (https://www.canonsociaalwerk.eu/be_scw/index.php, geraadpleegd op 30/12/2023) en op Leirman, W., Redig, G., Verzelen, W. Vos, L. (2013).

¹⁵⁷ Gebaseerd op bijdragen van Hugo De Blende aan de 'canon sociaal-cultureel werk' (Vlaanderen) (https://www.canonsociaalwerk.eu/be_scw/index.php, geraadpleegd op 30/12/2023) en op Leirman, W., Redig, G., Verzelen, W. Vos, L. (2013).

Zo werd het sociaal-culturele leven voorwerp van partijpolitieke invloeden met verdeeldheid en moeilijke samenwerking als gevolg. Elke sociaal-culturele actor droeg de stempel van een of andere strekking. In opvolging van het Cultuurpact werden in 1976 coördinatieorganen en koepels voor het sociaal-cultureel werk met volwassenen opgericht. Bij elk van hen sloot een aantal ideologisch verwante organisaties zich aan. Pluralistische organisaties vonden onderdak bij een pluralistische koepel.

Met de culturele autonomie van Vlaanderen moest er een eigen wettelijk kader voor de cultuursector komen. Om recht te doen aan de grote diversiteit aan activiteiten en verschijningsvormen van het sociaal-cultureel werk, werd de erkenning en subsidiëring geregeld per sector en naargelang de sector ook per werksoort. De culturele centra (1973) en de bibliotheken (1978) kregen elk een eigen decreet. Het sociaal-cultureel werk met volwassenen werd geregeld in werksoorten: verenigingen (1975), instellingen (1978) en amateurkunsten (1980).

Met de goedkeuring van de decreten voor verenigingen en instellingen begon de uittocht uit het koninklijk besluit van 1967 naar de beter subsidiërende decreten. Een restgroep die nog op basis van het koninklijk besluit van 1967 werd gesubsidieerd, kreeg de vage noemer ‘ontwikkelingswerk’ mee. In 1985 kreeg die groep haar eigen decreet, het zogenaamde vijfde decreet. Het was de bedoeling om de aandacht te richten op bepaalde doelgroepen en probleemgebieden.

In het brede sociaal-cultureel werk ontwikkelden zich in die periode ook nieuwe initiatieven, werkvormen en subsectoren die, omwille van beleidskeuzes, later migreerden uit het beleidsdomein Cultuur en ondergebracht werden in andere beleidsdomeinen. Denk maar aan het opbouwwerk dat overgeheveld werd naar het beleidsdomein Welzijn en de basiseducatie die ondergebracht werd bij Onderwijs.

In 1995 kwam er een herordening van het volksontwikkelingswerk. Met drie decreten worden sindsdien verenigingen, instellingen en diensten gesubsidieerd. De decreten voor verenigingen en instellingen bouwen verder op de vroegere decreten van 1975 en 1978. Het decreet voor de diensten is nieuw en voorziet een aangepaste regelgeving voor de talrijke organisaties in het volksontwikkelingswerk die om diverse redenen niet thuishoren onder de werksoorten verenigingen en instellingen.

Tijdens de legislatuur van 1999-2003 beschouwde de Vlaamse Regering cultuur als een centraal gegeven voor de ontwikkeling van individu en samenleving.¹⁵⁸ Met haar cultuurbeleid schiep ze voorwaarden die “het individu in staat moeten stellen op vanzelfsprekende wijze te komen tot persoonlijke ontplooiing en creativiteit en tot participatie aan de vorming van een rijke, democratische en gediversifieerde gemeenschap in Vlaanderen”.

10.1.1.3. Levenslang en levensbreed leren¹⁵⁹

Rond de eeuwwisseling werd de bovenbouw grondig geherstructureerd. De bestaande ideologische en pluralistische koepels werden afgebouwd en maakten plaats voor een nieuwe federatie (FOV) die de belangen van de sector op zich neemt en een steunpunt Socius (opvolger van het Vlaams Centrum voor Volksontwikkeling).

De drie decreten van 1995 (sociaal-culturele verenigingen, sociaal-culturele vormingsinstellingen en sociaal-culturele diensten) worden vervangen door één decreet. Het decreet betreffende het sociaal-cultureel volwassenenwerk van 4 april 2003 heroriënteert, herpositioneert en herstructureert het voormalige volksontwikkelingswerk.

¹⁵⁸ Ontwerp van decreet betreffende het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Stuk 1501 (2002-2003) – Nr.1. Brussel: Vlaams Parlement.

¹⁵⁹ Gebaseerd op Jans, M. en Dhont, F. (2016).

De nieuwe verzamelnaam 'sociaal-cultureel volwassenenwerk' maakt duidelijk dat het om een onderdeel gaat van het bredere beleidsveld sociaal-cultureel werk, waartoe ook de openbare bibliotheken, de cultuur- en gemeenschapscentra en de amateurkunsten behoren. Tegelijk wijst de naam op de verwantschap met het jeugdwerk. Dat decreet definieert ook voor het eerst een sociaal-culturele methodiek die alle organisaties moeten hanteren, als ze in aanmerking willen komen voor ondersteuning door de Vlaamse overheid als sociaal-culturele volwassenenorganisatie.

Tegen de achtergrond van groeiende internationale aandacht voor het levenslang leren positioneert het decreet van 2003 het sociaal-cultureel volwassenenwerk naast het volwassenenonderwijs en de beroepsopleiding. Het sociaal-cultureel volwassenenwerk is een eigen geïnstitutionaliseerde vorm van volwasseneneducatie en de partner bij uitstek voor levensbrede niet-formele educatie. De volkshogescholen zorgden in hun regio niet alleen voor een eigen aanbod, maar ook voor de coördinatie en de promotie van het aanbod niet-formele educatie van andere cultuuraanbieders. Naar aanleiding van besparingsmaatregelen werd de coördinatieopdracht van de toenmalige Vormingsplus-centra in 2010 geschrapt.

Het decreet van 4 april 2003 legt de focus op kwaliteitszorg en strategische planning op langere termijn, meer dan op kwantitatieve erkennings- en subsidienormen voor activiteiten zoals voorheen. Sedert 2003 stellen sociaal-culturele organisaties voor volwassenen een beleidsplan op. Aanvankelijk om de vier jaar, later om de vijf jaar. In dat plan verduidelijken ze voor zichzelf, voor de overheid en voor de buitenwereld wat ze in de volgende beleidsperiode willen bereiken en hoe ze dat willen doen. Kwantitatieve minimumnormen – aantal inwoners, afdelingen of vormingsuren – bleven grotendeels de basis voor de financiering van sociaal-culturele volwassenenorganisaties. De belangrijkste wettelijke krijtlijnen zijn nu de globale opdracht voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk en de eis dat organisaties in hun werking rekening houden met de principes van integrale kwaliteitszorg.

Organisaties behoren sindsdien tot de werksoort verenigingen, vormingsinstellingen of bewegingen, elk met een eigen set van sociaal-culturele functies. Een deel van het bedrag dat in de begroting wordt ingeschreven voor de subsidiëring van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, gaat nu naar organisaties die actief zijn als sociaal-culturele beweging. Daarmee volgt de overheid ontwikkelingen in het werkveld en erkent ze nieuwe sociale bewegingen die in de jaren 60 en daarna opgang maakten. De overheid kiest ervoor om gespreid over Vlaanderen en Brussel in 13 regio's een volkshogeschool te erkennen en het aantal landelijke vormingsinstellingen te beperken. De groep landelijke vormingsinstellingen wordt verder opgesplitst in (in een thema) gespecialiseerde vormingsinstellingen, syndicale vormingsinstellingen en vormingsinstellingen met bijzondere doelgroep (personen met een handicap en gedetineerden). Later wordt de vormingsinstelling gericht op gedetineerden voor erkenning en subsidiëring overgeheveld naar het Participatiedecreet. Het decreet betreffende het sociaal-cultureel volwassenenwerk maakt niet langer onderscheid tussen de algemene verenigingen en de verenigingen met bijzondere doelgroep. Zij moeten aan dezelfde erkennings- en subsidievoorwaarden voldoen. Tegen eind 2009 geldt dat ook voor de verenigingen met migranten. Op de valreep wordt in het decreet ook een regeling ingeschreven die de erkenning van een federatie van vormingsdiensten voor personen met een handicap mogelijk maakt.

Het decreet van 2003 positioneert het sociaal-cultureel volwassenenwerk voor het eerst expliciet als een actor in het middenveld. Het sociaal-cultureel werk moet als deel van de civiele maatschappij deelname aan het maatschappelijk leven stimuleren en de kwaliteit van de intermenselijke relaties verbeteren.

10.1.1.4. Civiel perspectief en sociaal-culturele rollen

Het decreet van 7 juli 2017 vervangt het decreet van 4 april 2003 en wil organisaties subsidiëren *“die, vanuit een civiel perspectief en met respect voor de gemeenschappelijke sokkel van waarden, fundamentele rechten en vrijheden, een betekenisvolle bijdrage leveren aan de emancipatie en dialoog van mensen en groepen én aan de versterking van een duurzame, inclusieve, solidaire en democratische samenleving door sociaal-culturele participatie en gedeeld burgerschap van volwassenen te bevorderen en gedeelde samenlevingsvraagstukken tot publieke zaak te maken. Hiervoor ontwikkelen en verspreiden zij praktijken die hierop een werkend antwoord kunnen bieden”*.

Het decreet van 10 maart 2023 is een optimalisatie van het decreet van 7 juli 2017 en brengt het beleidskader voor de ondersteuning van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in lijn met de ambities van de Vlaamse Regering om segregatie in de samenleving tegen te gaan, om organisaties te weren die louter terugplooiën op etnisch-culturele afkomst, en om de autonome beslissingsbevoegdheid over de bepaling van de subsidiebedragen aan de Vlaamse Regering te geven.

Het doel van het decreet wordt in die lijn als volgt geherformuleerd: *“bijdragen aan een duurzame, inclusieve, niet-gesegregerde, solidaire en democratische samenleving door de civiele samenleving te versterken. De gemeenschappelijke sokkel van waarden, fundamentele rechten en vrijheden, gestoeld op grondbeginselen als het recht op vrije meningsuiting, de gelijkheid tussen man en vrouw, de scheiding van Kerk en Staat, en ook het bieden van gelijke kansen, het uitsluiten van discriminatie en het bestrijden van racisme, vormt daarvoor het kader”*.

Het decreet van 10 maart 2023 bevat acht krachtlijnen.

- Sociaal-culturele volwassenenorganisaties zijn civiele organisaties die zich op de naad van leefwereld en systeem begeven en zo de democratie verfijnen en verdiepen. Ze verbinden burgers, versterken de capaciteit van burgers om hun rol te spelen, bieden plekken waar burgerschap echt vorm krijgt en geven publiek stem aan noden en verzuchtingen van burgers.
- Sociaal-culturele volwassenenorganisaties die in aanmerking willen komen voor subsidiëring moeten zich richten op mensen in hun vrije tijd. Vrije tijd is de tijd die volwassenen niet hoeven te besteden aan verplichte of noodzakelijke activiteiten zoals betaalde arbeid, school- of beroepsopleiding.
- Sociaal-culturele volwassenenorganisaties kunnen zelf hun strategie, perspectief en doelen kiezen in relatie tot bepaalde gemeenschappen, doelgroepen, kansengroepen of het brede publiek. Het decreet stimuleert organisaties wel om de brede bevolking of de eigen achterban te versterken in het samenleven in onze superdiverse samenleving.
- Sociaal-culturele volwassenenorganisaties nemen drie rollen op in de samenleving: de verbindende rol, de kritische rol en de laboratoriumrol. Die rollen definiëren samen de identiteit en positie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk binnen het maatschappelijk middenveld. Om die rollen waar te maken, zetten sociaal-culturele volwassenenorganisaties doelgericht en methodisch onderbouwd in op een mix van sociaal-culturele functies: de cultuurfunctie, de leerfunctie, de maatschappelijke bewegingsfunctie en de gemeenschapsvormende functie. Die functies zijn de pijlers waarop de vele praktijken in het sociaal-cultureel volwassenenwerk steunen.

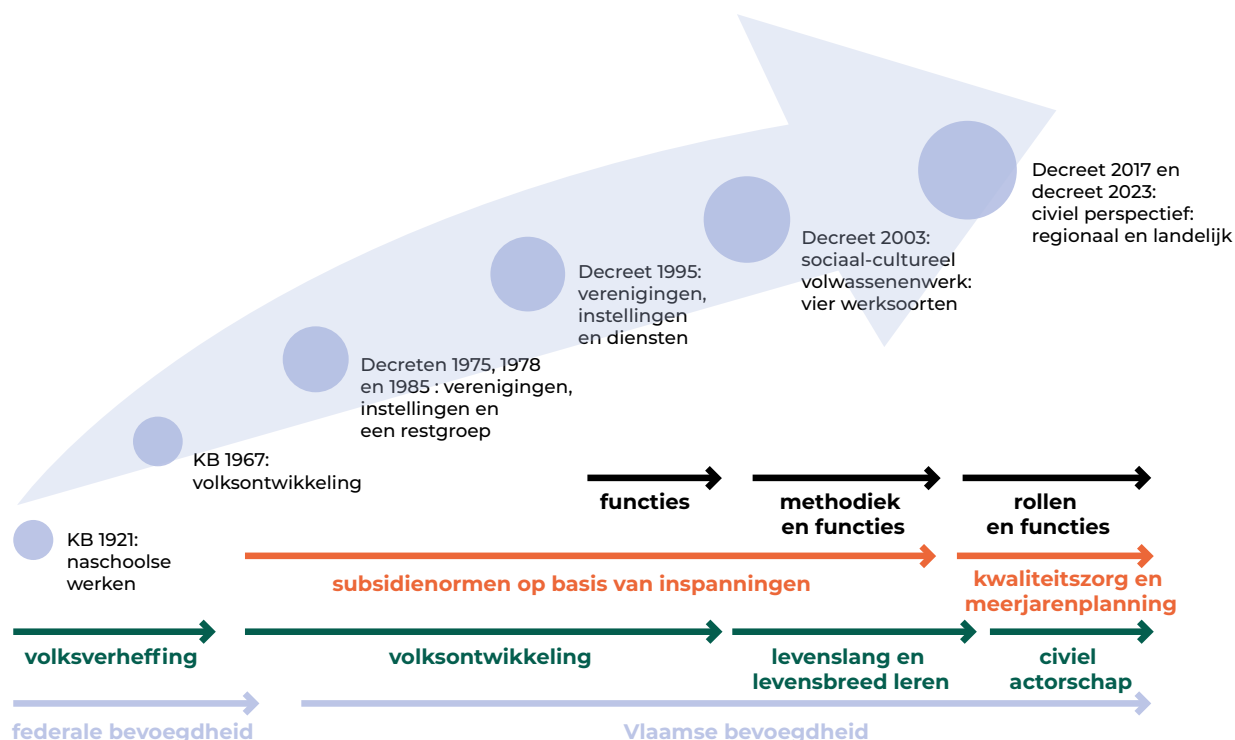
- Het decreet wil het sociaal-cultureel volwassenenwerk versterken in zijn rol als laboratorium voor een betere samenleving. Elke organisatie moet daarom de laboratoriumrol vervullen en verbinden aan de missie en contextanalyse. Bovendien kunnen niet-erkende organisaties beroep doen op projectsubsidies om die laboratoriumrol te realiseren.
- Om maatschappelijke veranderingsprocessen te kunnen realiseren, moeten sociaal-culturele processen die door organisaties worden opgezet, gestimuleerd en gevoed, voldoende tijd krijgen. Daarvoor is een zekere continuïteit nodig. De cyclische evaluatie- en beoordelingsprocedure van structurele werkingssubsidies gaat daarom uit van een werking over meerdere beleidsperiodes van telkens vijf jaar. Tegelijkertijd schept het decreet voldoende ruimte voor vernieuwing door de instroom van nieuwe organisaties, maar ook de uitstroom van gesubsidieerde organisaties die niet langer aan de kwaliteitsvereisten voldoen, mogelijk te maken.
- Het decreet vertrekt vanuit het principe ‘subsidies in ruil voor kwaliteit’: organisaties bepalen zelf in grote mate de kaders waarbinnen ze hun missie, visie en doelstellingen willen waarmaken. Voorwaarde is wel dat ze dat kwaliteitsvol doen. Omdat organisaties door die vrijheid heel divers zijn in hun werking, legt het decreet geen kwantitatieve of strikt vormelijke normen op. Bij de beoordeling ligt de focus dus op de kwaliteit van de werking en op de continue verbetering daarvan.
- Het decreet voorziet drie soorten structurele werkingssubsidies: sociaal-culturele volwassenenorganisaties die werken in het Nederlandse taalgebied (al dan niet met inbegrip van het tweetalige gebied Brussel-Hoofdstad); sociaal-culturele volwassenenorganisaties met een werking in een afgebakend gebied: per regio of voor meerdere regio's samen; een steunpunt sociaal-cultureel werk. Naast de structurele werkingssubsidies creëert dit decreet ook een vrije ruimte in de vorm van projectsubsidies. Organisaties die (nog) geen structurele werkingssubsidie ontvangen vanuit dat decreet en die, in lijn met de sociaal-culturele laboratoriumrol, een maatschappelijk innovatief en experimenteel project willen realiseren, kunnen een projectsubsidie ontvangen voor een looptijd van maximaal drie jaar.

Voor organisaties die tijdens de werkingsperiode 2016-2020 al subsidies ontvingen als sociaal-culturele volwassenenorganisatie, brengen de decreten van 2017 en 2023 enkele nieuwe bepalingen mee. Zo is er niet langer sprake van werksoorten en kunnen landelijke organisaties, in tegenstelling tot vroeger, zelf vrij een mix van minstens twee sociaal-culturele functies kiezen. In verhouding tot hun ambities en strategie kunnen ze ook meer subsidies vragen dan het eerder toegekende subsidiebedrag. Ze moeten zich expliciet verhouden tot twaalf inhoudelijke en zakelijke beoordelingselementen.

10.1.1.5. Evoluerende Vlaamse beleidskaders in een notendop

De ontwikkeling van het sociaal-cultureel beleid in Vlaanderen en Brussel was en is onlosmakelijk verbonden met de sociale, politieke en economische ontwikkelingen in de samenleving en de ontwikkelingen in de vormgeving en inrichting van staat en overheid. De beleidskaders die in Vlaanderen en Brussel de subsidies regelen voor wat we vandaag sociaal-cultureel volwassenenwerk noemen, ondergingen evoluties op meerdere lijnen.

Figuur 77: samenvatting evoluerende beleidskaders sociaal-cultureel volwassenenwerk

Bron: gebaseerd op de Canon sociaal-cultureel werk (https://www.canonsociaalwerk.eu/be_scw/index.php), de landschapstekening SCvW anno 2016 en de Wegwijs decreet (<https://socius.be/wegwijs-decreet/>)

Met de culturele autonomie voor Vlaanderen verhuisde de bevoegdheid voor cultuur in de jaren 70 van vorige eeuw van de Belgische staat naar de Vlaamse Gemeenschap. Ook de maatschappelijke betekenis veranderde van volksverheffing naar volksontwikkeling als ideaal. Later, samen met het internationaal discours over levenslang leren, zag de overheid een belangrijke waarde van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in haar bijdrage aan het levenslang en levensbreed leren. Sinds 2017 ligt het accent op civiel acterschap en de ondersteuning van actieve burgers die mee vorm geven aan onze samenleving.

Met de focus op civiel acterschap verminderde de behoefte om de sector in verschillende werksoorten op te delen, specifieke functies en een eigen sociaal-culturele methodiek toe te wijzen. In de plaats daarvan gaat nu meer aandacht naar de rollen van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. De functies kunnen door landelijke organisaties vrij gekozen worden en zijn ondertussen ook geactualiseerd.

Sinds het decreet van 2003 gaat in de beoordeling van subsidieaanvragen en bij evaluaties meer aandacht naar de 'zelf gekozen' bijdrage van het sociaal-cultureel volwassenenwerk aan de samenleving. Voorheen werden subsidies in belangrijke mate toegekend op basis van activiteiten en inspanningen. Kwaliteitszorg, planmatig werken en recent ook de afstemming tussen inhoudelijke en zakelijke plannen maken ondertussen deel uit van de beoordelings- en evaluatiecriteria.

10.1.2. Andere relevante beleidskaders voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk

10.1.2.1. Flankerend beleid, het Participatiedecreet

De regering Peeters I (2007-2009) maakte van participatie een centrale doelstelling in het Vlaamse cultuur-, jeugdwerk- en sportbeleid. Met het Participatiedecreet van 2008¹⁶⁰ wilde ze de participatie in die beleidsdomeinen ondersteunen, verrijken en versterken. De regering definieerde participatie als een continuüm met twee dimensies:

- participatie als ‘deelnemen’: participanten zijn hier de gebruikers, de aanwezigen, de toeschouwers, de meedoeners. Deelnemers komen, maken gebruik of genieten van het aanbod, en gaan terug weg;
- participatie als ‘deelhebben’: de participant is sterk bij het voorbereiden of het uitvoeren van het aanbod geëngageerd. De participant is in die betekenis veeleer een symbolische of reële mede-eigenaar van het aanbod. Dat kan onder meer als vrijwilliger in diverse functies.

Met het Participatiedecreet wilde de regering participatie zowel verbreden (meer gemeenschapsvorming en meer kansen voor het brede publiek om van cultuur, jeugdwerk en sport te kunnen proeven), verdiepen (meer intensiteit, meer kwaliteit van het deelnemen en deelhebben) en vernieuwen (aanspreken van nieuwe doelgroepen). Daartoe vertrekt het Participatiedecreet van de volgende uitgangspunten:

- participatie, in zijn verschillende dimensies, steeds als eerste en belangrijkste aandachtspunt stellen;
- aanvullend en ondersteunend werken voor de sectoraal georganiseerde decreten en beleidsvoering in de domeinen Cultuur, Jeugd en Sport;
- sectoroverschrijdend werken en zich niet beperken tot ofwel het cultuur-, ofwel het jeugd-, ofwel het sportbeleid;
- structurele aandacht voor een aantal specifieke doelgroepen (personen in armoede, gedetineerden, personen met een handicap, mensen van etnisch-cultureel diverse afkomst, gezinnen met jonge kinderen) invoeren;
- enkele specifieke en sectoroverschrijdende participatie-instellingen (Demos en publiq) verankeren;
- een subsidiekader voor vernieuwing rond participatie introduceren.

Het Participatiedecreet is een flankerend en stimulerend decreet. In tegenstelling tot de meeste andere decreten regelt het Participatiedecreet niet een specifieke sector (zoals het decreet betreffende het sociaal-cultureel volwassenenwerk) noch een gerichte en afgebakende vorm van ondersteuning (zoals het decreet op het lokaal cultuurbeleid). Het Participatiedecreet moet ontwikkelingen in verschillende sectoren versterken en verbeteren en nieuwe methodes en verrassende samenwerkingen mogelijk maken. Ondertussen kent en ontwikkelt elk domein, elke sector, elk decreet binnen cultuur, jeugdwerk en sport ook eigen participatiedoelstellingen en -initiatieven. In 2023 werden verschillende subsidielijnen uit het Participatiedecreet overgeheveld naar andere decretale kaders om het Participatiedecreet te kunnen opheffen. De opdrachten van de participatie-instelling voor de vernieuwing en verdieping van de participatie van kansengroepen (vandaag toegekend aan Demos) wordt ondergebracht bij publiq. Er komt ook een rechtsgrond voor de werking van het UiTwisselingsplatform bij publiq. Dat platform koppelt het vrijetijdsaanbod met de vraag vanuit de participant.

¹⁶⁰ Ontwerp van decreet houdende de bevordering van de participatie in cultuur, jeugdwerk en sport. Stuk 1439 (2007-2008) – Nr.6. Brussel: Vlaams Parlement.

10.1.2.2. Lokaal cultuurbeleid¹⁶¹

Bij de start van België was er maar één echte overheid, de Belgische. Die regisseerde op strakke wijze de ondergeschikte besturen: gemeenten, arrondissementen en provincies. In de tweede helft van de 20ste eeuw veranderde die top-down aanpak grondig. De natiestaat verloor sindsdien systematisch haar monopolie op macht en beleidsvoering, en wel in twee richtingen. De Europese Unie groeide gestaag en verwierf steeds meer invloed en de Belgische staat decentraliseerde via achtereenvolgende staatshervormingen.

Vanaf 1967 werden in Vlaamse gemeenten zogenaamde cultuurraden en jeugdraden geïnstalleerd. Dat waren adviesorganen voor de lokale overheid, pluralistisch samengesteld op grond van de brede waaier aan verzuilde gemeentelijke verenigingen, van sport over recreatie tot cultuur. Met het Cultuurpact kregen die gemeentelijke adviesraden een wettelijke omkadering en raakten zij meer en meer verspreid. Vanaf de jaren 90 konden er ook individuele leden zetelen.

Met een koninklijk besluit (KB) van 1965, later vervangen en uitgebreid door een KB uit 1973, verleide de federale overheid de gemeentebesturen met subsidies om te investeren in cultuurcentra. Tot in de jaren 70 en 80 speelde ook het sterk groeiend Vlaams beleid nog een erg centrale rol met decreten voor de bibliotheken en de cultuurcentra. De schaalvergroting na de fusieoperatie van 1976 gaf de lokale besturen meer bestuurlijk vermogen. Afhankelijk van de erkenning (o.a. naar grootte) volgde een loonsubsidie voor cultuurfunctionarissen. Veel gemeenten speelden hierop in. De toewijzing van de subsidie was niet aan strakke criteria verbonden. Een politieke connectie gaf de doorslag in het verkrijgen van de middelen. Dat veranderde grondig met het decreet betreffende het Nederlandstalig openbare bibliotheekwerk (1978). Gemeentebesturen (behalve de kleinste) werden quasi verplicht tot de oprichting van een Plaatselijke Openbare Bibliotheek in ruil voor personeels- en werkingssubsidies. De vele particuliere bibliotheken verdwenen.

Vanaf de jaren 80 kwam de klassieke voogdijverhouding (lagere – hogere besturen) onder druk te staan. De gemeentebesturen presenteerden zich eerder als partners dan als ondergeschikte uitvoerders. Toen het Vlaamse Gewest in 2001 de bevoegdheid voor gemeenten en provincies verwierf, volgde al snel het decreet houdende het stimuleren van een kwalitatief en integraal lokaal cultuurbeleid. Dat decreet voorzag middelen voor cultuurcentra, bibliotheken, het loon van een cultuurbeleidscoördinator en beperkte extra financiering. Door een gebrek aan middelen konden niet alle gemeenten instappen, het aantal groeide langzaam.

Op 8 april 2011 keurde de Vlaamse Regering het Witboek interne staatshervorming goed met het oog op meer bevoegdheden voor de lokale besturen. Lokale besturen krijgen sinds 2014 meer vrijheid om het eigen beleid vorm te geven naar aanleiding van het Planlastendecreet en de algemene invoering van de beleids- en beheerscyclus (BBC). De planlast voor de lokale besturen daalt door het afschaffen van de sectorale plannen (waaronder cultuur) en de integratie ervan in de lokale meerjarenplanning. De lokale besturen kunnen door middel van hun meerjarenplanning op de Vlaamse beleidsprioriteiten intekenen en daar subsidies voor krijgen. Voor de provinciebesturen kwam er een sluitende lijst van grondgebonden bevoegdheden.

Het Vlaamse regeerakkoord 2014-2019 kondigde een volgende stap in de interne staatshervorming aan. Heel wat middelen (waaronder de middelen voor het lokaal cultuurbeleid) werden, niet geoormerkt, aan het Gemeentefonds toegevoegd overeenkomstig het aandeel dat de gemeenten in 2014 kregen uit al die subsidieregelingen samen.

¹⁶¹ Gebaseerd op bijdragen van Guy Redig aan de 'Canon sociaal-cultureel werk' (Vlaanderen) (https://www.canonsociaalwerk.eu/be_scw/index.php, geraadpleegd op 30/12/2023) en op Leirman, W., Redig, G., Verzelen, W. Vos, L. (2013).

Tot op vandaag kennen heel wat organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk een sterke lokale verankering. Zij of hun lokale groepen kunnen vaak rekenen op een financiële tegemoetkoming of ondersteuning op het vlak van logistiek en infrastructuur bij hun stad of gemeente. De criteria die steden en gemeenten daarbij hanteren of de manier waarop ze te werk gaan, bepalen ze ondertussen volledig autonoom. Dat zorgt voor een beleid op maat van de lokale (sociaal-culturele) realiteit. De voorwaarden voor subsidiëring kunnen lokaal erg verschillen. Sociaal-culturele organisaties moeten zich afhankelijk van de stad of gemeente waar ze gehuisvest zijn, wenden tot de dienst vrije tijd, de dienst cultuur of elders. Bovendien krijgen ze lang niet overal de stempel 'sociaal-cultureel' mee, maar worden ze bijvoorbeeld ingedeeld bij de grote groep van vrijetijdsverenigingen. Zo ontstaat lokaal een erg diffuus lappendeken.

10.1.2.3. Bovenlokaal cultuurbeleid en referentieregio's

De Vlaamse Regering wil voortaan wel een sterkere rol spelen op het bovenlokale vlak en stimuleert "kwaliteitsvolle en kostenefficiënte gemeenteoverschrijdende culturele initiatieven". Met het Bovenlokaal Cultuurdecreet (2019) wil ze de bovenlokale cultuurwerking uitbouwen, stimuleren en optimaliseren én de cultuurparticipatie bevorderen en versterken met twee subsidielijnen:

- een werkingssubsidie voor intergemeentelijke samenwerkingsverbanden tussen verschillende gemeentes,
- een projectsubsidie voor bovenlokale cultuurprojecten die organisaties de kans geven om te experimenteren en door te groeien binnen hun praktijk.

Er kwam ook een tweede hervorming voor de provincies. Waar dat bestuursniveau sinds 2014 nog een (beperkt) aantal rollen toebedeeld kreeg rond cultuur, valt dat nu volledig weg. Vandaag biedt het Bovenlokaal Cultuurdecreet ook kansen voor sociaal-culturele organisaties die initiatieven ontwikkelen op een bovenlokaal niveau. De 13 regionale organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk zullen zich uiterlijk vanaf 2026, bij de start van de werkingsperiode 2026-2030, moeten organiseren volgens de 15 referentieregio's die op 1 februari 2023 door het Vlaams Parlement werden goedgekeurd. Met die referentieregio's wil de Vlaamse Regering komaf maken met een kluwen aan lokale samenwerkingsverbanden in diverse beleidsdomeinen.

10.1.2.4. Internationaal cultuurbeleid

De Vlaamse Regering en het Departement Cultuur, Jeugd en Media zetten in op volwaardige partnerschappen en wederzijdse engagementen met internationale partners. In het strategische kader voor het internationale cultuurbeleid 2021-2025 koos de Vlaamse Regering op basis van de artistieke en economische mogelijkheden voor de Vlaamse culturele en creatieve sectoren, de prioriteiten van het Vlaams buitenlands beleid en de historische en maatschappelijke banden voor de volgende prioritaire landen en regio's:

- de Franse en Duitstalige Gemeenschap,
- de buurlanden (Nederland, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk),
- sterke regio's zoals Catalonië, Baskenland, Schotland en Wales,
- de Scandinavische landen (Denemarken, Finland, Noorwegen, Zweden),
- de Baltische staten (Letland, Estland en Litouwen),
- Ierland, Italië en Oostenrijk,
- Noord-Amerikaanse grootsteden,
- Zuid-Afrika,
- Marokko,
- alle ambtsgebieden van de Diplomatieke Vertegenwoordigers van Vlaanderen.

De Vlaamse overheid stimuleert samenwerking en uitwisseling via projectoproepen en bilaterale akkoorden en ondersteunt culturele actoren die zoeken naar Europese subsidiemogelijkheden. Hoewel het belang van de cultuursector in het EU-beleid steeds meer wordt erkend, zijn de lidstaten exclusief bevoegd voor het cultuurbeleid. In lijn met het subsidiariteitsprincipe, zijn de cultuurmaatregelen van de EU daarom prioritair gericht op het aanmoedigen van samenwerking en het ondersteunen en aanvullen van de acties van de lidstaten. In de voorbije jaren heeft de Vlaamse overheid – inclusief het Departement Cultuur, Jeugd en Media (DCJM) – meer expliciet ingezet op het stimuleren van actoren in Vlaanderen om oog te hebben voor die Europese financieringsopportuniteiten als onderdeel van een meer diverse financieringsmix.

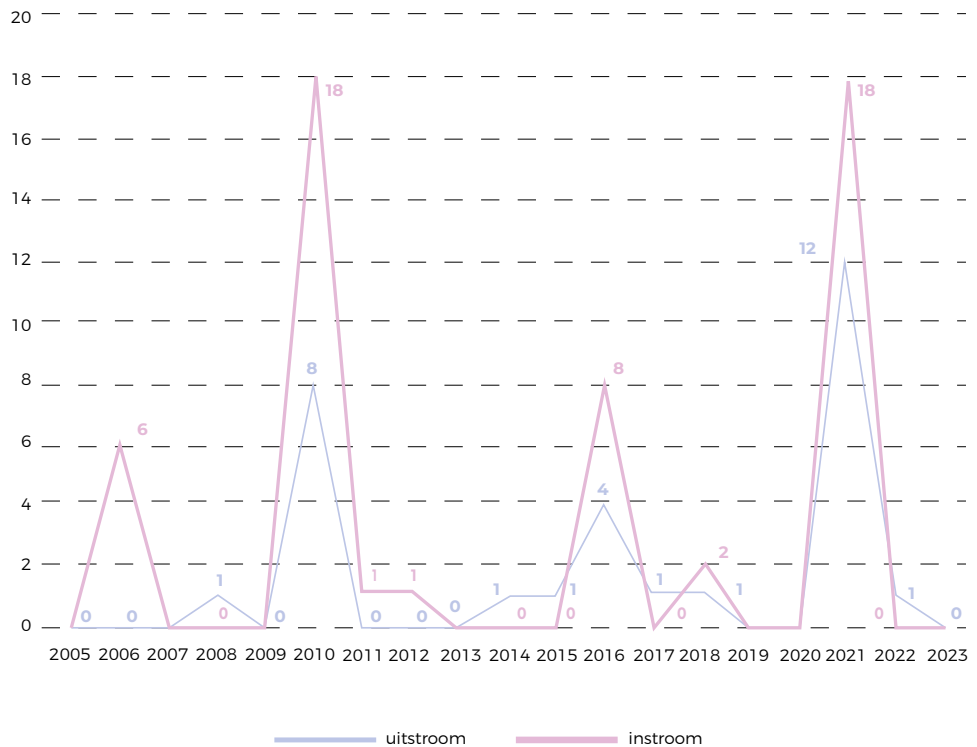
Een aantal steunpunten en fondsen actief in de kunsten en het erfgoed krijgen expliciet de opdracht om internationale projecten te ondersteunen: Kunstenpunt (steunpunt voor beeldende kunsten, podiumkunsten en klassieke muziek), Faro (Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed), Circuscentrum (steunpunt voor de Vlaamse circussector), Vi.BE (steunpunt voor artiest en muzieksector), Literatuur Vlaanderen en VAF (Vlaams Audiovisueel Fonds). Met kunsten en erfgoed wil minister van Cultuur Jambon de Vlaamse kennis, expertise en excellentie internationale weerklank geven.¹⁶² In het sociaal-cultureel volwassenenwerk stimuleert de Vlaamse overheid internationale initiatieven met een tussenkomst in de deelnamekosten.

10.1.3. Dynamiek in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Naast tal van andere factoren leiden ook evoluerende beleidskaders tot in- en uitstroom van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Soms openen nieuwe beleidsaccenten mogelijkheden voor nieuwe organisaties of voor organisaties die voordien zonder subsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk actief waren. Voor andere organisaties kunnen wijzigende beleidsintenties leiden tot het opgeven of stopzetten van subsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk. Figuur 78 geeft een beeld van de dynamiek in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk voor de periode 2006-2023.

¹⁶² Jambon, J. (2019).

Figuur 78: in- en uitstroom van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk tussen 2006 en 2023

Bron: eigen bewerking op basis van de landschapstekening sociaal-cultureel volwassenenwerk 2016¹⁶³ en van gegevens van het Departement Cultuur, Jeugd en Media¹⁶⁴

Sinds de invoering van het decreet van 2003 stroomden 54 nieuwe organisaties in en 30 organisaties uit de sector. In- en uitstroom pieken bij het begin van de gesubsidieerde werkingsperiodes (2006, 2010, 2016 en 2021). In 2010 werden 13 etnisch-culturele federaties in de sector opgenomen.

10.1.4. Evaluatie werkingsperiode 2016-2020

De in- en uitstroom van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk wordt ook bepaald door de mate waarin organisaties succesvol een subsidieaanvraag indienen en erin slagen om te voldoen aan de beoordelings- en evaluatiecriteria van de decreten. Het decreet van 7 juli 2017 maakt het mogelijk om meer dynamiek te creëren in de sector. Het voorziet de mogelijkheid tot uitstroom voor organisaties die geen kwaliteitsvolle werking kunnen aantonen. Daarnaast kunnen de subsidie-enveloppes van organisaties met maximaal 25% stijgen of dalen. De evolutie van de subsidie-enveloppe is afhankelijk van de combinatie van het resultaat van de visitatie (evaluatie) én het resultaat van de beoordeling (toekennen werkingssubsidies).

¹⁶³ Jans, M. en Dhont, F. (2016).

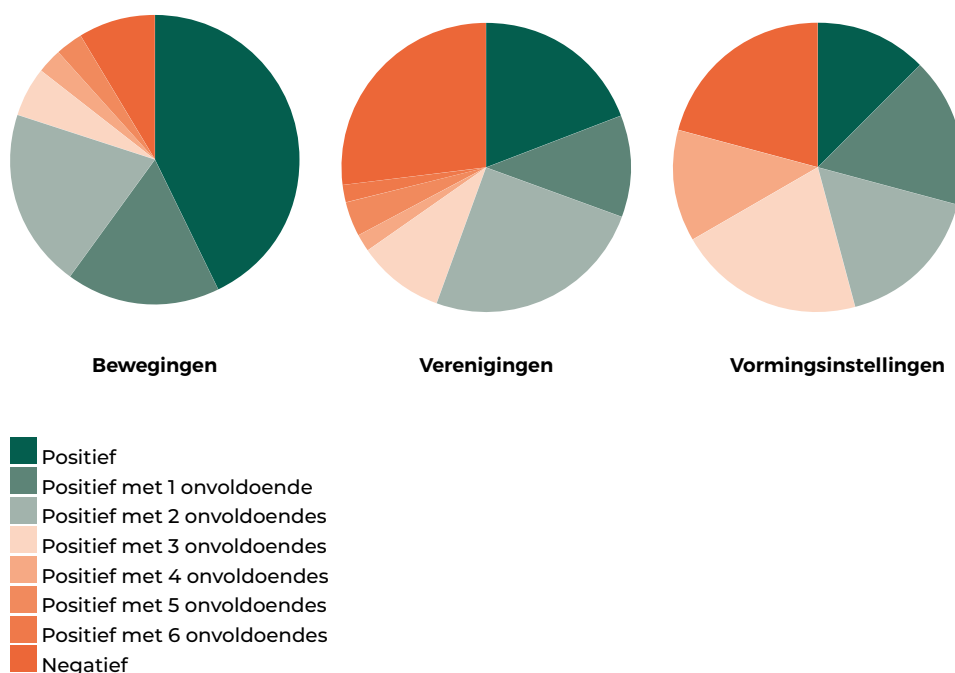
¹⁶⁴ <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/sociaal-cultureel-volwassenenwerk/gesubsidieerde-organisaties>, geraadpleegd op 30/12/2023.

Na de visitaties van 2018¹⁶⁵ (nog op basis van het decreet van 2003) ontvingen 28 van de 111 gevisiteerde organisaties een positieve evaluatie zonder aanbevelingen (25 %), 61 organisaties een positieve evaluatie met aanbevelingen (55%) en 22 organisaties een negatieve evaluatie met aanbevelingen (20%). Er loopt een rode draad doorheen die evaluaties.

Vooraf organisaties die moeite hebben met het vervullen van de sociaal-culturele functies en het stimuleren van sociaal-culturele participatie kregen een negatieve evaluatie.

De visitatoren zijn ook minder positief over de toelichtingen bij het financieel beleid van de organisaties. Ze stellen vast dat de zakelijke kennis van de coördinatoren in veel gevallen voor verbetering vatbaar is.

Figuur 79: overzicht per werksoort van de evaluatieresultaten 2018 van landelijke organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (N=111)

Bron: Adviescommissie sociaal-cultureel volwassenenwerk (2019).

Bewegingen werden in 2018 positiever geëvalueerd door de visitatiecommissies dan verenigingen en vormingsinstellingen. 42,9% van de bewegingen heeft een positieve evaluatie zonder aanbevelingen, en slechts 8,6% van de bewegingen heeft een negatieve evaluatie. 77,1% van de bewegingen heeft maximaal twee aanbevelingen. De verenigingen hebben met 26,9% een hoger aandeel negatieve evaluaties dan de vormingsinstellingen (20,8%). Tegelijkertijd hebben de verenigingen meer positieve evaluaties met aanbevelingen (19,2%) dan de vormingsinstellingen (12,5%). 55,7% van de verenigingen heeft maximaal twee aanbevelingen. Bij de vormingsinstellingen is dat 49,9%.

Twee van de drie bewegingen met een negatieve evaluatie (66,7%) hebben onvoldoende voor het beoordelingselement over de werking naar het ruime publiek (sociaal-culturele participatie). Daarnaast scoren alle drie de bewegingen met een negatieve evaluatie met aanbevelingen 'onvoldoende' op de sociaal-culturele functies die toen nog van toepassing waren op die werksoort: de leerfunctie (beoordelingselement over educatieve activiteiten) en de maatschappelijke bewegingsfunctie (beoordelingselement over acties en campagnes). De vereniging met een negatieve evaluatie scoort 'onvoldoende' op de vier sociaal-culturele functies, participatie, IKZ en (in mindere mate) op afdelingswerking en professionaliteit

¹⁶⁵ Adviescommissie sociaal-cultureel volwassenenwerk (2019).

en professionalisering. De vormingsinstelling met een negatieve evaluatie heeft een 'onvoldoende' voor participatie (deelnemers en communicatiebeleid), IKZ en (in mindere mate) de functies. De leerfunctie, de kern van de vormingsinstelling, was evenwel geen beoordelingselement, enkel een erkenningscriterium.

10.1.5. Beoordeling subsidieaanvragen 2021-2025

Ten laatste op 31 december 2019 dienden 159 organisaties een aanvraag in voor een vijfjarige werkingssubsidie sociaal-cultureel volwassenenwerk 2021-2025.¹⁶⁶

Tabel 17: overzicht subsidieaanvragen en goedgekeurde aanvragen 2021-2025

	2016-2020	2021-2025 aangevraagd	2021-2025 goedgekeurd
landelijke organisaties	111	107	100
regionale organisaties	13	13	13
instromer 2021 (landelijk)	/	39	18
TOTAAL	/	159	131

Bron: Adviescommissie sociaal-cultureel volwassenenwerk (2021).

107 van de 111 in 2016-2020 erkende en gesubsidieerde sociaal-culturele volwassenenorganisaties met een landelijke werking dienden een subsidieaanvraag 2021-2025 in. Daarvan kregen 7 organisaties in de loop van 2019-2020 na een tweede visitatiebezoek opnieuw een negatieve evaluatie met aanbevelingen. De Vlaamse Regering besliste op 10 april 2020 om de subsidiëring van die 7 organisaties stop te zetten.

Op 15 juli 2020 bezorgde de beoordelingscommissie haar definitieve advies voor de landelijke aanvragers aan de minister:

- 54 organisaties kregen een positief definitief advies,
- 48 organisaties kregen een positief definitief advies met aandachtspunten,
- 37 organisaties kregen een negatief definitief advies.

Op 15 juli 2020 en op 9 april 2021 werden ook de definitieve adviezen voor de regionale aanvragers aan de minister bezorgd:

- 8 regionale organisaties kregen een positief definitief advies,
- 5 organisaties kregen een positief definitief advies met aanbevelingen.

Op de ministerraad van 26 september 2020 nam de Vlaamse Regering een beslissing over de subsidie-enveloppes 2021-2025 voor de sociaal-culturele volwassenenorganisaties: 131 organisaties worden ondersteund voor een totaalbedrag van 70.589.668,09 euro per jaar.

Van de 39 kandidaat-instromers worden er nu 18 in het decreet van 7 juli 2017 verwelkomd. Ook de 13 reeds erkende en gesubsidieerde regionale organisaties worden verder gesubsidieerd. Concreet gaat het om:

- 100 reeds erkende en gesubsidieerde landelijke organisaties: 55.730.944,37 euro
- 13 reeds erkende en gesubsidieerde regionale organisaties: 11.952.621,72 euro
- 18 nieuwe landelijke organisaties: 2.906.102,00 euro

¹⁶⁶ Adviescommissie sociaal-cultureel volwassenenwerk (2021).

Bij de beoordeling schatte slechts 3% van de deskundigen de algemene kwaliteit van de beleidsplannen als 'heel goed' in. 59% gaf aan dat de algemene kwaliteit goed is, en 38% van de respondenten vond de kwaliteit van de beleidsplannen middelmatig.

De externe deskundigen stellen dat ook bij de goede beleidsplannen de resultaatsgerichtheid algemeen gesproken eerder zwak is. Het duidelijk vooropstellen van inhoudelijke en zakelijke resultaten, het formuleren van doelstellingen en strategieën, het begroten van middelen en het vooropstellen van meetinstrumenten behoren volgens de externe deskundigen nog onvoldoende tot de competenties van de sector. Wel geven ze aan dat de organisaties het beleidsplanningsproces al meer in de vingers hebben dan in de vorige cyclus, maar dat er nog veel ruimte voor verbetering is. Zo maken vrijwel alle organisaties bijvoorbeeld een SWOT-analyse, maar worden de interne aspecten (sterktes en zwaktes) zelden verbonden met de externe aspecten (opportuniteiten en bedreigingen). Ook op het vlak van het formuleren van strategische en operationele doelstellingen en het maken en verwerken van de omgevingsanalyse is er ruimte voor groei, aldus de deskundigen. Ze merken op dat sommige organisaties met moeite het verschil zien tussen het strategische en het operationele. Soms zijn ze zo sterk bezig met het operationele en missen ze strategische reflectie. Daarnaast hebben verschillende organisaties onvoldoende vat op de rollen en de functies. Ook op zakelijk vlak wordt veel ruimte voor groei gezien. Het verband tussen inhoudelijke doelstellingen en het zakelijke en financiële beleid blijft in vele gevallen onduidelijk. Een matige kwaliteit van de beleidsplanning situeert zich zowel bij kleine als grote organisaties en zowel bij organisaties die relatief nieuw in het decreet zijn als bij organisaties met een lange staat van dienst.

10.2 Burgerinitiatieven en overheidsbeleid

Burgerinitiatieven starten in de leefwereld van burgers en zijn bij aanvang lang niet altijd gericht op overheden of ondersteunende beleidskaders. Na verloop van tijd kunnen ze op zoek gaan naar subsidies of andere ondersteuningsvormen om hun werking verder te ontplooiën. Dan zoeken ze binnen de meest geschikte beleidsdomeinen en -kaders naar ondersteuning. Dat kan het Vlaams beleid voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk zijn, maar evengoed (en meestal) zijn dat andere beleidsdomeinen of andere beleidsniveaus. Het leidt ons veel te ver om een overzicht na te streven van alle beleidskaders en -niveaus waar burgerinitiatieven op een of andere manier ondersteuning vinden.

Andersom zien we wel dat het beleid volop experimenteert met nieuwe vormen van burgerparticipatie en daartoe impulsen geeft. Zo stelde minister Somers middelen ter beschikking voor het Labo Lokale Burgerparticipatie, gecoördineerd door de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VMSG).¹⁶⁷ Daar wordt geëxperimenteerd met diverse instrumenten waaronder het 'Right to Challenge', ook wel het uitdaagrecht genoemd, burgerpanels, burgerbudget, burgerwetenschap en digitale participatie.¹⁶⁸ Het uitdaagrecht biedt individuele burgers of georganiseerde groepen van burgers de mogelijkheid om, op basis van vooraf gedefinieerde criteria en vereisten, een voorstel in te dienen om taken die in hun directe omgeving worden volbracht door of voor een betrokken overheid, over te nemen.¹⁶⁹ De betrokken overheden willen daarmee de verantwoordelijkheid en het eigenaarschap van inwoners vergroten en de regie van het beleid gedeeltelijk overdragen aan de inwoner. Ook het Steunpunt Bestuurlijke Vernieuwing besteedt in haar onderzoeksagenda voor de periode 2021-2025 aandacht aan lokale democratie, beleidsparticipatie, cocreatie en coproductie van publieke dienstverlening en aan vernieuwingen in de lokale participatieve en representatieve democratie.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Vanreppelen, J. (z.d.).

¹⁶⁸ Burgerparticipatie: Right to Challenge. (z.d.). VMSG. Geraadpleegd op 20 april 2021, van <https://www.vmsg.be/kennisitem/vmsg/burgerparticipatie-right-to-challenge?query=right%20to%20challenge> en <https://www.vmsg.be/kennisitem/vmsg/innovatieve-methoden> (geraadpleegd op 31/01/2024).

¹⁶⁹ De Groof, V., Van Hoof, R. & Steen, T. (2020).

¹⁷⁰ Onderzoekslijn 2. Lokale autonomie en lokale verantwoordelijkheid. (z.d.). Steunpunt Bestuurlijke Vernieuwing. Geraadpleegd op 23 april 2021, van <https://www.steunpuntbestuurlijkevernieuwing.be/onderzoekslijn2>

Meer en meer spannen lokale besturen zich in om burgers en burgerinitiatieven bij het beleid te betrekken. Niet altijd om zich terug te trekken, zoals tegenstanders van de participatiesamenleving wel eens beweren. In Vlaanderen is er van een terugtrekkende overheid (voorlopig) geen sprake. In de praktische gids van het Agentschap Binnenlands Bestuur lezen we bovendien dat het instrument 'Right to Challenge' niet gebruikt mag worden om overheidstaken af te stoten.¹⁷¹ Wel zien we een verhoogde aandacht vanuit de overheid voor een nieuwe relatie met de burger.¹⁷²

10.3 Middenveld en overheidsbeleid

Net zoals voor burgerinitiatieven is het niet ons opzet om alle relevante beleidskaders voor sociaal-culturele middenveldspelers te overlopen. Ook dat zou ons te ver leiden. We zagen reeds hoe middenveldinitiatieven die oorspronkelijk vorm kregen in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk na verloop van tijd hun weg vonden naar andere beleidsdomeinen en -kaders. Dat was bijvoorbeeld het geval voor de samenlevingsopbouw en de basiseducatie die respectievelijk ondersteuning vonden in de beleidsdomeinen Welzijn en Onderwijs. Maar heel wat sociaal-culturele middenveldinitiatieven vinden ook steun bij andere beleidskaders, zonder eerst langs het Vlaams sociaal-cultureel volwassenenbeleid te passeren.

Steeds vaker wordt ook Europa het speelveld van civiele actoren. Andersom stelt de Europese Unie ook belang in de civiele samenleving. Het Verdrag betreffende de Europese Unie bepaalt dat elke Europese staat de waarden van het Verdrag moet eerbiedigen en zich ertoe moet verbinden om die waarden uit te dragen. Het gaat dan over de eerbiediging van de menselijke waardigheid, vrijheid, gelijkheid, de rechtsstaat en de eerbiediging van de mensenrechten, waaronder de rechten van personen die tot minderheden behoren. Een mondig maatschappelijk middenveld speelt een belangrijke rol bij het waarborgen dat die beginselen in de praktijk worden nageleefd en is voor de Europese Unie een cruciaal onderdeel van elke democratie.

SAMENVATTING: EVOLUERENDE BELEIDSKADERS

Van volksverheffing tot civiel actorschap

De beleidskaders die voor de Vlaamse Gemeenschap de subsidies regelen voor wat we sinds het decreet van 2003 officieel sociaal-cultureel volwassenenwerk noemen, ondergingen evoluties op meerdere lijnen. Met de culturele autonomie voor Vlaanderen verhuisde de bevoegdheid in de jaren 70 van de vorige eeuw van de Belgische staat naar de Vlaamse Gemeenschap. Ook de maatschappelijke betekenis veranderde van volksverheffing naar volksoontwikkeling als ideaal. Later, samen met het internationale discours over het levenslang leren, zag de overheid een belangrijke waarde van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in haar bijdrage aan het levenslang en levensbreed leren. Sinds 2017 ligt het accent op civiel actorschap en de ondersteuning van actieve burgers die mee vorm geven aan onze samenleving.

Van werksoorten en inspanningen naar maatschappelijke rollen en bijdragen

Sinds het decreet van 2003 gaat in de beoordeling van subsidieaanvragen en bij evaluaties meer aandacht naar de 'zelf gekozen' bijdrage van het sociaal-cultureel volwassenenwerk aan de samenleving. Met de focus op civiel actorschap en met het oog op het versterken van de dynamiek, verminderde met het decreet van 7 juli 2017 de behoefte om de sector in verschillende werksoorten op te delen en om specifieke functies en een eigen sociaal-culturele methodiek toe te wijzen. In plaats daarvan gaat nu meer aandacht naar de combinatie van rollen en functies van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en de eigen bijdrage die organisaties aan onze samenleving willen leveren.

¹⁷¹ Agentschap Binnenlands Bestuur (2021).

¹⁷² Somers, B. (2019).

Kwaliteitszorg, planmatig werken en recent ook de afstemming tussen inhoudelijk en zakelijk plannen, maken ondertussen deel uit van de beoordelings- en evaluatiecriteria. Tot 2017 werden subsidies voor bepaalde werksoorten nog in belangrijke mate toegekend op basis van activiteiten en inspanningen.

Andere beleidskaders relevant voor sociaal-cultureel volwassenenwerk

Naast de regelgeving specifiek gericht op landelijk en regionaal sociaal-cultureel volwassenenwerk, spelen ook nog andere beleidskaders een rol in de ondersteuning en organisatie van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Zo zoekt de regering-Jambon internationale weerklank met de Vlaamse cultuur en het Vlaamse erfgoed. Voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk worden de internationale ambities ondersteund met een tussenkomst in de deelnamekosten. In 2008 introduceerde het flankerend Participatiedecreet het onderscheid tussen deelnemen en deelhebben als complementaire vormen van participatie. Het Bovenlokale Cultuurdecreet en de opdeling van Vlaanderen in vijftien referentieregio's (van toepassing voor de regionale organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk vanaf 2016) bepalen het speelveld voor bovenlokale en regionale sociaal-culturele initiatieven. Met de interne staatshervorming van 2011 krijgen lokale besturen sinds 2014 meer vrijheid om het eigen (sociaal-cultureel) beleid vorm te geven. Dat leidt in Vlaanderen tot een diffuus lappendeken van lokale reglementen en besluiten met erg verschillende vormen van ondersteuning en subsidiëring van lokaal sociaal-cultureel volwassenenwerk.

Groeipotentieel voor beoordelingselementen over strategisch organiseren

Volgens de externe deskundigen van de beoordelingscommissies is de kwaliteit van de beleidsplannen 2021-2025 op een aantal aandachtspunten erg variabel. Die experts zien nog groeipotentieel op vlak van resultaatsgerichtheid, strategisch denken, het formuleren van doelstellingen, het begroten van middelen, het vooropstellen van meetinstrumenten, het maken van SWOT-analyses en de afstemming tussen het zakelijk en inhoudelijk deel van de werking.

Overheden op zoek naar een nieuwe verhouding met burgers

Burgerinitiatieven en sociaal-culturele middenveldspelers stemmen hun werking, afhankelijk van hun missie en van de opportuniteiten, af op heel veel verschillende beleidskaders. Te veel om hier in detail te bespreken. Toch zijn er twee meer globale beleidsontwikkelingen bijzonder relevant. De Vlaamse overheid en veel lokale besturen zoeken in toenemende mate naar een nieuwe verhouding tot burgers en hun initiatieven, en experimenteren daartoe met nieuwe modellen en werkwijzen, waaronder het 'Right to Challenge'. En Europa ziet in de civil society een belangrijke voorwaarde voor een bloeiende democratie. Dat leidt tot tal van fondsen en projecten waar ook civiele sociaal-culturele actoren uit Vlaanderen en Brussel op kunnen intekenen.

11. De waarde van civiel sociaal-cultureel actorschap

Waarde is een zeer breed begrip. Sommigen denken bij waarde vooral aan het bedrag in de portefeuille. Andere keren roept de term eerder moeilijk te vatten kwaliteitskenmerken op. In het geval van het civiel sociaal-cultureel actorschap gaat het dan al snel over een democratie, solidariteit, inclusie en duurzaamheid. Dat zijn grote en abstracte noemers voor heel wat meer specifieke doelstellingen van het civiel sociaal-cultureel actorschap. Het zijn waarden die direct volgen uit de doelstellingen van de sociaal-culturele praktijk zelf. Maar die praktijk kan ook extrinsieke belevingswaarden oproepen, waarden die een onrechtstreeks gevolg zijn van de participatie aan een praktijk en niet direct met de specifieke doelen van die praktijk verbonden zijn.

Hier zijn we vooral geïnteresseerd in de waarde van het civiel sociaal-cultureel werk voor andere domeinen in de samenleving en voor de samenleving in zijn geheel (bijvoorbeeld sociale cohesie, sociale verandering en gemeenschapsvorming). Daarvoor putten we uit recent onderzoek in opdracht van Socius naar de waarde van civiel sociaal-cultureel actorschap. Naast een inschatting van de eigenwaarde zochten de onderzoekers vooral naar de 'gebruikswaarde' voor overheden, marktspelers en andere middenveldspelers.

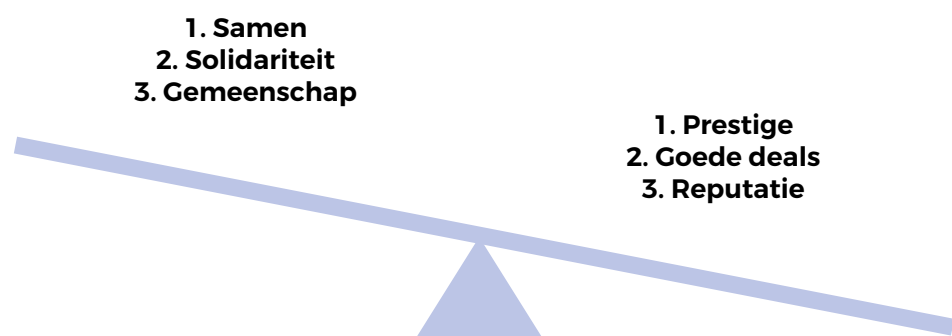
Evengoed zijn we nieuwsgierig naar de waarde en betekenis (bijvoorbeeld leereffecten, effecten op vlak van welbevinden) die participanten van sociaal-culturele praktijken aan hun participatie toeschrijven. Daarvoor maken we gebruik van een belevingsonderzoek en een kwantitatief onderzoek naar hun participatieprofiel. Deze onderzoeken dateren van 2010, maar de inzichten zijn nog steeds relevant en worden in de periode waarin deze landschapstekening tot stand kwam door lopend onderzoek bevestigd.

11.1 Waarde en betekenis van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

11.1.1. Waardenassociaties

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk associëren zichzelf vooral met de civiele wereld en veel minder met waarden die de markt typeren. Ze vinden gemeenschap belangrijker dan winst. Uit een lijst van 24 waarden kiezen ze hun top drie: samen, solidariteit en gemeenschap.¹⁷³ Prestige, goede deals en reputatie vinden ze de minst belangrijke waarden in die lijst.

Figuur 80: 3 van 24 waarden die volgens organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (N=57) het meest en het minst van toepassing zijn op de eigen organisatie

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

¹⁷³ Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

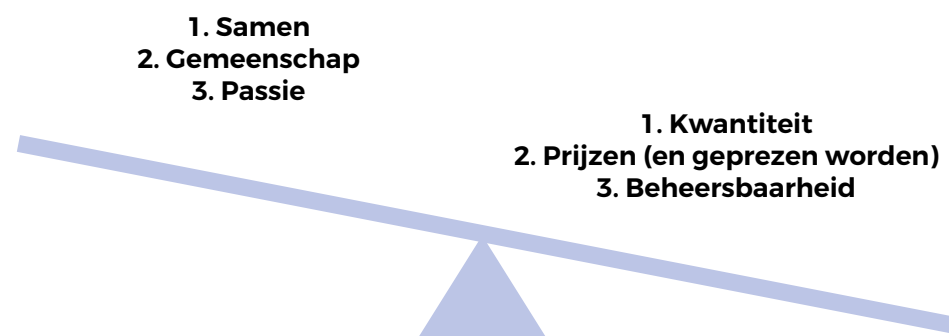
Voor de buitenwereld is het vaak een veel moeilijkere opgave om zich een helder beeld van het sociaal-cultureel werkveld te vormen. Dat lieten marktspelers, vertegenwoordigers van overheden en in mindere mate ook andere middenveldspelers duidelijk verstaan tijdens interviews op zoek naar de waarde van het civiel sociaal-cultureel actorschap.¹⁷⁴ Sociaal-cultureel werk is geen term die zichzelf uitlegt. Alleen al de vele verschillende organisaties en praktijken uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk kan je niet zomaar met elkaar vergelijken. Zeker voor buitenstaanders is het moeilijk om te duiden wat ze precies gemeen hebben. Het beeld dat ze hebben van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en hun activiteiten is vaak nogal vaag en troebel. Het is duidelijk dat het sociaal-cultureel werk ‘anders’ is dan overheid en markt, maar dat ‘anders zijn’ kunnen ze moeilijk precies benoemen en omschrijven. Voor veel bedrijfsleiders, ambtenaren, politici en middenvelders is het zelfs lastig om de precieze grenzen van het sociaal-cultureel werk te duiden. Bijgevolg krijgen organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk vaak een ‘negatieve’ betekenis omwille van wat ze niet zijn, namelijk geen overheid noch een bedrijf.

De moeilijke en vaak troebele beeldvorming van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk neemt niet weg dat veel van de organisaties uit die sector wel (op naam) worden herkend door marktspelers, vertegenwoordigers van overheden en andere middenveldspelers. Het waardenonderzoek¹⁷⁵ toont dat een aantal, maar lang niet alle, sociaal-culturele volwassenenorganisaties wel goed gekend is door hun activiteiten, thema, doelgroep of communicatiestrategie. Sommige namen van organisaties uit de sector doen dan weer nauwelijks of helemaal geen belletje rinkelen tijdens de interviews. De onvolledige kennis over de sector bij externen zorgt ervoor dat hun ervaringen over de waarde van de sector op partiële kennis en heersende vooroordelen zijn gebaseerd.

Ook al presenteerden organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk zich in reële contacten vaak erg professioneel – ambitieus, gedreven en met een sterke discussiecultuur –, toch trekken de betrokken externen dit niet door in hun algemene waardering van de sector, die ze globaal als ‘zacht’ typeren. Tussen concrete praktijkervaring met een organisatie en de beeldvorming over de volledige sector kunnen clichés de kop opsteken.

En toch zijn de waarden die andere spelers in de samenleving aan het sociaal-cultureel volwassenenwerk toeschrijven niet zo verschillend van het waardenpatroon dat de sociaal-culturele volwassenenorganisaties zichzelf toedichten. Zowel profitorganisaties, overheden als andere middenveldorganisaties koppelden tijdens de interviews vaak spontaan civiele waarden aan de sociaal-culturele volwassenenorganisaties die ze kennen of waarmee ze samenwerken.

Figuur 81: 3 van 24 waarden die volgens externen (marktspelers, overheden en andere middenveldspelers, N=39) het meest en het minst van toepassing zijn op sociaal-cultureel werk

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

¹⁷⁴ Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

¹⁷⁵ Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

De waarden die externe maatschappelijke actoren associëren met het sociaal-cultureel werkveld zijn grotendeels dezelfde waarden die organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk met zichzelf in verband brengen. Het zelfbeeld van het sociaal-cultureel volwassenenwerk komt in grote lijnen overeen met het externe beeld. En de vertegenwoordigers van de markt, overheden en andere middenveldspelers delen overigens een vrij gelijkaardig beeld van het sociaal-cultureel werkveld.

11.1.2. Dichter bij de burger, vernetwerkt en ruimte voor experiment

Veel geïnterviewden voelen sterk aan dat sociaal-culturele volwassenenorganisaties zich anders verhouden tot burgers: ze staan dichter bij de burger.¹⁷⁶ Ze vormen voor hen soms een nuttige brug naar de bevolking, zeker ook naar voor hen moeilijk bereikbare groepen. Niet te verwonderen dat overheden onder sociaal-culturele volwassenenorganisaties partners zoeken en vinden om de sociale cohesie te versterken. Vertegenwoordigers van overheden beklemtoonden ook vaak de expertise en de knowhow van sociaal-culturele volwassenenorganisaties. Ze vinden er methodische of thematische kennis die ze zelf niet hebben. Bovendien kunnen veel organisaties uit de sector rekenen op de inzet van vele vrijwilligers, iets wat een overheid niet altijd kan.

Ook profitorganisaties merken de brug tussen bevolking en het sociaal-cultureel volwassenenwerk op. De betrokkenheid van burgers in sociaal-culturele volwassenenorganisaties of de kortere afstand van die organisaties tot specifieke doelgroepen, kan voor bedrijven een toegangspoort zijn naar een nieuwe afzetmarkt voor hun producten of diensten of voor meer toegankelijke communicatie over hun maatschappelijk engagement. Denk bijvoorbeeld aan een bedrijf uit de voedingssector dat samen met een sociaal-culturele volwassenenorganisatie inzet op minder vleesconsumptie.

Niet alleen de brug naar de bevolking wordt door externen gewaardeerd. De geïnterviewde profitorganisaties en overheden beseffen dat ze via een samenwerking of contact met één sociaal-culturele volwassenenorganisatie een heel netwerk kunnen activeren of bereiken.¹⁷⁷ Ook andere spelers op het maatschappelijk middenveld die met een sociaal-culturele volwassenenorganisatie samenwerken zien dat als een voordeel. Dat bevestigt het beeld van een sterk vernetwerkt middenveld bij de bespreking van de relaties (zie hoofdstuk 8) van civiele sociaal-culturele actoren.

Naast een verbindende en netwerkende meerwaarde, kwam tijdens de interviews ook de laboratoriumrol vaak naar boven als een troef. Het sociaal-cultureel volwassenenwerk is voor andere spelers in de samenleving duidelijk een plaats waar nieuwe methoden, activiteiten of ideeën ontstaan en uitgetest worden. Het is een plaats waar ruimte is om te zoeken en waar het toegelaten is om te falen. Sommige geïnterviewden maakten gretig gebruik van deze laboratoriumruimte en pikten geslaagde experimenten op om ze in hun eigen werking te implementeren. Uit sociaal-culturele volwassenenorganisaties worden vaak de politieke ideeën (inclusief de politici) en de beleidsvoorstellen van morgen gehaald. Hetzelfde gaat op voor het bedrijfsleven. Dat bedrijfsleven heeft regelmatig het sociaal-cultureel veld nodig om zowel sociale, ecologische als economische uitdagingen te verkennen en er antwoorden op te ontwikkelen. Wat bijvoorbeeld als weinig lucratief wordt geacht, kan alvast op het civiele domein worden uitgetest. Wanneer blijkt dat een sociale of ecologische transitie of een alternatief businessmodel daar aanslaat, kan het overgenomen worden. Zowel voor de overheid als voor het bedrijfsleven neemt het sociaal-cultureel volwassenenwerk een voorhoederol op.

¹⁷⁶ Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

¹⁷⁷ Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Meer algemeen kunnen we op basis van literatuuronderzoek¹⁷⁸ stellen dat cultuur, het domein waarin ook het sociaal-cultureel volwassenenwerk is ondergebracht, een invloed heeft op de samenleving: de economie, de politiek, het onderwijs en op de mentale en fysieke gezondheid van haar leden. De cultuursector beschikt over de mogelijkheden om economische, politieke en onderwijsculturen te bevestigen, maar ook om alternatieve manieren van samenleven aan te wijzen en in praktijk te brengen. Sociaal-culturele actoren beschikken over informatie, kennis en methodieken die de bestaande culturele orde kunnen bevestigen of in vraag stellen. Ze beschikken ook over de middelen om alternatieven aan te bieden, uit te proberen en te implementeren.

11.1.3. Discussie over de kritische rol

Ook de kritische rol van het sociaal-cultureel volwassenenwerk kwam ter sprake tijdens de interviews.¹⁷⁹ Over de mate waarin en de wijze waarop sociaal-culturele volwassenenorganisaties die kritische rol kunnen opnemen, was er wel wat discussie. Een overmatige militante houding is voor sommige externe actoren een mogelijk breekpunt. Sociaal-culturele volwassenenorganisaties die hun eigen visie op een diplomatische manier vertalen tijdens samenwerkingen, worden wel gewaardeerd. Zowel bedrijven als overheden werken liever niet samen met sociaal-culturele volwassenenorganisaties die te veel aan “politiek gaan doen”, zeker wanneer dat als partijpolitiek kan worden geïnterpreteerd. Sociaal-culturele volwassenenorganisaties die hun kritische rol opnemen, wandelen soms op een slappe koord. Hoewel veel geïnterviewde bedrijfsleiders, ambtenaren en politici zich uitdrukkelijk afzetten tegen het principe “wiens brood men eet, diens woord men spreekt”, blijft het voor de organisaties een voortdurend aftasten hoever ze kunnen gaan met het bekritisieren van andere spelers en instituten in onze samenleving. De autonomie waar veel sociaal-culturele volwassenenorganisaties belang aan hechten is niet absoluut, maar relationeel bepaald. Ze streven hun missie niet volledig zelfvoorzienend en op eigen houtje na, maar bouwen in hun relaties een verstandhouding en condities in om de eigen missie te kunnen uitvoeren.

11.1.4. Waarde en betekenis voor de participanten

Niet alleen andere spelers in de samenleving waarderen het sociaal-cultureel volwassenenwerk, ook hun participanten – deelnemers en deelhebbers – doen dat. Onderzoek naar de relatie tussen gezondheid en cultuurparticipatie toont aan dat er een verband bestaat tussen de mate waarin mensen deelnemen aan culturele activiteiten en hun gevoel van welzijn (fysieke en mentale gezondheid, tevredenheid met het leven). Sociaal-cultureel (volwassenen)werk lijkt in grote mate te voorzien in een algemeen gevoel van welbevinden omdat mensen er kunnen participeren in betekenisvolle activiteiten die al hun menselijke vermogens uitdagen.¹⁸⁰ Participatie in sociaal-cultureel volwassenenwerk versterkt burgers en draagt bij aan hun emancipatie en empowerment. Dat blijkt ook uit belevingsonderzoek bij participanten. Deelnemers aan sociaal-culturele praktijken zoeken een meerwaarde voor zichzelf. Ze nemen deel om hun interesses te bevredigen. Ze leren bij en staan – naar eigen zeggen – sterker in de wereld, blijven bij met de meest recente maatschappelijke tendensen of weten zichzelf als persoon meer en beter te ontplooiën. Het educatieve aspect, leren, ontwikkeling en kwalificatie, was volgens eerder participantenonderzoek de meest vermelde reden voor deelname aan sociaal-culturele

¹⁷⁸ Gielen, P., Elkhuisen, S., van den Hoogen, Q., Lijster, T. en Otte, H. (2014).

¹⁷⁹ Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

¹⁸⁰ Gielen, P., Elkhuisen, S., van den Hoogen, Q., Lijster, T. en Otte, H. (2014).

¹⁸¹ Cockx, F. en Bastiaensen, H. (2010).

¹⁸² Vermeersch, L. en Vandenbroucke, A. (2010).

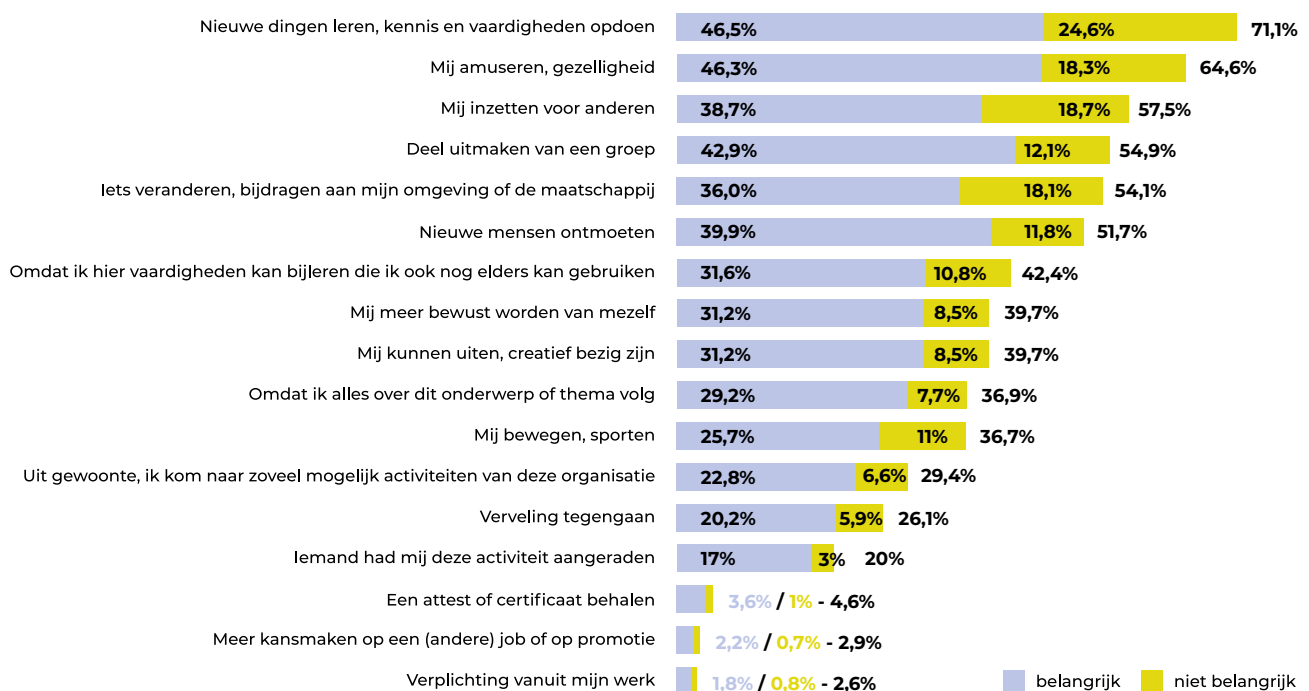
activiteiten.¹⁸²

Sommige participanten zoeken niet alleen voor zichzelf meerwaarde in het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Ze willen soms ook een bijdrage leveren voor de groep waarin ze terechtkomen of voor anderen die niet tot de eigen groep behoren. Sommige participanten willen met hun participatie aan het sociaal-cultureel volwassenenwerk ook iets betekenen voor de samenleving. Participatie aan sociaal-culturele praktijken laat hen toe maatschappelijke kwesties aan te kaarten en daar iets aan te doen. Ook de resultaten van participantenonderzoek tonen dat de deelname aan sociaal-cultureel volwassenenwerk in veel gevallen niet vrijblijvend is, maar samengaat met een duidelijke maatschappelijke betrokkenheid van de participant.

Maar participatie moet voor de participanten zelf lang niet altijd functioneel zijn en in het teken staan van leerresultaten of maatschappelijke beweging. Naast persoonlijke ontwikkeling en maatschappelijke betrokkenheid hechten participanten ook veel belang aan ontmoeting en ontspanning.

Meer recent onderzoek bevestigt bovenstaande bevindingen over de motieven en de effecten van participatie aan het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Participanten aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk rapporteren in grote mate over de volgende drijfveren: kennis opdoen, zich amuseren en gezelligheid, sociaal engagement, zich inzetten voor anderen, deel uitmaken van een groep, maatschappelijk engagement, iets veranderen, bijdragen aan de omgeving of de maatschappij, andere mensen ontmoeten, vaardigheden bijleren ...

Figuur 82: mate waarin redenen belangrijk waren om deel te nemen aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (N varieert van 2.637 tot 3.222): percentages belangrijk en heel belangrijk

Bron: Vermeersch, L., Siongers, J. en Spruyt, B. (2024).

¹⁸³ Cockx, F. en Bastiaensen, H. (2010).

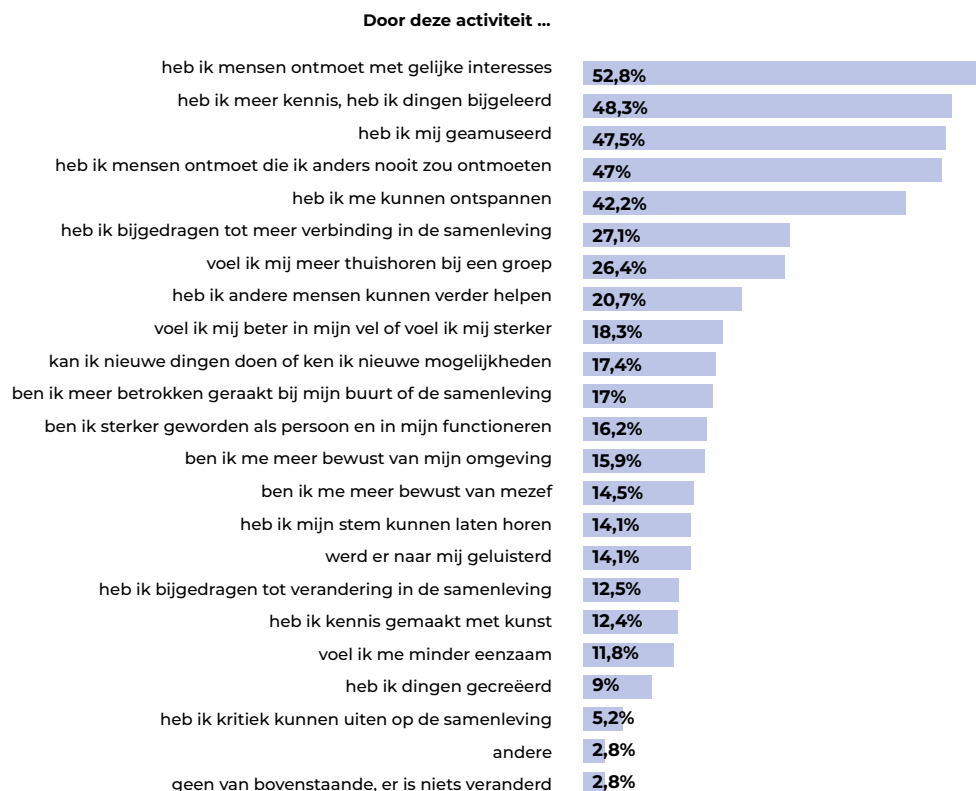
¹⁸⁴ Vermeersch, L. en Vandenbroucke, A. (2010).

¹⁸⁵ Cockx, F. en Bastiaensen, H. (2010) en Vermeersch, L. en Vandenbroucke, A. (2010).

¹⁸⁶ Vermeersch, L., Siongers, J. en Spruyt, B. (2024).

Ook wanneer participanten terugblikken op hun participatie aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, vertellen ze over de ontmoetings-, ontspannings-, ontwikkelings- en leerkansen die ze er vonden en over de mogelijkheid om zich maatschappelijk te engageren.

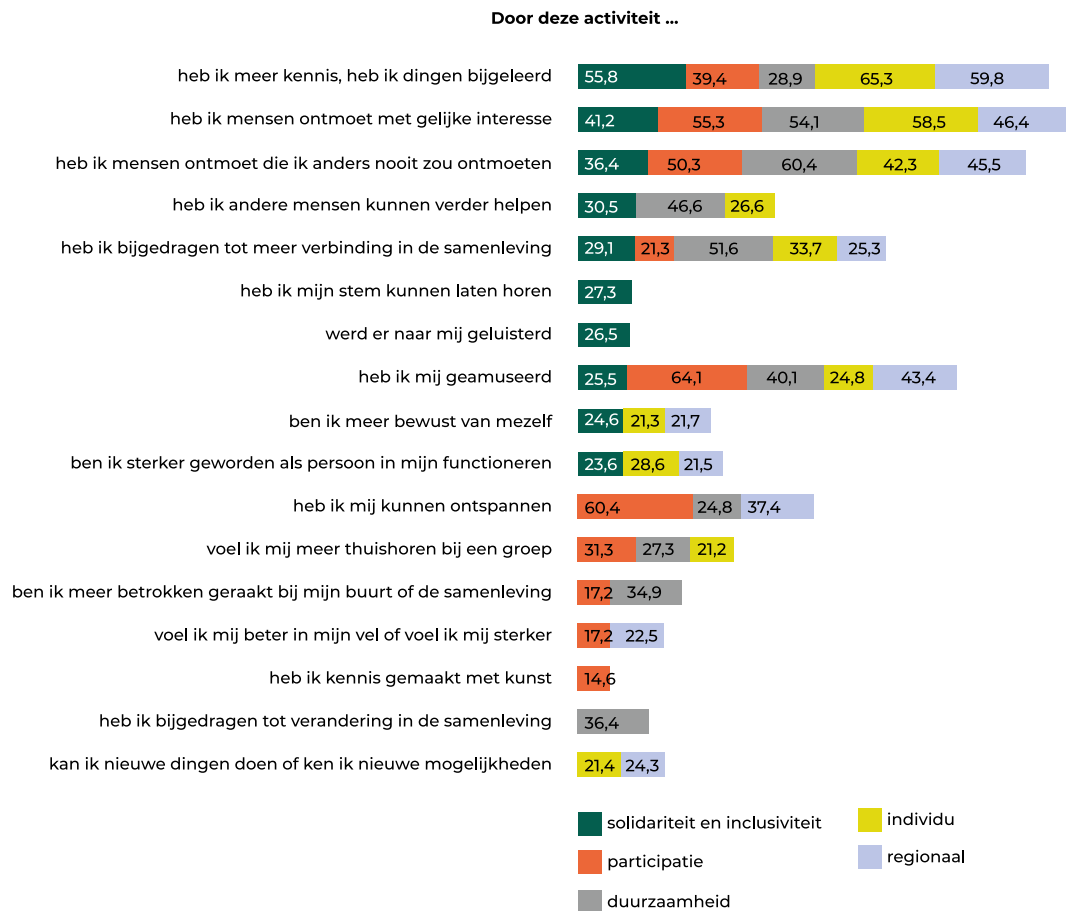
Figuur 83: effecten van participatie aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk volgens de participanten: in percentage van het totaal aantal respondenten

Bron: Vermeersch, L., Siongers, J. en Spruyt, B. (2024).

Afhankelijk van de stroom waarin organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk actief zijn, verschillen de effecten van participatie aan hun activiteiten bij hun participanten. In de stromen 'inclusief samenleven', 'solidair samenleven' en 'internationaal vredevol samenleven' (in figuur 84: solidariteit en exclusiviteit) vonden participanten vooral leermogelijkheden, ontmoetingskansen en verbinding. In de stroom 'deelnemen en deelhebben' (in figuur 84: participatie) vonden ze naast leermogelijkheden vooral ontspanning en ontmoeting. In de stromen 'duurzaam (samen)leven' en 'delen (als alternatief voor hebben)' (in figuur 84: duurzaamheid) vonden participanten naast de mogelijkheid om bij te dragen aan verandering in de samenleving vooral ook ontmoetingskansen en verbinding. In de stromen 'zin geven en identiteit vormen', 'veerkrachtig leven' en 'werkbaar werken' (in figuur 84: individu) vonden ze naast persoonlijke versterking en leermogelijkheden (empowerment) vooral ook ontmoetingskansen en verbinding. En in de stroom 'de regio en haar bewoners bewegen' (in figuur 84: regionaal) vonden participanten in hoofdzaak leermogelijkheden, ontmoetingskansen en ontspanning.

Figuur 84: effecten van participatie aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (naar stroom) volgens de participanten: in percentage van het totaal aantal respondenten

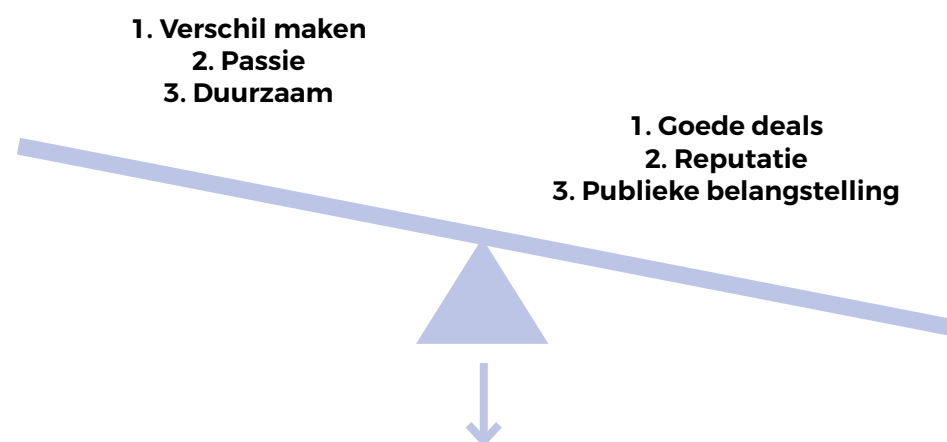
Bron: op basis van Vermeersch, L., Siongers, J. en Spruyt, B. (2024).

11.2 De waarde van burgerinitiatieven

Burgerinitiatieven lijken hun eigen engagement en maatschappelijke waarde iets anders te kaderen dan organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. In vergelijking met het zelfbeeld van sociaal-culturele volwassenenorganisaties wijzen de waarden (uit een lijst met 24 waarden die ze zelf kiezen) iets minder in de richting van gemeenschap en iets meer in de richting van maatschappelijke verandering.¹⁸⁷ Dat strookt met het perspectief van de doe-democratie. Aanhangers van de doe-democratie geloven dat burgers met hun initiatieven nieuwe oplossingen op maat leveren voor maatschappelijke problemen.

¹⁸⁷ Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Figuur 85: 3 van 24 waarden die volgens burgerinitiatieven (N=48) respectievelijk het meest en het minst van toepassing zijn op het eigen initiatief

Bron: Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

Burgerinitiatieven benadrukken zelf ‘passie’ als waarde. Ze zien daarin zelfs een voorwaarde voor het werk dat ze leveren. Volgens andere spelers in de samenleving overheerst die passie soms ten koste van het vakmanschap dat ook nodig is om bij te dragen aan maatschappelijke innovatie. Dat neemt niet weg dat er ook voorbeelden te geven zijn van zeer vakkundige burgerinitiatieven. Denk maar aan Ringland in Antwerpen, een burgerinitiatief dat op vlak van mobiliteit en ruimtelijke ordening heel wat expertise in huis heeft en daardoor ook een bepalende partner is voor de lokale en Vlaamse overheid.

Toch zijn de verschillen in zelfwaardering tussen organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en burgerinitiatieven ook niet zo groot dat er sprake is van een scherpe tweedeling tussen de sectororganisaties en de burgerinitiatieven. Er zijn zeker enkele organisatorische verschillen (grootte, lokale inbedding ...), maar ze tegenover elkaar plaatsen leidt tot een misleidende dichotomie. Dat zou ook aanleiding kunnen geven tot gemakkelijke stereotypering van de klassieke, gevestigde en erkende sociaal-culturele volwassenenorganisaties versus de nieuwe, meer flexibele en meer lokaal ingebedde burgerinitiatieven. Net omdat de waarde van burgerinitiatieven sterk gelijkloopt met die van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk gaan de meeste vaststellingen voor de sector (zoals ze hierboven aan bod kwamen) ook op voor burgerinitiatieven.

11.3 De waarde van sociaal-culturele spelers op het middenveld

(Sociaal-culturele) middenveldspelers zetten in op gemeenschapsvorming en sociaal kapitaal. Ze koesteren de ambitie om een leerschool te zijn voor de democratie en voor maatschappelijke participatie. Het al dan niet zelf organiseren van minder sterke groepen in de samenleving werkt empowerend. Met allerlei diensten zoeken ze antwoorden op nog onbeantwoorde sociale en maatschappelijke behoeften. Al die ambities samen tonen hoe (sociaal-culturele) middenveldspelers zich richten op maatschappelijke meerwaarde en niet op beheersbaarheid en winst. Daarmee onderscheiden ze zich van staat en markt.

Volgens Putnam¹⁸⁸ presteert een democratie beter met stevige, horizontale netwerken van verenigingen waar wederzijdse samenwerking en vertrouwen centraal staan. Overheden vallen terug op middenveldorganisaties om verbinding te maken met doelgroepen en om draagvlak te verwerven voor hun beleid. Zo'n onvoorwaardelijk geloof in het maatschappelijk middenveld staat vandaag onder druk. Dat was de aanleiding voor de onderzoekers van CSI Flanders¹⁸⁹ om innovaties van en in dat middenveld te onderzoeken. Een aantal ontwikkelingen roept op z'n minst vragen op over de actuele waarde en de betekenis van (sociaal-culturele) middenveldspelers.

- Kunnen en mogen middenveldspelers nog hun politieke rol en kritische functie opnemen nu het primaat van de (partij)politiek meer en meer wordt opgeëist? Van hun kant stellen middenveldspelers zich nog vaak principieel en ideologisch zuiver op, maar vermijden ze sinds de ontzuiling steeds meer om in een bepaalde partijpolitieke hoek geplaatst te worden.¹⁹⁰
- Representeert het middenveld nog alle groepen in onze superdiverse samenleving? Het onderzoek van CSI Flanders toont alvast hoe het middenveld vandaag worstelt met culturele diversiteit. Burgers met een buitenlandse herkomst zijn ondervertegenwoordigd in alle geledingen van veel gevestigde middenveldorganisaties. Daarenboven is het niet altijd meer duidelijk namens wie gevestigde middenveldspelers vandaag nog spreken en of ze, in een veranderende samenleving, nog voldoende voeling hebben met de leefwereld van hun oorspronkelijke doelgroepen. Daarom pleiten veel waarnemers voor meer politiserend werken. Ze zien veel ruimte voor middenveldorganisaties om het debat en de publieke discussie in de eigen achterban en met andere groepen in de samenleving te herwaarderen.
- Moeten middenveldspelers, met het oog op professionaliteit en financiële autonomie, ook efficiëntie en winst, typische waarden van marktspelers, omarmen? Overheden geven daartoe alvast stimulansen in diverse ondersteuningsmaatregelen en subsidiereglementen. Op het middenveld zelf lijkt het ondertussen nogal mee te vallen met de zogenaamde vermarkting en hybridisering in de richting van de markt, zeker bij de sociaal-culturele middenveldspelers.

Ondertussen lijken de media niet altijd bij te dragen aan de waardering van het maatschappelijk middenveld. Ze delen onze samenleving in hun berichtgeving vaak bipolair op in markt en staat.¹⁹¹ Ze vergeten vaak het veld van (sociaal-culturele) middenveldspelers of laten het onbenoemd. Misschien omdat niet alle spelers op het middenveld even luidruchtig en zichtbaar zijn, maar een bipolaire beeldvorming rond markt en overheid als schijnbaar exclusieve tegenpolen in heel wat maatschappelijke discussies, draagt niet bij aan de (h)erkenning van het civiele domein in het algemeen en het sociaal-culturele terrein in het bijzonder.

¹⁸⁸ Putnam, R. (2000).

¹⁸⁹ Oosterlynck, S., Vermeersch, L., Verschuere, B., De Rynck, F., Lamberts, M. en Verhaeghe B. (2020).

¹⁹⁰ Wouters, en Vermeersch, L. (2019).

¹⁹¹ Vermeersch, L., De Malsche, A., Otte, H., Oosterlynck, S. en Gielen, P. (2023).

SAMENVATTING: DE WAARDE VAN CIVIEL SOCIAAL-CULTUREEL ACTORSCHAP

Civiel sociaal-cultureel werk, anders dan markt en overheid

De grote diversiteit binnen de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk maakt het moeilijk om eenduidige waarderings voor heel de sector te achterhalen. Bovendien is de sector als geheel niet zo bekend bij andere spelers in de samenleving. Sociaal-cultureel werk is een term die zichzelf niet uitlegt. Het beeld dat buitenstaanders hebben van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en hun activiteiten is vaak vaag en troebel. Wel is duidelijk dat het sociaal-cultureel werk ‘anders’ is dan overheid en markt, maar dat ‘anders zijn’ kunnen vertegenwoordigers van overheden en marktspelers moeilijk precies benoemen en omschrijven. Bijgevolg krijgen organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk vaak een ‘negatieve’ betekenis omwille van wat ze niet zijn, namelijk geen overheid noch een bedrijf. In zo’n context steken wel eens clichés de kop op over een zogenaamde ‘zachte’ of ‘wollige’ sector.

De voorhoederol van civiel sociaal-cultureel werk

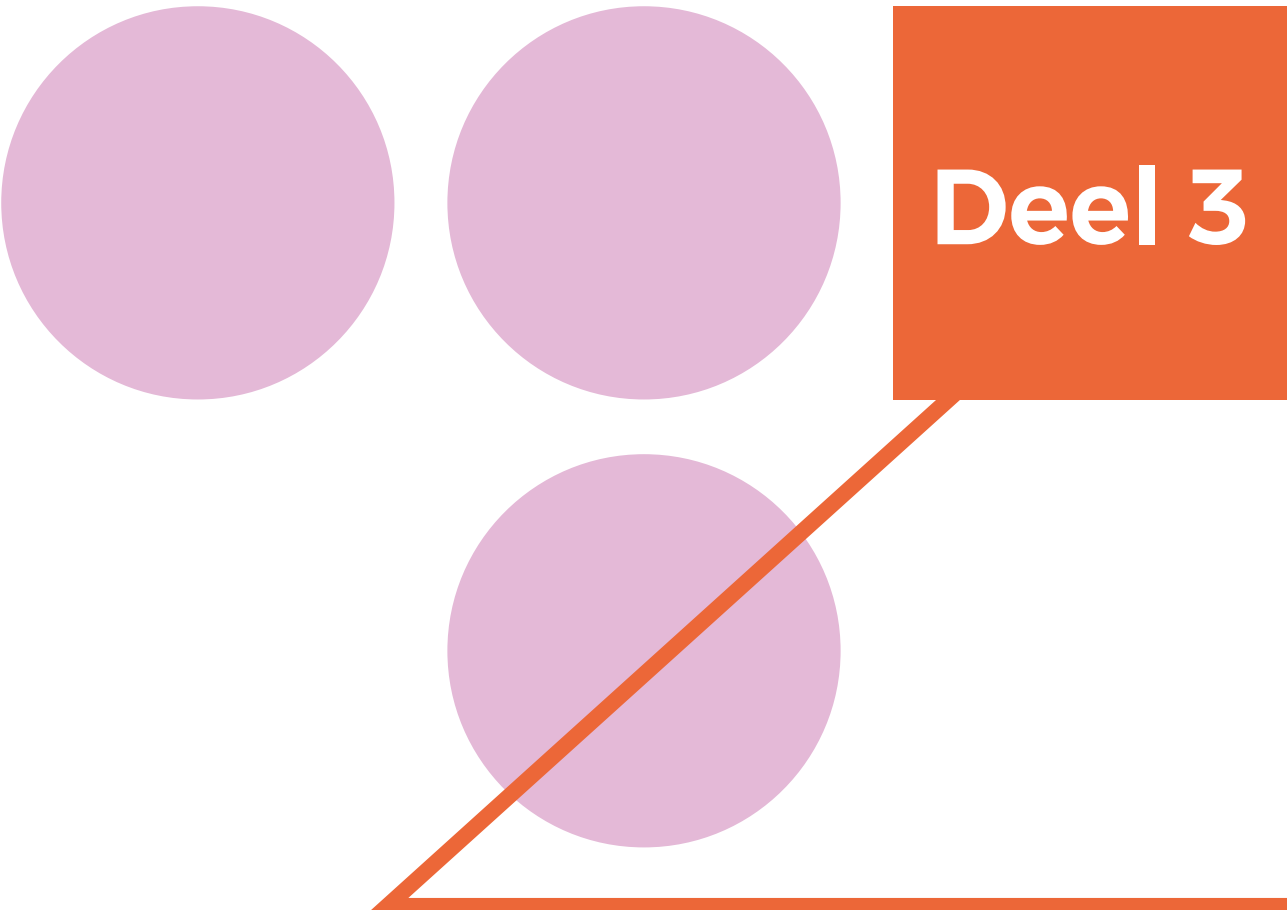
Het zelfbeeld van het sociaal-cultureel volwassenenwerk komt in grote lijnen overeen met het beeld van vertegenwoordigers van de markt, overheden en andere middenveldspelers. Sociaal-culturele volwassenenorganisaties staan dicht bij de burger, zijn sterk vernetwerkt en beschikken over een ideale ruimte om te experimenteren met nieuwe spelregels en ideeën. Om die redenen spelen ze volgens henzelf en externe actoren een voorhoederol in de samenleving. Dat geldt overigens ook voor burgerinitiatieven, die op vlak van zelfwaardering en waardering door externen niet wezenlijk verschillen van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. De kritische rol van het sociaal-cultureel volwassenenwerk wordt minder eenduidig gewaardeerd door externen. Zowel bedrijven als overheden werken liever niet samen met sociaal-culturele volwassenenorganisaties die te veel aan “politiek gaan doen”, zeker wanneer dat als partijpolitiek kan worden geïnterpreteerd.

Ontmoeting, ontspanning, leren en maatschappelijk engagement

Participanten aan het sociaal-cultureel volwassenenwerk zoeken vooral naar leermogelijkheden, ontmoeting en ontspanning en verbinding met groepen en nieuwe mensen. Sommige participanten zoeken in het sociaal-cultureel volwassenenwerk ook mogelijkheden om iets te veranderen in de samenleving. Ook wanneer ze terugblikken op hun participatie aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, vertellen ze over de ontmoetings-, ontspannings-, ontwikkelings- en leerkansen die ze er vonden en over de mogelijkheid om zich maatschappelijk te engageren. In sommige stromen van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, namelijk in de stromen ‘deelnemen en deelhebben’ en ‘de regio en haar bewoners bewegen’ ligt de waardering van participanten opvallend meer bij de ontspannings- en ontmoetingsmogelijkheden die ze er vonden.

Discussiepunten over het maatschappelijk middenveld

Over de waarde en betekenis van het (sociaal-cultureel) middenveld heerst vandaag wat discussie. Over de kritische en de politieke rol bestaat er ondertussen wat onenigheid, zeker nu het primaat van de (partij)politiek opgang maakt. Het is ook niet meer zo duidelijk namens wie gevestigde middenveldspelers vandaag nog spreken. Terugkijkend op een soms zeer lange traditie zoeken ze in een wereld in verandering terug aansluiting bij burgers. Dat lukt vandaag slechts moeizaam in hun relatie tot burgers met een buitenlandse herkomst. Ten slotte sturen verschillende actoren aan op meer efficiëntie en financiële autonomie, zeker van middenveldspelers die erg afhankelijk zijn van overheidssubsidies. Subsidiërende overheden stimuleren civiele actoren met ondersteuningsmaatregelen en subsidiereglementen om marktwaarden, verbonden met het managementdenken en verdienmodellen, meer te omarmen. Ondertussen behouden, zeker sociaal-culturele middenveldspelers, hun positie in de civiele samenleving en schuiven ze niet al te zeer op in de richting van de markt.

Deel 3

**Slotbeschouwingen:
maatschappelijke evoluties
dagen civiele sociaal-culturele
actoren uit**

Met deze slotbeschouwingen maken we een globale inschatting van evoluties in en rond het civiel sociaal-cultureel werk in Vlaanderen en Brussel. Evoluties zijn voortschrijdende processen en ontwikkelingen in de samenleving of meer specifiek in het civiel sociaal-cultureel werkveld zelf. Die evoluties en uitdagingen hangen onvermijdelijk samen met maatschappelijke ontwikkelingen (deel 1) en kenmerken van het civiel sociaal-cultureel werkveld (deel 2). Enkele observaties uit de vorige delen komen in deze slotbeschouwingen daarom kort terug aan bod.

Zo'n evoluties brengen uitdagingen met zich mee voor civiele sociaal-culturele actoren en voor overheidsbeleid dat civiel sociaal-cultureel actorschap stimuleert en ondersteunt. Organisaties in het civiel sociaal-cultureel werkveld of overheden kunnen in uitdagingen kansen dan wel bedreigingen zien. Dat hangt af van het standpunt dat ze innemen. In de subsidieaanvragen sociaal-cultureel volwassenenwerk, werkingsperiode 2021-2026, kwalificeert bijvoorbeeld een deel van de sector meerdere maatschappelijke uitdagingen als kans en een ander deel van de sector als bedreiging. Zo zien sommige sociaal-culturele volwassenenorganisaties de opkomst van nieuwe vormen van verenigen en vrijwillige inzet als een kans, terwijl dat voor andere organisaties meer als een bedreiging overkomt. Net omdat de toewijzing van een uitdaging als kans of bedreiging standpuntelijk bepaald is, laten we zo'n toewijzing over aan de belanghebbenden zelf en beperken we ons hier tot het formuleren van uitdagingen.

Sommige uitdagingen roepen vragen op waarop we met de beschikbare kennis en informatie niet altijd een scherp antwoord kunnen formuleren. Daarom staan we ook stil bij enkele kennisnoden en -vragen. Antwoorden op die kennisvragen kunnen de actoren uit het civiel sociaal-cultureel werkveld, hun ondersteuners en belanghebbende overheden helpen om bij te dragen aan de verdere ontwikkeling van het civiel sociaal-cultureel werk in Vlaanderen en Brussel.

1. Maatschappelijke evoluties in en rond het civiel sociaal-cultureel werkveld

Zowel binnen als buiten het werkveld voltrekken zich veranderingen die een invloed hebben op het civiel sociaal-cultureel landschap. We overlopen vijftien ingrijpende evoluties die bij het overschouwen van maatschappelijke ontwikkelingen (deel 1) en de tekening van het civiel sociaal-cultureel landschap (deel 2) aan het licht komen.

1.1 Complexere systemen en meer diverse leefwerelden

Al enkele decennia brengt globalisering meer complexe systemen met zich mee en ondertussen lopen geopolitieke spanningen wereldwijd op. Tegelijk leidt individualisering, samen met migratie, tot een grotere diversiteit aan leefwerelden. Onvermijdelijk worden ook de verbanden tussen leefwerelden en systemen ingewikkelder. En uitgerekend op de naad van leefwereld en systeem zijn civiel sociaal-culturele actoren actief.

Op systemisch niveau zetten volgende ontwikkelingen – zonder daarbij volledig te zijn – economische, sociale, maatschappelijke, politieke, democratische, ecologische en andere systemen onder druk:

- digitalisering
- migratie en toenemende internationale mobiliteit
- exploitatie van grondstoffen
- wereldwijde inflatie
- handelsoorlog tussen China en de VS
- conflicten en spanningen in en tussen landen
- opkomst van autocratieën, protectionisme en nationalisme
- fake news, cybercriminaliteit, informatieoorlog
- kloof tussen het Globale Noorden en het Globale Zuiden
- grenzen van ons ecologisch systeem (milieurisico's en natuurbedreiging)
- ...

Bovendien vinden in heel wat systemen ingrijpende transitie plaats. Denk maar aan de digitale transitie, de energietransitie, de klimaattransitie, demografische transitie (waaronder de vergrijzing), economische transitie (bijvoorbeeld anders consumeren en produceren), machtsverschuivingen op wereldniveau ...

En op niveau van de leefwereld dragen onder meer de volgende ontwikkelingen bij tot toenemende diversiteit:

- bevolkingsgroei, in belangrijke mate door migratie (meer immigratie dan emigratie)
- toenemende superdiversiteit (na Brussel, Vilvoorde, Antwerpen en Genk volgt de rest van Vlaanderen)
- de invloed van leeftijd, gender, herkomst, scholingsgraad, tewerkstelling, sociaal-economische positie, gezondheid en handicap
- stijgend aantal eenpersoonshuishoudens (singleboom)
- ...

Toenemende diversiteit leidt tot meer verschillende groepen en gemeenschappen waar lotgenoten elkaar vinden. Zo worden Vlaanderen en Brussel meer en meer een gemeenschap van gemeenschappen in plaats van een gemeenschap met verschillende ideologisch gekleurde zuilen en sociale standen zoals weleer.

Een aantal transities op systemisch niveau dringt door tot op het niveau van de leefwereld en brengt veranderingen in, en uitdagingen voor, onze dagelijkse leefgewoonten mee. Zo ervaren we met z'n allen ook in ons dagelijks leven steeds vaker de gevolgen van de opwarming van de aarde en passen we, al dan niet uit vrije wil, onze levensstijl aan om minder CO₂ uit te stoten. Sommige van die veranderingen verlopen moeizaam en brengen nieuwe vormen van uitsluiting met zich mee. Zo liggen niet alle mogelijkheden om CO₂-uitstoot te verminderen in ieders bereik. Dat leidt onder meer tot wat sommigen vandaag als vervoers- of energiearmoede problematiseren.

Toenemende complexiteit en gescheiden leefwerelden werken steeds meer ongewenste vormen van polarisatie in democratische samenlevingen in de hand. Door een doorgedreven wij-zij-denken – een proces waarbij de tegenstellingen tussen groepen in de samenleving sterker worden – komen groepen steeds meer tegenover elkaar te staan. Vaak omdat twee groepen een tegenstrijdig standpunt innemen op complexe maatschappelijke breuklijnen. Naast spanningen op basis van culturele identiteit, zien we ook spanningen op basis van (extreme) standpunten en van sociaal-economische posities. Polarisation kan ook ontstaan vanuit groepen burgers die zich afzetten tegen de overheid en maatschappelijke instituties.

1.2 Een middenveld onder druk

Van oudsher spelen burgers en civiele actoren een belangrijke rol in ons democratisch systeem. Tussen markt en staat bestond altijd al een ruime zone voor civiele initiatieven, die later vaak tot middenveldorganisaties uitgroeiden. Vandaag, tegen de achtergrond van complexere systemen en meer diverse leefwerelden, staat het middenveld in Vlaanderen en Brussel steeds vaker onder druk. En net op dat middenveld positioneren sociaal-culturele volwassenenorganisaties en andere civiele sociaal-culturele actoren zich.

Door de ontzuiling zorgen traditionele middenveldspelers niet langer vanzelfsprekend voor de verbinding tussen burgers en overheid. Dat is niet het einde van het middenveld, maar wel een overgang naar een nieuw middenveld. Die overgang gaat samen met een groeiend aantal nieuwe burgerinitiatieven. Sommige burgerinitiatieven zoeken hoe ze hun werking verder kunnen ontplooiën. Een beperkt aantal daarvan toont interesse in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en sommige stromen ook effectief door naar die sector.

Discussies over de maatschappelijke positie van het middenveld in onze samenleving laaien wel eens op. Die discussies waren de aanleiding voor CSI Flanders voor een grootschalig onderzoek naar innovaties op het Vlaamse middenveld. De onderzoekers van CSI Flanders observeren een middenveld dat op zoek is naar aansluiting met de leefwereld van (cultureel) diverse burgers, naar meer financiële autonomie en naar een actuele invulling van haar politieke rol. Over de kritische functie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en de politieke rol van het middenveld bestaan er ondertussen verschillende visies, zeker nu sommige politieke partijen in hun relatie met het middenveld het primaat van de politiek opeisen.

In ruil voor subsidies verwachten overheden van de middenveldspelers die ze ondersteunen, steeds meer verantwoording op basis van resultaten en niet langer alleen op basis van inspanningen. De betrokken sociaal-culturele volwassenenorganisaties en andere sociaal-culturele middenveldspelers ervaren van hun kant een grotere plan- en rapporteringslast en zien daarin soms een gebrek aan vertrouwen in middenveldspelers. Voor kleine organisaties werpt de toegenomen plan- en rapporteringslast een hoge drempel op.

In pers en media komen overwegend marktspelers en overheden aan bod. Ze durven de belanghebbende (sociaal-culturele) middenveldspelers wel eens vergeten of laten hen onbenoemd. Zo dragen pers en media niet altijd bij aan de zichtbaarheid van het maatschappelijk middenveld.

1.3 Digitale transitie

Wereldwijd voltrekt er zich een digitale transitie in een hoog tempo. De digitalisering zet zich door op verschillende domeinen (markt, publieke dienstverlening, vrije tijd ...) en is niet meer weg te denken uit onze samenleving, ook niet uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk en het maatschappelijk middenveld.

Tijdens twee jaar coronapandemie omarmden civiele sociaal-culturele actoren soms noodgedwongen nieuwe technologie. Tegelijkertijd ondervonden ze dat de hoge verwachtingen ten aanzien van de nieuwe digitale mogelijkheden niet altijd werden ingelost. Sinds de pandemie gaat de zoektocht naar een evenwicht tussen de ontegensprekelijke voordelen van technologie en de onlosmakelijk eraan verbonden nadelen, verder. Nieuwe mogelijkheden zoals virtual en augmented reality, artificiële intelligentie en human enhancement zijn nog volop in ontwikkeling. Bijsturingen lijken dan weer nodig op het vlak van privacy, mis- en desinformatie, online veiligheid en de digitale kloof. Hoewel een grote meerderheid van de Vlamingen en Brusselaars zich geen leven meer kan voorstellen zonder smartphone en internet, beschikt lang niet iedereen over voldoende basisvaardigheden voor andere ICT-toepassingen. Vooral sommige ouderen, laaggeschoolden en mensen met een laag inkomen missen toegang en vaardigheden om digitaal mee te zijn. Dat die vaardigheden voortdurend moeten worden bijgewerkt om mee te blijven, maakt het er ook voor andere groepen niet makkelijker op. Internetfraude, computercriminaliteit en des- en misinformatie maken burgers, overheden en markt- en middenveldspelers kwetsbaar.

Om de nieuwe mogelijkheden te benutten, zoeken sociaal-culturele volwassenenorganisaties en andere middenveldspelers naar ICT- en communicatiecompetenties om hun beroepskader te versterken en hun sociaal-culturele praktijken en backoffice te digitaliseren.

1.4 Stijgende levensduurte

Wereldwijde inflatie en specifieke uitdagingen voor onze energievoorziening zetten markten onder druk, zorgen voor stijgende kosten voor consumenten en vormen een bron van sociale onrust op verschillende plaatsen in de wereld. Ook organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, burgerinitiatieven en andere sociaal-culturele middenveldspelers blijven daar niet van gespaard. Door de inflatie, stijgende uitgaven en overheidssubsidies die de levensduurte niet altijd volgen, maken ze zich zorgen over hun financiële situatie.

Dat is zeker zo voor de vele relatief kleine organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk die vandaag financieel sterk afhankelijk zijn van werkingssubsidies uit het decreet van 7 juli 2017. Dat decreet voorziet voor landelijke organisaties jaarlijks minimaal 150.000 euro werkingssubsidies. Dat is weinig om tegemoet te komen aan de voorwaarden en verwachtingen van het decreet. Een aantal besparingsoperaties van de Vlaamse overheid en de beslissing om sinds 2012 voor alle organisaties enkel nog het aandeel personeelsmiddelen en niet langer de werkingsmiddelen te indexeren, helpen daarbij niet.

Ook buiten de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk zetten overheidsbesparingen, de stijgende levensduurte en het streven naar financiële zekerheid sommige civiele sociaal-culturele actoren aan tot het diversifiëren van hun inkomsten. Toch blijven overheidssubsidies van kapitaal belang. Volgens de 'Barometer van de verenigingen' ontving 74% van de gemonitorde verenigingen in 2022 subsidies van een overheid, samen goed voor 58% van hun middelen. Ondanks overheidssubsidies zag 40% van de verenigingen, zowel grote als kleine, haar financiële situatie in 2022 verslechteren. 6% van de Nederlandstalige verenigingen in België kende in 2022 en in de voorbije maanden, financiële moeilijkheden door prijsstijgingen en moeilijkheden om subsidies te werven.

1.5 Meer discussie over subsidieafhankelijkheid van het middenveld

Heel wat civiele sociaal-culturele actoren werven een substantieel deel van hun financiële inkomsten uit overheidssubsidies. Dat maakt hen, weliswaar in wisselende mate, financieel afhankelijk van overheden. De afhankelijkheid van 131 organisaties van Vlaamse subsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk (begin 2021) varieert tussen 7% (heel weinig afhankelijk) en 99% (zo goed als volledig afhankelijk). De helft van de organisaties is voor minstens 60% financieel afhankelijk van die subsidies. Regionale organisaties rekenen gemiddeld voor 78% van hun inkomsten op die Vlaamse subsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk. Veel burgerinitiatieven zijn op hun hoede voor een te grote subsidieafhankelijkheid en werken vooral met middelen uit de eigen gemeenschap of het eigen sociaal netwerk of zoeken naar inkomsten uit de markt.

In de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk is de subsidiespanning groot: veel organisaties krijgen relatief weinig subsidies en weinig organisaties krijgen relatief veel subsidies. Zo'n subsidiespanning draagt bij tot een sector met organisaties van diverse grootte en met verschillende mogelijkheden. De sector telt dan ook veel relatief kleine, en in verhouding minder relatief grote organisaties. Verschillende organisatiegroottes (op basis van de gemiddelde begrote jaarinkomsten voor de werkingsperiode 2021-2025) bepalen niet alleen de mogelijkheden, ze zorgen ook verschillende manieren van organiseren.

Ondertussen sturen overheden en sommige civiele actoren zelf aan op meer efficiëntie en financiële autonomie, zeker van middenveldspelers die erg afhankelijk zijn van overheidssubsidies. Subsidiërende overheden stimuleren civiele sociaal-culturele actoren met ondersteuningsmaatregelen en subsidiereglementen om het managementdenken en verdienmodellen meer te omarmen. Tegelijkertijd behouden, zeker sociaal-culturele middenveldspelers, hun positie in de civiele samenleving. Op enkele uitzonderingen na schuiven ze niet op in de richting van de markt. Niet economische groei en winst, maar maatschappelijke meerwaarde en verandering blijven hun focus.

1.6 Ongelijke vertegenwoordiging in het civiel sociaal-cultureel werkveld

Inwoners uit het Vlaamse en Brussels Hoofdstedelijk Gewest verschillen van elkaar op een reeks kenmerken. Denk aan herkomst, gender, religie, sociaal-economische positie, opleidingsniveau of leeftijd. De manier waarop we in onze samenleving met die verschillen omgaan, kan leiden tot inclusie of uitsluiting. Ondanks vele goedbedoelde intenties en inspanningen slagen we er niet in om de meest hardnekkige vormen van sociale uitsluiting terug te dringen.

Het civiel sociaal-cultureel werk claimt bij te dragen aan een solidaire, inclusieve, duurzame en democratische samenleving. Voor de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk zijn dat heel expliciete doelstellingen. We mogen verwachten dat alle groepen in de samenleving aan bod komen in de sector en het werkveld.

Het profiel van de participanten (deelnemers, deelhebbers, vrijwilligers) van het civiel sociaal-cultureel werk varieert sterk naargelang de aard en de keuzes van civiele sociaal-culturele organisaties en praktijken. Zo bereiken etnisch-culturele federaties en de vele burgerinitiatieven van mensen met een migratiegeschiedenis, een relatief grote groep vrijwilligers met een migratieachtergrond. Ook andere doelgroeporganisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk bereiken relatief meer participanten met profielkenmerken van de gekozen doelgroep (ouderen, vrouwen, personen met een migratieachtergrond, vluchtelingen, personen met een beperking, personen met een ziekte, zorgbehoevenden en hun mantelzorgers, personen met armoede-ervaring, LGBTQIA+, mensen in rouw, werknemers, personen met een psychische kwetsbaarheid, ouders, plattelandsbewoners ...).

Maar globaal, voor alle civiele sociaal-culturele actoren, wijzen onderzoeksbevindingen op een oververtegenwoordiging van hoogopgeleide vrijwilligers die makkelijk rondkomen met hun inkomen. Ook wanneer we naar het profiel van de deelnemers kijken, is er sprake van een opleidingskloof. De sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk bereikt overwegend een hoogopgeleid publiek. Aan het verenigingsleven in Vlaanderen participeren hogeschoolden, meer dan midden- en laaggeschoolden.

In de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk vinden we overwegend vrouwelijke vrijwilligers. En in tegenstelling tot het globale civiel sociaal-cultureel werkveld participeren er ook vooral vrouwen aan activiteiten van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Ondanks de vele specifieke initiatieven van en voor mensen met een migratieachtergrond, weerspiegelen Vlaamse middenveldspelers de etnisch-culturele diversiteit in onze samenleving niet goed en dat in alle geledingen van hun werking (deelnemers, vrijwilligers, bestuurders en beroepskrachten). Verder vergrijsst het sociaal-cultureel volwassenenwerk: in vergelijking met 2010 bereikt de sector een ouder publiek, terwijl ook jongere vrijwilligers er ondervertegenwoordigd zijn.

1.7 Anders verenigen en nieuwe vrijwilligers

Het verenigingsleven in Vlaanderen en Brussel is nog steeds erg populair. Vlaanderen telt ongeveer 50.000 geregistreerde verenigingen. Dat is een zeer bonte verzameling met onder meer vakbonden, jeugdbewegingen, theatergroepen, hobbyclubs, sportverenigingen, doelgroepverenigingen, milieubewegingen, natuurverenigingen, erfgoedverenigingen ... De vaak aangehaalde stelling dat de deelname aan het verenigingsleven achteruitgaat, blijkt niet uit participatiegegevens. Deelname aan activiteiten van de vele en erg diverse verenigingen blijft stabiel over de tijd. Iets meer dan de helft van de Vlamingen en Brusselaars neemt minstens één keer per jaar deel aan activiteiten van een vereniging en de helft van de inwoners uit het Vlaamse Gewest is actief lid van minstens één vereniging. Sportverenigingen trekken veruit het meeste leden aan.

Ondanks de blijvende populariteit van verenigingen verkiezen steeds meer burgers horizontale, informele en losser georganiseerde initiatieven en verbanden, zoals we bij sommige burgerinitiatieven zien. En naast lokale afdelingen van verenigingen van landelijke organisaties, telt Vlaanderen ondertussen ook steeds meer autonome lidorganisaties die aansluiten bij federaties.

In Vlaanderen en Brussel zien we een rijk en divers pallet aan engagementen van burgers die zich vrijwillig inzetten. Die vele verschillende vormen van vrijwillige inzet zorgen voor uiteenlopende benaderingen en definities van 'de vrijwilliger'. Afhankelijk van de bron worden bijgevolg verschillende aantallen vrijwilligers gerapporteerd. Zo zouden bijna 4 op de 10 Vlamingen informele zorg verlenen aan een ziek, gehandicapt of bejaard familielid, kennis of buur. De Participatiesurvey rapporteert over ongeveer een vijfde van de bevolking dat zich in zeer diverse contexten vrijwillig inzet. En een tiende van de inwoners van het Vlaamse Gewest is vrijwillig bestuurslid bij een of andere vereniging. 85% van de middenveldorganisaties geeft aan met vrijwilligers te werken. In het civiel sociaal-cultureel werkveld en het jeugdwerk vinden we verhoudingsgewijs veel actieve vrijwilligers. Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk alleen al tellen meer dan 200.000 vrijwilligers. Ze zijn overwegend lokaal actief.

Maar ook vrijwillige inzet is aan verandering onderhevig. Sommige burgers verkiezen om zich anders in te zetten, meer afgebakend, soms eenmalig en ook meer gericht op persoonlijke ontplooiing. Naast de vele vaste vrijwilligers, die zich op regelmatige basis en op langere termijn voor een organisatie inzetten, telt Vlaanderen ondertussen ook steeds meer zogenaamde episodische vrijwilligers. Ook in verenigingen vullen sommige vrijwilligers hun rol in de werking en het bestuur op nieuwe manieren in, minder hiërarchisch en formeel geregeld. Ze verbinden zich aan een idee of een missie, meer dan aan de organisatie. En burgerinitiatieven drijven vaak uitsluitend op vrijwillige inzet, ook al noemen de trekkers zich geen vrijwilligers. Zij zien zichzelf veel meer als ondernemers, initiatiefnemers, ook al zijn ze actief in hun vrije tijd en worden ze niet betaald voor hun inzet.

1.8 Europa, een groeiende scene voor internationale samenwerking

68 organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk rapporteren in hun subsidieaanvraag voor 2021-2025 over initiatieven en activiteiten buiten de landsgrenzen. Zeker Europa is een belangrijke scene voor de internationale (samen)werking en netwerking van civiele sociaal-culturele actoren. Zowel voor doelgroepen als voor specifieke thematische maatschappelijke uitdagingen zijn er tal van Europese netwerken en onafhankelijke organisaties waar spelers uit Vlaanderen en Brussel bij (kunnen) aansluiten.

Diverse Europese programma's en fondsen bieden stimulansen en middelen waarop ook civiele sociaal-culturele actoren uit Vlaanderen en Brussel kunnen inspelen. De mogelijkheden zijn divers, maar ook erg versnipperd en in de praktijk niet altijd even toegankelijk voor civiele sociaal-culturele actoren. Ook de ondersteuning voor de toeleiding naar Europese programma's en fondsen is versnipperd over verschillende sleutelactoren, die los van elkaar opereren.

1.9 Praktijken en activiteiten evolueren in een wereld in verandering

Participatie is van oudsher een handelsmerk van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Het denken over, en het stimuleren van, participatie evolueert in een samenleving die zelf voortdurend verandert. Toenemende diversiteit, digitalisering, polarisering, nieuwe vormen van uitsluiting, veranderende verhouding tussen overheid, markt, burger en middenveld, een democratie onder druk ... al die ontwikkelingen doen civiele sociaal-culturele actoren steeds opnieuw zoeken naar nieuwe praktijken en activiteiten om participatie te stimuleren.

Organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk gebruiken minstens 67 verschillende activiteitsvormen en combineren verschillende van die vormen in minstens zeven soorten sociaal-culturele praktijken: leertraject en -omgevingen, ondersteunen van groepen, projecten, campagnes, evenementen, kadervorming en plekwerk. Een gelijkaardige diversiteit en variatie aan activiteiten en praktijken treffen we ook bij nieuwe burgerinitiatieven aan.

Ook al zijn veel van die activiteitsvormen en praktijken doorheen de tijd beproefd en maken ze ondertussen deel uit van de *body of knowledge* en vaardigheden van sociaal-cultureel werkers, toch worden ze in het civiel sociaal-cultureel werkveld voortdurend geactualiseerd. Kadervorming van weleer ziet er vandaag heel anders uit. Sommige organisaties spreken ondertussen liever over hun 'vrijwilligersacademie'. De organisatie van evenementen maakt samen met de opkomst van de belevingseconomie opgang in het werkveld.

Digitale mogelijkheden brengen vormen van online en blended leren en digitale leeromgevingen mee. Recent observeren we activiteiten die zich concentreren rond een plaats en de betekenis of de specifieke mogelijkheden van die plaats voor het realiseren van de missie en doelstellingen van de organisatie. Mogelijks leiden die voorlopig vaak nog experimentele vormen van 'plekwerk', tot nieuwe geijkte praktijken in het werkveld.

1.10 Ontspanning en ontmoeting in een veranderende samenleving

Ontspanning en ontmoeting zijn al lang belangrijke bouwstenen voor het organiseren van veel sociaal-culturele praktijken. Dat is vandaag niet anders. Participanten aan het sociaal-cultureel volwassenenwerk zoeken er in belangrijke mate naar ontmoetings- en ontspanningsmogelijkheden. Ook wanneer ze terugblikken op hun participatie aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, vertellen ze over de ontmoetingen en de ontspanning die ze er vonden. Zeker participanten aan activiteiten van regionale organisaties en organisaties uit de stroom 'deelnemen en deelhebben' hechten veel belang aan de ontspannings- en ontmoetingsmogelijkheden die ze er vinden.

Ondertussen vervaagt het onderscheid tussen verschillende vormen van tijdsbesteding zoals leren, werken, zorgen en ontspannen. En aan veel vormen van tijdsbesteding hangen ook in toenemende mate verwachtingen vast. Ook in onze vrije tijd moeten we presteren, leren, onszelf ontwikkelen, verantwoordelijkheid opnemen ... Dat geeft stress en vrijetijdsdruk. Mensen zoeken manieren om daarmee om te gaan en voelen extra nood om zich te ontspannen. En dat terwijl we, in vergelijking met vroeger, meer verlof hebben en minder uren moeten werken. Veel mensen zoeken dan ook ontspanning in hun vrije tijd, ook bij civiele sociaal-culturele actoren. Of ze zoeken, soms samen met civiele sociaal-culturele actoren, meer doortastend naar manieren om te onthaasten.

In een samenleving waar we op veel vlakken van elkaar verschillen, zijn er in principe ook veel kansen om mensen met andere kenmerken te ontmoeten. Toch zoeken mensen makkelijker contact met mensen en groepen waar ze bepaalde kenmerken mee delen en waarmee ze zich verbinden in specifieke groepen en gemeenschappen. "Soort zoekt soort". Zo komen leefwerelden uit elkaar te liggen. Sommigen spreken over 'gescheiden werelden'. Ook in het civiel sociaal-cultureel werk zoeken mensen met gedeelde kenmerken elkaar op. Dat doen ze niet alleen in de vele doelgroeporganisaties, ook themaorganisaties trekken makkelijker gelijkgezinden met gelijkaardige profielen aan. Ondertussen benadrukken verschillende spelers in onze samenleving het belang van de verbindende rol van het civiel sociaal-cultureel werkveld. Meer verbinding, in de betekenis van 'bridging', moet verschillen in onze samenleving helpen overbruggen en de sociale cohesie versterken. Ontmoetingskansen met mensen die van elkaar verschillen zijn dan belangrijke voorwaarden om bruggen te kunnen slaan.

1.11 Opleiding en onderzoek minder op civiel sociaal-cultureel werk betrokken

Organisaties uit het civiel sociaal-cultureel werkveld zoeken op de arbeidsmarkt medewerkers met sociaal-culturele competenties. Bij De Federatie, de belangenbehartiger van de sector, signaleren ze moeilijkheden bij het werven van dergelijke medewerkers. Door recente ontwikkelingen in de opleidings- en onderzoekswereld is het minder vanzelfsprekend om medewerkers met een specifieke sociaal-culturele vooropleiding aan te werven. Slechts 17% van alle inhoudelijke medewerkers uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (gegevens 2020) volgde een opleiding met specifieke relevantie voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Veel nieuwe medewerkers zijn op basis van hun opleiding bijgevolg niet vertrouwd met concepten en begrippen uit het sociaal-culturele vakgebied.

Door aanhoudende hervormingen in het hoger onderwijs sedert de jaren 90 werd de aansluiting tussen opleidingen en het sociaal-cultureel volwassenenwerk minder eenduidig. Recente contacten van Socius met de opleidingswereld bevestigen het beeld van een versnipperd opleidingslandschap en meer generieke opleidingen. Academische onderzoekers richten zich met hun onderzoek op internationale academische gemeenschappen. Het is voor hen niet altijd interessant om daar onderzoek over de zeer specifieke verschijningsvormen van het civiel sociaal-cultureel werk in Vlaanderen en Brussel te presenteren. Dat leidt tot verminderde academische aandacht voor de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in de Vlaamse Gemeenschap. Veel academici kennen niet langer de specificiteit van de sector en dragen daardoor minder bij aan de verdere ontwikkeling van het sociaal-culturele vakgebied op maat van de specifieke sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in de Vlaamse Gemeenschap.

1.12 Wijzigende beleidskaders

Overheden hebben belang bij een goed functionerend middenveld. Het versterkt onze democratie en het sociaal kapitaal van de gemeenschap en de regio. De Vlaamse overheid en veel lokale besturen zoeken voortdurend naar een optimale verhouding tot burgers en hun initiatieven. Daarvoor experimenteren ze met nieuwe modellen en werkwijzen. Heel wat overheden voorzien met uiteenlopende beleidskaders ondersteuningsmaatregelen voor civiele sociaal-culturele actoren. Soms volgen ze met wijzigingen in hun beleidskaders ontwikkelingen in en van het civiel sociaal-cultureel werkveld zelf. Andere keren sturen ze zelf actief aan op nieuwe accenten of benaderingen bij civiele sociaal-culturele actoren. Als ze daarvoor kiezen, kunnen die civiele sociaal-culturele actoren hun werking afstemmen op lokale, bovenlokale, regionale, federale of Europese beleidskaders.

De beleidskaders die in de Vlaamse Gemeenschap de subsidies regelen voor wat we sinds het decreet van 2003 officieel ‘sociaal-cultureel volwassenenwerk’ noemen, ondergingen evoluties op meerdere lijnen. Zo evolueerde de overheidsvisie van het sociaal-cultureel beleid van volksverheffing over volksontwikkeling en levenslang en levensbreed leren tot de erkenning van civiele actoren op het maatschappelijk middenveld. Met de focus op civiel actorschap verminderde de behoefte om de sector in verschillende werksoorten op te delen en er specifieke functies en een eigen sociaal-cultureel methodiek aan toe te wijzen. In de plaats daarvan gaat nu meer aandacht naar de combinatie van rollen en functies van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

Sinds het decreet van 7 juli 2017 gaat in de beoordeling van subsidieaanvragen en bij evaluaties meer aandacht naar de ‘zelf gekozen’ bijdrage van het sociaal-cultureel volwassenenwerk aan de samenleving. Voorheen werden subsidies in belangrijke mate toegekend op basis van activiteiten en inspanningen. Kwaliteitszorg, planmatig werken en recent ook de afstemming tussen inhoudelijk en zakelijk plannen, maken ondertussen deel uit van de beoordelings- en evaluatiecriteria.

Naast de regelgeving specifiek gericht op landelijk en regionaal sociaal-cultureel volwassenenwerk, spelen ook nog andere beleidskaders een rol in de ondersteuning en organisatie van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

- De regering-Jambon zoekt internationale weerklank met de Vlaamse cultuur en het Vlaams erfgoed.
- In 2008 introduceerde het flankerend Participatiedecreet het onderscheid tussen deelnemen en deelhebben als complementaire vormen van participatie. In 2023 werden verschillende bepalingen van dat Participatiedecreet overgeheveld naar diverse andere decreten.
- Het Bovenlokaal Cultuurdecreet en de opdeling van Vlaanderen in vijftien referentieregio's (van toepassing voor de regionale organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk vanaf 2026) bepalen het speelveld voor bovenlokale en regionale sociaal-culturele initiatieven.
- Met de interne staatshervorming van 2011 krijgen lokale besturen sinds 2014 meer vrijheid om het eigen (sociaal-cultureel) beleid vorm te geven. Dat leidt in Vlaanderen tot een diffuus lappendeken van lokale reglementen en besluiten met erg verschillende vormen van ondersteuning en subsidiëring van lokaal sociaal-cultureel werk.

Ten slotte bepalen ook beleidskeuzes over de besteding van overheidsmiddelen, in welke mate overheden financiële steun voorzien voor civiele sociaal-culturele actoren. Met het oog op een begroting in evenwicht trof de Vlaamse overheid opeenvolgende maatregelen (2010, 2011, 2012, 2014 en 2019) voor de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk zoals besparingen volgens het kaasschaafprincipe, punctuele besparingen en het niet langer indexeren van werkingsmiddelen.

1.13 Sociaal-cultureel volwassenenwerk, transversale actor in het culturele domein

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk maken, in de opdeling in beleidsdomeinen door de Vlaamse overheid, deel uit van het culturele domein en, samen met onder meer de kunsten, audiovisuele kunsten, letteren, amateurkunsten, cultureel erfgoed en circuskunsten, van een veel groter cultureel werkveld. Cultuur krijgt binnen de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk een zeer ruime invulling en gaat veel verder dan kunst. Vertrekkend van de tien stromen in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk kunnen we verbanden leggen met vele andere beleidsdomeinen van lokale, Vlaamse en federale overheden. Zo kunnen organisaties uit de stroom 'duurzaam' (samenleven) contacten leggen met overheidsspelers uit verschillende beleidsniveaus en -domeinen, waaronder Omgeving, Milieu en Natuur, Mobiliteit en Energie. Afhangend van hun missie werken sociaal-culturele volwassenenorganisaties vanuit het domein Cultuur, transversaal en leggen ze contacten met overheden en spelers uit andere beleidsdomeinen. Naast het culturele domein staan ook vele andere beleidsdomeinen vooraan in hun aandachtveld.

Landelijke organisaties kunnen sinds 2017 zelf een mix van minstens twee functies kiezen waarmee ze, in lijn met hun missie, aan de slag gaan. Een derde van de landelijke organisaties neemt voor de werkingsperiode 2021-2025 de cultuurfunctie op in hun functiemix, twee derde van de organisaties doet dat niet. Opvallend meer dan de cultuurfunctie nemen ze de leerfunctie en de maatschappelijke bewegingsfunctie op in hun zelfgekozen functiemix. Veel organisaties vinden het niet vanzelfsprekend om een keuze voor de cultuurfunctie goed te verantwoorden. Dat betekent niet dat cultuur voor hen niet aan de orde is. Sommige landelijke organisaties nemen de cultuurfunctie niet op in hun mix, ook al zetten ze in op cultuur als middel om de andere functies te realiseren.

1.14 Sociaal-cultureel volwassenenwerk over de grens van de vrije tijd

De werking van organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk moet zich aantoonbaar en hoofdzakelijk afspelen binnen de vrije tijd van volwassenen. Voor sommige organisaties is het een moeilijke oefening om hun inzet grotendeels tot de vrije tijd te beperken of in de vrije tijd te situeren, en dat ook te verantwoorden. De grenzen tussen vrije tijd, werktijd, zorgtijd en leertijd zijn vandaag niet altijd even scherp te trekken. Die grenzen vervagen in toenemende mate. Sommige organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk verhouden zich bovendien tot beleidsdomeinen waar activiteiten zich hoofdzakelijk binnen de werktijd of de leerplichttijd afspelen.

Andere civiele sociaal-culturele actoren (burgerinitiatieven en andere sociaal-culturele middenveldspelers) zijn minder gebonden aan de vrije tijd om hun sociaal-culturele praktijken te ontwikkelen en te verantwoorden. Zij kunnen hun doelgroep(en), indien ze dat wensen, makkelijker aanspreken tijdens hun werktijd of leertijd.

1.15 Sociaal-cultureel werk, een term die zichzelf alsmaar moeizamer uitlegt

In deze landschapstekening gebruiken we de term ‘sociaal-cultureel’ om organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, een minder grijpbare verzameling burgerinitiatieven en een deel van de middenveldspelers in een gedeeld landschap te situeren.

Maar de term ‘sociaal-cultureel’ slaat, afhankelijk van de gebruiker, telkens op een andere verzameling van praktijken en initiatieven. In lokaal beleid, bacheloropleidingen sociaal (-cultureel) werk en academisch onderzoek kan onder het begrip ‘sociaal-cultureel’ evengoed jeugdwerk, buurtwerk, maatschappelijk opbouwwerk, amateurkunsten, sociaal-artistieke initiatieven, erfgoedpraktijken, sportclubs met een sociale focus, bibliotheken, cultuur- en gemeenschapscentra vallen. Die laatste (bibliotheken, cultuur- en gemeenschapscentra) zijn vaak geen civiele initiatieven, maar initiatieven van (lokale) overheden. Veel nieuwe burgerinitiatieven gebruiken zelf het begrip ‘sociaal-cultureel’ niet om betekenis te geven aan hun initiatief.

Ook kernbegrippen die de eigenheid van het civiel sociaal-cultureel werkveld duiden, krijgen veel verschillende invullingen. Sommige kernbegrippen evolueren mee met de tijd. Met de introductie van het begrip ‘sociaal-cultureel’ kregen oudere begrippen zoals volksverheffing en volksontwikkeling een nieuwe lading. Vandaag associëren we de notie ‘sociaal-cultureel’ meer met civiel actorschap en burgerschap, begrippen die binnen en buiten het werkveld veel verschillende betekenissen krijgen. Ook andere centrale begrippen uit het sociaal-cultureel vakjargon zoals rollen, functies, participatie en vrijwillige inzet roepen, afhankelijk van de gebruiker, verschillende connotaties op.

Daarbovenop vinden we in het civiel sociaal-cultureel werkveld een grote verscheidenheid aan thema's en doelorïënteringen (vijftien stromen), vormen (minstens zeven soorten praktijken en nog veel meer activiteits- en organisatievormen), verschillende strategische relaties, partnerschappen en netwerken en verschillende actieradiussen (van lokaal tot internationaal). Thema's, doelorïënteringen, vormen en relaties evolueren bovendien mee met de tijdsgeest. In de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en in het ruimere werkveld stromen voortdurend nieuwe organisaties en initiatieven in, terwijl andere stoppen of in een ander werkveld verdergaan. En veel blijvers, organisaties met een langere traditie binnen het werkveld, ondergaan een transformatie om effectief en efficiënt te blijven inspelen op een wereld in verandering.

De verschillende afbakeningen van het sociaal-cultureel werkveld, de veeluidige invullingen van begrippen uit het vakjargon en de grote dynamiek, maken het moeilijk om het civiel sociaal-cultureel werkveld te omschrijven. Dat straalt onvermijdelijk af op de bekendheid van dat werkveld bij andere spelers in de samenleving. Het beeld dat buitenstaanders hebben van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en het civiel sociaal-cultureel werkveld is vaak vaag en troebel. Wel is duidelijk dat het civiel sociaal-cultureel werk ‘anders’ is dan overheid en markt.

2. Uitdagingen voor civiele sociaal-culturele actoren

De evoluties die we in het eerste deel schetsten, brengen uitdagingen en – afhankelijk van het standpunt – kansen en bedreigingen mee voor civiele sociaal-culturele actoren en voor overheden die civiel sociaal-cultureel actorschap willen stimuleren en ondersteunen.

Eenduidige oorzakelijke verbanden tussen een evolutie en een uitdaging kunnen we niet altijd helder bepalen. Een uitdaging volgt niet altijd eenduidig uit één specifieke evolutie, maar is meestal het gevolg van een combinatie van meerdere evoluties. Zo dagen stijgende levensduurte en wijzigende beleidskaders civiele sociaal-culturele actoren uit om hun werking meer strategisch te financieren.

Op basis van deze landschapstekening en de vijftien hierboven geschetste evoluties zien we twaalf uitdagingen voor civiele sociaal-culturele actoren.

Figuur 86: van 15 evoluties in de samenleving en het civiel sociaal-cultureel werkveld tot 12 uitdagingen voor civiele sociaal-culturele actoren

2.1 Omgaan met polarisatie

Civiele sociaal-culturele actoren werken op de naad van leefwereld en systeem. In onze hedendaagse samenleving is dat een hele uitdaging. Globalisering brengt meer complexe systemen met zich mee en individualisering meer uiteenlopende leefwerelden. In die verschillende en soms zelfs gescheiden leefwerelden, vinden vele nieuwe burgerinitiatieven hun oorsprong. Maar standpunten kunnen ook zo ver uit elkaar groeien dat er sprake is van polarisatie.

Het is vandaag voor civiele sociaal-culturele actoren niet evident om met polarisatie om te gaan. Enerzijds heeft een democratie publiek debat nodig om verandering in de samenleving op gang te brengen. Publiek debat en publieke discussies kunnen civiele sociaal-culturele actoren vanuit een democratische invalshoek best ruimte geven. Maar anderzijds kunnen tegenstellingen de standpunten zo ver uit elkaar drijven dat ze polarisatie in de hand werken en schade aanrichten. Als een polarisatieproces te lang doorgaat of als tegenstellingen te veel op de spits worden gedreven, raakt de samenleving verdeeld. Dat kan leiden tot conflicten tussen groepen, segregatie, het verdwijnen van de ruimte voor genuanceerde meningen, radicalisering en geweld. Hoe intenser die schadelijke polarisatie, hoe moeilijker het wordt om samen te leven, te wonen, te leren en te werken en vanuit het civiel sociaal-cultureel werkveld bij te dragen aan een solidaire, inclusieve, duurzame en democratische samenleving. Niet voor niets wijzen vele sociaal-culturele volwassenenorganisaties op polarisatie als een grote uitdaging in hun subsidieaanvraag voor de werkingsperiode 2021-2025.

2.2 Een divers publiek aanspreken

Participatie en democratie staan hoog aangeschreven in het civiel sociaal-cultureel werkveld. We mogen dan ook verwachten dat diverse groepen van burgers in dat werkveld aan hun trekken komen en dat alle belanghebbenden er een stem hebben. Dat betekent niet dat alle civiele sociaal-culturele actoren een publiek moeten aanspreken dat de diversiteit in onze samenleving perfect weerspiegelt. Vertrekkend van hun missie kunnen ze zich ook focussen op specifieke doelgroepen. Maar globaal zouden we in het werkveld toch een evenredige participatie van diverse groepen moeten noteren. Dat is vandaag niet het geval en ook niet vanzelfsprekend in een samenleving die steeds complexer en superdivers wordt.

Het is niet altijd duidelijk namens wie gevestigde middenveldspelers vandaag nog spreken. Terugkijkend op een soms zeer lange traditie zoeken ze in een wereld in verandering terug aansluiting bij burgers. Zeker met bevolkingsgroepen die niet altijd op gelijke kansen kunnen rekenen, zoals burgers met een buitenlandse herkomst en laaggeschoolden, lukt dat voorlopig maar moeizaam. Ook al vinden veel van die groepen aansluiting bij doelgroeporganisaties uit het civiel sociaal-cultureel werkveld, toch zijn ze in heel het civiel sociaal-cultureel werkveld onevenredig vertegenwoordigd. Laten we het jeugdwerk buiten beschouwing, dan komen ook jongeren minder aan bod. De sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk vindt minder aansluiting met de leefwereld van jongere burgers (tussen 20 en 40 jaar) en bereikt in vergelijking met 2010 een ouder publiek.

2.3 Sociaal-cultureel werken in een digitale samenleving

Digitalisering en technologische ontwikkelingen beïnvloeden de wijze waarop civiele sociaal-culturele actoren, maar ook individuele burgers in hun vrije tijd de media volgen, gemeenschap vormen, met elkaar communiceren, hun stem laten horen

Ook civiele sociaal-culturele organisaties zoeken hoe ze hun communicatie en sociaal-culturele praktijken digitaal kunnen uitbouwen en hoe ze digitale werkvormen en hulpmiddelen kunnen inzetten om leerprocessen te faciliteren, gemeenschappen te vormen, maatschappelijke beweging te bewerkstelligen en cultuur te smaken en maken.

Het is alle hens aan dek op het werkveld. Heel wat organisaties zoeken naar de vereiste communicatie- en ICT-profielen om hun personeelskader te versterken. In kleine organisaties moeten sociaal-cultureel werkers er vaak communicatie en digitalisering bijnemen in hun takenpakket en zich daarin bekwamen. Veel nieuwe burgerinitiatieven maken dan weer spontaan en van meet af aan gebruik van digitale communicatie en sociale media zoals ze dat ondertussen ook in hun eigen leefwereld doen. Op vlak van sociale media zijn ze in het werkveld meer dan eens koplopers.

2.4 Overheden en een divers civiel sociaal-cultureel werkveld koppelen

Vandaag zijn er veel relaties tussen overheden en civiele sociaal-culturele actoren mogelijk. De vele onderlinge contacten tonen een gemengd beeld van afhankelijkheid, partnerschap en strijd. Civiele actoren weten op de duur niet altijd meer waar ze best kunnen aankloppen, terwijl overheden zoeken naar nieuwe verbanden met burgers. Het is voor beide spelers een uitdaging om de gewenste relaties met de juiste spelers aan te knopen.

In de leefwereld van burgers borrelen allerlei interesses, kwesties en ambities op. Daaruit kunnen civiele sociaal-culturele initiatieven ontstaan. Veel van die interesses, kwesties en ambities raken aan heersende maatschappelijke debatten waarop ook verschillende overheden vanuit verschillende bevoegdheidsdomeinen betrokken zijn. Dat biedt mogelijkheden tot partnerschappen of zet burgers aan om tegenwicht te bieden. Soms brengen civiele sociaal-culturele actoren ook nieuwe kwesties onder de aandacht en vinden ze daarvoor niet direct een gesprekspartner bij de overheid.

Overheden ondersteunen van hun kant de civiele samenleving met subsidies of andere steunmaatregelen of zoeken zelf actief naar belanghebbende burgers om samen beleidskeuzes mee te maken en uit te voeren. Met de interne staatshervorming van 2011 krijgen lokale besturen sinds 2014 meer vrijheid om het eigen (sociaal-cultureel) beleid vorm te geven. Dat leidt in Vlaanderen tot een diffuus lappendeken van lokale reglementen en besluiten met erg verschillende vormen van ondersteuning en subsidiëring van lokaal sociaal-cultureel werk. Ook andere overheidsniveaus bieden voor verschillende beleidsdomeinen, elk met eigen beleidskaders, ondersteuning aan civiele sociaal-culturele actoren. En bestaande beleidskaders, zoals dat van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (beleidsdomein Cultuur van de Vlaamse overheid) kunnen snel evolueren. Civiele sociaal-culturele actoren moeten zich dan aanpassen aan wijzigende beleidsverwachtingen en subsidievoorwaarden om aanspraak te blijven maken op steun.

Overheden staan bovendien voor de uitdaging om hun steunmaatregelen aan civiele actoren te legitimeren en effectief te (her)verdelen. In de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk vindt niet iedereen de subsidiespanning legitiem en effectief. Momenteel ontvangen de kleinere organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk een relatief lage subsidie (150.000 euro als minimum) in verhouding tot de hoge verwachtingen die vervat zitten in de subsidievoorwaarden. Die vele relatief kleine organisaties zijn vaak ook het meest subsidieafhankelijk.

2.5 De kritische en politieke rol: omgaan met fricties en meningsverschillen

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk maken spelregels in onze samenleving bespreekbaar en nemen een kritische rol op. Burgerinitiatieven en andere sociaal-culturele middenveldorganisaties nemen een politieke rol op, al kunnen ze zich ook meer toeleggen op dienstverlening.

Sociaal-culturele volwassenenorganisaties leggen bij hun duiding van de kritische rol het accent de ene keer op betoog, belangenbehartiging, lobbywerk en beleidsbeïnvloeding en een andere keer op dialoog en het bespreekbaar maken van meningsverschillen. Het is niet altijd eenvoudig om te bepalen waar en wanneer betoog dan wel dialoog de beste keuze is. Overheden waarderen de kritische rol van het sociaal-cultureel volwassenenwerk niet altijd even sterk. Sommige overheidsspelers werken liever niet samen met sociaal-culturele volwassenenorganisaties die te veel aan “politiek gaan doen”, zeker niet wanneer dat als partijpolitiek kan worden geïnterpreteerd. Vandaag sturen sommige politieke standpunten expliciet aan op het primaat van de politiek, ook in hun relatie met sociaal-culturele volwassenenorganisaties die ze subsidiëren en een kritische rol toedichten.

Ook andere sociaal-culturele middenveldspelers begeven zich meer dan eens op een spanningsveld wanneer ze een politieke rol opnemen. Zeker wanneer ze samenwerken met, of ondersteuning krijgen van, overheden. Sommige burgers nemen daarom liever onafhankelijk initiatief en gaan zonder overheidssubsidies de discussie aan over de toekomst van onze samenleving.

Fricties met overheidsspelers kunnen altijd opduiken wanneer civiele sociaal-culturele actoren kritisch zijn of een politieke rol opnemen. Zo'n fricties behoren tot de kern van onze democratie en dagen zowel civiele sociaal-culturele actoren als overheidsspelers uit om ermee om te gaan.

Maar niet alleen de relatie tussen civiele sociaal-culturele organisaties en overheden brengt uitdagingen mee voor het opnemen van de kritische en de politieke rol. Sommigen benadrukken dat civiele sociaal-culturele actoren vandaag ook binnen de eigen rangen meer aandacht kunnen besteden aan meningsverschillen over samenlevingsvraagstukken. Ze pleiten voor meer ruimte voor dialoog en meningsverschillen met en tussen hun vrijwilligers, leden en deelnemers.

2.6 Het potentieel van nieuwe burgerinitiatieven aanboren

Wetenschappers die zich toeleggen op het bestuderen van burgerinitiatieven signaleren een sterke toename van het aantal nieuwe burgerinitiatieven. Ze schrijven ook een aantal voordelen toe aan die burgerinitiatieven. Ze zijn vaak meer flexibel, maken meer vanzelfsprekend gebruik van sociale media, zijn minstens in aanvang minder financieel afhankelijk van overheden ... In tegenstelling tot gevestigde sociaal-culturele middenveldspelers beschikken ze in veel gevallen over minder middelen en zoeken ze nog sterk naar (h)erkenning voor hun ambities en inzet.

Overheden en middenveldspelers zoeken hoe ze zich kunnen verhouden tot burgerinitiatieven. Ze zijn geïnteresseerd in de nieuwe wind die ze met zich meebrengen. Sommige burgerinitiatieven zoeken zelf uit hoe ze verder kunnen ontwikkelen om hun ambities meer kracht bij te zetten. Soms kijken ze daarvoor ook naar overheden, organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk of andere sociaal-culturele middenveldspelers. Andere burgers blijven liever ongebonden de discussie voeren over de toekomst van onze samenleving.

Sommige burgerinitiatieven zoeken hoe ze hun initiatief kunnen verduurzamen en kiezen het spoor van formalisering. Ze zoeken naar structurele partnerschappen en ondersteuning. Zij die een aanvraag voor werkingssubsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk overwogen of indienden, ervaren een (te) hoge drempel om toe te treden tot de sector.

2.7 Voorbij de landsgrenzen kijken

De civiele samenleving stopt niet aan de grenzen van Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In een geglobaliseerde wereld spelen heel wat maatschappelijke ontwikkelingen en uitdagingen op een internationale schaal. Dat daagt civiele sociaal-culturele actoren uit om voorbij de landsgrenzen te kijken. Vlaamse en Brusselse civiele sociaal-culturele actoren vinden geleidelijk aan buiten onze landsgrenzen een interessant speelveld om zich als actor in te engageren. Dat is zeker zo binnen Europa waar 'civil society' doorgaat als een belangrijke voorwaarde voor een bloeiende democratie. Maar ook ruimer zien we hoe civiele actoren complexe internationale onderhandelingen, bijvoorbeeld naar aanleiding van de opwarming van de aarde, kunnen beïnvloeden.

Sommige civiele sociaal-culturele actoren vinden hun weg naar fondsen en projectoproepen om internationaal (samen) te werken. En zowel voor doelgroepen als voor specifieke thematische maatschappelijke uitdagingen zijn er tal van Europese netwerken waarbij spelers uit Vlaanderen en Brussel (kunnen) aansluiten.

De mogelijkheden zijn divers, maar ook erg versnipperd en in de praktijk niet altijd even toegankelijk voor civiele sociaal-culturele actoren. Ook de ondersteuning voor toeleiding naar Europese programma's en fondsen is versnipperd over verschillende sleutelactoren, die los van elkaar opereren. Overheden kunnen civiele sociaal-culturele actoren nog sterker en efficiënter aanmoedigen en ondersteunen om internationaal (samen) te werken en te netwerken. En civiele sociaal-culturele actoren kunnen hun internationale ambities en praktijken verder ontwikkelen.

2.8 Vrijwillige inzet op maat organiseren

Vrijwilligers zijn van groot belang voor het civiel sociaal-cultureel werk. De sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk alleen al telt meer dan 200.000 vrijwilligers. Ze zijn niet alleen belangrijk voor het uitvoeren van taken, maar ook voor het bepalen van ambities en strategieën. Burgerinitiatieven drijven vaak alleen op vrijwillige inzet, ook al spreken ze zelf niet over vrijwilligers.

Daarom is het voor civiele sociaal-culturele actoren van groot belang om aansluiting te vinden bij nieuwe vormen van verenigen waar vrijwillige inzet mogelijk wordt en bij nieuwe vormen van vrijwillige inzet, waaronder episodisch vrijwilligerswerk.

Nieuwe en meer verschillende vormen van vrijwillige inzet dagen civiele sociaal-culturele organisaties uit om ook hun interne werking daarop aan te passen. De oude recepten van inspraak en participatie volstaan vandaag niet meer. Beroepskrachten zoeken naar nieuwe manieren om samen met vrijwilligers vanuit hun diverse betrokkenheid vorm en richting te geven aan hun organisatie en om ook voor vrijwilligers die zich losser aan de organisatie binden, inspraak mogelijk te maken.

2.9 Efficiënt en effectief organiseren

De Vlaamse overheid verwacht met het decreet van 2003 meer expliciet dan voorheen dat organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk aandacht besteden aan kwaliteitszorg, strategisch plannen en meer recent ook aan de afstemming tussen het inhoudelijk en het zakelijk beleid. Volgens de externe deskundigen van de beoordelingscommissies is de kwaliteit van de beleidsplannen 2021-2025 net op die aandachtspunten erg variabel. Zij zien nog groeipotentieel op het vlak van resultaatsgerichtheid, strategisch denken, het formuleren van doelstellingen, het begroten van middelen, het vooropstellen van meetinstrumenten, het maken van SWOT-analyses en de afstemming tussen het zakelijk en inhoudelijk deel van de werking.

Niet alleen in het sociaal-cultureel volwassenenwerk, ook meer algemeen stijgt de aandacht voor efficiëntie en effectiviteit van middenveldspelers die een beroep doen op overheidssubsidies. Subsidiërende overheden stimuleren civiele actoren met ondersteuningsmaatregelen en subsidiereglementen om managementprincipes en verdienmodellen, begrippen die overwaaien uit de markt, meer te omarmen. In andere sectoren van het middenveld, zoals de sociale economie, dringt het marktdenken sterker door dan in het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

Voor civiele sociaal-culturele actoren is de uitdaging om hun missie en hun eigenheid als civiele sociaal-culturele actor niet uit het oog te verliezen, wanneer ze aan de slag gaan met marktlogica's.

2.10 Strategisch financieren van de werking

Overheidsdruk, overheidsbesparingen en stijgende levensduurte dagen civiele sociaal-culturele actoren uit om hun financiële situatie gezond te houden en financiële duurzaamheid te realiseren. Om hun missie te realiseren, kunnen ze hun inkomsten en uitgaven baseren op strategische overwegingen.

Heel wat civiele sociaal-culturele actoren werven een substantieel deel van hun financiële inkomsten uit overheidssubsidies. Dat maakt hen in wisselende mate financieel afhankelijk van overheden. Zo varieert de afhankelijkheid van Vlaamse subsidies sociaal-cultureel volwassenenwerk van 131 organisaties (begin 2021) tussen 7% en 99%. Inkomsten diversifiëren is een manier om met te grote financiële afhankelijkheid van één bron om te gaan. Civiele sociaal-culturele actoren zoeken dan actief naar (project)subsidies bij meerdere overheden (andere beleidsniveaus en -domeinen). Sommigen vullen hun inkomsten aan met lidgelden en/of vragen een deelnameprijs aan de deelnemers voor (een deel van) hun activiteiten. Daarnaast werven civiele sociaal-culturele actoren middelen uit schenkingen, legaten en sponsoring. Sommigen ontwikkelen verdienactiviteiten (verkopen en dienstenprestaties). Veel burgerinitiatieven zijn op hun hoede voor een te grote subsidieafhankelijkheid en zijn creatief in het zoeken naar inkomsten uit de markt en het eigen sociaal netwerk. Tegenstanders van verdienactiviteiten waarschuwen voor een spanning tussen de missies van middenveldorganisaties en marktlogica's.

Ook aan de kant van de uitgaven kunnen civiele sociaal-culturele actoren weloverwogen strategische keuzes maken. Ze kunnen sparen om toekomstige initiatieven binnen een langetermijnvisie te financieren. Of ze besparen met oog op efficiëntiewinst en maken zo middelen beschikbaar voor strategische prioriteiten. Of ze herzien de besteding van hun middelen en besteden voortaan taken uit omdat dat effectiever is.

2.11 Competente beroepskrachten werven en inzetten

Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk besteden veruit het grootste deel van hun financiële middelen aan betaalde beroepskrachten. Zij zijn van groot belang voor hun werking.

In het civiel sociaal-cultureel werkveld treffen we een zeer gevarieerde groep van inhoudelijke medewerkers aan waaronder sociaal-cultureel werkers, vormingswerkers, beleidsmedewerkers, afdelingsondersteuners en vrijwilligerscoaches. De moeizame zoektocht naar sociaal-culturele competenties vormt een uitdaging voor het personeelsbeleid van veel civiele sociaal-culturele actoren. Het is niet makkelijk om nieuwe inhoudelijke medewerkers te vinden met een specifieke opleiding sociaal-cultureel werk. Het grootste deel van de aangeworven inhoudelijke medewerkers volgde geen opleidingen met specifieke relevantie voor het civiel sociaal-cultureel werkveld.

In veel relevante opleidingen gaat de aandacht ondertussen naar een meer generiek werkveld 'sociaal werk'. Sociaal werkers staan sinds kort op de lijst met knelpuntheroepen van de VDAB. Heel wat nieuwe inhoudelijke medewerkers moeten de knepen van het sociaal-culturele vak op de werkvloer verwerven of verwierven elders, bijvoorbeeld als vrijwilliger, specifieke sociaal-culturele competenties.

Meer dan 30% van de medewerkers uit sociaal-culturele volwassenenorganisaties en andere sociaal-culturele middenveldspelers neemt ondersteunende functies op. Sociaal-culturele volwassenenorganisaties die in de loop van 2021-2025 hun medewerkersbestand willen uitbreiden, plannen vooral investeringen in ondersteunende profielen waaronder communicatiemedewerkers en ICT-medewerkers. Ze moeten op zoek naar medewerkers die communicatie en ICT-competenties combineren met voeling voor het civiel sociaal-cultureel werkveld of ze ontwikkelen die competenties bij inhoudelijke of ondersteunende medewerkers die al in dienst zijn.

Voor de vele relatief kleine organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk is arbeidsdeling minder vanzelfsprekend. Zij hebben minder mogelijkheden om voor inhoudelijke en ondersteunende taken verschillende profielen aan te werven. Zij zoeken vaak noodgedwongen naar allround- of polyvalente medewerkers, generalisten met algemeen inzetbare competenties.

2.12 Een gedeeld en helder verhaal over het werkveld schrijven

'Sociaal-cultureel werk' is een term die zichzelf niet uitlegt. In het zeer diverse werkveld krijgen centrale begrippen zoals participatie, rollen en functies heel veel verschillende invullingen. De input van vrijwilligers laat zich moeilijk tellen, net als heel wat outputs van het werkveld (aantal activiteiten, deelnames...). Laat staan dat je het aantal nieuwe burgerinitiatieven volledig en accuraat in beeld kan brengen. Dat bevordert een helder en eenduidig begrip over, en zicht op, het civiel sociaal-cultureel werkveld niet.

Gelukkig valt het zelfbeeld van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in grote lijnen samen met het beeld van vertegenwoordigers van de markt, overheden en andere middenveldspelers. Toch blijft het een uitdaging om het civiel sociaal-cultureel werk helder en toegankelijk in beeld te brengen en te duiden.

De sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en heel het civiel sociaal-cultureel werkveld hebben alvast een aantal troeven die ze kunnen uitspelen om die uitdaging aan te pakken. Als civiele sociaal-culturele spelers staan ze vaak dicht bij de burger dan overheden en marktspelers. Ze zijn zeer bedreven netwerkers en beschikken over een ideale ruimte om te experimenteren met nieuwe spelregels en ideeën. Om die redenen spelen ze volgens henzelf en externe actoren een voorhoederol in de samenleving.

3. Kennisnoden en -behoeften

In deel 2 van deze landschapstekening duiden we het civiel sociaal-cultureel werkveld zoveel mogelijk met feitelijke en wetenschappelijk onderbouwde gegevens. De grote verscheidenheid aan actoren, doeloriënteringen, thema's en werkvormen maken het bijzonder moeilijk om een scherp beeld van het civiel sociaal-cultureel landschap te schetsen. Met de beschikbare gegevens kunnen we niet alle vragen eenduidig beantwoorden. De gegevens die we kunnen gebruiken, zijn bovendien niet altijd volledig. Soms slaan ze op meer specifieke onderdelen van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk of het meer omvangrijke civiel sociaal-cultureel landschap. Andere keren vielen we terug op gegevens die niet alleen betrekking hebben op actoren uit het sociaal-cultureel landschap, maar tegelijk ook op andere actoren. En door een gebrek aan een eenduidige registratie van gegevens is het moeilijk om heldere veralgemeenbare uitspraken te doen voor de sector of het landschap. Begrippen zoals activiteiten, deelnemers, deelnames, vrijwilligers krijgen verschillende invullingen en zijn niet altijd met één heldere standaard te tellen. Dat brengt ook specifieke uitdagingen met zich mee op het vlak van kennisontwikkeling en gegevensverzameling.

3.1 Administratieve data systematisch registreren en rapporteren

Tot 2015 verzamelde De Federatie, toen nog FOV, systematisch gegevens over de sociaal-culturele volwassenenorganisaties op basis van zelfregistratie door de organisaties en rapporteerde daarover in Boekstaven. Sinds de laatste Boekstaven van 2015 werden er geen systematisch verzamelde gegevens over de sector meer gepubliceerd. Met SISCA (Sector Informatie Sociaal-Cultureel Volwassenenwerk en Amateurkunsten) nam het Departement Cultuur, Jeugd en Media van de Vlaamse overheid de registratie over. Tot op vandaag zijn nog maar een beperkt aantal gegevens over het sociaal-cultureel volwassenenwerk publiek beschikbaar, onder meer in de lokale vrijetijdsmonitor van de Vlaamse overheid.

Bij de redactie van deze landschapstekening ondervonden we volgende problemen:

- De opgeleverde administratieve data zijn van onvoldoende kwaliteit, bevatten veel missing links en fouten.
- Tot op vandaag is het niet mogelijk om SISCA via de ondernemingsnummers van sociaal-culturele volwassenenorganisaties te koppelen aan andere administratieve databanken. Daardoor missen we (voorlopig?) veel kansen om beschikbare data zonder extra registratie-inspanningen te ontsluiten op maat van de sector.
- Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk dienen jaarlijks financiële jaarverslagen in volgens een geijkt sjabloon. Die verslagen bieden specifieke mogelijkheden om kennisnoden en -vragen over de sector te beantwoorden. Voorlopig wordt daar maar weinig publiek over gerapporteerd.

Ambities om systematisch te registreren en te rapporteren over de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk zijn niet altijd eenvoudig te realiseren. De grote verscheidenheid binnen de sector bemoeilijkt het eenduidig verzamelen van, en rapporteren over, gegevens. Wijzigende beleidskaders brengen ook andere eisen mee voor de registratie van gegevens.

In veel gevallen zal bijkomend onderzoek, vaak ook kwalitatief onderzoek, noodzakelijk blijven om een correct en meer volledig beeld te vormen over de sector. Dat geldt bij uitbreiding des te meer voor het veel ruimere en minder scherp afgebakende civiel sociaal-cultureel werkveld.

3.2 Activiteiten en het bereik ervan in beeld brengen

Door de vele verschillende activiteitsvormen en de verschillende soorten sociaal-culturele praktijken is het niet eenvoudig om activiteiten en praktijken eenduidig te tellen en daarover in cijfers te rapporteren. Bovendien krijgen steeds meer praktijken en activiteiten geheel of gedeeltelijk digitaal vorm en blijft het moeilijk om een goed zicht te krijgen op het toenemend aantal internationale (samen)werkingen.

Praktijken en activiteiten evolueren mee met de tijdsgeest. Dat maakt van het registreren ervan een dynamische oefening. Met de UiTdatabank registreert publiek heel wat activiteiten in het culturele domein, ook activiteiten van sociaal-culturele volwassenenorganisaties. Die data zijn onvolledig en de activiteiten van sectororganisaties kunnen niet accuraat geselecteerd worden uit de vele andere activiteiten.

Gezien de verscheidenheid en het gebrek aan standaardisering van activiteiten in de sector en bij uitbreiding in het werkveld, is het misschien wel aangewezen om verschillende soorten praktijken in beeld te brengen in plaats van aparte activiteiten. Zo kan om de vijf jaar het aantal organisaties geteld worden dat gebruik maakt van elk van de zeven types van sociaal-culturele praktijken (zie 3.1.2 Praktijken), waarin verschillende activiteiten en vormen aan bod kunnen komen. De subsidieaanvragen en de voortgangsrapporten zijn uitgelezen bronnen voor zo'n vijfjaarlijkse inventaris. Ook hier blijft aanvullend onderzoek aangewezen om evoluties in die praktijken op het spoor te komen en, indien nodig, nieuwe types praktijken toe te voegen aan de inventaris.

Als we activiteiten niet exact kunnen tellen en moeilijk in beeld kunnen brengen, vormt het systematisch rapporteren over deelnemers en hun kenmerken helemaal een uitdaging. Bestaande bevindingen over deelnemers, onder meer op basis van de Participatiesurvey, geven ons bij benadering een zicht op de deelnemers van, en deelnames aan, activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. De door de Participatiesurvey getelde deelnames kunnen we niet een-op-een toewijzen aan organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk of het civiel sociaal-cultureel werkveld. Nochtans is het relevant om goed zicht te houden op de (profielkenmerken van) deelnemers van een sector en werkveld dat vanuit een democratisch oogpunt best alle groepen in onze samenleving bereikt.

Op basis van gegevens uit de sector alleen is het momenteel niet mogelijk deelnames en deelnemers van sociaal-culturele volwassenenorganisaties te tellen en in beeld te brengen. De gegevens die organisaties in hun subsidieaanvragen 2021-2025 rapporteren, kunnen niet zomaar opgeteld worden. In en zeker over verschillende subsidieaanvragen heen, kunnen dubbeltellingen niet uitgesloten worden. Veel Vlamingen en Brusselaars nemen deel aan meerdere activiteiten en aan activiteiten van meerdere organisaties uit de sector. Zoeken we naar cijfers over deelnames en deelnemers voor gans het werkveld, dan wordt het alleen maar ingewikkelder.

3.3 Internationale werking, netwerken en scene in beeld brengen

Civiele sociaal-culturele actoren worden vandaag uitgedaagd om voorbij de landsgrenzen te kijken. Velen onder hen doen dat nu al, zeker in een Europese context. Buiten de gefragmenteerde informatie die we daarover konden verzamelen, weten we maar weinig over de internationale werking en netwerken van civiele sociaal-culturele actoren uit de Vlaamse Gemeenschap. Veel vragen blijven onbeantwoord:

- Wat typeert die internationale werkingen en netwerken naar inhoud, vorm en doelgerichtheid?
- Welke partners worden betrokken in die internationale werkingen en netwerken?
- Hoe dragen die internationale engagementen bij tot het realiseren van de missie van sociaal-culturele actoren?
- Welke evoluties voltrekken zich in die internationale werkingen en netwerken?

Om antwoorden op die vragen te krijgen, is meer diepgaand onderzoek naar het internationale speelveld en internationale werkingen en netwerken nodig en volstaat het niet om het aantal organisaties te tellen die bijvoorbeeld een beroep doen op Europese fondsen.

3.4 Vrijwillige inzet in beeld brengen

Net als beroepskrachten zijn vrijwilligers van groot belang voor het civiel sociaal-cultureel werkveld. Organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk werken met meer dan 200.000 vrijwilligers. Veel burgerinitiatieven drijven volledig op het doorzettingsvermogen en de competenties van vrijwillige trekkers en kernleden. Ook sociaal-culturele middenveldspelers doen in belangrijke mate een beroep op vrijwillige inzet.

Gezien het belang van vrijwillige inzet voor het civiel sociaal-cultureel werkveld is het zeer relevant om ook daarop een goed zicht te hebben. Maar ook dat is niet vanzelfsprekend. Bestaande databronnen over vrijwilligers en vrijwillige inzet hanteren verschillende definities. De bronnen rapporteren niet altijd over vrijwilligers of vrijwillige inzet op maat van het civiel sociaal-cultureel werkveld. In die context gaat het altijd over vrijwilligers en vrijwillige inzet in organisatieverband. Burgers die zich los van een collectief verband inzetten voor hun bureaus situeren we bijvoorbeeld niet in het civiel sociaal-cultureel werkveld, maar komen in sommige databronnen wel mee in beeld. Dat verklaart ook de tegenstrijdige bevindingen over vrijwillige inzet en de beperkte vergelijkbaarheid met bevindingen uit andere landen.

Bovendien nemen vrijwilligers in het civiel sociaal-cultureel werkveld heel veel verschillende taken op zich. Niet alleen uitvoerende taken, maar ook taken waarmee ze de ambities en de strategie van hun organisatie mee bepalen en zich als civiele actoren manifesteren. Vrijwilligers uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk nemen zelfs opvallend veel kerntaken – taken die we in de primaire sociaal-culturele processen van de organisatie situeren – op zich. Gezien de eigenheid en de ambities van het civiel sociaal-cultureel werkveld – burgers betrekken bij de vormgeving van onze samenleving – is het zeer relevant om het civiel actorschap van die vrijwilligers op te volgen. Op basis van beschikbare gegevens van binnen en van buiten dat werkveld is dat tot op vandaag maar in beperkte mate mogelijk. Diepgaand onderzoek naar vrijwillige inzet in het civiel sociaal-cultureel werkveld kan de eigen aard van die vrijwillige inzet verduidelijken en mogelijke pistes aanreiken om die inzet in de toekomst meer systematisch op te volgen.

3.5 Beleidskaders evalueren

Overheden ondersteunen civiele sociaal-culturele actoren om in partnerschap eigen beleidsdoelen te realiseren of om onze samenleving te versterken met vormen van directe democratie (burgers die, naast stemmen, actief mee vorm geven aan de samenleving). Voor overheden is het belangrijk om goed te kunnen inschatten of hun ondersteuningsmaatregelen en beleidsbepalingen ook effectief en op een efficiënte wijze bijdragen aan die doelstellingen.

Om de invloed van beleidskaders goed te kunnen inschatten, is er tijd nodig. Civiele sociaal-culturele actoren moeten zich kunnen aligneren op nieuwe beleidsbepalingen. De effecten daarvan in het veld worden meestal maar een tijd na de invoering van nieuwe beleidsbepalingen goed zichtbaar. Wanneer beleidskaders aan een snel tempo wijzigen, zoals voor de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, is het moeilijk om de invloed ervan precies in te schatten. Effecten van het decreet van 7 juli 2017 – ondertussen op een aantal punten aangepast en vervangen door het decreet van 10 maart 2023 – laten zich het best evalueren in de werkingsperiode 2031-2035, na een doorloop van twee werkingsperiodes. Met het oog op de grondige evaluatie van de doelmatigheid van het decreet, is het verstandig om nu reeds een evaluatiekader uit te bouwen en bijhorende data te verzamelen. Dat kader en die data moeten later onderbouwde uitspraken mogelijk maken over de doelmatigheid van het decreet en inspelen op de belangrijke ambities van de decreetgever waaronder ‘civiel actorschap ondersteunen’, ‘sociaal-culturele participatie bevorderen’ en ‘dynamiek in de sector mogelijk maken’.

Buiten het cultuurbeleid van de Vlaamse Gemeenschap zijn er nog veel andere beleidsdomeinen en overheden die civiel sociaal-cultureel actorschap ondersteunen. Zo kunnen lokale overheden een eigen lokaal sociaal-cultureel beleid voeren. Er is geen helder overzicht van de vele beleidskaders en ondersteuningsmaatregelen. Zo'n overzicht kan civiele sociaal-culturele actoren nochtans helpen om gewenste relaties met overheden aan te knopen, en overheden om complementair aan andere beleidsdomeinen en -schalen een sociaal-cultureel beleid te voeren. Voor onderzoek naar diverse Vlaamse steunmaatregelen is het subsidieregister van de Vlaamse overheid sinds kort (januari 2022) een nieuwe potentiële bron.

3.6 Burgerinitiatieven in beeld brengen

Over nieuwe burgerinitiatieven hebben we nog maar weinig veralgemeenbare kennis op basis van systematisch verzamelde gegevens. Heel wat onderzoek is gebaseerd op cases en slaat telkens op een andere specifieke niche van burgerinitiatieven uit het civiel sociaal-cultureel landschap. Bevindingen zijn niet zomaar te veralgemenen naar alle burgerinitiatieven. Veel burgerinitiatieven verbinden zich niet met een of andere overheid, waardoor er slechts gefragmenteerde administratieve gegevens beschikbaar zijn over burgerinitiatieven.

Door het democratisch potentieel dat aan burgerinitiatieven wordt toegewezen, het opkomend aantal nieuwe burgerinitiatieven en de interesse bij (lokale) overheden en middenveldspelers om zich actief te verhouden tot die vele nieuwe burgerinitiatieven, is het relevant om via onderzoek verder zicht op, en meer inzicht in, nieuwe burgerinitiatieven te verwerven. Zo'n onderzoek kan ook bijdragen aan de (h)erkenning van burgers die actief vorm geven aan de samenleving.

De totale verzameling van burgerinitiatieven is niet gekend en verandert voortdurend. We kunnen niet zomaar een representatieve steekproef uit zo'n onbepaalde verzameling trekken. In de plaats daarvan kan een theoretisch goed afgewogen staal van gemeenten of regio's geselecteerd worden. De zogenaamde Belfius-cluster¹⁹², een typologie van gemeenten, biedt hiervoor een goede onderbouwing. Voor zo'n theoretisch representatief staal kunnen vervolgens de burgerinitiatieven in kaart gebracht worden met lokale media- en netwerkanalyse. Verworven inzichten zijn, op basis van de theoretische steekproef, relevant voor heel Vlaanderen.

¹⁹² <https://research.belfius.be/nl/typologie-gemeenten/> (geraadpleegd op 1/03/2024)

Bibliografie

Adviescommissie sociaal-cultureel volwassenenwerk (2019). *Evaluatierapport visitaties 2018. Sociaal-cultureel volwassenenwerk met een werking in Vlaanderen en Brussel*.

Brussel: Departement Cultuur, Jeugd en Media. (<https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/sociaal-cultureel-volwassenenwerk/beleidsevaluatie>, geraadpleegd op 14/12/2023).

Adviescommissie sociaal-cultureel volwassenenwerk (2021).

Evaluatierapport beoordelingsronde 2020. Brussel: Departement Cultuur, Jeugd en Media. (<https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/sociaal-cultureel-volwassenenwerk/beleidsevaluatie>, geraadpleegd op 14/12/2023)

Agentschap Binnenlands bestuur (2021). *Aan de slag met het Right to Challenge*.

Praktische gids met kader, stappenplan, voorbeelden en handvatten voor lokale besturen.

Nieuwe vorm van burgerparticipatie. Brussel: Vlaamse Overheid.

Aznag K., Pinoy B., Laoukili F., Kasmi A., Ouchan A., Bonne G., Lufungula W.M., Channouf J. en Vanderhulst N. (2023). *Over zien en gezien worden*. Brussel: Socius.

Biesta, G. (2010). *Good Education in the age of Measurement. Ethics, Politics and Democracy*. Boulder: Paradigm.

Cockx, F. (2010). *De functie(s) van sociaal-cultureel werk. Resultaten van een visieontwikkeling met, door en voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen*. Brussel: Socius.

Cockx, F. en Bastiaensen, H. (2010). *De betekenis van sociaal-culturele praktijken. Resultaten van een belevingsonderzoek*. Brussel: Socius.

De Corte, J., Hermans, K., Raeymaeckers, P. en Van Bouchaute, B. (2022). De vele invullingen van politisering in het sociaal werk. In: K. Boone, T. Boutsen, J. Decorte, F. Dhont, K. Hermans, E. Plovie, P. Raeymaeckers, S. Rommel, B. Van Bouchaute & N. Vanderhulst (red.). *Publiek gaan! Politiserend werken in het sociaal werk*. Antwerpen: Garant. pp. 28-55.

Decreet houdende de subsidiëring en erkenning van het sociaal-cultureel volwassenenwerk - 7 juli 2017 (geraadpleegd op 22 januari 2024, van <https://codex.vlaanderen.be/PrintDocument.ashx?id=1028624&datum=&geannoteerd=false&print=false>)

Decreet over de subsidiëring van het sociaal-cultureel volwassenenwerk - 1 april 2024 (geraadpleegd op 22 januari 2024, van <https://codex.vlaanderen.be/PrintDocument.ashx?id=1038228&datum=&geannoteerd=false&print=false>)

De Groof, V., Van Hoof, R. & Steen, T. (2020). Innovaties in lokale democratie. Right to Challenge, e-participatie & mini-publics. Brussel: Vlaamse Overheid, Agentschap Binnenlands Bestuur.

De Koninck, C., De Voldere, I., Fraioli, M. en Vuijlsteke, C. (2022). *Onderzoeksopdracht met aanbevelingen om betere informatie over en toeleiding naar EU-programma's voor de brede Vlaamse culturele sector te realiseren*. Brussel: IDEA Consult.

De Moor, T. en Duffhues, T. (2020). Burgercollectieven op zoek naar veerkracht. In: *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken* (4), pp. 52-56.

Denters, S. (2001). *Achtergrondstudie stedelijk burgerschap*. Twente: Universiteit Twente.

Doenker (2023). *Voortgangsrapporten IGS'en: een analyse in opdracht van OP/TIL*. Brussel: OP/TIL.

De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019). *De participatieve omslag. Onze democratie in transitie*. Leuven: acco

De Rynck, F., Pauly, R. Wouters, R. en Oosterlynck, S. (2019). *Lokaal middenveld en lokale besturen. Focusgroepen*. Gent / Antwerpen: UGent en Universiteit Antwerpen. (CSI Flanders)

De Rynck, F. (2020). Bestuurskunde. *De kunst van het twijfelen: op verkenning tussen wetenschap en praktijk: reflecties bij een emeritaat*. Brugge: Vanden Broele.

De Visscher, S., De Brauwere, G. en Dehaene, J. (2016). Een burgerinitiatief?! Van participatie over coproductie naar mede-eigenaarschap. Gent: HOGENT

Dezeure, K., De Rynck, F., Steyvers, K. & Reynaert, H. (2008). *Factoren die burgerparticipatie in steden beïnvloeden: Internationaal vergelijkende literatuurstudie naar lokale participatie*. Gent: Bestuurlijke Organisatie Vlaanderen/Steunpunt Beleidsrelevant Onderzoek.

Fagardo, B., Matthijs, I., Emmery, K., Valgaeren, E. en Luyten, D. (2019). *Burgerinitiatieven voor, door gezinnen. Een verkennend onderzoek*. Brussel: Kenniscentrum Gezinswetenschappen (Odisee) en Gezinsbond.

Frans, M. (2023). *Onderzoek communicatie sociaal-cultureel volwassenenwerk*. Brussel: Socius.

Gatz, S. (2017). *Een langetermijnvisie voor aanvullende financiering en ondernemerschap in de Vlaamse cultuursector*. Brussel: Vlaamse Regering. (VR 2017 1407 DOC.0785/2)

Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019). *Het Ringlandboek. 5 jaar burgers in beweging*. Antwerpen: Ringland.

Gielen, P., Elkhuisen, S., van den Hoogen, Q., Lijster, T. en Otte, H. (2014). *De waarde van cultuur*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Onderzoekscentrum Arts in Society.

Gielen, P. (2020). *De commons: tussen utopie en werkelijkheid*. (Lezing gehouden op het Commonscongres van 27 november 2020). <https://www.youtube.com/watch?v=OfkXFdYiW6g>, geraadpleegd op 6 juli 2021.

Godemont, J. (2023). *Verenigingsdemocratie – Samen doen*. Brussel: Socius.

Ham, M. van & Meer, J. van der (2015). *De ondernemende burger. De woelige wereld van lokale initiatieven*. Utrecht/Den Haag: Movisie en Ministerie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Hitchins, T., Pauly, R., De Rynck, F. & Verschuere, B. (2019). *Energiecoöperaties en lokale besturen in Vlaanderen. Casestudie rapport*. Gent: Universiteit Gent. (CSI Flanders)

Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018). *Wanneer burgers samen het heft in handen nemen: burgercollectieven opgericht in 2015 en 2016 van naderbij bekeken*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Hurenkamp, M., Tonkens, E., Duyvendak, J.W. (2006). *Wat burgers bezielt*. Amsterdam / Den Haag: Universiteit van Amsterdam / NICIS Kenniscentrum Grote Steden.

Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009). Kleinschalige burgerinitiatieven in perspectief. In: P. Dekker, & J. de Hart (eds.). *Vrijwilligerswerk in meervoud (Civil society en vrijwilligerswerk; nr. 5)*. Den Haag: SCP. pp. 197-215.

Hustinx, L. en Dudal, P. (2020). *Het vrijwilligerswerk in België in 2019. Kerncijfers*. Gent: Universiteit Gent, Vakgroep Sociologie. (in opdracht van de Koning Boudewijnstichting)

- Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015). De duurzaamheid van burgerinitiatieven. Een empirische verkenning. *Bestuurswetenschappen*. 69(3). pp. 25-53.
- Ipsos (2022). *Barometer van de verenigingen – 2022. Resultaten telefonische enquêtes – 10de meting*. Brussel: KBS. (https://media.kbs-frb.be/nl/media/10131/KBS_Barometer_Verenigingen_2022)
- Jambon, J. (2019). *Beleidsnota 2019-2024. Cultuur*. Brussel: Vlaams Parlement. (123 (2019-2020) – Nr. 1)
- Jans, M. en Dhont, F. (2016). *Sociaal-cultureel volwassenenwerk en initiatieven in het kader van het Participatiedecreet*. Een landschapstekening anno 2016. Brussel: Socius. (<https://www.vlaanderen.be/cjm/sites/default/files/2020-02/SCVW-Landschapstekening-2016.pdf>)
- Jans, M. (2018). Impactgedreven sociaal-cultureel werk. Breedbeeld. In: M. Frans. *Voortgangsrapport 2017*. Brussel: Socius. pp. 7-15.
- Jans, M. (2020a). *Sociaal-culturele praktijken vormgeven, een stiel apart. Resultaten van case-onderzoek*. Brussel: Socius.
- Jans, M. (2020b). *Beroeps- en competentieprofiel sociaal-cultureel werkers*. Brussel: Socius.
- Jans, M. en Vanderhulst, N. (2021). *Burgerinitiatieven en de ondersteuning ervan. Een veldverkenning*. Brussel: Socius
- Jans, M. en Van Gucht, J. (2022). *Stromen in de civiele samenleving. Een analyse van de goedgekeurde subsidieaanvragen sociaal-cultureel volwassenenwerk 2021-2025*. Brussel: Socius.
- Jans, M. (2023). *Civiel actorschap in een wereld in verandering*: <https://socius.be/organisatiebeleid/civiel-actorschap-in-een-wereld-in-verandering/> (geraadpleegd 22 december 2024).
- Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie. *Participatiesurvey 2020-2021-2022*. (<https://cultuurenmedia.be/onderzoek/participatie>)
- Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie. *Vrijwilligers onder de loep*. (https://cultuurenmedia.be/images/Participatiesurvey2022/Presentaties/PaS_studiedag_vrijwilligerswerk.pdf)
- Laoukili, F., Oosterlyncx, S. en Cools, P. (2019). *Etnisch-culturele diversiteit in het Vlaamse middenveld*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen. (CSI Flanders)
- Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016). Zorgende zorro's, burgerinitiatieven in de Vlaamse open ruimte doorgelicht. *Ruimte*, 8(29), pp. 64-69.
- Leirman, W., Redig, G., Verzelen, W. Vos, L. (2013). *Scan van het sociaal-cultureel werk in Vlaanderen*. (https://www.canonsociaalwerk.eu/1845_fondsen/EssaytekstSCANdef.pdf, geraadpleegd op 30/12/2023).
- Lenos, S., Sturm, P. en Vis, R. (2006). *Burgerparticipatie in gemeenteland. Quick scan van 34 coalitieakkoorden en raadsprogramma's voor de periode 2006-2010*. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.F., Elands, B.H.M. en van Dam, R.I. (2015). *De betekenis van groene burgerinitiatieven. Analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland*. Wageningen: Wageningen UR.

- Morsman, L. (2015). Effectief burgerinitiatieven ondersteunen. *Een realistische evaluatie van de ondersteuning van burgerinitiatieven door initiatievenmakelaars binnen iWorkspace*. Twente: Acron/Universiteit Twente.
- Noy, F. en Holemans, D. (2016). Burgercollectieven in kaart. *Oikos*, 78(3). pp. 69–81.
- Oosterlynck, S., Hertogen, E., Swerts, T. (2017a). *De politieke opdracht van het middenveld ter discussie: nieuwe vormen van politiseren*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen. (CSI Flanders)
- Oosterlynck, S., Hertogen, E. en Swerts, T. (2017b). *Citizens and civil society organisations in a changing world. A literature survey*. Antwerpen: University of Antwerp. (CSI Flanders)
- Oosterlynck, S. (2019). Je kan geen Vlaamse gemeenschap vormen met enkel de blik op het verleden. *Samenleving en Politiek*, 26(9). pp.18–19.
- Oosterlynck, S., Verschuere, B. en Verhaeghe, B. (2019). *Wat is het middenveld? Een overzicht van typologieën en afbakening van werkdefinitie*. CSI Flanders. (<https://www.middenveldinnovatie.be/sites/default/files/2019-05/10%20-%20Wat%20is%20het%20middenveld.pdf>)
- Oosterlynck, S., Vermeersch, L., Verschuere, B., De Rynck, F., Lamberts, M. & Verhaeghe, B. (2020). *Middenveld. Tussen aanval en verdediging*. Tiel: Lannoo.
- Oosterlynck, S., De Rynck, F., De Waele, E., Lamberts, M., Vermeersch, L. (2021). *Het Gentse sociale middenveld en middenveldbeleid: een ecosysteem in beweging*. Antwerpen/Gent/Leuven: UAntwerpen, UGent, KU Leuven.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: University Press.
- Oude Vrielink, M. en van de Wijdeven, T.M.F. (2011). Ondersteuning in viereen. Zichtlijnen in het faciliteren van burgerinitiatieven in de buurt. *Beleid en maatschappij*. 38 (4). pp. 438–455.
- Pauly, R., Suykens, B. en De Rynck F. (2018). *Het lokaal middenveld als instrument of partner van lokale overheden?* Gent: UGent.
- Pauly, R., Hitchins, T., Verschuere, B. & De Rynck, F. (2020). *Lokale netwerken voor opvang en begeleiding van asielzoekers en vluchtelingen tijdens de 'opvangcrisis'*. Gent: UGent. (CSI Flanders)
- Pine II, B.J. and Gilmore, J.H. (1998). Welcome to the Experience Economy. *Harvard Business review*, 2(3), pp. 97–105.
- Plovie, E. (2019). Burgers in beweging. In: M. Schrooten, R. Thys & P. Debruyne. *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap*. Brussel: Politeia. (pp. 31–44).
- Plovie, E. (2023). De betekenis van burgerinitiatieven voor een vitale democratie. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*. 32(4), pp. 57–71.
- Post, M. en Smeets, J. (eds.) (2015). *Boekstaven 2015*. Brussel: Federatie van organisaties voor Volksontwikkelingswerk (FOV).
- Putnam (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster
- Salverda, I. en van Dam, R. (2008). *Voorbeelden van burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief. Burgers en Landschap. Deel I*. Wageningen: Alterra, Wageningen UR.

- Schramme, A. (2004). *Cultuur is beleven. De ervaringseconomie: zegen of vloek?* Tiel: Lannoo.
- Schrooten, M., Thys, R. & Debruyne, P. (2019). *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap*. Brussel: Politeia.
- Schuermans, N., Oosterlynck, S., Swerts, T., Vandenabeele, J., Jans, M. (2017). Voorbij sociale cohesie: vier handvatten voor solidariteit in superdiversiteit. In: N. Schuermans, J. Vandenabeele, S. Oosterlynck, M. Jans & D. Holemans. *Solidariteit in superdiversiteit. Handvatten voor concrete actie*. Leuven: Acco. pp. 29-55.
- Siongers, J. (2021). *Facts & figures. Trends in deelname aan het verenigingsleven*. Gent: Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie. (https://cultuurenmedia.be/images/Participatiesurvey2022/Trends/Trends_verenigingsleven_PaSO4-20.pdf)
- Vermeersch, L., Siongers, J. en Spruyt, B. (2024). *Deelnemersonderzoek sociaal-cultureel volwassenenwerk. De waarde en betekenis van deelname voor de participant*. Brussel-Leuven: VUB – HIVA-KU Leuven.
- Soenen, R. (2005). *Het kleine ontmoeten. Over het sociale karakter van de stad*. Antwerpen: Garant.
- Somers, B. (2019). *Beleidsnota 2019-2024. Binnenlands Bestuur en Stedenbeleid*. Brussel: Vlaamse Regering.
- Suykens, B., Verschuere, B. en De Rynck, F. (2018). *Sociaal-cultureel werk te koop? Over de oorzaken en vormen van hybridisering richting markt*. Gent: Universiteit Gent (CSI Flanders).
- Suykens, B., Verschuere, B. en De Rynck, F. (2019). *Hybridisering van Vlaamse middenveldorganisaties richting de markt*. Gent: UGent (CSI Flanders).
- Suykens, B., Verschuere, B., George, B. en De Rynck, F. (2019). *Wat drijft Vlaamse middenveldorganisaties om verdienactiviteiten op te zetten?* Gent: UGent (CSI Flanders).
- Suykens, B., Verschuere, B., Carré, B. en De Rynck, F. (2020). Iedereen ondernemer? Middenveldorganisaties en vermarkting. In: S. Oosterlynck, L. Vermeersch, B. Verschuere, F. De Rynck, M. Lamberts en B. Verhaeghe (eds.). *Middenveld: tussen aanval en verdediging*. Leuven: Lannoo Campus. pp. 39-46
- Swerts, T. & Oosterlynck, S. (2019). *Molenbeek (on)besproken. Dynamiek van het verenigingsleven in een achtergestelde en gestigmatiseerde buurt*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Szekér, L. en Van Gyes, G. (2019). *Vlaamse organisatie survey. Methodologische nota*. Leuven: CSI Flanders – HIVA KU Leuven.
- Szekér, L., Vermeersch, L. en Lamberts, M. (2019a). *Personeel in Vlaamse middenveldorganisaties*. Leuven: CSI Flanders – HIVA KU Leuven.
- Szekér, L., Lamberts, M. en Vermeersch, L. (2019). *Vrijwilligers en hun kenmerken in Vlaamse middenveldorganisaties*. Leuven: CSI Flanders – HIVA KU Leuven.
- Van Daele, E. (2017). *Een middenveld dat burgerinitiatieven ondersteunt*. Brussel: Socius.
- Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014). *Burgers en hun Landschap. Burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief*. Wageningen: Alterra.
- Van den Eeckhaut, G. (2014). *Verstaan. Maatschappelijk innoveren vanuit een sociaal-cultureel perspectief*. Brussel: Socius.
- Van den Eeckhaut, G. (2019). *Aan de slag met de leerfunctie*. Brussel: Socius.

- van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011). *Experimenteren met burgerinitiatief: van doe-het-zelf naar doe-het-samen maatschappij*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a). Wanneer burgers samen het heft in handen nemen (deel 1). Burgercollectieven opgericht in 2015 en 2016 van naderbij bekeken. *Oikos*, 90(2). pp. 66-87.
- Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019b). Wanneer burgers samen het heft in handen nemen (deel 2). Burgercollectieven nader bekeken: de domeinen energie en voedsel & landbouw. *Oikos*, 91(3). pp. 62-79.
- van de Wijdeven, T., Hendriks, V. en Vrielink, M. (2010). *Burgerschap in de doe-democratie*. Den Haag: Nicis Institute.
- Van Gyes, G., Szekér, L. en Laoukili, F. (2018). *Panorama van het lokale middenveld in Vlaanderen*. Leuven – Antwerpen: HIVA – KU Leuven – UAntwerpen. (CSI Flanders)
- Van Looy, B., De Voldere, I., Willems, B. en Janssens, I. (2022). *Structureel betoelaagde cultuurorganisaties en aanvullende financiering*. Brussel: IDEA Consult.
- Vanoeteren, C. (2019). *Als buurten zich organiseren*. Brussel: Vicinia.
- Vanreppelen, J. (z.d.). *Labo lokale burgerparticipatie*. VVSG. Geraadpleegd op 23 april 2023 van <https://www.vvsg.be/kennisitem/vvsg/labo-lokale-burgerparticipatie?query=labo%20lokale%20burgerparticipatie>
- Verhoef, J., Ruitenburg, M., Luttmer, C., Heirweg, D. & Andric, S. (2018). *Burgerinitiatief: waar een wil is...: onderzoek naar de rol van overheidsinstanties bij burgerinitiatieven*. Den Haag: Bureau Nationale Ombudsman.
- Verhoeven, S. (2008). *Het burger ei: perspectieven op lokale burgerparticipatie*. Brussel: Socius.
- Vermeersch, L. en Vandenbroucke, A. (2010). *Het deelnemers- en participatieprofiel van participanten aan sociaal-cultureel volwassenenwerk*. Brussel: Socius.
- Vermeersch L., De Malsche A., Otte H., Oosterlynck S. en Gielen P. (2023). *De waarde en betekenis van het civiel sociaal-cultureel actorschap*. Brussel: Socius.
- Wauters, B. De Rynck, F. & Dezeure, K. (2013). Bestuur en Burger. In: A. Hondelghem, W. Van Dooren, F. De Rynck, B. Verschuere & S. Op de Beeck. *Handboek bestuurskunde*. Brugge: Vanden Broele. pp. 315-348.
- Wekker, G. en Mutz, H. (2001). Een hoogvlakte met koude winden. De geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken in Nederland. In: J. Botman en G. Wekker. *Caleidoscopische visies*. Amsterdam: Koninklijk instituut voor de Tropen
- Wenger, E. (1998). *Communities of practice. Learning, meaning, and identity*. Cambridge: University Press.
- Wildemeersch (1993). Sociaal-cultureel werk op de naad van leefwereld en systeem. In: J. Boey (red.). *Gids sociaal-cultureel en educatief werk*. (4), pp. 1-25.
- Wouters, R. en Vermeersch, L. (2019). *De politieke rol van middenveldspelers herbekeken*. Antwerpen: UAntwerpen. (CSI Flanders).

Lijst met figuren

- Figuur 1: het maatschappelijk middenveld
- Figuur 2: civiel sociaal-cultureel werk als onderdeel van het sociaal-cultureel werkveld binnen de Vlaamse Gemeenschap
- Figuur 3: data-architectuur civiel sociaal-cultureel werk
- Figuur 4: overzicht van de 129 sociaal-culturele volwassenenorganisaties
- Figuur 5: sociaal-culturele volwassenenorganisaties (N=131) volgens hun gerichtheid
- Figuur 6: verdeling van sociaal-culturele volwassenenorganisaties (N=131) naar relatieve grootte op basis van gemiddelde begrote jaarinkomsten 2021-2025
- Figuur 7: aantal VTE per organisatie in het sociaal-cultureel volwassenenwerk in 2020
- Figuur 8: inhoudelijke medewerkers in het sociaal-cultureel volwassenenwerk naar leeftijd in % in 2020
- Figuur 9: hoogst behaalde diploma inhoudelijke medewerkers in het sociaal-cultureel volwassenenwerk (2020)
- Figuur 10: jaarlijks gemiddelde uitstroomgraad (in %) van werknemers uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, de arbeidsmarkt in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de social profit en PC 329
- Figuur 11: mediaan van het aantal medewerkers per organisatie
- Figuur 12: aantal medewerkers per organisatie in het Vlaamse middenveld
- Figuur 13: mate waarin functies in middenveldorganisaties vermeld worden als belangrijke functies
- Figuur 14: aantal vrijwilligers per organisatie (84/131)
- Figuur 15: aantal organisaties (84/131) opgedeeld naar aantal vrijwilligers
- Figuur 16: thema- (39/61) en doelgroeporganisaties (42/57) opgedeeld naar aantal vrijwilligers
- Figuur 17: aantal vrijwilligers naar soort (bestuursvrijwilligers, organisatievrijwilligers en vrijwilligers in betrokken groepen)
- Figuur 18: verdeling van organisaties (N=82) over drie types vrijwilligersorganisaties
- Figuur 19: taken van vrijwilligers naar het aantal organisaties waar vrijwilligers die taken opnemen
- Figuur 20: mediaan van het aantal vrijwilligers per organisatie
- Figuur 21: aantal vrijwilligers per organisatie in het Vlaamse middenveld
- Figuur 22: aandeel vrijwilligers met migratieachtergrond in middenveldorganisaties
- Figuur 23: aandeel Vlaamse bevolking (18 tot 86-jarigen) dat vrijwilligerswerk verricht
- Figuur 24: percentage organisaties dat vrijwilligers inzet voor specifieke taken
- Figuur 25: leeftijd van deelnemers aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in 2023 naar gerichtheid van de organisatie
- Figuur 26: gender van deelnemers aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in 2023 naar gerichtheid van de organisatie
- Figuur 27: opleidingsniveau van deelnemers aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in 2023 naar gerichtheid van de organisatie
- Figuur 28: migratieachtergrond van deelnemers aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in 2023 naar gerichtheid van de organisatie
- Figuur 29: actieve deelname aan verschillende types verenigingen tijdens het voorafgaande jaar
- Figuur 30: actieve deelname aan verschillende types verenigingen (sociaal-cultureel werk) tijdens het voorafgaande jaar

- Figuur 31: actieve deelname aan verschillende types verenigingen binnen het sociaal-cultureel werk tijdens het voorafgaande jaar naar opleidingsniveau
- Figuur 32: thema's in het sociaal-cultureel volwassenenwerk op basis van de missie van organisaties
- Figuur 33: tien onderscheiden stromen in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk
- Figuur 34: aantal organisaties (N=131) per stroom in het sociaal-cultureel volwassenenwerk
- Figuur 35: tien stromen en hun zijstromen in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk
- Figuur 36: vijftien onderscheiden stromen in het civiel sociaal-cultureel werkveld (sociaal-cultureel volwassenenwerk en burgerinitiatieven)
- Figuur 37: sociaal-culturele praktijken en het aantal organisaties dat daarover rapporteert
- Figuur 38: verdeling van de functies over landelijke organisaties
- Figuur 39: evolutie Vlaamse werkingssubsidies van 2009 tot en met 2023 aan organisaties, steunpunt en belangenbehartiger van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk
- Figuur 40: spreiding toegekende subsidies 2021-2025 via het decreet van 7 juli 2017 over 131 organisaties
- Figuur 41: subsidieafhankelijkheid (van subsidies decreet 7 juli 2017) van 131 organisaties in %
- Figuur 42: gemiddeld aandeel subsidies uit het decreet van 7 juli 2017 in de totale inkomsten naar grootte van de organisatie
- Figuur 43: N organisaties dat inkomsten begroot uit werkingssubsidies in hun meerjarenbegroting 2021-2025 naar onderscheiden subsidiebronnen
- Figuur 44: subsidies buiten het decreet van 7 juli 2017 en hun aandeel in de totale inkomsten van organisaties die die subsidies begroten
- Figuur 45: N organisaties (125/131) dat in hun meerjarenbegroting 2021-2025 inkomsten voorziet uit de eigen werking (naar de onderscheiden posten uit de meerjarenbegroting)
- Figuur 46: N organisaties (131/131) dat inkomsten begroot uit lidgelden, schenkingen, legaten en subsidies in hun meerjarenbegroting 2021-2025 naar onderscheiden posten
- Figuur 47: aandeel van de begrote uitgaven bestemd voor mensen, werkingskosten en overhead
- Figuur 48: inkomstenbronnen van de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (SCvW)
- Figuur 49: aandeel oorsprong overheidssubsidies
- Figuur 50: aantal verenigingen dat de eigen financiële situatie zag verbeteren/verslechteren in de voorbije 12 maanden (in %). Evolutie van 2010 tot 2022
- Figuur 51: financieringsbronnen – verleden (afgelopen 12 maanden (2022))/toekomst (komende 12 maanden)
- Figuur 52: totaal aantal lokale fysieke groepen van sociaal-cultureel volwassenenwerk in het jaar 2021. Een vergelijking per 10.000 inwoners
- Figuur 53: totaal aantal lokale fysieke groepen van sociaal-cultureel volwassenenwerk per provincie in het jaar 2021. Een vergelijking per 10.000 inwoners
- Figuur 54: aandeel (in %) van 81 organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (81/130 in 2022) dat digitale kanalen inzet voor communicatie over en in praktijken
- Figuur 55: situering van spreiding, uitstraling en relevantie binnen drie sferen
- Figuur 56: aantal lokale middenveldorganisaties dat deel is van een groter geheel

- Figuur 57: gerapporteerde internationale samenwerking naar gerichtheid van de organisatie (thema, doelgroep, regio)
- Figuur 58: de kritische functie tussen betoog en dialoog
- Figuur 59: belang van de verschillende middenveldrollen voor Vlaamse middenveldspelers (per subsector)
- Figuur 60: mate van streven naar maatschappelijke of politieke verandering door middenveldorganisaties
- Figuur 61: belang van bepaalde taken bij de invulling van de politieke rol volgens middenveldspelers (op een schaal van 1 tot 6)
- Figuur 62: mate waarin middenveldspelers ernaar streven mensen het gevoel te geven ergens bij te horen
- Figuur 63: mate waarin middenveldspelers een dienst verlenen of product aanbieden om een specifieke, maatschappelijke behoefte of nood te lenigen
- Figuur 64: organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk en hun relaties met andere actoren in de samenleving
- Figuur 65: aandeel organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (in %, N=43) en hun contacten met andere middenveldspelers
- Figuur 66: aandeel organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (in %, N=46) en hun contacten met overheden
- Figuur 67: soorten contacten met overheden (in %, N=232) van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk
- Figuur 68: aandeel organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (in %, N=51) en hun contacten met profitorganisaties
- Figuur 69: soorten contacten met profitbedrijven (in %, N=122) van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk
- Figuur 70: aandeel burgerinitiatieven (in %, N=41) en hun contacten met andere middenveldspelers
- Figuur 71: aandeel burgerinitiatieven (in %, N=44) en hun contacten met overheden
- Figuur 72: soorten contacten met overheden (in %, N=172) van burgerinitiatieven
- Figuur 73: aandeel burgerinitiatieven (in %, N=49) en hun contacten met profitorganisaties
- Figuur 74: soorten contacten met profitbedrijven (in %, N=103) van burgerinitiatieven
- Figuur 75: de vormen van sociaal-culturele participatie besproken in de goedgekeurde subsidieaanvragen 2021-2025 naar aantal organisaties (N=113)
- Figuur 76: controle van de Vlaamse overheid op werking, financiën, prestaties en impact
- Figuur 77: samenvatting evoluerende beleidskaders sociaal-cultureel volwassenenwerk
- Figuur 78: in- en uitstroom van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk tussen 2006 en 2023
- Figuur 79: overzicht per werksoort van de evaluatieresultaten 2018 van landelijke organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (N=111)
- Figuur 80: 3 van 24 waarden die volgens organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (N=57) het meest en het minst van toepassing zijn op de eigen organisatie

- Figuur 81: 3 van 24 waarden die volgens externen (marktspelers, overheden en andere middenveldspelers, N=39) het meest en het minst van toepassing zijn op sociaal-cultureel werk
- Figuur 82: mate waarin redenen belangrijk waren om deel te nemen aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (N varieert van 2.637 tot 3.222): percentages belangrijk en heel belangrijk
- Figuur 83: effecten van participatie aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk volgens de participanten:
in percentage van het totaal aantal respondenten
- Figuur 84: effecten van participatie aan activiteiten van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (naar stroom) volgens de participanten:
in percentage van het totaal aantal respondenten
- Figuur 85: 3 van 24 waarden die volgens burgerinitiatieven (N=48) respectievelijk het meest en het minst van toepassing zijn op het eigen initiatief
- Figuur 86: van 15 evoluties in de samenleving en het civiel sociaal-cultureel werkveld tot 12 uitdagingen voor civiele sociaal-culturele actoren

Lijst met tabellen

Tabel 1:	overzicht organisaties sociaal-cultureel volwassenenwerk (gegevens 2016)
Tabel 2:	overzicht van mogelijke organisatievormen van burgerinitiatieven
Tabel 3:	sectoren en subsectoren op het middenveld volgens CSI Flanders
Tabel 4:	civiele sociaal-culturele actoren uit de steekproefpopulatie Vlaams middenveld (CSI Flanders)
Tabel 5:	types van verenigingen binnen sociaal-cultureel werk volgens het Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie
Tabel 6:	% lokale middenveldorganisaties actief in een selectie van 10 thematische groepen naar soort gemeente
Tabel 7:	meest voorkomende vormen van sociaal-culturele activiteiten
Tabel 8:	de negen functiemixen en de verdeling ervan in het sociaal-cultureel volwassenenwerk (2021-2025)
Tabel 9:	Vlaamse subsidies van 2009 tem 2023 aan organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk
Tabel 10:	overzicht van landen en regio's buiten België genoemd in de subsidieaanvragen
Tabel 11:	opgesomde categorieën van middenveldorganisaties in Europese surveys
Tabel 12:	relaties met andere actoren in de samenleving naar aantal organisaties
Tabel 13:	soorten contacten met andere middenveldspelers (in %, N=233) van organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk
Tabel 14:	vier types van burgerinitiatieven op basis van hun interne en hun externe contacten
Tabel 15:	soorten contacten met andere middenveldspelers (in %, N=189) van burgerinitiatieven
Tabel 16:	positionering in de samenleving naar aantal organisaties
Tabel 17:	overzicht subsidieaanvragen en goedgekeurde aanvragen 2021-2025

Bijlagen

Bijlage 1: overzicht van alle 129 organisaties uit sociaal-cultureel volwassenenwerk (begin 2024)

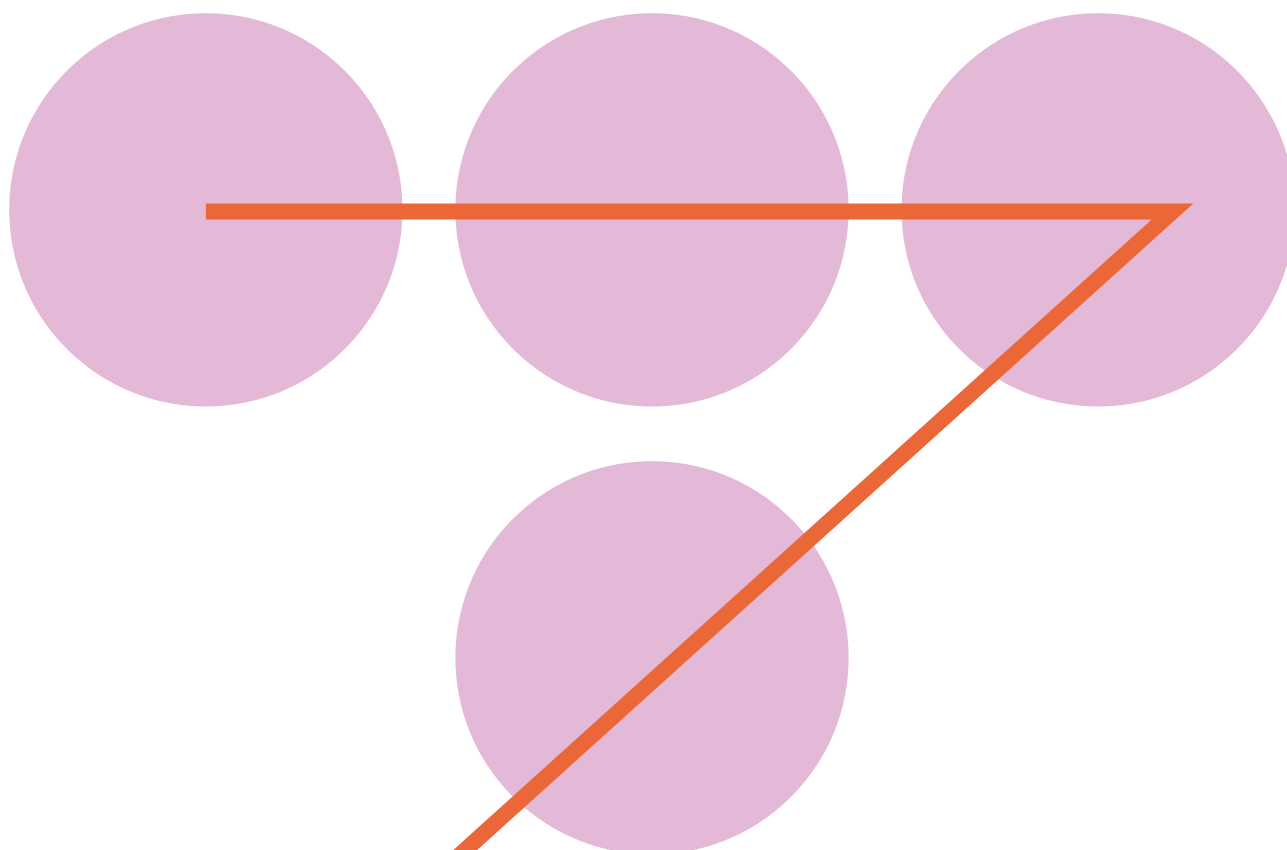
- Actie Dorpen Roemenië – Vlaanderen
- Actieve Interculturele Federatie
- Amarant
- Amnesty International Vlaanderen
- Autodelen.net
- Avansa Citizenne
- Avansa Halle-Vilvoorde
- Avansa Kempen
- Avansa Limburg
- Avansa Mid- en Zuidwest
- Avansa Oost-Brabant
- Avansa Oostende-Westhoek
- Avansa regio Antwerpen
- Avansa regio Brugge
- Avansa regio Gent
- Avansa regio Mechelen
- Avansa Vlaamse Ardennen-Dender
- Avansa Waas-en-Dender
- BE Vegan
- Beweging tegen Geweld – vzw Zijn
- Bindus
- BlinkOut
- Bond zonder Naam Cultuur
- Catapa
- çavaria
- Centrum voor Christelijk Vormingswerk - CCV
- Climaxi
- CLT Gent – Community Land Trust
- Co-Searching
- Commons Lab
- ConTempo
- Cultuurlab Vlaanderen
- Cultuursmakers
- Cultuurvuur
- Curieus
- Davidsfonds
- De Kei
- De Landgenoten
- De Maakbare Mens
- De Transformisten
- De Vormers
- De Wakkere Burger
- Dito
- Doof Vlaanderen
- Enchanté
- Europahuis Ryckvelde
- FairFin
- Federatie van Marokkaanse Verenigingen
- Federatie van Zelforganisaties in Vlaanderen – FZO-VL
- Federatie voor Mondiale en Democratische Organisaties - FMDO
- Femma
- Feniks

- Ferm
- Furia
- GetBasic
- Gezinsbond
- Growfunding
- Hand in Hand tegen racisme
- Het Vlaamse Kruis
- Humanistisch Verbond – HVV
- Impuls
- InclusieAmbassade
- Internationaal Comité – IC
- Kando
- Kif Kif
- KliQ
- Konekt
- kwb
- LABO
- Landelijke Gilden
- Lets Vlaanderen
- Liga voor Mensenrechten
- LINC
- Linx+
- Markant – Netwerk van ondernemende vrouwen
- Masereelfonds
- Merhaba
- Mobiel 21
- Motief
- Muntuit
- Natuuracademie
- Neos – netwerk van ondernemende senioren
- OKRA – trefpunt 55+
- Onafhankelijk Leven
- ORBIT
- Ouders van Verongelukte Kinderen
- Oxfam-Wereldwinkels
- Pasar
- Pasform
- Pax Christi
- PRH – Persoonlijkheid en Relaties
- ProVeg
- Rebelle
- Refu Interim
- S-Plus
- Samana
- Samenhuizen
- Sankaa
- Similes
- Stichting Lodewijk de Raet - Kwadraet
- Symfoon
- Timotheus
- Toestand
- Uilenspel
- UilenSpiegel
- Unie van Actieve Verenigingen
- Velt – Ecologisch Leven en Tuinieren
- Vermeylenfonds
- Vief
- Vlaamse actieve senioren – VI@s
- Vlaamse Vereniging Autisme

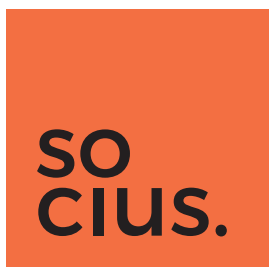
- Vlaamse Volksbeweging
- Vluchtelingenwerk Vlaanderen
- Voedselteams
- Voem
- Vorming en Actie
- Vormingscentrum Opvoeding en Kinderopvang - VCOK
- Vormingsinstituut Rode Kruis-Vlaanderen
- Vrede
- Vredesactie
- Vrienden van Hart boven Hard
- Vvuur
- Waerbeke
- Welzijnsschakels
- Welzijnszorg
- Wervel
- Willemsfonds
- WISPER
- ZIJkant

**Bijlage 2: de 25 soorten verenigingen
volgens de Participatiesurvey (PAS)**

- Cultuurfonds
- Vrouwenvereniging
- Een vereniging van ouderen, gepensioneerden, senioren
- Doelgroepspecifieke vereniging (voor mensen in armoede, holebi's, zieken en gehandicapten, migranten, weduwen ...)
- Een andere sociaal-culturele vereniging, vb. verenigingen gericht op gezinnen, platteland
- Milieu- en natuurvereniging
- Vereniging die gehandicapten, bejaarden, kansarmen ... helpt
- Vereniging of (lokale) actiegroep rond Derde Wereld-problemen of vrede en verdraagzaamheid
- Mensenrechtenvereniging
- Religieuze of levensbeschouwelijke vereniging
- Vereniging gericht op werknemers, ondernemers of werkgevers
- Wijk- en buurtvereniging
- Oudervereniging of oudercomité
- Hobbyclub of -vereniging
- Jeugdbewegingen
- Jeugthuizen
- Andere organisaties die zich richten tot jongeren
- Een vereniging voor (amateurkunst)beoefening
- Erfgoedvereniging
- Vereniging van vrienden van musea, opera, archief of bibliotheek
- Sportvereniging of -club of fitnesscentrum
- Vereniging verbonden aan een café
- Gemeentelijke cultuurraad, sportraad of jeugdraad
- Politieke partij
- Andere vereniging

socius.be